

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DEVLET OLGUSU ETRAFINDA YOĞUNLAŞAN SİYASET:
‘LİBERAL’ SÖYLEMSEL KOALİSYONUN DEVLET’DE DEĞİŞİM TALEPLERİNİN
YENİ KURUMSALCI DEVLET KURAMLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ
(1989-1997)**

DOKTORA TEZİ

MEHMET MERT KALECİ

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DEVLET OLGUSU ETRAFINDA YOĞUNLAŞAN SİYASET:
‘LİBERAL’ SÖYLEMSEL KOALİSYONUN DEVLET’DE DEĞİŞİM TALEPLERİNİN
YENİ KURUMSALCI DEVLET KURAMLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ
(1989-1997)**

DOKTORA TEZİ

MEHMET MERT KALECİ

Danışman: PROF. DR. NURAY BOZBORA

İSTANBUL, 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Mehmet Mert Kaleci
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı	: Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Nuray Bozbora
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora - Haziran 2020
Anahtar Kelimeler	: Kurumsalcı Devlet Kuramları, Söylemsel Koalisyonlar

ÖZET

TÜRKİYE’DE DEVLET OLGUSU ETRAFINDA YOĞUNLAŞAN SİYASET: ‘LİBERAL’ SÖYLEMSEL KOALİSYONUN DEVLET’DE DEĞİŞİM TALEPLERİNİN YENİ KURUMSALCI DEVLET KURAMLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMESİ (1989-1997)

Bu tez çalışmasında soru ve konu tespiti, 2000’lerin ilk on yılında devlet olgusu ve kavramı etrafında yoğunlaşan siyaset üzerinden yapıldı. Yine bu dönemde özellikle devlet kimliğini tanımlama yönelimli kavramlar popülerlik kazanmıştı; Yeni Osmanlıcılık, ikinci cumhuriyetçilik, Avrasyacılık, ulusalcılık, vs. İlk iki kavramın çıkış noktasının, 1990’lı yılların başı olması sebebiyle bu on yılın özellikle ilk yarısı üzerinde yoğunlaşıldı. Kavramları üreten aktörlerin, 1980 öncesi sağ ve sol cenah siyasetlerden gelerek liberal değerlerde buluşmaları, Özal siyasetini farkı seviyelerde de olsa olumlamaları ve devlette kurumsal değişim talep etmeleri, çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevelerinin devlet-merkezci siyaset analizi üzerinden yapılandırılmasının nedeni oldu. Öncelikle, aktörlerin devlette felsefi düzeyde kurumsal değişim taleplerinin değerlendirilebilmesi için yeni kurumsalcı devlet kuramları ve özellikle de söylemselci (ya da inşacı) alt alana başvuruldu. Diğer yeni kurumsalcı alt alanlar, özellikle de tarihselcilik, ile de devletin süreklilik direnci anlaşılmaya çalışıldı. Eleştirilen ve ulaşılmak istenen devleti tanımlamak için de Metin Heper’e referansla aşkıncılık ve araçsalcılık kavramlarına başvuruldu. Heper de, bu kavramları, Türkiye’de devlet geleneğini incelediği çalışmasında, 1960’ların sonundan itibaren yeniden gelişmeye

başlayan devlet-merkezci literatür üzerinden geliştirmişti. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeveler ilişkilendirilmeye ve bütünleştirilmeye çalışıldı. Çalışmanın ikinci bölümünde, 1980'leri özellikle de, neo-liberal ve neo-muhafazakar dönüşümü etkileyen şartlar ve oluşumlar üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde ise, pivot ve ikonik aktör olarak tanımlanan Özal'ın siyasetinin etrafında toplanan yeniden inşacı söylemsel koalisyonu oluşturan aktörlerin fikir ve söylemleri değerlendirmeye alındı. İçerik analizi yöntemiyle, aktörlerin kurumsal değişim taleplerine yönelik söylemleri aşkıncılık, araçsalcılık, devlet geleneği ve siyasal kültür kavramları üzerinden değerlendirildi. Azımsanamayacak bir kısmı akademiden gelen, fakat önemli bir çoğunluğu da, fikir-söylem iletişimlerini medya üzerinden kuran aktörlerin, soğuk savaşın bitiminde, Türkiye siyaseti için tarihi hızlandırma önceliklemleriyle/telaşıyla değerlendirme ve üretimlerini çoğunlukla jurnalistik bir düşünce-dil aralığında tuttukları tespit edildi. Günün sonunda, liberallerin, devlet olgusunu, devlet geleneği ve onun yataklarında oluşan siyasal kültür bağlamlarında ele alamadıkları, aşkıncılık ve araçsalcılık kavramlarının içlerini yeterince dolduramadıkları görüldü.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Mehmet Mert Kaleci
Field : Political Science and International Relations
Programme : International Relations
Supervisor : Prof. Dr. Nuray Bozbora
Degree Awarded and Date : Doctorate - June 2020
Keywords : Institutional State Theories, Discursive Coalitions

ABSTRACT

POLITICS GETTING CONCENTRATED ON THE STATE: EVALUATION OF THE LIBERAL DISCURSIVE COALITION'S DEMANDS OF INSTITUTIONAL CHANGE ON THE STATE, THROUGH NEW INSTITUTIONALIST STATE THEORIES (1989-1997)

In the present dissertation study, the question and the subject were determined based on the politics, which focused on the phenomenon and concept of the state in the first decade of the 2000s. During this period, concepts oriented towards defining the state identity gained increasing popularity: Neo-Ottomanism, Second Republicanism, Eurasianism, Nationalism, etc. Since the origin of the first two concepts goes back to the early 1990s, the focus was set especially on the first half of this decade. The fact that the actors who produced the concepts and were from right and left-wing politics before 1980, found a compromise in liberal values, affirmed Özal's politics, albeit at different levels, and demanded institutional change within the state, were the reasons for the structuring of the theoretical and conceptual frameworks of the study based on state-centered political analysis. First of all, new institutionalist state theories and particularly the discursive (or constructivist) subfield were used to evaluate the demands of the actors for institutional change within the state at the philosophical level. The continuity resistance of the state was tried to be comprehended with the new institutionalist subfields, especially historicism. In order to define the state that was criticized and desired to be reached, the concepts of transcendentalism and instrumentalism were used with reference

to Metin Heper. Heper had developed these concepts in his study, in which he reviewed the state tradition in Turkey, based on the state-centered literature that got re-developed beginning at the end of the 1960s. In the first part of the study, the conceptual and theoretical frameworks were tried to be associated and integrated. In the second part of the study, the conditions and formations that affected the neo-liberal and neo-conservative transformation in the 1980s were emphasized. In the third part, the ideas and discourses of the actors forming the reconstructive discursive coalition gathered around Özal's politics, which has been defined as the pivot and iconic actor, were evaluated. With the method of content analysis, the discourses of the actors regarding the demands of institutional change were evaluated based on the concepts of transcendentalism, instrumentalism, state tradition and political culture. It has been determined that actors, a substantial part of which came from the academy, but a significant majority of them establishing their opinion-discourse communication through the media, kept their evaluation and production mostly within a journalistic thought-language range due to their prioritization/haste to expedite the history for Turkish politics after the end of the cold war. At the end of the day, it was seen that liberals could not deal with the phenomenon of the state in the contexts of the state tradition and the political culture that emerged out of this tradition, and could not “fill” the concepts of transcendentalism and instrumentalism.

ÖNSÖZ VEYA TEŞEKKÜR

Ortalamanın sürenin üzerinde biten bu tez çalışması için öncelikle tezi birlikte bitirdiğim son danışmanın Prof. Dr. Nuray Bozbora'ya ve onun şahsında bu çalışmada emeği geçen önceki danışman hocalarıma, komite ve jüri üyesi hocalarıma teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Öğretim Görevlisi olarak çalıştığım Düzce Üniversitesi'nin yönetimine ve özellikle birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım ve çok şey öğrendiğim idarecilerine minnettarım.

Bu tez çalışmasının tamamlanmasını benden çok istediğine inandığım ve hatta bunu defalarca ispatlarcasına beni motive eden, yüreklendiren dostlarıma,

Ve en önemlisi de bu konuda uzun süredir, sabırla beni desteklemeye devam eden aileme,

ne kadar teşekkür etsem azdır.

Umarım bu çalışma, daha iyilerinin başlangıcı olur; ve burada bahsi geçen kişiler, bana gösterdikleri iyi niyetin, desteğin ve de inancın manevi karşılıklarını almaya devam ederler.

İstanbul, 2020

Mehmet Mert KALECİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR.....viii

GİRİŞ..... 2

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Rasyonel Tercihçi Yeni Kurumsalcılık	42
1.2. Sosyolojik Yeni Kurumsalcılık.....	46
1.3. Tarihsel Yeni Kurumsalcılık ve Aşkincılık Kavramı	53
1.4. Söylemselci (İnşacı) Yeni Kurumsalcılık ve Araçsalcılık Kavramı.....	73

2. SOSYAL REFAH DEVLETİ MUTABAKATI BİTERKEN TÜRKİYE SİYASETİ

2.1. 1980 Öncesi Siyasal Durum	86
2.2. Yeni Sağ'ın Türkiye Yansımaları (1970'ler) ve 12 Eylül Restorasyonu	93
2.2.1. Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi	95
2.2.2. Aydın Yalçın ve Yeni Forum Dergisi: Devletlû Liberalizm	107
2.3. 24 Ocak Kararları ve 'Devamı' (1980-1983)	114
2.4. Askeri Yönetim (1980-1983): Aşkincılığın Yeni Paradigmalara Göre Yeniden İnşası	126
2.5. 12 Eylül'ün Doğal Sonucu Olarak Anavatan Partisi (ANAP) İktidarı (1983-1991).....	136

3. YENİDEN İNŞACI HETEROJEN 'LİBERAL' KÜMELENME (SÖYLEMSEL KOALİSYON): AŞKINCILIK ELEŞTİRİLERİ VE ARAÇSALCI DEVLET ARAYIŞLARI

3.1.Turgut Özal: Söylemsel Koalisyon içinde 'Pivot' Figür	147
3.2.Türkiye Günlüğü Dergisi: 'Sağ'ın Temel 'Liberal' Değerler ile Kendini Yeniden İnşası, 'Merkez'de ve Devlet'de Değişim Talepleri:	182
3.3. İdris Küçükömer Tezleri ve 'Sol'dan Gelenler	218
3.4. Yeniden İnşacı 'Liberal' Düzlemin Aktörleri: Liberaller, İkinci Cumhuriyetçiler, vs.	230

4. SONUÇ..... 263

KAYNAKÇA 274

KISALTMALAR

ADKTYK	Atatürk Dil Kültür Tarih Yüksek Kurumu
age.	Adı geçen eser
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HP	Halkçı Parti
KDV	Katma Değer Vergisi
LDT	Liberal Düşünce Topluluğu
MC	Milliyetçi Cephe
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MİSK	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
SODEP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TDK	Türk Dil Kurumu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
YDH	Yeni Demokrasi Hareketi
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Devlette *felsefi* (dünya görüşü) anlamda ‘kurumsal değişim’ talep ederek, **araçsalcı** (instrumental) bir devlet yapısı arayışı içine giren ‘yeniden inşacı söylemsel koalisyon’; **aşkıncı** (transcendantal) devlet eleştirisini ve karşıtlığını, büyük ölçüde, *Cumhuriyet’in kurucu dünya görüşü* ve *uygulamaları* üzerinden oluşturmuştur. Bir başka deyişle, eleştireliliğini ve de karşıtlığını, bu ‘milat’ ve onun fikri ve olgusal kökleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. **Çalışmada savunulan görüşe göre**; 1980’ler ile birlikte, sağ ve sol cenah siyasetlerden gelip, ‘bazı’ *liberal değerlerde* ve *Devlet olgusuna eleştirelilikte* buluşan aktörlerin oluşturduğu bu koalisyon, Türkiye’de Devlet’in aşkıncı özelliğinin ‘kadim’ ve ‘derin’ kökleri üzerinde yeterince durmamış ve çoğunlukla da gözardı edebilmiştir. ‘Devlet’ eleştirilirken, bahsi geçen devletin miras aldığı **devlet geleneğine** ve buna bağlı gelişmiş olan **siyasal kültüre**, gerekli ya da yeterli entelektüel ilgi gösterilmemiştir. Bu minvaldeki ve içerikteki görüşler ise, azınlıkta kalmış ve 1990’larda hızla akan ‘aktüel siyasetin’ gündem belirleyici baskınlığına ve çekiciliğine yenik düşmüştür. Kökleri irdelenmemiş ve aktörlerce ‘**adı dahi tespit edilmemiş**’ olan bir ‘aşkıncılığın’ eleştirisi, ‘araçsalcı devlet’ tasavvurlarının ve tartışmalarının gelişimini de *temelsiz* ve *zayıf* bırakmıştır. Akademiyanın içinden aktörler dahi, ‘değişimci-dönüşümcü’ telaşları ve popülerite (rating) kaygıları ile, güncel olanın içinden kitlelere hitap etmeyi öncelik olarak alıp, büyük bir çoğunlukla, gündelik ve jurnalistik (gazeteci işi) düşünce-dil aralıklarında kalmayı tercih etmişlerdir. Oysa ki, çalışmanın bakış açısına göre, ‘aktörlerce talep edilen demokratikleşmenin’ (araçsalcı devlet) önündeki ‘sorunlu’ alan, sadece cari devlet yapısı değil, aynı zamanda, *toplumla devlet arasındaki siyasal katman* ve *bu iki üst katmanın toplumla karşılıklı şekillenmiş ilişkileridir*. Bu bağlamda, kapitalist ve teknolojik dönüşümlerin, ‘*varsayılan ve inanılan*’ demokratikleştirici ve sivilleştirici etkileri ve çıktıları; hesaplanabilir ve öngörülebilir önermeler de sunamamaktadır.

1970’lerin sonundan 1990’lara uzanan süreçte, *yeni sağ paradigmanın* ‘Türkiye yansımalarının’ önce fikri sonra da siyasal üstünlüğü ele geçirmesi, ‘Devlet’in ‘*bu minvalde*’ 12 Eylül askeri müdahalesi ile siyaseti yeniden yapılandırma operasyonunu gerçekleştirmiş

olması*, akabinde *soğuk savaşın sona ermesi* ve '*liberal-demokrasinin zaferini*' ilan etmesi, ortaya çıkan *coğrafi-siyasi güç boşluklarında savaşların* da (Balkanlar, Orta Doğu) patlak vermesi ve belki de en önemlisi *emeğin tanımının* değiştiği kanısının aktörler arasında yaygınlaşmasına neden olan *teknolojik sıçramanın* küreselleşme olgusu içinde gitgide ivme kazanması; Türkiye siyasetinde sağ ve sol cenah siyasetlerden aktörlerin, liberal ve özgürlükçü değerlerde buluşabilmesinin yolunu açmıştı. *Not etmek gerekir ki*, bu bağlamda, liberal-özgürlükçü değerler ile 'emperyal cumhuriyet' taleplerinin biraraya gelmesi, bazı 'amorfi' ya da bağdaşması zor unsurlar içeren siyasal duruşların ortaya çıkmasının da, en önemli nedeni olarak öne çıkmaktadır. İfade edilen 'ortak amaç' ise, Türkiye'de siyasanın demokratikleşmesi (sivilleşme, çoğulculuk) iken; bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, **devletin ve merkez siyaset(ler)in** kurucu dünya görüşünden 'emansipasyonunun' gerekliliği, hem sağdan hem de soldan gelenlerin söylemlerinin kesişim kümesinin içinde yerlerini almıştı. 1990'ların başında görünürlük kazanan *söylemsel koalisyon*; önceki otuz sene içinde 'Kemalizmin' sol ve sağ yorumlarından gelen müdahalelerin sonrasında, **yeni girilen 'çağda'** bunu **elzem** olarak yorumlamaktaydı.

Yeni ortam ve 'paradigma'lar içinde '**yeni doğrular**' aranırken de, hem sağdan hem de soldan gelenler tarafından, *çoğulcu bir araçsalçı yapı için*, Cumhuriyet ve hatta Osmanlı modernleşmesi öncesi **tarihsel derinlik (miras) içinden** 'olumlu' referanslar ve cevaplar bulunmaya çalışıldı. Bu buluşmada, 'olumsuzluklar' ise, büyük ölçüde Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesine ve bu yöndeki Batılılaş(tır)ma politikalarına fatura edildi. Kısaca, 1990'ların özellikle ilk yarısı, *rücu edecek bir 'asıl'* ve *otantik bir 'modernleşme'*** arama yılları oldu. Bu tartışmalarda, **modernleş(tir)menin**, 19. yüzyıldan itibaren, '**çevreyi**' ve onun taşıyıcısı-koruyucusu olduğu **manevi değerleri** ('yerli ve milli' olanı) baskılayıp izole ettiği fikirleri işlendi. Sağın bu konudaki argümanları -göreceli olarak- daha hazır ve zinde iken; soldan gelenler ise, ilhamlarını -doğrudan referanslar verilmese de- *İdris Küçükömer* ve

* Bu harekâtı, Kemalizmin yeni sağ değerler üzerinden yeniden üretilmesi olarak okumak da mümkündür. Cumhuriyet aşkıncılığının sürdürülebilmesinin en 'kullanışlı' yolu, Kemalizmin, 'hâkim' siyaset temelli olarak, yeniden üretilmesinden geçmektedir.

** Çalışmada '**otantik modernleşme**' kavramı, sağın, Batı'nın 'teknolojisini' kültürel ve siyasal alanlarından mümkün mertebe sıyrıp alarak gelişme ütopyasının tarifi olarak kullanılmaktadır. 1990'larda, buna, 'kendi' seküler, çoğulcu, demokrasi, vs. kültürlerini üretme amaçları da eklenmiştir. Batı'nın ulaştığı sonuçlar belli çekingeliklerle olumlanırken, bu sonuçlar için, özel kaynaklar ve araçlar arama dönemi yaşanmıştır.

Kemal Tahir'den, entelektüel dayanaklarını ise, liberal düşünceden, liberalize olan Avrupa sosyalizminden ve post-modern yaklaşımlardan alma yoluna gittiler. Bu kaynaklardan, 'kısa-orta vadelerde işe yarayabilecek' yüzeysel kolajlar da yapıldı. 'Devamlılık' takipleri **kültürel, manevi** ve **toplumsal** alanlara hapsedilirken, devlet geleneğini ihtiva eden **siyasal alan**, biraz da 'bilinçli olarak', göz ardı edildi. *Örneğin*, çevrenin (sessiz çoğunluk, asıl kütle*) mağduriyeti işlenirken, *'Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmeleri önceleri merkez-çevre ilişkileri' pek de gündeme gelmedi*. En basit haliyle, **'çevre, merkez karşısında daha önce hangi konum ve durumdaydı?'** sorusu sorulmadı. Bu bağlamda, **soldan gelenler, sağdan gelenlerin** anlatılarını tartışma konuları haline getirmeyerek ve aslında sağa göre 'yakınlaşma için' daha fazla 'adım atarak', devletin ve merkezin dönüşümü amaçları üzerine kurulu, **yeniden inşacı uzlaşmaya** daha fazla katkıda bulundular. Daha açık bir ifadeyle, 'sol', daha geniş bir toplumsal tabana hitap eden ve yeni sağ paradigma ile yelkenlerini şişiren sağa göre, daha fazla fikri/ideolojik feragatte bulundu. Böylelikle, 1980 öncesinde *klasik siyaset yelpazesinin* sağ ve sol cenahları arasındaki **yatay hatta cereyan eden yüksek siyasal gerilim**; 1990'ların başında, yeniden inşacı söylemsel koalisyon ile cari devlet olgusunu savunan eksen arasındaki **dikey hatta kayma sürecine girdi**. Yeni gerilimin tarafları; *pozitivizme karşı post-modernizm, küreselleşmeye karşı anti-küreselleşme, 'yukarıdan' devrimciliğe karşı 'tekamülcülük', aydınlanmacı çağdaşlaşmaya karşı demokratikleşme, vs. karakterlerinde kendini gösterdi*.

Devlet yapı ve kimlik değiştirse de, siyasal kültürün ve onun toplumsal karşılıklarının, devletin bekasını, 'kutsallaştırılmış' bir *merkeziyetçilikte, tekçilikte* ve *lider kültüründe* arayılma alışkanlıkları ve eğilimleri göz ardı edildi. *Toplumun seküler-kentli hayatlar süren kesimlerinin dahi, laik ve Batılılaşma yönelimli devlet yapısında bile, bu özellikleri arama zaafiyetleri, belki de, çalışmanın bu yöndeki iddiasının en önemli dayanaklarındandır*. **Soldan gelenler**, kapitalist entegrasyonun ve teknolojinin, sivilleştirici ve 'modernleştirici' özelliklerinin aşırı iyimser ön kabulleriyle, bu kaygıyı aşarken; **sağdan gelenler**, bunların yanına, *'İslam'da reform'* beklentilerini de eklediler. Liberal düşünceye sağdan bakış(lar), modernleşme ve gelişme için gerekli 'sekülerleş'menin, İslam'ın dünyevi

* Bu kavramlar için bkz. *Türkiye Günlüğü Dergisi* ile ilgili başlık...

(cismani) öğretisi içinden neşet edeceği beklentisini sıklıkla dillendirdiler. Bu minvalde de, ‘kentli’ bir muhafazakarlığın (muhafazakar modern) vücuda gelmesi beklentisi oluşmuştur; ki bu beklenti soldan gelenler için de fevkalade olumlu anlamlar ifade etmiştir. Aktörlerin, bu süre içinde, eleştireliliklerinde, doğrudan referanslarla değilse de, post-modern söylemlere ‘yaslanmış’ olmaları da; *hem bir çelişki gibi gözükmemektedir hem de radikalliği ve muhafazakârlığı bir araya koyan post-modern eklektisizme uymaktadır*. Bu bağlamlarda ortaya konan mantık kurgularının en zaaflı tarafı; sağdan gelenler tarafından dahi, çevrede muhafaza edilirken yozlaşmaktan kurtulamadığı ifade edilen manevi ve ‘milli’ değerler üzerinden üreyecek kentli muhafazakârlığın (ların) *ne vadede ve hangi niteliklerde* gelişeceğini tasavvur edilememesidir. Bu dönemde, liberal aktörlerde, **teknoloji ve iktisat alanlarındaki değişim hızlarının, beşeri-sosyal alanlarda da eş ya da yakın hızlarda ve niteliklerde gerçekleşe(bile)ceği kanısı** hakim olmuştur.

Geleneksel merkez siyasetlerin de, hakim devlet olgusu ile birlikte, giderek zemin ve güç kaybettiği 1990’larda, cari devlet olgusunu koruma misyonunu sahiplenen cephe(ler)den, siyasete 28 Şubat (1997) müdahalesinin gerçekleştirilmesi; yeniden inşacı söylemsel alan ile devlet geleneği eksenini arasındaki gerilimin karakterinin, 2000’lerde *söylemden* (discourse) *uygulamaya* (deed) taşınmasının yolunu açmıştır. Bu hareket, söylemsel koalisyon içinde birbirinden büyük ölçüde ‘bağımsız’ hareket eden figürlerin ‘safları sıklaştırmaya’ (actor bonding) hizmet ederek, bu **kümelenmeye ‘siyasal’ bir karakter** katmış ve ‘onu’ fiili anlamda, -küreselleşmeci, serbest piyasacı ve Batıcı yönde- **‘dönüşmeyi vaad eden’ siyasal İslamın** savunma hattına taşımıştır. Bu siyasal alandan **‘yeni bir merkez siyaset modeli’** çıkması beklentileri çok daha güçlenmiştir*.

Fakat bunun için siyasal İslamın, öncelikle, **‘küreselleşmeci’ bir dönüşüme** girmesi gerekmektedir; ki bu konu aslında 1990’ların başından beri işlenmekteydi. Soldan gelenleri de, asgari de fikri anlamlarda, içerecek bu yeni merkezin oturacağı alan klasik siyaset yelpazesinin önemli bir kısmına hitap edecek şekilde tahayyül edilmekteydi. Çalışmanın

* Soldan gelenler, özellikle YDH başarısızlığından sonra, Özal siyasetinin kodlarının da hafızalarındaki etkisiyle, İslami ya da muhafazakâr karakterleri içermeyen dönüştürücü bir hareketin çevre güçlerden destek alamayacağına ikna oldular.

üçüncü bölümünde işlenen söylem içeriklerinden okunabildiği kadarıyla, **geleneksel merkez solu**, kendini tanımladığı karakterde görmeyen ‘soldan gelenler’, Türkiye’de çağdaş anlamda bir sol’un oluşabilmesinin, ancak bu ‘**geniş demokratikleştirici sağ merkezin**’ baskıcı **devlet olgusunu mağlup edebilmesi** (‘normalleşme’) ile mümkün olabileceği kanısındaydılar.

2000’lerin başında, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, siyasetini, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun Türkiye siyasal düşünce evreninde kapsadığı alana yönelerek inşa etmesi ve bu çalışmada ‘söylemsel koalisyon’un pivot figürü olarak değerlendirilen Turgut Özal siyasetinin mirasını geliştirmeye talip olması*; *yeniden inşacı söylemsel (discourse) birikimin, siyasetin uygulama (deed) alanına taşınmasına aracılık etti*. Bu siyasal yapının, 2000’lerin ikinci onyılına kadar, *Özal’ın dört eğilim modeline* benzer şekilde yapılandırılmış kadrosunu -ve ittifaklarını- koruması, küreselleşmeci düzene uygun iktisat politikalarını benimsemesi, Batı (özellikle AB) ile iyi ilişkiler sürdürmesi, içte var olan müesses nizama karşı demokratikleşmeci (anti-establishment) direnç göstermesi; liberal aktörlerin bir önceki on yılda ‘hayal ettiklerinin’ ve ‘kurgularının’ büyük ölçüde ‘olumlu’ karşılığını oluşturmaktaydı. Bu on yılda, ‘liberal’ aktörler için, *teori pratikteki karşılığını bulmuş ve ‘tarih hızlanmıştı*’. İkinci on yıldaki gelişmeler ise, liberal aktörlere göre, *devletin aşkını özünün*, siyasal kültürde ve ilişki içinde olduğu toplumsal alanlarda yaşamaya devam ettiğini göstermeye başlamıştır.

Yaklaşık yirmi beş yıllık söylemsel birikim ve on yıllık ‘siyasal deneyim’ sonrasında, birçoğu soldan gelen liberal aktörlerin entelektüel önermeleri ve bunlara bağlı siyasal öngörüler, kendileri açısından, ‘hayal kırıklığı’ ile sonuçlanmıştır. 1970’lerden 1980’lere ‘sol devrimciliklerinden’ uzaklaşarak, politik mizaçlarının bu özelliğini, küreselleşmenin, Türkiye siyasal yapısında neden olacağını düşündükleri ‘liberal devrime’ kanalize eden aktörlerin,

* AK Parti siyasetinde, Özal siyasetinden pek çok alıntı-ilham ya da söylemsel devamlılığa rastlanmaktadır: *başkanlık sistemi, ‘pro-aktif’ dış politika, ulusal kimlik ve devlet kimliği meselelerinde Osmanlı mirasına başvurmak, Osmanlı-İslam-Türklük olgularını iç içe kullanmak, kurucu dünya görüşünün Batılılaşmacılığının bir tür Atlantikçilik ile ikame edilmesi, genel kanının aksine askerden ziyade özellikle ‘sivil bürokrasi’ karşılığı ve bürokrasiyi ‘İnönü siyaseti’nin ya tek parti CHP’sinin devamı olarak okumak, kendi dönemini bir siyasal milat olarak görerek sadece ‘merkezi’ (toplumsal ve siyasal) değil aynı zamanda devleti de yeniden inşa etme iddiası, vs.*

liberal değerleri ve trendleri tabi tuttıkları okumalar***; Türkiye siyasetinin ‘genetik kodlarını’ (devlet geleneği ve siyasal kültür) açıklayabilecek kuramsal ve kavramsal araçları maalesef sağlayamamıştır****. Yeni bir çağın, hızla ve Türkiye gerçeklerinden uzak aktığı kanıları ile birleşen bir tür ‘devrimci telaş’, soldan gelenleri yüzeysel, gündelik ve aceleci bakışlara sevk etmiştir.

Günümüzden bakıldığında, sağ aktörler için en önemli sorun, hedeflenin aksine (emperyal cumhuriyet, vs.), ülkenin uluslararası planda kendini izole ederek ‘içe kapanma riski’ olarak kendini göstermektedir. Bu da kendi içinde *iki öge* barındırmaktadır. *Birincisi*, sağın (özellikle merkez), geleneksel olarak, kurucu felsefenin Batılılaşmacılığını ‘stratejik bakışlı’ bir Atlantikçilik ile tevil etme çabasıdır. Bu, bir taraftan, Kıta Avrupacı çağdaşlaşma modelinin (Ör. laiklik) karşısına Anglo-Sakson bir çoğulcuk alternatifi (Ör. sekülerizm) ile çıkmayı, bir diğer taraftan da, Osmanlı-Türk-İslam coğrafyalarına Batı imkân ve gücü ile yönel(ebil)me iddialarını içermektedir. 2000’lerin başında merkeze talip olan AK Parti, ilk dönemlerinde, geleneksel merkez sağın içinde barındırdığı bu tutumu kendine adapte etmişse de; gelineen noktada, bu alandaki argümanlarının zemin kaybettiği gözlemlenebilmektedir. *İkinci olarak ise*, küreselleşme olgusunun ve liberal dalganın ‘uyandırdığı’ emperyal güdü üzerinde durmak gerekmektedir. Bu olgu, merkez sağ çizginin Özal fazında (ya da kırılmasında) kendini göstermiştir. Bunu da, **teknolojik sıçramanın, bahsi geçen ‘otantik modernleşme’ (yerli ve milli) için yeni bir fırsat sunduğu algısı** ile birlikte düşünmek gerekmektedir*. Teknolojik sıçrama ve dışa açık ekonomi, soldan gelenler için *sivilleşme* ve toplumsal alanlardan gelişebilecek bir *modernleşme* anlamları ifade ederken; sağdan gelenler

*** Ertuğrul Özkök’ün ‘devrimciliğinin’ dönüşümünü ve bunun gerekçelerini anlattığı çalışması; Ertuğrul Özkök, **Elveda Başkaldırı**, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1987.

**** Çalışmanın birinci bölümünde, *aşkıncılık* ve *araçsalılık* kavramları üzerinden ‘devlet geleneği’ ve ‘Türkiye’de devlet geleneği’ olguları açıklanmaya çalışılırken; devletlerin her birinin, tarih içinde, farklı şartlar ve dinamikler üzerinden, birbirinden farklı yapılar ve gelenekler oluşturduğu da vurgulanmaktadır. Bu kavramlara kaynaklık eden çalışmada *Metin Heper*, çalışmasının kuramsal ve kavramsal çerçevesini çizerken, Batı siyaseti kapsamında düşünülen ülkelerin birbirinden farklı gelenekler üzerinde inşa edildiğini ve güncel olanın da, büyük ölçüde bu geleneklerin devamlılığında gerçekleştiğini savunmaktadır. Devletlilik (stateness) kavramı ise, bu ayırıcı özelliklerin başında gelmektedir. *Çalışmada, Türkiye siyasetinin özgünlüğü, bu perspektif üzerinden görülmektedir.* *Metin Heper, Türkiye’de Devlet Geleneği*, Nalan Soyarak (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

* ‘Bir elde Kuran bir elde bilgisayar!’ sloganı, Turgut Özal’dan günümüze uzanan süreçte, bunun ifadesi olmuştur.

için ise, kentli bir muhafazakarlığı ve kendi sermaye kesimini -yeni bir toplumsal merkez, merkez siyaset ve nihayetinde devlet- inşa ederek, dünya ölçeğinde başat bir güç olabilme hayallerini beslemiştir**. Bu minvalde, ‘bilgisayar’ ve ticaretin***, İslam’da reformu da beraberinde getirebileceği umut edilmiş****; fakat bu meselenin derinine inme cesaretleri gösterilmemiştir. Bu ümitvar fütürist bakışa göre, Türkiye, uzun bir vadede de olsa, **bahsi geçen Atlantikçi eklemlenme (dayanak) olmadan da, küresel bir güç** olabilirdi. Türkiye’nin uluslararası ortamda ‘**bağımsız değişkenlik**’ niteliğinin *bölgesel güç* olmaktan *küresel güç* olmaya gelişimini ifade eden bu ‘arzu’, yakın tarihlerde de söylem ve bir kısım da eylem düzeylerinde kendini göstermiştir. Bu perspektife göre, Osmanlı’nın ‘varisi’ olmasının yanı sıra, Osmanlı, İslam ve Türklüğün kesişim kümesine hâkim olan Türkiye, çok geniş bir güç alanının ‘her halükarda’ **doğal lideridir**.

Özetle, söylemsel koalisyonun, özellikle de sol kanadının, çeyrek yüzyılı aşan süredir, ümit ettikleri *dışsal faktör* ve *uluslararası ortam* kaynaklı büyük ‘sıçramalar’ -en azından günümüz itibariyle- gerçekleşmemiştir. Bu anlamda, çalışmanın üçüncü bölümünde, liberal aktörlerin, özellikle de soldan gelenlerin, Türkiye vizyonlarında, iç dinamiklerden çok dış dinamiklere ‘güvenmeleri’; eleştirdikleri Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin, entelektüel anlamda, **ancak ‘bir benzerini’** ikame edebilmeleri olarak yorumlanarak eleştirilmektedir. Hatta bu yaklaşımın, daha Avrupa-merkezci bir ‘tepeden inmeciliği’ barındırdığı da iddia edilebilir**. Sağdan gelenlerin dış dinamiklerden beklentileri ise, hacet****

** Çalışmada, inşacı (konstrüktivist) bir perspektifle, sosyolojik merkez, merkez siyaset ve devlet kimliği arasında organik bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Devlet, kaynak dağıtıcı rolü ve aygıtlarıyla daha etken bir rolü sürdürse de, ‘kontrol ettiği’ merkez ve merkez siyasetten de etkilenmektedir. *Kimlik* ve bağlantılı olan *yönelimler* (iç ve dış) de, bu geri beslemelere göre, şekillenmektedir. Son yıllarda, dış politikanın iç politikayla iç içe geçmiş olmasını, merkezin ve devletin ‘dönüşümü’ üzerinden de okumak ve yorumlamak gerekmektedir.

*** Söylem içeriklerde, ‘mega projeler’ haricinde, üretim, pek de üzerinde durulan bir olgu olmamıştır.

**** Daha önce de bahsi geçtiği üzere, İslam’ın içerdiği dünyevi ve cismani özelliklerin ortaya çıkarılarak ‘İslam dünyasının’ az gelişmişlikten kurtulması ya da ‘kurtarılması’...

** Mülakat/İlber Ortaylı, "Cumhuriyeti Numaralandırmak, Eski Tepeden İnmecei Alışkanlıklara Dayalı Yeni Söylem Tarzıdır", Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 15-19.

*** Hacet: Tanrı’dan yerine getirilmesi beklenen dilek, ihtiyaç duyulan şey; TDK, Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr

kapılarının açılması metaforunun (algısının, beklentisinin) ötesinde bir derinliğe ulaştırılamamıştır. Muhayyilelerdeki *yeni fetih paradigması* ise, küreselleşen ekonomide, öncelikle ‘akrabalıklar’-‘hısımlıklar’ (İslam, Türklük, Osmanlı) üzerinden, iş yapma (ticaret, inşaat, vs.) olarak/üzerinden belirlenmiştir****. Çalışmada yöneltilen *ikinci önemli eleştiri*, ‘bilgi çağı, serbest piyasa ekonomisi ve uluslararasılaşmanın, siyasal alanda liberal-demokrasiyi ivedilikle tesis edeceği’ önermesinin kuvvetli kabulünerdir. Burada eleştirilen, bizatihi ‘önermenin entelektüel değeri’nden ziyade, bunun üzerinden üretilen ‘yüzeysel’, ‘aceleci’ ve Türkiye gerçeklerini (dinamiklerini) yeterince irdilememiş olan beklentilerdir.

1990’lar ile birlikte, hem sağdan hem de soldan, **Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin karşısına bir ‘teknoloji-yönelimi’ ile çıkılmış**; rasyonalist-pozitivist alan bununla ikame edilmeye çalışılmıştır. Teknolojinin kullanımının, bireyi ve toplumu, kendiliğinden, ona katkı yapar hale de getirebileceği algısı hâkim olmuştur. Örneğin, Mehmet Altan, bu görüşü teorize etmeye çalışan ve de ısrarla da savunan bir isim olmuştur. Oysaki bu önerme, günümüzde, küresel ölçekte de yanlışlanabilmektedir. *Sonuç olarak*, liberal aktörler, sadece, modernleş(tir)me vizyonundan dolayı eleştirdikleri **resmi ideoloji ile benzeşmek** ile kalmamış; aynı zamanda, felsefi meseleleri jurnalistik ve yarı-akademik alanlarda işleyip, gelişim nosyonlarında ‘tüketimi önceleyerek’, yine bu anlamda, ‘eleştirdikleri **Tanzimat aydını**’ ile de benzeşmekten uzak duramamışlardır.

Türkiye’de devlet geleneği ve siyasal kültürün tarihsel kökenlerini nasıl okumak gerekmektedir?

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin merkezinde olan *söylemsel yeni kurumsalcılık* içinde, aktörlerin ve koalisyonlarının devlette değişim talepleri, şu üç aşamada değerlendirmektedir: ‘*siyaset*’ (policy), siyasetleri içinde barındıran *program*(lar) ve bu programlara kaynaklık eden devlet *‘felsefe’si* (dünya görüşü, weltanschauung)¹. Yeniden

**** Türk, İslam ve Osmanlı coğrafyalarının genişliğinin; küresel düzlemde Türkiye’yi özgül ağırlığı -başat düzeyde- yüksek bir güç odağı haline getireceği düşünülmüştür.

¹ Vivien A. Schmidt, “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, **European Political Science Review**, Vol. 2, No. 01 (March 2010), s. 2.

inşacı söylemsel koalisyon içinden gelen değişim talepleri ise, içerikleri itibarı ile, her halükarda **kurucu ‘felsefe’** ile ilintili olmuştur. *Ulus-devlet* uygulaması ve bağlantılı olarak *Kürt meselesi*, *Batı(lı)laşma* yönelimi ve bunun en önemli parçası olan *laiklik*, *dış politika* ya da daha geniş anlamda *devlet kimliği*, vs.; aktörleri, ister istemez, *kurucu felsefeye* ve onun inşa ettiği *kimlikte* yaşayan devlet olgusuna yöneltmiştir^{**}. Tarihsel miras^{***} ile Cumhuriyet devleti arasındaki devamlılıklar yeterince işlenmediği için, bu olgu (Devlet), *Kemalizm*, *resmi ideoloji*, vs. adları altında *bağımsız*, *yekpare* ve fakat *soyut* bir varlığa indirgenebilmiştir. Oysaki *birinci olarak*, bu olgu, kuruluştaki belirlenmiş bir izlek (path) üzerinde yaşarken, içinde farklı ve karşıt ‘kulvarlar’ barındırıp, dönemsel doğrularını ve davranış modellerini, iç ve dış konjonktüre göre yeniden üretebilmiştir. Yani Türkiye’de Devlet, esnek ve içyapı olarak da heterojen ve değişken olagelmıştır; ve bir yönüyle de pragmatiktir. Devletin, siyasal düşünceler ve akımlardan sentezlenmek (**araçsallaşmak**) yerine onları *edilgenleştiren* tavrından dolayı ise, doğaldır ki, Türkiye’de tüm siyasal akımların içinde, Devlet’e ‘muhalif’ duygu ve fikir birikimleri bulunagelmıştır. *İkinci olarak ise*, Cumhuriyet Devleti’nin, ‘kuruluştaki’ belirlediği izlek, her ne kadar, Osmanlı’dan kopuş olarak ‘nitelense’ de, hem ilgili dünya görüşünün fikri ve deneysel kökleri Osmanlı 19. Yüzyılında yatmaktadır hem de -ve üzerinde çoğunlukla durulmayı- **devletin ‘davranış modeli’ ve siyasal kültür (toplum ve siyaset) olarak Osmanlı’dan tam anlamıyla organik bir kopuş gerçekleşmemiştir**. Aksine, *toplumu, şekillendiren ve yönlendiren, ‘siyaset(ler)i’ kontrol eden ve gerektiğinde baskılayan ya da önünü açan aşkıncı devlet karakteri devam etmiştir*.

Bu devlet geleneği, Osmanlı 15. Yüzyılı ile birlikte *Devlet’in bütünlüğü ve bekası* kaygıları ile olgunluğa ulaşmışken; 19. Yüzyıl ile birlikte, gelişmiş dünyayı (muasır medeniyet) yakalama idealinin siyaset üstünlüğü, bu *gelenegin ‘genetik’ yapısına* dahil olmuştur. Ömrünü tamamlayan imparatorluğun halefi olan Cumhuriyet ise, bu geleneği, bu

^{**} Örneğin, 24 Ocak Kararları (1980) ile başlayan süreçte, ithal ikamecilikten dışa açık büyüme modeline geçilmesi, genel iktisat politikası değişimi anlamında, bir *program* değişikliğidir. 8 Temmuz 1993’de bir Anayasa maddesi değişimi ile özel radyo ve televizyon yayıncılığını ‘yasal hale getiren’ düzenleme ise, bir *siyaset* (policy) değişikliği olarak ele alınabilir. Tanzimat ya da cumhuriyet ise, birer felsefi değişiklik seçimleridir.

^{***} *Devlet geleneği*, bununla bağlantılı olarak *siyasal kültür* ve *toplumsal karşılıkları*.

içerikleri ile birlikte devralmıştır. Bu devamlılığın **birinci önemli çıktısı**, ‘yüksek amaçlara’ (Devlet’in ali menfaatleri) hizmet eden bu devlet geleneğinin, aydın-bürokrat kesime *misyon* yüklerken birtakım *ayrıcalıklar* da sunmasıdır. **İkincisi ise**, ‘bu özün’, siyaseti devşirebilme ve içkinleştirebilme potansiyelidir. Bunun en önemli dayanaklarından biri de, *toplumun* da, yüzyıllardır aşkincılığın ‘basıncı’ altında yaşasa da, Devletin temsil ettiği değerlere tabiyeti, koruduklarına (vatan, güvenlik) ihtiyacı ve yöneldiği ‘yüksek amaçlara’ olan manevi bağlılığıdır. Bu nedenle, toplum, meseleleri, Devlet’in varlığı ve ‘yüksek’ menfaatleri ile ilintili olarak al(gıla)dığında, hakların ve özgürlüklerinin (genel ya da kısmi) kısıtlanmasına ‘rıza’ gösterebilmekte ve ‘itiraz’ eden kesimleri de kendi içinde ‘baskı’ altına alabilmektedir. Devlet de; *ayrıcalık*, *kaynak* ve *menfaat* düzenlemeleri ile bu iç dinamikleri kontrol edebilmektedir. Liberal aktörler, kurucu felsefe ve uygulamalarının altında yatan *devlet geleneğini* göz ardı ettikleri gibi, bu geleneğin toplumsal zeminlerine (bağlarına) de neredeyse hiç değinmemişlerdir. Toplumdan ‘sadece ve her koşulda’; özgürlük, demokrasi ve refah taleplerinin gelebileceği varsayımları üzerinden hareket etmişlerdir. Hâkim devlet olgusunun karşısına, ‘toplumun çoğunluğunun her koşulda doğru olanı bulacağı’ önermesi ‘en ham haliyle’ koyulmuş ve istemeden de olsa, ‘çoğunlukçuluğun’ zemini daha da sağlamlaştırılmıştır.

Siyasal normların üretilip yaşatıldığı merkezi yüzyıllarca hâkimiyeti altında tutmuş ve çevrede de güç temerküzlerini güçlü bir şekilde engellemiş olan Osmanlı Devleti, aşkinci karakterini ya hükümdarın şahsı ya da fevkalade merkezi ve bir ölçüde ‘izole’ bürokratik yapısı üzerinden sürdürmüştür. *Müslüman unsurların* yerleşik kültürünün (ticaret, zanaat, mimari, vs.) gelişmemiş olmasının da, Osmanlı yönetiminin bu siyasetini daha uygulanabilir kılmış olduğu düşünülebilir. II. Mehmet’in (Fatih), Hanedan’a ‘uzlaşma’ zorunlulukları getirecek olan ‘ailelelerin’ (aristokrasi) gücünü kırması ve gayri-müslim unsurları da (millet-i mahkume) stratejik amaçlarla ‘merkez’e yerleştirmesi; aşkinci karakterin zirveye ulaşmasının yolunu açmıştır. Tarımsal alanların, önce tımar sonra iltizam sistemleri altında, küçük parçalardan müteşekkil tutulması ile, tarımsal sermayenin birikimi ve ‘kapitalist dönüşümü’

büyük ölçüde engellenmiştir* ; ki toprakların küçük ölçeklerde dağıtımı Doğu Roma'dan kalan bir uygulamadır. **Bu, Avrupa'da burjuvazinin oluştuğu şartlar ile temel farklardan birini oluşturmuştur.** Daha sonra ne İttihat ve Terakki'nin *milli iktisat politikaları* ne de Cumhuriyet'in *yerli sermaye* yaratma yönelimi ve Müslüman burjuvaziye kaynak transferleri; Batı ile aradaki bu farkı kapatabilmiştir. **Aristokrasi ve burjuvazinin 'yokluğu', dini alanda Kilise benzeri bağımsız güç odağı bir kurumun olmaması; Osmanlı devlet mekanizmasının kendine özgü patrimonial ve bürokratik aşkıncılığının uygun zeminini hazırlamıştır.**

Not düşmek gerekir ki, *ikinci cumhuriyetçiliğin* çıkış noktası olarak da gösterilen *İdris Küçükömer*², Osmanlı'dan başlayarak DP (Demokrat Parti) dönemine kadar ki iktisat politikalarını da, köylüyü kırsal kesimde tutma amaçlı olarak, 'üretici güçleri' harekete geçirmemekle eleştirmektedir. Bunun da ötesinde, Cumhuriyet uygulamasının, bu anlamda, Osmanlı'nın 'sert' karakterli bir devamı olduğunu söylemektedir. Örneğin Cumhuriyet Devlet'i, *aşar vergisini* söyleminde köylüyü rahatlatmak-özgürleştirmek amaçlı kaldırdığını işlerken; *Küçükömer*, bunu üretime yönlendirilebilecek önemli bir kaynağın heba edilmesi olarak yorumlamaktadır. Bu seçim, köylüyü çevrede, büyük kitleleri kırsal alanda tutmanın seçimi olarak da okunmaktadır. Dolayısıyla, Küçükömer'e göre, Cumhuriyet, merkezi bürokratik hâkimiyeti kaybetmemek için, dönüştürmeyi değil devamlılığı seçmiştir. Bu görüşü, yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde değerlendirilen, sol-liberal iktisatçılar *Asaf Savaş Akat* ve *Mehmet Altan* da, sahiplenerek sürdürmüşlerdir. Bu çizgi, *eleştireliliğini* 'Cumhuriyet'e odaklayıp, tarihe bakışında ise ekonomist-Marksist perspektifin dışına çıkmayarak, devlet geleneği olgusunun siyasal ve kültürel boyutlarının uzağında kalmıştır. Bu ekonomik-determinizm, 1990'larda güçlenerek, yeniden inşacı alana doğru yaklaşan neredeyse tüm aktörleri (sağ ve sol) az ya da çok etkisi altına almıştır. Açıktan ya da üstü örtülü bir şekilde, ***kapitalist dönüşüm olmadan solun gerçek bir zemininin Türkiye'de***

* İktisatçı sol-liberal aktörlerin, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tezleri üzerinden, Osmanlı-Cumhuriyet iktisadi gelişim çizgisine yaklaşımları, aşkıncı devlet geleneğinin mahiyetine yaklaşan tespitler taşısa da; ekonomist-Marksist bakış açılarak, bu olgu üzerinde yoğunlaşamamıştır.

² Zülal Kalkandelen, **İdris Küçükömer'in Tezleri: İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2. Baskı, 2012.

oluşamacağı kanısı, çekingelikle de olsa, kabul görmüştür. Sağ ise, ‘**icraatçılık**’ iddiasını kuvvetlendirerek, bu alanda siyasal ve toplumsal zihinlerdeki boşlukları doldurmaya yönelmiştir; ve büyük ölçüde de bu propagandist tavrında başarılı olmuştur.

Osmanlı’da *gayri-müslim unsurlar* ise, millet sisteminin sunduğu ‘bedelli’ özerklikler ile devletin aşkincılığından 'belli anlamlarda' münezzeh kalabilmişler, nitelikli insan sermayelerinin yoğunluğu ile de, neredeyse son dönemlere kadar, ‘merkez’de kendilerine yer bulabilmişlerdir. Osmanlı’nın bu stratejik tercihindeki en önemli içsel neden, gayri-müslimlerde *Devlet-i Aliyye’i tehdit edebilecek siyasi oluşum potansiyeli* görmemesi olarak yorumlanabilir.* Fakat, gayri-müslim unsurlar, Batı ile ilişkilerinin ve etkileşimlerinin ‘üstünlüğü’ sayesinde, **milliyetçilik dalgalarından**, Müslüman-Türk unsurlara kıyasla, daha önce etkilenmiş ve ‘temel unsura’ kıyasla ‘pozisyon üstünlüğü’ sağlayabilmişlerdir. Oysaki bu, Osmanlı Devlet aklının öncelemediği bir tehdit türü idi. Bundan önce de, ticaret, finans ve üretim alanlarındaki etkinliklerinden dolayı; sermaye birikimleri de, büyük ölçüde bu kesimlerde toplanmıştır. Ekseriyetle tarım, memuriyet ve askerlik ile meşgul olan Müslüman unsurların (‘millet-i hakime’), imparatorluk güç ve takiben de toprak kaybettikçe, gayri-müslim unsurlara karşı dezavantajlı duruma geçmeleri; Osmanlı Devleti’nden devralınan aşkincılığın Cumhuriyet Devleti’nde **daha tekçi bir yapıda** tezahür etmesinin nedenlerinden olmuştur. Kaldı ki, Osmanlı elitinin, imparatorluğun bekası için, *İslamcılık* ve sonrasında *Türkçülük* yönelimleri ile toplumsal anlamda tekçilik ‘arayışlarını’ başlattığının da hatırlanması gerekmektedir. Bu tekçilik arayışının ürün vermesi ise, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e gelişen Batıcılığın içinden üretilen ulus-devlet modeline ‘kısmet’ olmuştur**. Bu arayışın da kaynağını ve saiklerini, sadece elitlerde (merkez) değil, aynı zamanda toplumsal kesimlerde (çevre) aramak, daha doğru bir yaklaşımdır. Günümüzde de, toplumun önemli bir kısmının, tek parti iktidarını tercih edip, **koalisyonları**, *istikrarsızlık kaynağı* olmanın da ötesinde, ‘**güvenlik sorunu**’ olarak görmesi; biraz da, bu toplumsal hafızadan kaynaklanmaktadır. Heper, aşkinci devletin bir özelliğinin de, tebaanın (toplumun) devamlı **korku** ve **ümit** arasındaki gri alanda tutulması olduğunu ifade etmektedir³. Siyasal elit de, her

* Burada ‘tehdit’ ile kastolunan ‘Devlet’e rakip olmak, onun gücünü paylaşmak, vs.

³ Heper, s. 40.

ihtiyaç duyduğunda, bu tekçi toplumsal hafızaya-zihniyete seslenmekte ve onu harekete geçirebilmektedir. Soğuk savaş sonrasında, ‘Osmanlı imgesinin siyasal ve toplumsal hafızaları yeniden ziyaret etmesinden’* *çoğulculuk ilhamları* beklenirken, bunun daha çok, toplum, siyaset ve devlet katlarında tekçi eğilimleri beslemiş olması ise; *liberallerin tezleri bağlamında önemli bir paradokstur.*

Bu bağlamda, şunu da eklemek gerekmektedir ki, Osmanlı Devleti’nin aşkıncılığındaki tekçilik ile Cumhuriyet Devleti’nin tekçiliği arasında nitelik farkı bulunmaktadır. **Osmanlı’daki tekçilik** toplumdan ziyade Hanedan ve ona bağlı bürokrasi yani *erk odaklıdır*. Kurulan aşkıncı yönetim tarzı, çevrenin izolasyonu ve biçimlendirilmesi, merkezde ve yönetimde bölünmelerin engellenmesine yönelik tasarruflar; bu tekliğin sürdürülebilmesine yöneliktir. Bunun dışında, imparatorluk yapısı içindeki heterojenlik ise, merkezdeki tekliği tehdit etmedikten sonra, öncelikli bir sorun teşkil etmemiştir. **Cumhuriyet aşkıncılığının tekçiliği** ise, toplum odaklı da gelişmiştir. Bunun temelinde de, ulus ve ulus-devlet yaratma amacının önceliği yatmaktadır. Fakat, *iki tekçiliğin özünde de, Devlet’in bütünlüğü-bekası ve iktidarın başka odaklarla paylaşılması kaygıları yatmaktadır*. Bir başka deyişle, iki tekçilik de aynı kaygı kaynağından beslenmektedir.

Monarşi ile yönetilen devletin aşkıncılığının, sanayi ve milliyetçilik çağlarında çözemediği meseleler (bir’lik, beka, çağdaşlaşma, vs.), Cumhuriyet Devleti’nin tekçiliğini zaman zaman abartılı deneyselliklere ve bazen de sert-dışlayıcı uygulamalara sevk etmiştir. İmparatorluğun, *şartlı da olsa*, gayri-müslim ve Türk olmayan unsurlara (Ör. Kürtler), toplumsal özerk alanlar tanımlama ('bahşetme') siyaseti, böylelikle, Cumhuriyet’in esneklik ve ‘tahammül’ sınırlarının dışında kalmıştır. Osmanlı Devlet’i Cumhuriyet Devleti’ne aşkıncı geleneği devrederken, Cumhuriyet’in siyasal kültürüne ve toplumsal hafızasına ‘*beka*’ endişelerinin yanı sıra *farklılıklara birtakım tahammülsüzlükleri* de bırakmıştır. ‘Liberaller’, demokrasinin gelişmesi için devlet-siyaset ilişkisine odaklanırken, toplum-siyaset arasındaki hattın ‘yeterince’ üzerinde durmamışlar (parti içi demokrasi, siyasal partiler kanunu), *toplum-*

* Çalışmanın üçüncü bölümünde değinilen, zihin açıcı çalışmasında, Şaban H. Çalış, bu saptama üzerinden Özal siyasetini ve Neo-Osmanlıcılığı değerlendirmektedir. Şaban H. Çalış, **Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar**, 4. Baskı, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2010.

devlet arasındaki ilişkiyi ise, tamamen göz ardı etmişlerdir Daha açık bir ifadeyle, devlet elitleri ve siyasal elitler, tasarladıkları aşkınıcı davranış modelleri için toplumsal rızaları ‘oluşturabilmekte’; toplum da, var olan siyasal kültür içinde, yukarıda tasarlanan siyasetlerin uygulanmasının yollarını açabilmekte ve bunlara destek verebilmektedir. Türkiye siyasetini kesintiye uğratan ‘başarılı’ askeri müdahaleler de, bu sunulan modele göre, toplumsal ve siyasal meşruiyeti sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda, hepsi de bir anlamda aşkınıcı karakterin restorasyon denemeleridir.

Devlete yüklenmiş *kutsiyetlerin irrasyonel tarafları*, geleneksel merkez siyasetlerin *Devlet’e içkinliği* ve belki de en önemlisi siyaset(ler)in Devlet olma -onda düzeltmeler yapma- güdüsü; siyasetin, aşkınıcılığı besleyen siyasal kültür formlarını kıramamasının ve topluma (vasata), **çoğunlukçuluk dışında** demokrasi nosyonu kazandıramamasının öne çıkan nedenlerindendir. Bu kapsamda ele alınabilecek ‘milli irade’ söylemi ise, aşkınıcılığı besleyen çoğunlukçu özün bir unsuru olmayı çok da aşamamıştır. *Heper*, burada *Demokrat Parti* örneği üzerinden, merkez sağın, toplum-ağırlıklı yerine, parti-ağırlıklı yapılanmayı seçerken, ‘milli iradeyi’ de ancak siyasal meşruiyetlerin değiştirilme çabasının bir parçası olarak okumaktadır⁴. 1990’ların başında, liberal dalganın etkisindeki entelektüel ve siyasal iklimde ise, bu olgu, ‘iyimser’ *küreselleşmeci* ve *emperyal cumhuriyetçi* heyecanların gölgesinde kalmıştı.

1990’ların başındaki söylemsel gelişim dönemlerinde, ‘sağdaki’ aktörler, imparatorluk yapısının güç kaybetmesinde ve çözülmesinde etkili olan birçok unsuru göz ardı ederek; Cumhuriyet ya da Osmanlı Batılılaşması öncesi dönemler için neredeyse bir altın çağ (golden age) tahayyülü icat etme yoluna gitmişlerdir. Bu anlamda, hem siyasal hem kültürel bir alan olarak Osmanlı; *Hristiyan Batı’nın (düvel-i muazzama) ‘saldırıları’* ve *Batılı siyasi düşüncenin ihraç ettiği patolojik sorunlar* sonucunda, zaafa uğratılmış, güçten düşürülmüş, bölüşülmek istenmiş ve sonunda içte de ‘Cumhuriyet’in reddi mirası ile’ de ortadan kaldırılmıştır. İmparatorluk yapısının düşüşe geçişine katkıda bulunan, **neredeyse üç yüzyıla yayılan, paradigmatal ve olgusal değişimler ve kritik dönemeçler** üzerinde ise pek durulmamıştır. Bu bağlamda, yine çoğulcu bir rejim (araçsal devlet) inşası için, **millet**

⁴ Heper, s. 177-178. İleride yeniden değinilecektir.

sisteminin İslam tarihi ve siyasası içindeki, ‘birlikte yaşamayı işaret eden’, kökleri de ‘entelektüel’ alanda konu edilmiştir⁵. Soldan gelen aktörlerin, 1970’ler ile başlayarak, İslamcılığı bir sivil toplum alanı olarak tespit etmeleri de, bu tartışmaların o dönemdeki çekiciliğini ve itibarını arttırmakla kalmamış, sağ ve sol kesim arasındaki diyalog alanları açılmasına yardımcı olmuştur.

1990’ların ortalarında, soldan gelenlerin, solda gerçekleşecek bir dönüşümden ya da oluşumdan ümitlerini de keserek, aşkinci devletin geriletilmesinde, sağ dinamiklere destek verir hale gelmesi; özellikle orta sağın, İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, muhafazakarlık ve liberal düşünce arasındaki **pragmatik ve oportünist ‘salınımını’** daha da rahatlatmıştır. Bir açıdan bakıldığında da, *geleneksel merkez solun kendini devletçi hat içinde ‘sıkıştırmayı’* seçmesi, geleneksel merkezin nüvesi içinde yer almayan ve fakat *merkeze talip olan sağ* söylem ve hareket alanlarında rahatlatmıştır. 1990’ların başında Özal siyaseti ile başlayan ve AK Parti siyaseti ile de gerçekleşen; İslamcı sağ, Türkçü sağ, liberal düşünce ve özgürlükçü sol unsurları da içerebilen yeni bir merkez inşası; bu şekilde mümkün olabilmıştır. ‘Sağın hallerinin’⁶ geçmişte de var olan esnek ve hatta akışkan yapısı göz önüne alındığında; yeniden inşacı söylemsel alanın ‘hikayesini’, 12 Mart, 12 Eylül ve soğuk savaşın bitişi dönemeçlerini yaşayarak ‘evrilen sol görüşlerin’ yazdığı da iddia edilebilir. Dolayısıyla ve aslında, 2000’lerde oluşan yeni sağ karakterli merkezin **kurucu teorisyenleri ve hatta meşrulaştırıcıları**, büyük ölçüde, soldan gelenler olmuşlardır. Nasıl, 1990’ların başında Özal siyasetinin dönüştürücülüğünün ‘mitleşmesinde’, soldan gelenlerin medya ve entelektüel çevrelerdeki gücü ve bu şekilde toplumdaki kanaat ve tavırları etkileyebilme imkânları etkili olmuşsa; 2000’lerin ilk on yılının sonuna kadar da, süreç, bu şekilde işlemiştir.

Bu çalışmada, ‘**soru tespiti**’, güncel Türkiye siyaseti (özellikle 2000’lerin ilk on yılı) üzerinden yapılırken; odaklanılan ‘*analiz alanı*’ olarak, liberal retoriğin kuvvetle düşünce alanlarına nüfuz etmeye başladığı ve fikri-söylemsel üstünlüğü ele geçirdiği 1989-1997 arasındaki dönem seçilmiştir. Bu dönemde, temel liberal değerler; ‘sanıları’ (varsayımları) ile birlikte ve *yeni yaşam tarzı önerileri* eşliğinde, hızlı bir şekilde dönüşen (kapitalize olan)

⁵ Ör. Ali Bulaç, “Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler”, **Birikim**, Sayı 38-39 (Haziran-Temmuz, 1992)

⁶ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul: Birikim, 1998.

medya üzerinden dağıtımına girmiştir. Bu anlatının söylemsel üstünlüğü ele geçirebilmesinin en önemli nedeni ise; topluma **refah** (zenginlik), **yaşam kalitesinin yükselmesi**, **sivilleşme**, **özgürlük** ve **gelişmiş dünya ile entegrasyon** vaatleri olmuştur. Bu mesajlar, *toplumun sadece çevresi için değil aynı zamanda merkez unsurları için de çekicilik içermekteydi*. Önceki otuz yıl içinde, askeri müdahaleler -en serti sonuncusu olan- ve 1970’lerde siyasal kutuplaşma kaynaklı güvenlik kaygıları yaşamış olan toplum; bu mesajlara genel anlamda olumlu cevaplar vermiştir. Bu ‘zihinsel dönüşüm’, yukarıda da bahsi geçen şekilde, devlet olgusu ile birlikte geleneksel merkez siyasetlerin zemin kaybının, geri döndürülmesi imkânsız bir şekilde, başlamasına neden oldu. Bu müesses nizam cephelerinden gelen fikri savunmalar veya somut hamleler ise, **yeni ‘söylemsel iktidarı’** güç kaybına uğratamadı. Yeni söylemsel iktidar, bu çevrelerin, toplumda **düşünsel ve politik yanlışların temsilcisi** olarak algılanmasını peyderpey güçlendirdi. 1990’ların ilk yarısının ortalarından itibaren, ‘derin devlet’ adı altında da ifade edilen yasa-dışı ve soğuk savaş ‘artığı’ davranış şekillerinin de (operasyonların) kendini göstermesi, mücadele edilen devlet olgusunun olumsuz konotasyonlarla (imalarla) ‘mit’leşmesine katkıda bulundu. Devlet cephesinden gelen hamlelerin zirvesi olarak nitelenebilecek 28 Şubat, ‘liberalleri’ (sağ ve sol) daha da politize ederken; 1994’ün ardından gelen 1999 ve 2001 krizleri, liberallerin on yılı geçkindir oluşturdukları söylemlerin toplum nezdindeki ‘ikna ediciliğini’ zirveye ulaştırdı.

Yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde yer alan aktörlerin, 1990’lardan 2000’lerin ikinci on yılına uzanan ‘siyasetin’ belirleyenlerinden olduğu inkâr edilemez. *Belki de en önemli özellikleri*, yirmi yıllık süreçte (1990’lar, 2000’lerin ilk on yılı), ortalama siyasal normların üretildiği merkezin yerini, öne çıkan aktör sayısı yirmiyi geçmeyen kümelenmeleri ile -yavaş yavaş- devralabilmeleridir. 2000’lerin siyasal konfigürasyonu şekillenirken, liberal aktörlerin ‘norm’alleştirme, meşrulaştırma ve toplumun kabullerini sağlama konusunda çok etkili olabildikleri, bu tarihin yazılması için belki henüz erken olan günümüzden dahi, görünebilmektedir. Bundan dolayı da çalışmada öncelikle, 1980’lere, hatta bazı aktörler ve olgular için 1970’lere, geri dönülerek, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun oluşumu resmedilmeye çalışılmıştır. **Büyük çoğunluğu, 1980’lerde, sağ ve sol cenah siyasetlerden gelip, farklı sentezlemelerle liberal ve özgürlükçü değerler üzerinden fikirsel yakınlaşma**

yaşayan ve diyaloga giren aktörler; bu koalisyon içinde kabul edilmiştir. Yine farklı seviyelerde ve ‘muhalafet’ şerhleriyle de olsa, ‘Devlet’in zirvesinden ‘Devlet’e ve diğer müesses nizam unsurlarına karşı pozisyon alan *Özal siyasetini* olumlamak da; çalışmada, *ortak payda tespitini sağlayan bir unsur* olarak kabul edilmektedir. Çünkü, Özal figürü, sadece dönemin devlet olgusunu ve geleneksel merkezi zemin kaybına uğratan paradigmanın (yeni sağ’ın Türkiye yansımaları) **uygulayıcısı** olmamış, aynı zamanda, özellikle 1989 sonrasında, *oriente* (çevresinde toplayan ve yönlendiren) ve *motive edici pivot figür* etkisiyle bahsi geçen koalisyonun görünürlük kazanmasında önemli bir rolü üstlenmiştir. Bu özelliği ile de 2000’lerin siyasetine önemli ‘rol model’ ilhamlarını miras bırakmıştır. Milli Görüş partilerinden ‘dönüşerek’ gelen AK Parti siyasetinin merkez karar alıcıları, *DP geleneğine (Adnan Menderes) talip olurken* bağlantı figürü olarak -Adalet Partisi (AP) mirasını temsil ediyor olsa da- *Süleyman Demirel*’i değil, *Turgut Özal*’ı seçmişlerdir. Çalışmadaki kanıya göre, bunun belirleyici nedeni de, sadece Demirel’in 1990’larda devlet olgusu cephesinde yer alması değildir.

Özal’ın söylemsel koalisyonun oluşumuna *en önemli katkısı* ise, medyada bizzat öneyak olduğu dönüşümdür: *çeşitlenme, kapitalizasyon, popüler kültürün hakimiyeti, patronaj değişimi, patronajın diğer sektörler ile ilişki kurmasında ön açıcılığı*, vs*. Özal’ın en çok bilinen ifadelerinden bir tanesi olan ‘Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz’ dahi, yasal zemini henüz hazırlanmamış özel televizyonların, yayınlarına yurtdışındaki vericiler üzerinden başlaması ile ilgili sarfedilmiştir**. Yazılı basındaki *mülkiyet ve içerik (tarz)*

* Hasan Cemal’in **Özal Hikayesi** başlıklı kitabından, Özal’ın 1980’lerde Özal’ın yazılı basını yeniden yapılandırma çabaları hakkında fikir sahibi olunabilir. Cemal, bu kitabı geleneksel sol alan(lar)dan, tam olarak kopup, liberal alana geçmeden yayınlamıştır. Bundan dolayı, bu kitapta, Özal siyasetine eleştirel bir bakış -sonradan ‘değişecek’ olan- mevcuttur. Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1989. Hasan Cemal: “Özal Hikâyesi adını taşıyan kitabımı 1989’da yazmıştım ve Özal daha henüz Cumhurbaşkanı olmamıştı... Kitabı bugün yazsaydım, nereleri daha farklı olurdu sorusu tabii aklımdan geçti. ... *Özal vizyon sahibi idi*. ... Ancak, Özal fikirlerinin büyük kısmını uygulamaya sokamadı. Buna karşılık fikirlerini, bir kısmı kapalı kapılar arkasında olmak üzere her zaman heyecanla savundu *ve çevresini de heyecanlandırmayı bildi*. Kısacası bir ‘lider’di Özal. Eksileri, eleştirilecek birçok yanı elbette vardı. Ama *‘çağın ruhu’nu kavramıştı*.”; Hasan Cemal, “Özal’la Demirel İktidarı Hangi Amaçlarla İsterlerdi?”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Nisan 2008, <http://www.milliyet.com.tr/2008/04/20/>. Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

** Bu girişimlerin ilkinin (Magic Box, 1990), iki ortağından birinin Özal’ın oğullarından biri olmasının yanında; özel televizyon ve radyoların yasallaşması, Anayasa’nın 133. Maddesi’nde gerçekleştirilen değişiklik ile ancak 1993 (8 Temmuz) yılında mümkün oldu. Yasallaşmanın Özal’ın ölümünden aylar sonra gerçekleşebilmesi, bu konuda **siyaset ve bürokrasi de bir direnç** olduğunun da göstergesi olarak yorumlanabilir.

dönüşümleri ile paralel olarak, görsel basının da fiili olarak devlet tekelinden çıkmasıyla, ‘liberal değerlerin’ ve onlarla birlikte düşünülen yaşam tarzı değişimi ‘tekliflerinin’ topluma yoğunluklu sunumunun önu açılmıştır. Yine bu sayede, liberal aktörlerin medyadaki ve medya üzerinden toplumdaki, zaten var olan, etkinlikleri ve etkililikleri katlanarak artmıştır. **Söylemselci yeni kurumsalcı devlet kuramının** da tarif ettiği; aktörün, ‘devlette kurumsal değişim taleplerini’ dillendirdiği ve iletişim (yatay ve dikey) süreçlerinde söylemleşmesinin sağlandığı mecralar da bu şekilde oluşmuştur.

Organize bir gelişim gerçekleşmemiş olsa da, bu kapsamda birbirleriyle *etkileşime* giren aktörler, toplumun en alt sınıflarına kadar doğrudan ulaşan etkili bir sesleniş sağlayabilir olmuşlardır^{***}. O dönemde, ‘konuşan Türkiye’^{****} tarifiyle de medyada ifade edilen bu yeni durum; *geleneksel devlet olgusunun, on yıllardır, ‘aydın kesim’ ve ‘eğitim’ üzerinden sağlayageldiği ikna mekanizmalarına kıyasla*, çok daha hızlı ve güçlü bir şekilde ‘doğru’ların, kanaatlerin ve ‘norm’ların oluşmasını sağlayan interaktif bir ortamı sağlamıştır. Bu şekilde, 1990’larda, liberal aktörlerin belirleyici katkılarda bulunduğu küreselleşmeci liberal yeniden inşacılığın, pozitivist aydınlanmacı öze söylemsel üstünlük sağlaması mümkün olmuştur. Sağlanan söylemsel üstünlük ise, cari devlet olgusu ‘cephesinden’ gelen ‘başarısız’ siyasal hamlelerin (zirvesi 28 Şubat’tır) çıktılarının, amaçlananın aksine, yine ‘Devlet’ hattının aleyhine sonuçlar vermiş olmasının en önemli nedenlerindendir. Uluslararası hâkim konjonktür ve paradigmaların organik bir uzantısı olması da, **söylemin siyasete karşı**, bu on yılda (‘90’lar), üstünlük sağlamanın yolunu açmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin anlatıldığı birinci bölümde, diğer ülkelerde de, soğuk savaşın bitişi ile

^{***} Söylemsel yeni kurumsalcı devlet kuramı içinde devlette değişim talep eden aktör kümelenmeleri iki grupta değerlendirilmektedir; *savunucu koalisyonlar* (advocacy coalition) ve *söylemsel koalisyonlar* (discursive coalition). Savunucu koalisyonlar, aktörlerin daha spesifik konularda uzlaştıkları ve ortaklaşma düzeyi yüksek argümanları sürdürdükleri örnekler için kullanılmaktadır. Yeniden inşacı aktör kümelenmesinin gevşek ve heterojen karakterinden dolayı, bu çalışmada, Türkiye’de aktörlerin belli ortak paydalarda buluşmaları *ikincisi* ile nitelenmektedir.

^{****} Özel kanalların, devlet televizyonun resmiyetini ve yazılı basının hızını aşarak devreye soktuğu bu yeni platform; aktörlerin, benzeri daha önce görülmemiş şekillerde, **kanaat önderlerine** ve **kamuoyu yaratıcılarına** dönüşerek güç kazanmalarını sağlamıştır. Devlet televizyonlarında yıllardır devam eden tarzların aksine, ‘sıradan’ insanların da katılmaya başladığı programlar, **seyirci kitlelerinde siyasetin ve toplumun önemli ve güncel meselerinin tartışmalarına müdahil olabildikleri ‘hissini’ hızla yaratmıştır**. Fikirlerin (idea) **söylemleşmesi** (discourse) de bu iletişim hatlarında gerçekleşmiştir.

başlayarak, ‘**aktör**’ün (actor, agent) **devlette değişim taleplerini** ortaya koymaya başladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla, 1990’lar ve 2000’ler, devlet-merkezli çalışmalar yürüten akademiyanın, **sürekliliklerden çok değişim ve dönüşümleri** izlediği yıllar olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye örneğinin farklılaşması (özgünlüğü); devletin, kurumlarının ve siyasanın belli parçaları ile değil topyekûn ve felsefi (dünya görüşü) düzeyde ele alınması kaynaklıdır.

Çalışmanın temel anlatısının yer verildiği **üçüncü bölümde**, Türkiye’de devlet olgusu ve merkez siyasetin dönüşüm sürecine girdiği önemli on yılda (1990’lar) etkinlik sağlayan *kişiler ve oluşumlar* üzerinde durulmaktadır. Aktörlerin kendi kalemlerinden çıkan *metinler, sözlü açıklamaları, verdikleri röportajlar, diğer kişilerin anlatıları ve çalışma için gerçekleştirilen görüşmeler*; bu bölümde *içerik analizleri* (content analysis) için kullanılan kaynaklar ve malzemelerdir. Kişi analizlerinde, **öncelikle**, aktörlerin, eski siyasal koordinatlarından liberal değerlere doğru *hareketlilikleri*, nasıl bir *sentez* oluşturdukları ve *eski siyasal koordinatlarından* ne ölçüde ayrıldıkları göz önüne alınmaktadır. **İkinci olarak**, aktörlerin devlet olgusunu (aşkıncılığı) nasıl ve hangi kriterler ile tanımladıkları ve eleştirdikleri değerlendirilmektedir. **Üçüncü olarak**, tarif edilen aşkıncılığın tarihsel olarak ne kadar geriye dönük olarak işlendiği takip edilmektedir. Cumhuriyet’in kurucu izleğinin ve hatta Osmanlı modernleşmesi süreçlerinin ve uygulamalarının derininde bulunan devlet geleneğinin ve buna bağlı siyasal kültürün konu edilip edilmediği sorgulanmaktadır. **Dördüncü olarak**, aktörlerin bir *araçsalcılık* (araçsalıcı devlet) tanımı ortaya koyup koymadıkları sorusu sorulmaktadır. Var ise, bu araçsalcılık tanımının hangi ideolojik fikirler ya da ne tür aksiyolojik argümanlar ile desteklendiği analiz edilmektedir. **Beşinci olarak**, aktörlerin siyaset ve devlet katmanları arasındaki ilişki dışında, siyaset-toplum ve devlet-toplum etkileşimleri üzerinde durup durmadıklarına bakılmaktadır.

Çalışmanın sorun tespiti neydi, bakış açısı nasıl gelişti ve analiz odağı nasıl belirlendi?

Türkiye’de siyaset, 2000’lerin ilk on yılında, sıklıkla devlet olgusu (yapı, ideoloji, kimlik, gelenek, vs.) etrafında yoğunlaşma hatta sıkışma eğilimi göstermiştir. Siyasetin olağan hatta sıradan olarak nitelenebilecek pek çok meselesi, günlük siyasi dildeki ifadeyle

‘rejim sorunu’ halini alabilmiş ve bu bağlamda tartışılmıştır. 1990’ların başında yeniden inşacı kümelenme içinde üretilen *Yeni Osmanlıcılık* ve *İkinci Cumhuriyetçilik* kavramları, ‘2002’ sonrasında yeniden popülerleşip kullanılmaya başlarken; yine 2000’lerin başlarında, bu iki kavramın karşısına, anti-tezleri niteliğindeki, *Ulusalcılık* ve *Avrasyacılık* kavramları da eklenmiştir. Bu dönemin gündelik siyaset dilinde, *demokratlık* (ya da liberallik) ve *cumhuriyetçilik*; neredeyse kökten bir yeniden inşacılık ve var olanı her ne pahasına olursa olsun muhafaza etme, anlamlarına ve imalarına hapsedilmişti. Bunun yanında da, aktörlerin ‘*siyasal duruşlarını*’ ifade eden kavramların yerini ‘*aktörlerin hareketliliklerini*’ tarif eden kavramlar almıştır; *soldan gelmek*, *dönüşmek*, *gömlek değiştirmek*, liberal değerlerde ya da devlet geleneği ekseninde *buluşmak* gibi... Aktör hareketlilikleri ve ‘sentezlemeleri’, 1990’larda hatta 1980’lerde başladığı halde, hegemonya mücadelesinin uygulama (deed) alanına taşınmasıyla, aktörlerin siyasal duruşlarının hikayeleri ve tanımlamaları, daha önemli, belki de gerekli, bir hal almıştır. Çünkü iki hat da, daha önce karşıt siyasal kamplarda bulunmuş aktörlerin koalisyonlarından oluşmaktaydı; ve ilk defa birlikte *siyasal mücadele alanında* birlikte hareket ediliyordu.

Bu karşıtlığın sonraki dönemdeki seyrini belirleyen ise, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi etrafında gelişen tartışmalar ve gerilimler olmuştur. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin diliyle, içteki *kritik dönemeç* (critical juncture), 2007 yılındaki gelişmeler olmuştur. 2002’de vücuda gelen sağ karakterli ‘yeni merkez kompozisyon’un Cumhurbaşkanlığı makamındaki kişiyi belirleyebilme imkanına sahip olması, bu ‘kriz’in birincil nedeni olmuştur. Gücünü konsolide etmeye başlayan yeni merkezin, ‘yeni bir devlet’ talep ediyor olmasının karineleri ve karşı cenahta buna bağlı oluşan kaygılar, olağan bir seçim faaliyetini olağanüstü önemli hale getirmiştir. Aslında bu seçim, **son yirmi yıllık gelişmelerin ve birikimlerin sonucunda ortaya çıkan ilk ve en önemli ‘meydan savaşı’** olmuştur. Özellikle 2001 finansal krizinin etkileriyle, geleneksel siyasetlerin 2002 itibarıyla büyük ölçüde siyasetten tasfiye olması; *bu krizin gerçekleşmesini zaten kaçınılmaz hale getirmişti*. Yukarıda da ifade edildiği gibi, oluşan bu yeni ortam, 1990’ların başında *görünürlük* ve 2000’lerde de *etkinlik* kazanan söylemsel koalisyonun hem öngörülerine hem de beklentilerine uymaktaydı. Yeniden inşacı kümelenme içinde yer alan aktörler, bu iki gerilimi,

vesayetçi (aşkıncı) devlet olgusunun ortadan kaldırılması fırsatı olarak yorumlarken; kurucu izleğin savunma hattında oluşan heterojen kümelenme, bunu kurucu dünya görüşünü tehdit eden bir *rejim sorunu* olarak okumaktaydı. Bundan dolayı, 2000’li yıllar geleneksel siyasetlerin ‘*sath-ı müdafaadan hattı müdafaaya*’ geçtiği yıllar olmuştur. Bu müdafaa sırasında geleneksel siyasetler (içinden bazı aktörler), kadim Batı’ya yönelim siyaseti ile çelişme pahasına da olsa, özellikle dış konjonktür belirleyenleri (ABD, AB, vs.) ile de ‘mücadeleye’ girmişler; kurucu dünya görüşünün ve uygulamalarının (Batılılaşma dahil) muhafazası için Doğu’ya yönelimi tartışmaya açmışlar hatta savunmuşlardır. *Ulusalcılık* ve *Avrasyacılık* kavramları da bu siyasal yaklaşımlardan ve hatta ‘hissiyatlardan’ beslenmişlerdir.

1999 genel seçimlerinde Meclis’e giremeyip 2002’de AK Parti ile birlikte Meclis’de yer bulan iki partiden biri olmayı başaran CHP; bu dönemdeki siyasetini kurucu izleğin savunmasında yoğunlaştırmayı seçmiştir. Bu yönelimin bir parçası olarak da, devlet geleneğine içkin sağ siyasetlerin temsilcilerini kendi bünyesinde toplama yoluna gitmiştir. Bu aynı zamanda, CHP’nin, kendi bünyesinden çıkan ve 2002 itibariyle siyaset sahnesinde kendine yer bulamayan geleneksel merkez sağı evine geri çağırması olmuştur. Bunun taktik anlamda doğru bir hareket olup olmadığı tartışması bir tarafa bırakılacak olursa; geleneksel DP çizgisinin, yeni merkez kompozisyonu ‘bozarak’ vücuda gelmesi ihtimali bugün hala çok düşük olarak gözükmemektedir. Bu durum, Türkiye siyasetinin 1980 sonrası temel değişim dinamiği ile doğrudan ilgilidir; ki yukarıda da bu olgu birtakım tespitler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Buna eklenecek bir tespit de **İslami karakteri yoğun ‘çevre’nin; 1980’ler ile başlayarak, ‘iktisadi’, ‘entelektüel’ ve en sonunda da ‘siyasal’ alanlarda, geleneksel merkez sağ temsile ihtiyacının adım adım azalmasıdır**. Bundan dolayı, devlet olgusuna içkin DP geleneği, hitap ettiği toplumsal kesimde büyük kayıplar yaşamıştır. Merkez sol gelenek ile birlikte siyasal alanda, küçük çapta da olsa, **varlığını sürdürme ‘şansını’** ise, ‘2007 kritik dönemeci’nde (critical juncture) kaçırmıştır. Aşağıda verilen anekdotlarda, bu konuya, aktüalitesinde çok da kaybolmadan, değinilmeye çalışılmaktadır.

2007 itibariyle sadece geleneksel merkezi değil, devlet olgusuna içkin tüm siyasetleri temsil yükünü üzerine alan CHP’nin Cumhurbaşkanlığı seçimine yaklaşımı, bundan dolayı, *1990’ların başından itibaren gelişen yeniden inşacı ‘liberal’ akımı karşısına* alır bir tavırdadır

olmuştur. Bu durum, CHP'nin, siyasal uygulama alanının dışında, medya üzerinden gerçekleşen bir söylem baskısı ile de mücadele etmesini gerektirmiştir. CHP'nin o dönemki Genel Başkanı Deniz Baykal'ın, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı'na adaylığına muhalefetini gerekçelendirmeleri, AK Parti siyasetinin yeniden inşacı koalisyonun söylemsel birikim ve temsili göz önüne alınarak bina edildiği gerçeğinin de göstergelerinden olmuştur. Bu anlamda, Abdullah Gül'ün 1990'larda *Yeni Osmanlıcılık* ve *İkinci Cumhuriyetçilik* tartışmalarını olumlu gördüğünü ifade eden eski bir gazete demeci, Baykal'ın gerekçelendirmesi içinde öne çıkan unsurlarından oldu:

*“NTV'nin canlı yayınına katılan CHP lideri, şunları söyledi: ... Söz konusu kişinin (Gül) kendi ifadeleri var, 'Cumhuriyetin ilkeleri halka zorlama biçiminde dayatılmıştır' diyor. Hepimiz biliyoruz ki, Türkiye demokratik bir süreçle cumhuriyeti benimsemiş değildir. Bu tespiti, bazı vatandaşlar, yazarlar üniversite öğretim üyeleri yapabilirler ama bunu söyleyen insanlar kendini bilen, devletin ilkelerine ciddiyetle inanan bir ülkede cumhurbaşkanı olmaz. Olursa orada bir yanlışlık var. Bir diğer sözü, 'Ne mutlu Türküm diyene lafını her yere yaza yaza Türkiye, ilkel hale dönüştürülmüştür.' Bir cumhurbaşkanı adayının 'Ne mutlu Türküm diyene' sözünü ıllıllık sayma anlayışını söyleye söyleye, cumhurbaşkanı olması açıkça bu devlete meydan okumaktır. ... **Gül 2. cumhuriyet ve yeni Osmanlı kavramlarını çok sağlıklı buluyor. Yeni cumhurbaşkanımız, 2. cumhuriyetçi ve yeni Osmanlıcı olacak.** Başbakan, Gül hakkında 'özü sözü birdir' diyor. Bu sözleri söylemiş daha sonra da 'anayasa kılavuzum olacak' diyen bir insan hakkında her şey söylenebilir de özü sözü bir denilemez.”*

Aynı konuşma içinde Baykal, mevcut 'iktidar bloğunun' uluslararası bir konfigürasyonun (ılımlı İslam) uzantısında olduğunu da iddia ederek, dönemin anti-ABD ve anti-AB söylemine de yakınlaşmaktadır:

*“Onlar (Erdoğan, Gül) bir büyük dalganın üzerinde sörf yapıyorlar' diyen Baykal, 'O dalga şimdi onları cumhurbaşkanlığına getiriyor ama bilin ki, o dalga devam ettiği sürece bugün onları atar, yarın başkalarını alır getirir. Türkiye artık bir laik demokratik devlet olarak tarif edilmekten çıkıyor ve herkes de bunu içine sindiriyor. Önce **ılımlı İslam** devleti olur, arkasından birileri çıkar, 'niye ılımlılık sıfatına ihtiyaç var' der. Arkasından 'gerçek İslam devleti o mudur, bu mudur' tartışması başlar. O süreç sizi alır, nereye kadar götürür yaşar görürsünüz' dedi.”*

Baykal'ın bu mülakattaki konuşmasının içeriğine bakıldığında, yeni Osmanlıcılık ve ikinci cumhuriyetçilik göndermelerinin dışında, **ulus-devlet** ve onunla bağlantı **Türk üst kimliği**, **laiklik** ve onunla bağlantılı olarak **demokrasi** ve **'bağımsızlık'** vurgularına

rastlanıyor. Dönemin öne çıkan olgularına değinen Baykal'ın **mülakatının içeriğinin en önemli özelliği ise**, 'entelektüel alanda dillendirilmesinde sakınca görmediği görüşlere' sahip birinin bu Devlet makamında olamayacağı ifadesidir. Bu iddiayı da Anayasa bağlamına taşıyarak görüşlerine bir rasyonel-nedensellik kazandırmaya çalışmaktadır. Meclis içindeki tek muhalefet partisi liderinin *argümanlarının savunma hattını kurucu dünya görüşünün - izleğin- temel özelliklerine kadar geriletmiş olması*, **dönemin Devlet olgusu etrafında sıkışmış (yoğunlaşmış) siyasetinin** öne çıkan örneklerinden birini oluşturmaktadır. 2000'lerin ilk on yılının bir diğer çıktısı da, 1960'lar ile birlikte merkez sol karakterini inşa etmeye başlayan CHP geleneğinin bu yöneliminin, *1990'lardaki kararsız denge halinden sonra*, bu on yılda neredeyse tamamen akamete uğraması olmuştur. Kaldı ki, 1990'ların başı itibarıyla geleneksel merkez solun özgürlükçü-eleştirel temsilcileri, içinde bulundukları on yıl boyunca yeniden inşacı alana doğru hareketlenmişlerdi zaten.

367 krizi, *e-muhtıra* olarak da adlandırılan Genelkurmay bildirisi ve AK Parti'nin 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde oy oranını arttırarak yeniden tek başına iktidar olmasına sahne olan cumhurbaşkanlığı seçim süreci; Abdullah Gül'ün 28 Ağustos 2007'de **Cumhurbaşkanı** seçilmesi ile sonuçlandı*. Eylül ayında gelindiğinde ise, siyasetin tansiyonu, bu sefer, *yeni anayasa* tartışmaları ile yükselmişti. Bu dönemde, AK Parti'ye muhalif tavrıyla tanınan *Hürriyet Gazetesi* köşe yazarı *Özdemir İnce*; bir yazısında, AK Parti siyasetine destek verdiğini düşündüğü, *liberaller* olarak da adlandırılan, isimlerden '*on birini*' sayarak, bu isimleri hicivli ve müstehzi bir üslupla yeni anayasa konusunda uyardı**. Bunu bu türde ikinci

* Yargıtay Eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun, 2006 yılının sonuna doğru, 550 kişilik Meclis'de 367'nin (üyelerin 2/3'ü) toplantı yeter sayısı olduğunu iddiasını gündeme getirmesi ile hukuki bir tartışma başlamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin de bu yorumu 'doğru' kabul etmesi ile Nisan (2007) ayında başlayan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci 22 Temmuz erken genel seçimlerinin ertesine kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı için ilk tur seçimlerin yapıldığı 27 Nisan gününün geceyarısına doğru Genelkurmay internet sitesinden yayınlanan 'laiklik' vurgulu bildiri ise, *e-muhtıra* olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte düzenlenen muhalif karakterli *Cumhuriyet Mitingleri* ile birlikte gündeme gelen *darbe iddiaları*, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin, iktidarın kontrol ettiği yeni merkezin 'Devlet' ile ilişkisinin ve mücadelesinin seyrini ve karakterini belirlemiştir. Bunun ilk etabı da, 28 Ağustos'da sona eren Cumhurbaşkanlığı seçim süreci sonrasında açılan yeni *Anayasa* tartışmaları olmuştur.

** "Türkiye'de huzurun ve demokrasinin gerçekleşmesi öğrenimin laik kalmasına, dolayısıyla imam hatip okullarının sadece imam ve hatip yetiştirmesine, ilahiyat fakültelerine öğrenci hazırlamasına bağlıdır. Bu husus Yeni Anayasa'ya mutlaka girmelidir. Öneri benden! *Mehmet Barlas, Mehmet Ali Birand, Cengiz Çandar, Murat Belge, Mehmet Altan, Eser Karakaş, Etyen Mahcupyan, Ali Bayramoğlu, Orhan Pamuk* ve dostu *Hasan Cemal* gibi has ve acar **demokratların** önerimi desteklemelerini bekliyorum." Özdemir İnce, "Türkiye'nin En Önemli

bir yazı daha izledi^{***}. ‘Yeni Osmanlıcılık’ kavramını ilk dillendiren ve İkinci Cumhuriyetçilik ile de özdeşleştirilen isimlerden (‘liberallerden’) biri olan *Cengiz Çandar*, Özdemir İnce'ye kendi köşesinde “‘Mahalle Takımı'na Karşı 'İkinci Cumhuriyet' Milli Takımı...” başlıklı yazısıyla ve yine müstehzi bir üslupla cevap verdi^{*}. *Mahalle takımı* yakıştırması, o günlerde *Şerif Mardin* tarafından kullanılan “mahalle baskısı” kavramsallaştırmasına ve bu kavramsallaştırmanın AK Parti muhalifi çevrelerce beğenilmesine ve kullanılmasına gönderme yapmak amacıyla kullanılmıştı. Yazının başlığıyla birlikte içeriğine de bakıldığında, Çandar’ın, ‘liberaller’ olarak, ‘kurucu izlek savunucularına’ karşı *söylemsel*, *siyasal* ve hatta *niteliksel* üstünlük kurdukları iddiası da görülmektedir.

Şerif Mardin, verdiği bir röportajda, dini içerikli muhafazakarlaşmanın mikro çevrelerde sosyal baskı faktörü ile güç kazanabileceğini ileri sürerken, bu kavramsallaştırmayı kullanmıştı^{**}. ‘Liberal’ olarak da tanınan saygın bir akademisyenin bu yorumu, muhalif çevrelerce memnuniyetle karşılanmış ve sıklıkla kullanılır olmuştu^{***}. Çandar, cevabi

Sorunu”, **Hürriyet Gazetesi**, 19 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-en-onemli-sorunu-7314267>. Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

^{***} “Ak Parti, ismarladığı Anayasa taslağı ile tek parti iktidarı planladığını artık gizlemiyor. Bu Anayasa taslağı ile Cumhuriyet’i iğdişleştirmeyi tasarladığını da gizlemiyor. Anayasalar tarihinde benzeri, görülmemiş bir girişim ile Anayasa Darbesi yapmaya hazırlanıyor. Sonuç olarak sadece laikliği değil, Cumhuriyet’i, üniter devleti de tehlikeye atıyor. Bu nedenle, *Mehmet Barlas*, *Mehmet Ali Birand*, *Cengiz Çandar*, *Murat Belge*, *Mehmet Altan*, *Eser Karakaş*, *Etyen Mahçupyan*, *Ali Bayramoğlu*, *Hasan Cemal*, *Şahin Alpay* ve *Orhan Pamuk* gibi has ve acar **demokratların** Ak Parti ile ilişkilerini gözden geçirmeleri ülkemiz için çok yararlı olur. 19 Eylül tarihli yazımda, aynı kişilerden imam hatip okulları konusundaki önerimi desteklemelerini istemiştim. Bugün ikinci bir öneri yapıyorum. İsteyenin bir yüzü kara!.. Özdemir İnce, “Mehmet Barlas Mantığı”, **Hürriyet Gazetesi**, 21 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/mehmet-barlas-mantigi-7330235>. Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

^{*} Cengiz Çandar, “‘Mahalle Takımı'na Karşı 'İkinci Cumhuriyet' Milli Takımı...”, **Radikal Gazetesi**, 22 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/mahalle-takimi-na-karsi-ikinci-cumhuriyet-milli-takimi-7336518>. Not: Arşiv, Hürriyet gazetesinin internet alanına taşınmıştır.

^{**} *Soru*: “Ak Parti bu 4.5 sene de size güven verebildi mi?” *Cevap*: “Bana onlar güven veriyor, ama kalan şüphelerimi anlatmak için sorduğun soruyla ilgisi olmayan bir yerden başlayacağım. Türkiye’de “mahalle baskısı” diye bir şey var. Jön Türkler’in en çok korktuğu şeylerden biri de oydu. “Mahalle baskısı” bilinmeyen ve sosyal bilimce ifade edilmesi çok zor olan bir havadır. Bu havanın Ak Parti’den bağımsız olarak Türkiye’de yaşadığına inanıyorum. Dolayısıyla bu havanın gelişmesine müsait şartlar olursa o zaman Ak Parti de bu havaya boyun eğmek zorunda kalacaktır.” *Ruşen Çakır*’a verilen röportajdan, **Vatan Gazetesi**, 20 Mayıs 2007, <http://rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-havasi-diye-bir-sey-var-ki-AKPyi-bile-dover/749>.

^{***} Şerif Mardin, 1990’lı yılların ilk yarısında, Yeni Demokrasi Hareketi’nin de içinde yer almıştır. YDH, bu çalışmanın üçüncü bölümünde, heterojen liberal söylemsel koalisyon kapsamında, incelenmektedir.

yazısında, on bir liberal ismi bir futbol takımına benzetip bu takımın teknik direktörlüğüne de Mardin'i koyarak, İnce'ye ve bu kavramı sahiplenene AK Parti muhalifi çevrelere, bir tür kinayeli mesaj vermeye çalışmıştı. O günlerde *Mehmet Barlas*'ın da yazdığı bir köşe yazısına⁷ değinerek, mahalle baskısının asıl muhalif çevreler içinde yoğun şekilde yaşandığını ileri sürmüştü. Birkaç hafta boyunca, çeşitli köşe yazarlarının, yazılarında *ulusalcı* ve *ikinci cumhuriyetçi* onbirler ve yedek kadrolar oluşturmaları, siyasette (medyada, entelektüel çevrelerde de) bahsi geçen kutuplaşmanın (Devlet olgusu etrafında) polemik karakterli mizahı olmuştu.

Yukarıda yer alan tespitlerde, **sağ karakterli yeni merkezin gelişim dinamiğinin** içinde geleneksel merkez sağın peydepey zemin kaybının etkili olduğu ve bunun yanında, **bu gelişim sürecinin (hikayesinin) ise**, büyük ölçüde *soldan yeniden inşacı liberal alana doğru hareketlenenler* ve hatta *devlet olgusu etrafında saf tutanlar* tarafından şekillendirildiği belirtilmişti. Hem 'ikinci cumhuriyetçilerin' hem de 'ulusalcıların' öne çıkanlarının 1980 öncesinde sol cenah isimlerden olması, Türkiye solundakilerin 1960'lardan 1990'lara biriktirdiği *entelektüel potansiyelin* ve buna bağlı olarak kurdukları *yazınsal üstünlüğün* uzantısı olarak da değerlendirilebilir. Bu 'birikimin' solun kendi hanesine herhangi bir katkı sağlayamamış olması ise, ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir. *Pragmatik, popülist, icraatçı* özellikler taşıyan *geleneksel merkez sağın*, bu özelliklerinden dolayı, kendi entelektüel çevrelerini üretmeye ihtiyaç duymamış olması ise, onu 2000'lerde neredeyse tamamen argümentsiz bırakmıştır. *Sağ karakterli yeni merkez*, onun 'iddialı' özelliklerini de içine alıp iddiasını öteye taşıyarak, onu oyunun dışına taşımıştır. Aşağıda verilen anekdotta, geleneksel merkez sağın, 2007 kritik dönemeci sonrasında, korunması gerektiğini düşündüğü devlet olgusunu ancak mistikleştirip soyut bir hale sokarak tanımlayabildiği görülmektedir:

22 Temmuz Genel Seçimleri (2007) öncesinde, geleneksel merkez sağı (DP çizgisi) diriltmek adına, *Anavatan Partisi* ile birleşme planını gerçekleştir(e)meyen *Demokrat Parti*'nin, genel başkanlığına, 2009 yılında, bu geleneğin önde gelen isimlerinden, *Hüsamettin*

⁷ Mehmet Barlas, "Her Mahallenin Farklı Bir Baskısı Vardır", **Hürriyet**, 21 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/her-mahallenin-farkli-farkli-baskisi-var-dir-7329656>

Cindoruk seçildi*. Cindoruk'un seçildikten sonra verdiği bir röportaj, Akşam Gazetesi'nde yayınlandı⁸. Geleneksel merkez sağ yapıyı yeniden toparlayarak eski gücüne erişirme misyonu-ümidiyle ile bu pozisyona ge(tiri)len Cindoruk'un "Neden siyasete geri döndünüz?" sorusuna cevabı, "Devletle ideoloji çatışması var. Bıçak kemiğe dayandı. **Devlet çağırırsa dönmek lazım.**" olmuştur. "Devlet sizi nasıl çağırды?" sorusuyla cevabı açmak isteyen gazeteciye, Cindoruk, "**Ben tehlikedeyim dedi.**" diyerek karşılık vermiştir. 'Merkez siyaset sorununu bir devlet sorunu' olarak gören Cindoruk'a göre, seçimleri alan bir parti, hükümet etme yetkisine sahiptir; seçim sonuçları ise, *devleti tarif etme yetkisini* vermemektedir. Süleyman Demirel'e CHP'nin milletvekili adaylığı teklifi götürdüğü söylentilerinin dahi çıkabildiği konjonktürde, merkez sağ geleneğin 1980'lerden 2000'lere uzanan süreçte öne çıkan figürlerinden olan Cindoruk'un*, *devlet ve siyaset katmanlarının arasına aşılmaz bir set çeken söylemi*; dönemin siyasal iklimi bağlamında değerlendirildiğinde de aslında önemli bir tuhaflık arz etmemektedir. Buradaki asıl 'olumsuzluk' ise, 'devlet olgusu cephesinin' en gerisine kadar çekilen argümanların, toplumun ve siyasetin belirleyici yoğunluğunu artık ikna edemeyecek bir seviyeye düşmesi olmuştur.

Anlatıya bakışta kavramsal çerçeve ve kuramsal yaklaşım?..

'Yeni merkezin', ilk iktidar döneminin sonu itibariyle gücünü ne ölçüde pekiştirebildiğinin sınanacağı 2007 yılına gelindiğinde; *bir süredir Devlet olgusu etrafında yoğunlaşan Türkiye siyaseti*, yine Devlet ile ilgili birkaç kavram etrafında sıkışmıştır. Cumhuriyet izleğinin ve bunun da özünde *ulus-devlet yapısı ve ilgili kimliğin korunması* amacını ifade eden anti-küreselci **ulusalcılık**, Cumhuriyet'in 'liberal' temelli (küreselci) yeni bir dünya görüşü ile *yeniden inşasını* savunan görüşleri tarif etmek için kullanılan **ikinci**

* 2002 Genel Seçimlerinde Meclis dışında kalan DYP (sonra DP) ve ANAP'ın, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde, geleneksel merkez sağı yeniden Meclis'e sokmak amacıyla birleşme yoluna girmesi ve 'son anda' bunu başaramaması da, 2007 yılının, önemli bir dönüm noktası olduğunun göstergelerindendir. O dönem yapılan kamuoyu yoklamalarında, birleşmenin gerçekleşmesi durumunda, DP'nin %10-15 arasında oy alıp Meclis'e girebileceği konuşuluyordu. Daha sonra, Cindoruk yönetiminde birleşme başarılımış gibi gözükse de (2009); yeni merkez, geleneksel merkez sağın 'ikinci bir hamlesinin' başarı olasılığını imkânsız hale getirecek kadar, gücünü konsolide etmişti

⁸ Nagehan Alçı röportajı, **Akşam Gazetesi**, 25 Mayıs 2009.

* Cindoruk, 27 Mayıs'tan sonra Demokrat Parti yöneticilerinin yargılandığı Yassıada Yargılamaları'nda da avukat olarak yer almıştır.

cumhuriyetçilik, Cumhuriyet izleğinin en önemli özelliklerinden biri olan Batı'ya yönelime rağmen, kurucu uygulamaları korumak adına, stratejik anlamda 'Doğu'ya yönelim'i tartışan **Avrasyacılık**, soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan 'emperyal Cumhuriyet' özlemlerinin ifadesi olan **Yeni Osmanlıcılık**; 2002 ile başlayan fazın en çok kullanılan kavramları olmuştur. Yaşanan bu sıkışma, *ilk bakışta*^{**}, bir 'kimlik' bunalımını tarif ederken; saflaşmaların heterojen yapıları ve uluslararası yönelim iddialı kavramların muğlaklıkları ve yüzeysellikleri (yetersiz doktrinasyonu); meselenin, *ulusal kimlik* ve *devlet kimliği* sorunsallarının da ötesinde olduğunun göstergeleri olmuştur. Bu anlamda, kimlik meselesi, dönüşen toplum ve siyasetin var olan yapı ile yaşadığı ve fakat tam olarak tanısını koyamadığı, uyumsuzlukların ancak varyantlarından biri olarak gözükmektedir.

Bundan dolayı da **çalışmanın anlatı arayışı**, önce karmaşık iktidar bloğuna, sonra bu iktidar bloğunun 'entelektüel' ve söylemsel desteklerine, en sonunda da tespit edilen 'liberal' entelektüel kümelenmenin oluşum ve gelişimine odaklanılmasını getirmiştir. *Belki de 'liberaller'in desteği olmadan da, Türkiye'de İslamcılık unsuru, olası yeni merkez (siyaset) kompozisyonların merkezine yerleşebilecekti.* İslamcılığın, 12 Eylül öncesi ve sonrası süreçlerden en az hasarla çıkan siyasal akım olması (1), bu süreçte entelektüel gelişim sürecine de girmiş olması -en azından cesaretinin artması- (2), iktisadi liberalizasyon sayesinde kimliğini büyük ölçüde İslam (dindarlık) ile tanımlayan çevre güçlerin önünün açılması (3), tüm bunlarla bağlantılı olarak da kent varoşlarının İslamcı siyasetin 'hitab(et)' alanına açılmış olması (4) ve *güçlenme trendini devam ettirebilmek için daha da 'liberalize' olmasının 'kaçınılmazlığı'* (5); onu oluşması muhtemel yeni merkeze zaten taşıyordu. Fakat, bizatihi Özal siyaseti (1989-1993) ve bu siyaset etrafındaki kümelenmenin 1990'ların ilk yarısındaki pratiği, 2000'lerin yeni merkez denemesi için, **laboratuvar işlevi** görürken, liberallerin 2002'ye giden süreçte söylemsel zemini peyderpey hazırlamış olması*; gelecek

^{**} Bu çalışmanın başlarında da (arama dönemi), Devlet olgusu etrafındaki sıkışma, **Yeni Osmanlıcılık-Avrasyacılık** dikotomisi üzerinden anlaşılma ve okunmaya çalışılmıştır.

* '28 Şubat'ın hedefinde olan isimlerden *Cengiz Çandar*, bu dönemde bir süre ABD'deki düşünce kuruluşlarında çalışmaya karar verir: "Dönemin şartları nedeniyle, projemin kabul edilmesi, projenin isminden ötürü çok muhtemeldi: "Towards Democracy with Islam – Turkey in the 21st Century" (İslam ile Demokrasiye Doğru – 21. Yüzyılda Türkiye). O sırada Refah Partisi kapatılmış, Tayyip Erdoğan hapisteydi. Kemal Karpaz ile birlikte, ... dakikalarca yürüyüp, Tayyip Erdoğan'ın ve onun başını çekeceği İslami bir partinin iktidara gelmesi ihtimali

yeni oluşumun işini kolaylaştırmış, ‘ondan beklenen’ siyasetin motiflerini ve normlarını büyük ölçüde önünde hazır bulmasını sağlamıştı.

Buna göre, yeni siyaset; **liberal ekonomiyi** savunacaktı, hatta bir süre 2001 krizi sonrası oluşturulan finansal reçeteyi sürdürmesi yeterliydi, düzen(müesses nizam)-karşıtı (anti-establishment, anti-vesayetçi) **demokratikleşmeci söylemi** sahiplenecekti, **ideolojik değil projeci** bir duruş geliştirmesi gerekliydi ve **ABD ve AB ile ilişkilerde** iş birliği içinde faydacı ve zaman zaman da fırsatçı bir tutumu (tüccar siyaset*) siyasal karakterine adapte edebilmeliydi. Tüm bunları gerçekleştirebilirse, yeni siyasetin temsil ettiğini düşündüğü ulusal kimliği devlet kimliğine yansıtmasında pek bir sıkıntı olmayacaktı; çünkü devlet yapısı gibi kimliği de, demokratik süreçlerde inşa edilmemişti ve yukarıda *söz edilen motiflerde bir siyasetin yeni bir ideolojik devlete yol açmayacağı da öngörüülüyordu*. Siyaset yelpazesinin farklı koordinatlarından gelip ‘bazı’ liberal değerler üzerinden yakınlaşarak, Özal’ı farklı seviyelerde olumlamakta buluşan **aktörlerin ortaklaştığı bu format**; *birkaç soruyu* beraberinde getirerek, çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesinin olgunlaşmasını sağladı:

Liberallerin ortaklaştığı **makbul iktidar** ve **bununla ulaşılabacak** ideal devlet formatı, Heper’in devlet geleneği analizinde kullanığı aşkıncılık-araçsalcılık kavramları bağlamında **araçsalcı devleti** tanımlamakta mıdır? Buna paralel olarak, ortaklaşılan bir **aşkıncı devlet** tespiti ve tarifi bulunmakta mıdır? Devletin yeniden inşa edilmesini talep eden alanda buluşan **aktörlerin** büyük ölçüde 1980’lerde gerçekleşen siyasal (fikri) **hareketlilikleri** (mobility) nasıl okunmalıdır? Soğuk savaş sonrasında yoğunlaşan devlette kurumsal değişim taleplerine **devlet kuramları** içinden açıklama getirmek mümkün müdür? Dolayısıyla, **dünyada da** benzer gelişmeler tespit etmek mümkün müdür?

Heper, çalışmasında, **Batı siyaseti** genellemelerinin içine aldığı ülkelerin, devlet

üzerine konuşuyorduk. 1998 Temmuzunda daha ortada olmayan AK Parti’nin 2002 yılında iktidara gelebileceğini sezinleyen iki hayalperest ya da çok kuvvetli öngörü sahibi iki kişi sayılabilirdik. Benim projem de, aslında daha ortada olmayan AK Parti’nin iktidara gelebileceği 21. yüzyılın yeni Türkiye’si üzerine olacaktı.”; Cengiz Çandar, **Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. 337.

* Bu kavramsallaştırma, AK Parti’nin ilk dönemlerinde Recep Tayyip Erdoğan tarafından sık sık kullanılmıştır.

gelenekleri itibariyle, farklı gelişim çizgileri üzerine oturduğu tespiti üzerinden hareket ederken; ‘Batı’ ile organik bağları da inkâr edilemeyecek Türkiye’nin, patrimonyal imparatorluk geçmişiyle, **kendine has (özgün) bir devlet geleneği** üzerinde oturduğu savının içini doldurmaya çalışmaktadır. Batı ülkelerinde, *kral* (hanedan), *aristokrasi*, *kilise* ve sonrasında *burjuvazi* ve *işçi sınıfı* arasındaki güç çatışmalarından üreyen ‘uzlaşma’ ve ‘buluşma’ kültürü; bu ülkelerde farklı süreçler içerisinde farklı yaklaşımlar ve gelenekler üreterek pekiştirmiştir. **Cumhuriyet’in miras aldığı gelenek ise**, yukarıda da belirtildiği gibi, otoritede tekçi, siyasal normların üretildiği merkezi başka odaklarla paylaşmaktan kaçınan ve çevreyi bir ölçüde izole ederek kontrol eden özellikleri barındırmaktadır. Cumhuriyet de bu davranış modeli (devlet) ve siyasal kültürün mirasçısıdır. Bundan dolayı, Heper, *Batı siyasetini yekpare olarak görme eğiliminde olan çıkarımlarla (modellemelerle), Türkiye siyaseti için ortaya konan öngörülerin isabetsiz olageldiğini* savunmaktadır. Ona göre, büyük ölçüde **ılımlı aşkıncılık*** üzerinden gelişim göstermiş olan Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneğinin ve buna bağlı siyasal kültürün okunabilmesi için öncelikle **devlet eliti ve siyasal elitler** arasındaki ilişkiler takip edilmeli; **ılımlı bir araçsalcı**** devlet yapısına ulaşılabilmesi için de, bu ilişkinin mümkün optimumlarda düzenlenmesi ya da başka bir deyişle uzlaşma mekanizma ve alışkanlıklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin, Heper, çatışma ve kadrolaşmanın hâkim olduğunu savunduğu 1970’ler siyasetini, **aşırı araçsalcılığa** teşne olarak yorumlarken; 12 Eylül’ü de **‘ılımlı’ aşkıncılığın** yeniden inşası olarak okumaktadır. Bir başka deyişle, 12 Eylül, ‘Devlet’in, o dönemde, ‘uygun gördüğü’ normların ve doğruların önce topluma sonra da yeniden tasarlanan siyasete ‘benimsetilmesi’ operasyonudur. Devlet, ‘en iyi bildiği yöntemle’, kendi de dahil olmak üzere, siyasanın tüm bileşenlerini, yeni paradigmal ve olgusal şartlara göre, restore etmiştir.

Heper’in, Türkiye’de devlet geleneği ve siyasal kültüre bir tür ‘realist’ bir yaklaşım

* **İlmlı aşkıncılık**, topluma ve bireye, merkezde üretilen normların ve doğruların, çeşitli ‘propaganda’ ve ‘ikna’ mekanizmaları ile benimsetildiği durumun ifadesi olarak kullanılmaktadır. **Aşırı aşkıncılık** seviyesinde ise, idare, *benimsetmeye hiç gerek duymadan*, topluma ve siyasete doğruları ve normları dayatmaktadır.

** **İlmlı araçsalcılık**, bireyin, toplumsal sektörlerin ve siyasetin devlette ‘asgari tatmin edici’ temsillerini ve yansımalarını bulabildiği hal olarak tarif edilmektedir. **Aşırı araçsalcılık** ise, toplumsal sektörlerin ve siyasal akımların, devlete nüfuz etmeyi suistimal ederken yapıyı kaosa sürüklemelerini ve onu destabilize etmelerini nitelemek için kullanılmaktadır.

teklifi olan çalışması (1985), 1970’lerde gelişmeye başlayan **devlet-merkezci siyaset analizlerinin** uzantısında bir çalışmadır. Kullandığı teorik bakış ve literatür, bu yeni akımın içindendir. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin alındığı **yeni kurumsalcı devlet kuramı** da, bu akım üzerinden gelişmiş ve soğuk savaş sonrasında üretilmiş birbirine eleştirel bir alt-alanlar topluluğudur. 1940’lardan 1970’lere, siyaset analizlerindeki yerini *yapısalcı-işlevselci* ve *davranışsalcı* ekollere bırakan ‘Devlet’, 1970’lerin sonlarına doğru, kuramsal alanda yerini geri almaya başlamıştır. 1980’lerde, **yeni kurumsalcılık** da olarak adlandırılmaya başlanan bu yaklaşımların, *birincil amacı*, devlette ve kurumlarında **sürekliliklerin takibi**, bunların ortaya çıkarılması ve analizi olmuştur⁹. Büyük konjonktürel ya da paradigmal değişimlerin, hatta bir yapının yıkılarak yenisinin kurulmasının dahi, ‘yerleşmiş’ süreklilikleri değiştiremediği-kıramadığı iddiası üzerinden gelişmiştir. Çeşitli alanlardan araştırmacılar da, kendi alanlarından (tarih, sosyoloji, rasyonel tercihçi, vs.) yaklaşımları ve metodolojileri uyarlayarak, bu akıma dahil olmuşlardır.

Heper’in bahsi geçen çalışmasını ve buradaki süreklilik takibini, **tarihselci yaklaşım** dahilinde değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada ise, Osmanlı Cumhuriyet çizgisinin değerlendirilmesinde büyük ölçüde bu akımın içinde kalınırken; elit (yöneten) kesimlerin sosyolojik devamlılıklarına* ve toplumsal kesimlerin devletin aşkıncılığına uyum sağlama eğilimlerine değinilirken ise, **sosyolojik bakışa** doğru yaklaşılmaktadır. Devlet ve kurumlarının davranışlarını, **tarihselcilik**, ‘izleğe bağımlılık mantığı’ (logic of path-dependency) ile izlerken; **sosyolojik alt-alan** ise, ‘uygundalık’ (logic of appropriateness) üzerinden değerlendirmektedir. Bahsi geçen iki temel göstergenin ise, iç ve dış ortamlardaki değişimler mucibinde, belli **esneme payları** olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Türkiye’deki Devlet davranışlarının, temel izlekten çıkmadan da olsa,

⁹ Kathleen Thelen ve Sven Steinmo, “Historical Institutionalism in Comparative Perspective”, **Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis**, Steinmo, Thelen ve Longstreth (drl.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 5. Devletlerin değişen kapitalist olguları ve kurumları kendi bünyelerine alma süreçlerinde farklı yaklaşım ve uygulamaları için ayrıca bkz.: John Campbell, “Institutional Reproduction and Change”, **The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis**, Glenn Morgan, John L. Campbell, Colin Crouch, Peer Hull Kristensen, Ove K. Pedersen ve Richard Whitley (drl.), New York: Oxford University Press, 2010.

* Devlet ve kurumları içinde yer alan kişilerin davranışlarının ve ‘siyasal’ seçimlerinin **kurucu dünya görüşüne uygundahlığı** (appropriateness), merkez alana doğru hareketliliğinin (upward mobility) önemli koşullarındandır.

pragmatik manevralarını, siyasetin ve toplumsal sektörlerin gösterdiği (sektörlerden alınan) rızaları; bu temel kavramlar üzerinden okumak mümkün gözükmemektedir. Devlet ve kurumları ile birlikte, toplumu ve dolayısıyla da siyaseti içine alan **varoluşsal kaygılar**; söz konusu pragmatik manevraların ve esnemelerin temel nedeni olarak düşünülebilir.

Dünya ölçeğindeki **kritik dönemeçlere** (critical juncture) bakıldığında, *Bretton Woods* sisteminin çöküşü, *petrol krizi* ve akabinde *sosyal refah devleti mutabakatının* ‘üstünlüğü’ *yeni sağ paradigmaya kaybetmesi*; devlet-merkezci analizin -akabinde yeni kurumsalcılığın- devlet yapılarında **süreklilik takibini** değiştirememiştir. Hatta tam tersine, bu tür kritik dönemeçlerin, *kadim yapıları dönüştüremeyeceği* iddiası; devlet-merkezli analizlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. **Soğuk savaşın bitişi** sonrasında oluşan ortam, ivme kazandırdığı ve neden olduğu değişimler ise, *bazı araştırmacıların*, devlet-merkezli analizin, **değişim olgusunu** da takibe alması ve açıklama getirebilmesi gerekliliklerini gündeme getirmesine neden olmuştur. *Küreselleşme, bölgeselleşme ve teknolojik sıçrama* olgularının öne çıktığı dönemin beraberinde getirdikleri; **aktörler** ve **fikirlerine** çok az yer veren devlet-merkezci yaklaşımlardaki bir ‘yetersizliği’ de ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, **söylemselci (inşacı) yeni kurumsalcı alt-alan** da tartışılma ve oluşum sürecine girmiştir. İlgili bölümde de tekrar değinileceği üzere, *Vivien A. Schmidt*, bu tür bir yaklaşımın geliştirilmediği durumda, değişim olgusunun analiz ve yorumlanmasının **jurnalistik alanın** ve **düşünce kuruluşu raportörlüğünün** elinde kalacağını ileri sürmüştür¹⁰.

Schmidt’in bu tespiti, 1990’lardan itibaren Devlet’de değişim taleplerinin seslendirilmeye başlandığı Türkiye örneği için de anlam ifade etmektedir. Çünkü, jurnalistik ve yarı akademik düşünce-dil aralığında gelişen değişim taleplerinin değerlendirmeleri de, büyük ölçüde, bu bantta gerçekleşebilmiştir. Bir diğer taraftan, ifade sınırları belli olan modern siyasal kavramların, dönüşen olguları tam olarak niteleyemez hale gelmesi de; analizlerin açıklayıcılığını zora sokmuştur. Siyaset yelpazesi üzerindeki **aktör hareketlilikleri**, bunlar sonucunda ortaya çıkan **melez (bazen amorf) siyasal duruşlar**, eski ve yeni siyasal koordinatların -‘yaşanmışlıkların’ ve ‘görgüllüklerin’- bileşkesinde üretilen

¹⁰ Vivien A. Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, **Annual Review of Political Science**, Vol. 11 (Haziran 2008), s. 307-308.

yeni kavramlar ve **yeni talepler**; yeni kurumsalcılığı, aktörün ve içinde bulundukları kümelenmelerin değişim taleplerini çözümleyebilmek için, içerik analizine (content analysis) sevk etmiştir. Bu minvalde, ‘söylem’ ise, post-yapısalcı anlamından sıyrılarak, **fikrin iletişim süreçlerinde aldığı hal** anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, aynı dönemde, iletişim araçlarının ve mecralarının da çeşitlenerek etkinlik kazanması da, bizatihi siyasal konjonktür değişimleri kadar etkili olmuştur.

Aktör kümelenmelerinden yükselen devlette değişim taleplerini bir kuramsal çerçeveye alabilmek ve daha doğru kavramlarla niteleyebilmek için üretilen söylemselciliğin (inşacılık), aynı dönemde, Türkiye siyaseti anlatısı için de anlam ifade etmesi; Türkiye örneğinin Batı siyasetinin olgusal ve paradigmatik devinimlerinin dışında olmadığını göstermektedir. Fakat, takip eden bölümde görülecektir ki, Batılı örneklerde görece kısmi alanlarda (ekonomi-politik, dış politika, alt-kurumların yapısı, vs.) konu edilen değişim talepleri, Türkiye örneğine gelindiğinde, *felsefi* boyutta gerçekleşerek Devlet’in kurucu dünya görüşü, bunun düşünsel kökleri ve beraberinde getirdiği uygulamaları konu edinmektedir. Daha kısa ve açık bir ifadeyle, talepler, revizyondan ziyade, Devlet’in çoğunlukla topyekûn **‘yeniden inşasına’** uzanmaktadır. *Soldan gelenler* için, arzulanan değişimin yönünün, genel tahlilde, daha demokratik ve özgürlükçü bir siyasa için, **ideolojiden arınmış bir Devlet** olduğunu söylemek mümkündür. *Sağ kökenliler* ise, ekseriyetle, **‘varsaydıkları ulusal kimliğin’ ‘devlet kimliği’ne hakim olması** ile demokratikleşme problemini koşturarak; **aslında** soldan gelenlerin karşıtı bir söylemin temsilcisi olmuştur. Dönemin cari devlet olgusu karşıtlığında ortaklaşma ise, **bu tür ‘farkların’** belirginliğini bir hayli azaltmıştır.

Özetle; 2000’lerin *ilk on yılında* Devlet olgusu etrafında yoğunlaşan, *ikinci on yılında* da Devleti yeniden üretme eğilimine giren Türkiye siyasetindeki bu gelişmelerin **önemli belirleyenlerinden** biri de; yeniden inşacı aktör kümelenmesinin 1990’ların başından itibaren kaynaklık ettiği söylemsel birikimdir. 1980’lerden itibaren dönüşen toplum (1), 1990’lardan itibaren dönüşüme giren merkez (geleneksel) siyaset (2) ve uzantısında oluşan **yeni aşkıncılık formunun** anlaşılıp analiz edilebilmesi (3) için de yeniden inşacı kümelenmenin oluşumunun nedenselliklerine inmek ve odaklandığı Devlet olgusuyla münasebetlerini incelemek gereklilik halini almıştır. Bu çalışma, bu çabanın bir parçası olarak

gelişmiştir.

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1990'lardan günümüze uzanan süreçte, *Devlet'de sürekliliğin* kendini yeniden üreterek devam ettiği ve *Devlet'de değişimin* sürekli olduğu savları ile, iki temel hatta ayrılan **yeni kurumsalcılık; eski kurumsalcılık** (old institutionalism) olarak adlandırılan siyaset analizi ekolünün devamı niteliğinde olarak görülmektedir. 19. yüzyıl sonlarından itibaren gelişen, devletin, kurumlarının ve de uluslararası düzenin işleyiş mekanizmalarını genel anlamda teoriye dayanmayan (atheoretical) bir şekilde değerlendiren-tanımlayan (descriptive) anlatımı seçen yöntem; literatürde *eski kurumsalcılık* olarak tarif edilmektedir¹¹. Schmidt de bu kurumsalcılığı, hükümetin (devletin) resmi (formal) kurumlarını etüd eden ve devlet mekanizmasını siyasi, idari ve hukuksal düzenlemeleri bağlamlarında tanımlayan bir analiz metodu olarak tarif etmektedir¹². Yine Schmidt'e göre, devletin işleyişinin şematik çizimini yapan bu kurumsalcılık çerçevesinde karşılaştırmalı analiz yöntemi öne çıkmaktadır. Bu ilk kurumsalcılık döneminde, sosyal bilimlerin özellikle *kamu yönetimi*, *hukuk alanları* ve gelişmekte olan *uluslararası ilişkiler disiplini*; devletlerin bahsi geçen yönleri üzerinde yoğunlaşmış, bu birikim üzerinden de, dünya siyasetini okumaya yönelmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen koşulların, dünya siyasetinin iki kutba bölünmesine neden olması ve 'üstünlüğünü' kaybeden liberalizmin yerini sosyal refah devleti mutabakatının doldurmaya başlaması; devleti siyaset analizinin merkezinden uzaklaştırırken, eski kurumsalcılığın da yerini başka analiz ekollerine bırakmasına neden olmuştur. Belli 'saflarda' yerini alan devletler, *eski kurumsalcılığın analiz perspektifinden bakıldığında*, ekonomi-politik ve idari açılardan benzeşme süreçlerine girmişlerdir.

¹¹ Stephen Bell, "Institutionalism: Old and New", **Government, Politics, Power and Policy in Australia**, John Summers (drl.), Pearson Educaion Australia, 2002, s. 366-367.

¹² Vivien A. Schmidt, "Institutionalism", **The State: Theories and Issues**, hay Hay, Michael Lister ve David Marsh (drl.), New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 99-100.

1950'ler ile birlikte, siyasetin analizinde üstünlük ise; *davranışsalcılık* (behaviouralism), *yapısalcı-işlevselcilik* (structural-functionalism) ve *Marxism*'e geçmiştir. Yeni dünya siyaseti içinde, devlete biçilen ya da devletin hesabına düşen bir bakıma *statik rol*, bütüncül *sistem analizini* ve bunun içinde **bireyin** ve **sınıfların** eğilimlerinin ve davranışlarının analizlerini öne çıkarmıştır. *Araştırmanın sorusu*, devlet mekanizmalarının nasıl **işlediğinden** nasıl **işletildiğine**, büyük sistem içinde hangi **işlevi** sürdürdüğüne, doğru yol almış; devlete daha 'edilgen' ya da 'bağımlı değişken' olarak nitelenebilecek bir konum ve rol biçilmiştir. Bütünü açıklamaya yönelik teoriler ve sistem analizleri içinde, devlet, ya kapitalist sistemin (düzenin) gereklerini **yerine getiren bir organ** ya da ancak çıkar ve baskı gruplarının çatışmalarını kontrol eden ve **düzenleyen bir üst-kurul** olarak nitelenip konumlandırılmıştır. Bireyin siyaset içindeki yeri ve siyasete yönelik pozisyonu üzerinde yoğunlaşılması (davranışsalcılık) ise, sosyal bilimlerde **kantitatif** (sayısal) **analizin** önünü açarak gelişmesini sağlamıştır. Bir not düşmek gerekirse; yeni kurumsalcı devlet kuramları içinde aktör ve aktörün rolünün ancak 1990'larda yeniden gündeme gelebilmesi, 1970'lerde gelişen devlet-merkezci kuramsal 'meydan okumanın' karşıt perspektifi hakkında da fikir verebilmektedir. Birkaç on yıl (1950'ler-1970'ler) hakimiyetini devam ettiren bu analiz akımları, uluslararası ortamdaki değişimler ile birlikte gelen paradigmal kaymalar sonucunda, hakimiyetini yitirmeye başlamıştır. Devletler, *değişimlere karşı yeni pozisyonlar alırken*, siyaset analizlerindeki önemleri de yeniden artmaya başlamıştır.

1970'lerde gelen ekonomik krizler (Bretton Woods sisteminin çöküşü, Petrol Krizi, vs.) ve olumsuz ekonomik veriler (işsizlik, enflasyon, vs.) ile Batı siyaseti içinde devam edegelen **sosyal refah devleti mutabakatının** gücünün azalmaya başlaması, **yeni liberal** ve **yeni muhafazakar** görüşlerin 'alternatif' (rakip) olarak güç kazanmaya başlaması, yeni sağ değerlerin siyasal üstünlüğü ele geçirdiği 1980'lerin sonunda *soğuk savaş* düzeninin de sona erışı; *devlet olgusuna* dünya siyaseti içinde yaklaşık kırk yıl boyunca atfedilen 'statik' (ya da bağımlı) rollere adım adım son vermiştir¹³. Soğuk savaş sonrasında ivme kazanan *küreselleşme* ve *bölgeselleşme* olgularının, devlete -ve hatta ulus-devlet yapısı- zemin kaybettireceği düşünülürken; aslında bu kurum, tam tersine, dönüşen 'belirsiz' ortamlarda

¹³ Thelen ve Steinmo, s.5.

gücünü belli anlamlarda pekiştirmiştir¹⁴. Günümüzde de, özellikle 2007-2008 finansal krizleri sonrasında, güç dengesinin belirgin şekilde ulus-üstü yapılardan devletlere doğru seyrettiğini gözlemlemek mümkündür. Bu tarihsel kırılmalar, Türkiye siyaseti özelinde de bakıldığında, bir hayli etkili olmuştur.

Devlet ve kurumlarının, değişen şartlara göre kendilerini yeniden şekillendirip konumlandıkları dönem için, *Barkey ve Parikh*, kuramsal dünyada da Marksizm ve pluralizm'den Webergil bir analiz çerçevesine doğru bir hareketlenme olduğunu belirtmektedirler¹⁵. Yazarlara göre, Marxism ve pluralizm, toplum ve siyasetin açıklanmasında *sınıf* ve *çıkâr* grupları kategorilerini ellerinde tutarlarken, devlet tamamen Webergil tanımların üzerinden *yeniden kavramsallaştırılıyordu*. 1970'lerden başlayıp 2000'lere uzanan dönemde, devlet-merkezci yaklaşım ve onun üzerinden gelişen yeni kurumsalcı devlet kuramı; yapısalcı-işlevselcilikten **yapısalcılığı**, Marxist literatürden de **güç(lü)**'ü devşirerek *eski kurumsalcı bakışı* teorize edip derinleştirmiş; takiben de davranışsalcılıktan **aktörü** olarak kendini yeniden yapılandırmıştır¹⁶. Buna plüralizmden alınan devletin '**uzlaş(tır)malardaki**' *kapasite kullanımı* rolünü eklemek de mümkündür. Günümüze kadar uzanan kırk yılı geçkin dönemde, kendini yeniden üreterek ağırlığın ulus-üstü ve ulus-ötesi kurumlara doğru kaymasına meydan okuyan devlet mekanizmalarına paralel olarak, bunu okumaya gayret eden kuramsal bakışlar da, çeşitli perspektifleri bir araya getiren konfigürasyonlarla geliştirilmeye çalışılmıştır. Devletin, verdiği bu savaşta, *halk kitlelerini manipüle eden popülist siyasetleri yaratabilmesi ise*, bu çalışmanın odağında bir mesele olmamakla birlikte, sürekli akılda tutulmaya çalışılan bir olgudur. Keza, **Türkiye devlet geleneğindeki aşkıncılığın** da, kendini yeniden üretirken, organik parçası olan siyasal kültür üzerinden, toplumdaki 'aşkıncı özleri' harekete geçirebilme kabiliyeti, son kırk yıllık döneme bakıldığında açıklıkla gözlemlenebilmektedir.

¹⁴ Colin Hay, Michael Lister, "Introduction: Theories of the State", **The State: Theories and Issues**, Colin Hay, Michael Lister ve David Marsh (drl.), New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 1-20. Hay ve Lister, iktisadi verilere bakıldığında, 'devlet'in dünya ekonomisi içinde payını da arttırdığını göstermektedirler.

¹⁵ Karen Barkey, Sunita Parikh, "Comparative Perspectives on the State", **Annual Review of Sociology**, Vol. 17, No. 1 (1991), s. 524.

¹⁶ Peter A. Hall, Rosemary C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms", **Political Studies**, Vol. 44, No. 5 (1996), s. 938.

Heper de, Türkiye’deki devlet geleneğinin temel karakteristiği olan aşkıncılığın tespitini yaparken, tezini *1960’lardan 1980’lerin başına gelişen devlet-merkezci literatür* üzerine bina etmiştir. Bir diğer taraftan da, siyaset sosyolojisinin *merkez-çevre şablonunu devlet merkezci bir yaklaşımla birlikte* kullanarak tek başına tarif etmek güç olan devlet geleneği olgusunun *siyasal kültür* ile birlikte düşünülmesinin yolunu açmıştır¹⁷. Çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, Heper, Batı siyaseti **genellemeleri** üzerinden yapılan Türkiye analizlerinin ‘isabetsizliği’ üzerinden yola çıkmaktadır. Bu isabetsizliğin *diğer bir nedeni* de, bahsi geçen ‘yanlışlıktan’ da hareketle, siyaset analizine yanlış veya yetersiz kuramsal çerçeveler ile yaklaşılmıştır¹⁸. Heper’in *birinci* eleştirisi, 1970’lerin siyasal çalkantılarının ‘**büyüme sancıları**’ olarak tarif edilmesine iken; *ikinci* altını çizdiği ‘yanlışlık’ da nihayetinde meydana gelen olumsuz gelişmelerin Türkiye’ye özgü ‘**paradoksal**’¹⁹ **durumlar** olarak nitelenmesidir. Buna karşılık olarak da, gerçekçi ve objektif analiz için, **Türkiye’deki devlet geleneğine** ve buna bağlı gelişmiş olan **siyasal kültüre** dikkat çekmeye çalışmıştır.

¹⁷ “...pek çok Türkiye siyaseti bilimcisinin benimsediği ‘merkez-çevre ayrımı’ aslında Türkiye’nin siyasal hayatındaki temel bölünmeyi bu çizgide ele almıştır.”: Heper, s. 44. “... Heper çalışmalarında devlet ile merkezin kavramsal olarak birbirini ikame edecek şekilde kullanıldığı söylenebilir. Böyle bir şema Mardin’in merkez-çevre ikiliğine Heper’in devlet ekseninden yaptığı katkıyı somutlar. Açmak gerekirse, buradaki **merkez**, sadece yönetenlerin bulunduğu alana değil, *siyasal faaliyetin temel normlarının belirlendiği ve yürütüldüğü alana işaret eder*. ...dolayısıyla siyasal faaliyetin **devletin tekeli** altında yürütüldüğü ve *olası alternatif siyasal faaliyet odaklarının baştan önünün kesildiği* bir bağlamın anlaşılmasında kullanılırlar. Bu çerçevede, siyasal faaliyet alanını tekeline almakla bizatihi **devlet, başat siyasal aktör** olarak karşımıza çıkar.” Aylin Özman, Simten Coşar; “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”, **Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları, Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı.16 (Ağustos-Ekim 2001), s. 86-87. Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

¹⁸ “Dyson’ın işaret ettiği gibi, Easton’cı geleneğin zayıf yanı devlete sadece hukuk penceresinden bakılması, genel olarak siyaset sosyolojisinin kifayetsizliği ise devletin oynayabileceği rolü tahmin edememesidir. Burada sunulan biçimi ile devlet olgusunun görmezden gelinmesi **isabetsiz kuramsal çerçevelerin** (paradigmaların) benimsenmesine ve söz konusu yönetim biçimlerindeki **siyasetin dinamiklerini açıklamakta yetersiz kalan kavramlar** ile çalışılmasına yol açar”, Heper, s. 32. Not: Koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır. Heper’in referansı: Kenneth H.F. Dyson, **Party, State and Bureaucracy in Western Germany**, Beverly Hills: Sage Publications, 1977, s. 6.

¹⁹ “...Türkiye’de devlet olgusunun ülkenin siyasal yapı ve kültürüne olan etkisi konusuna ilgisiz kalındığı için, Türkiye’nin siyasal hayatının önemli bazı özellikleri pek çok kişi için bir muamma olmaya devam etmektedir. Nitekim, ülkedeki siyasal dinamikler söz konusu olduğunda çoğunlukla “**çelişkiler**” ve “**paradokslardan**” bahsedilmektedir.”; Heper, s. 34. Not: Koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

“... çok partili dönemde Türkiye’nin, otoriteryen-bürokratik tek parti rejiminden çevre güçlerinin önemli bir rol oynamaya başladığı çok partili sisteme geçtiğine ve Türkiye’nin kültürel bölünmeler yerine sosyo-ekonomik bölünmelere dayanan yeni bir parti sistemi geliştirdiğine dair işaretler bulunduğu belirtilmişti. (Dipnot: Ergun Özbudun, **Social Change and Political Participation in Turkey**, Princeton: Princeton University Press, 1976) Bir başka çalışma da, Türkiye’deki siyasal rejimin vesayet sisteminden daha açık ve rekabetçi bir sisteme dönüştüğünü ileri sürülmüş ve etkin ama demokratik bir siyasal hayatın tesis edilmesi dünyada bir ülkede başarılı olacaksa bu ülkenin ancak Türkiye olabileceği ifade edilmişti. (Dipnot: Frederick W. Frey, “Patterns of Elite Politics in Turkey”, **Political Elites in the Middle East**, George Lenczowski (drl.), Washington, D.C.: American Research Enterprise for Public Policy Research, 1975) Ancak Türkiye’de demokrasi sorunlu olmaya devam etmiştir. ...Türkiye’nin siyasal hayatının dönüşümü ile ilgili değerlendirmelerin fazla iyimser olduğunu göstermiştir. ... Eğer “büyüme sancıları” ve gelişmekte olan ülkelerde kişisel hizipler nedeniyle istikrarsızlığın beklenebilir olduğu tezleri Türkiye’de yaşanan siyasal sorunlar için tatmin edici açıklamalar getiremiyorsa, bu sorunlar o ülkenin siyasal kültürü ile izah edilebilir mi? ...**siyasal kültür bir boşluk içerisinde oluşmaz.** ...öncelikle söz konusu **kültürel örüntülere hangi etkenlerin yol açtığı sorusuna** da yanıt bulmak zorundadır.”²⁰

Osmanlı’da alternatif-rakip ‘güç’ yoğunlaşmalarının önüne geçilerek izole edilen çevre, Sultan ve bürokrasinin ‘hakimiyetindeki’ merkez; devletin aşkincılığının yapısal dayanakları olmuştur. Devlet otoritesinin herhangi bir güç odağı (toplumsal, siyasal) ile uzlaşma ve optimumda buluşma gereklerinin asgariye indirilmiş olması, yüzyıllarca devam edecek siyasal kültürün de nüvesini oluşturmuştur. Toplumsal-siyasal hatlardaki çatışma-uzlaşma ve sonuçta da Devlet’e ‘sirayet etme’ dinamiğinin düşük seviyede seyretmiş olması, Türkiye’deki devlet geleneğinin ‘**devletlilik**’ (stateness) özelliğinin ‘yüksek’ ya da ‘güçlü’ olmasını beraberinde getirmiştir. Bu baskın ağırlık merkezi (devletlilik), İttihat ve Terakki ile başlayarak, **iktidarı alan** (ya da parçası olan) **siyasal gücün**, devletlilik ve aşkincılık karakteristiklerinin etkilerinde, dönüşümüne neden olmuştur. *Türkiye’de siyaset*, toplum ve devlet hatları arasında taleplerin ve argümanların taşıyıcısı olmaktan ziyade, temsili iddiasında olduğu kesimler adına, Devlet’i ele geçirme (fetih) yönelimlerini içinde barındırırken; sonuçta kendisi devletlilik etkilerinde dönüşüme gark olabilmektedir. Heper, çalışmasını gerçekleştirdiği tarih itibarıyla de, **siyasal elitler** ve **devlet elitleri** (bürokrasi, entelijansiya, vs.) karşılığı ve mücadelesi üzerinde hacimli şekilde durmaktadır. Hatta bunu

²⁰ Heper, s. 15-20.

önemli bir sorun olarak tespit etmektedir. Günümüzde, bu ikiliğin en azından ‘görünürde’ ortadan kalkmış olması ve siyaset-devlet hatlarındaki çatışmanın ‘büyük ölçüde’ siyasal elitler lehine sonuçlanmış olması, aşkıncılığın, bir tür (Türkiye’ye özgü) ‘denge-kontrol mekanizması’nın dışına çıkmasına da neden olmuş olabilir. Çalışmanın odaklandığı zamansal kesitte ise, bu kadim ikiliğin devam ediyor olduğunu ise, not etmek gerekmektedir.

Takip eden başlıklarda, *yeni kurumsalcılığın alt-alanlarına* ve bunlarla birlikte ele alından *aşkıncılık* ve *araçsalcılık* kavramlarına geçmeden önce, Heper’in devlet geleneği olgusunun ana hatlarını çıkarabilmek için başvurduğu **devlet-merkezci literatürün** üzerinde durmak, çalışmadaki kuramsal ve kavramsal çerçevelerin birlikte kullanılabilirliğini ortaya koyabilmek için faydalı olacaktır. Türkiye’nin Batı siyasetine ‘yakınlığına’ itirazı olmayan Heper, daha önce de üzerinden durulduğu üzere, Batı siyaseti içindeki ülkeleri **devlet geleneğine sahip olan ve olmayan ülkeler** olarak ayırırken, devlet geleneklerini **devletlilik** ve **devletin otonomluğu** (özerkliği) karakteristikleri üzerinden birbirinden ayırmaktadır²¹. Temel kavramlarını ve kategorilerini bu şekilde tarif eden Heper, tezini üzerine bina ettiği yaklaşımların devlete **hukuki** (Weberyen) değil **siyasal** gözlüklerle baktığını belirtmektedir;

“Devlet yaygın Weberyen tanımına göre, belli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel güç kullanımı tekeline sahip siyasi bir kurumdur. ... Bu şekilde algılanan devlet, seçimle işbaşına gelen hükümetler tarafından “ele geçirilecek” ve belirli amaçlar için kullanılacak ve kendi haline bırakıldığında da tarafsız olarak faaliyette bulunacak bir araçtır.”²².

Heper, şu şekilde devam etmektedir;

“Badie, Birnbaum, Scase ve diğerleri ise devlete, Weberyen yaklaşımda olduğu gibi, hukuksal değil siyasal bir gözlükle bakmaktadırlar. Bu ikinci yaklaşım çerçevesinde, devletin siyasal hükümetlere tabiyeti bir veri olarak kabul edilmemektedir. Aksine, değişik yer ve zamanlarda siyasal hayatta devletin otonom bir kurum olarak daha fazla veya daha az etkili olabileceği varsayımı yapılmaktadır. ...topluma ve siyasi kurumlara ne ölçüde empoze edildiğine bağlı

²¹ Heper, s. 22. “...Badie ve Birnbaum’un işaret ettiği gibi, Batılı ülkeler arasında devlet geleneğine sahip olan ülkelerin siyasal dinamikleri ve siyasal kültürleri böyle bir geleneğe sahip olmayan ülkelere göre önemli farklılıklar göstermektedir.” (Dipnot: Bertrand Badie ve Pierre Birnbaum, **The Sociology of the State**, Arthur Goldhamer (çev.), Chicago: The University of Chicago Press, 1983.)

²² Heper, s. 22. (Dipnot: Richard Scase, “Introduction”, **The State in Western Europe**, Richard Scase (drl.), London: Croom Helm, 1980)

olarak, daha fazla veya daha az devletlilik olgusuna (stateness) rastlanıldığından bahsedilmektedir.”²³.

Heper’in tarif ettiği devlette, toplumsal ve siyasal alanlarda ‘uzlaşma seviyesi’ düştükçe devletin ‘egemen’ ve ‘özerk’ yapısı güçlenmektedir²⁴. Bu saptama ise, şu şekilde zenginleştirilebilir: bu alanlardaki tekâmül ve olgunlaşmayı engelleyici ve zorlaştırıcı politikalar izleyerek gelen devlet (Ör. Osmanlı-Cumhuriyet çizgisi), müsebbiplerinden olduğu **kaotik boşluğu** kendisi doldurmaktan çekinmemektedir*. Siyasal iktidar, bürokratik aygıtlarının ötesinde ‘soyut-somut bir ruh haline bağlı davranış modelini’ ifade eden devlet yapısına nüfuz ettikçe, ‘dönüşerek’ devlet geleneğinin kendini yeniden üretme mekanizmalarının çalıştırmasına neden olmaktadır. Siyasal iktidarın onu fethetme yönelimiyle başlayıp ‘devletleşmesi’ ve önünde onun toplum ve siyaset karşısında ‘avantajlı’ kılacak mekanizmayı (zayıf toplum ve siyasallaşma, güçlü devlet) keşfetmesi, sadece devlet geleneğinin değil aynı zamanda siyasal kültürün de kökleşerek ‘devamlılığını’ sağlamaktadır.

Heper, Batı siyaseti içindeki farklı devlet geleneklerini işlerken, İngiltere, Fransa ve kısmen de Almanya örnekleri üzerinde durmaktadır. Siyasanın unsurlarının (kral, aristokrasi, vs.) ortak çıkarlarda uzlaşabilme geleneğinin ya da kabiliyetinin öne çıktığı *İngiltere* örneğini, **merkezi feodalizm** olarak tanımlamaktadır**. Unsurlar arasında oydaşmadan ziyade fırsatçı

²³ Heper, s. 23. (Dipnot: Charles Tilly, “Reflections on the History of European State-Making”, **The Formation of National States in Western Europe**, Charles Tilly (drl.), Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 13.)

²⁴ Heper, s. 24. (Dipnotlar: Harry Eckstein, “On the ‘Science’ of the State”, **The State**, Stephen Graubart (drl.), New York: Norton, 1979, s. 16. ve J. P. Nettl, “The State as a Conceptual Variable”, **World Politics**, 21 (1968), s. 561)

* “Osmanlı siyaset sahnesi, *otoriter kişiliklerin gelişmesi için uygun bir ortamdı*. Osmanlı’da ülkenin geleceğinin, padişahın elindeki yetkileri her an uygulayabileceği tehdidine ve böylece *tebanın daima korku ve ümit arasındaki gri noktada tutulmasına bağlı olduğu yoksa ülkenin parçalanabileceği* düşünülürdü.”; Heper, s. 40. (Dipnot: Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford: Clarendon, 1973, s. 195.) Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır. Heyd’in Osmanlı siyasal ortamı için yaptığı değerlendirmenin, **Cumhuriyet döneminin geneli** için geçerli olması, aşkinci dinamiğin devamlılığı için anlam ifade etmektedir.

** “Dolayısıyla, Ortaçağ İngiltere’sinde klasik feodalizmden daha çok, “ulusal sözleşme”ye dayalı bir yönetim biçiminden söz edilebilir. (Dipnot: Reinhard Bendix, **Kings or People: Power and Mandate to Rule**, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 193-195.) İngiltere’nin kıta Avrupası devletleri ölçeğinde dış tehditle karşılaşmamış olması da, söz konusu yönetim biçiminin ortaya çıkmasına büyük oranda yardımcı olmuştur.”; Heper, s. 24.

çatışmaların hâkim olduğu Fransa geleneğini ise, **adem-i merkeziyetçi** feodalizm olarak tarif etmektedir:

*“Süregiden bu çatışma, temel ihtilafların birbirini takip eden uzlaşmalarla çözümlenebilmesini engelledi. Bunun yerine, **siyasal faaliyetleri sınırlayan, belirleyen bir devlet ortaya çıktı.** ... Daha önce de değinildiği üzere, erken devlet-inşası deneyimleri arasındaki farklar, daha sonraki siyasal hayat biçimlerinin farklı çizgiler takip etmelerine yol açmıştır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere’sinde rastlanan anayasa temelli egemen parlamento olgusu ile aynı yüzyılda Fransız Üçüncü Cumhuriyeti’nde gözlemlenen yüksek burjuva (haute bourgeoisie) destekli üst düzey bürokratların (grand corps) damgalarını vurdukları “cumhuriyetçi sentez” olgusu birbirlerine tamamen zıt siyasal hayat biçimleridir.”²⁵.*

Heper, Fransa ile Türkiye örnekleri arasında şu önemli benzerliği saptamaktadır: “Fransız deneyiminin gösterdiği gibi, demokrasiye geçişler siyasi dinamikler yoluyla değil de hukuk yolu ile olsa dahi, siyasal hayat uzun süre meşruiyet krizleri yaşar.”²⁶. Türkiye’yi ise, merkez ve çevre arasındaki ‘güç’ farkının açıklığından dolayı bu tür sorunlara daha fazla eğilimli görmektedir; ve bunun yanında da meşruiyet krizlerinin de hukuksal davalara dönüşebileceği üzerinde de durmaktadır. Giriş bölümünde üzerinde durulan 367 Krizi, 1990’lardan 2000’lere kronik hale gelen *parti kapatma davaları*, Meclis’de oluşan yasal krizlerin ve meşruiyet krizlerinin *Anayasa Mahkemesi*’ne taşınması ve sonunda da kaçınılmaz olarak *yargının siyasetin oyun sahasında bir unsur olarak siyasallaşması*; Heper’in bu saptamasını doğrulamaktadır. Heper, Türkiye’de *Devlet ile çevre ve onun uzantısındaki siyasal seçkinler* arasında gelişerek süregelen **güven bunalımının**; içinde bulunduğu döngüden çıkmayan **siyasal kültürün**(lerin) de temel dinamiğini oluşturduğunu iddia etmektedir. Bir tür ikili (devlet eliti ve siyasal elit dikotomomisi) siyasal kültür içinde gelişen karşıtlığın (antagonizma) temel özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir; baskın olanın ‘üstünlüğü’, ‘dezavantajlı’ olanın fırsatçılığı ile baskın olanın temel motivlerini (önyargı)

²⁵ Heper, s. 26-27. **Dipnotlar:** Nevil Johnson, **In Search of the Constitution: Reflections on State and Society in Britain**, Oxford: Pergamon Press, 1977, s. 85-86. ve Stanley Hoffman, **Decline or Renewal? France since 1930s**, New York: The Viking Press, 1974, s. 444.

²⁶ Heper, **a.g.e.**, s. 42. **Dipnot:** La Palombara ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, Vol. 3, No. 42. s. 28.

güçlendirmesi, siyasal alanda kaçınılmaz olarak gelişen çoğunlukçu zihniyet ve bu çoğunlukçuluğun demokrasinin araçsallaştırılmasını getirmesi*...

1.1. Rasyonel Tercihçi Yeni Kurumsalcılık

Rasyonel tercihçilik, dönemin güç kazanan fikri-iktisadi paradigmasından (neo-liberalizm), gelişen devlet-merkezci siyaset analizi alanına bir uyarlamadır. 'Üreticilerin, sağlayıcıların ve tüketicilerin, *objektif menfaatlerini* takip ederek gerçekleştirdikleri *rasyonel davranışlarıyla*, piyasada *denge*nin oluşmasını sağladıkları' önermesinde iddia edildiği gibi, 'aktörlerin ve içinde bulundukları kurumsal yapıların, veri koşullarda, 'ulaşabilecekleri' maksimum fayda ve menfaatlerin peşinden giderek 'Devlet' yapısı içinde dengeyi gerçekleştirdikleri' ön kabulü, rasyonel tercihçi bakışın temel tezidir**. Buna göre, devlet ve üst kurumları; çeşitli **düzenleme** (regulation) ve **bilgilendirme** (information) araçlarıyla, aktörler ve alt kurumların menfaat çatışmalarından kaynaklanacak 'işlem maliyetlerini' (transaction cost) en aza indirgeyerek, 'mümkün' olan en uygun faydaya (suboptimal) ulaşmalarını sağlarlar***. Daha açık bir ifadeyle, 'devlet', oyuncular 'maksimum' faydanın peşinden koşarken, *onları uyarıp kontrol ederek*, oluşabilecek tıkanmaları ve sapmaları önler ve **sürekliliği** sağlayacak gerçeklikte 'buluşabilmelerini' sağlar. Bu anlamda, 'üst-kurum'(lar), kendi doğru-fayda hesaplamalarıyla, süreci ve ilişkileri yönetmektedir. Çünkü, *oluşumunun ve varlığının* da sebebi, gerçekleştirdiği bu roldür. *Ömrü* de bu misyonu sürdürebilme kapasitesine bağlıdır. Rasyonel tercihçiliğin 'devleti' bu kurguda konumlandırmasında, pluralizmden aldığı ilham gözlemlenebilmekle birlikte, onu siyasal

* Yönetilenin ya da azınlık olanın hakları hilafına yeni normlar ve meşruiyetlerin empoze edilmesi ya da bunun da ötesinde dayatılması.

** Rasyonel tercihçilik, mülkiyet hakları, rant kollama ve işlem maliyetinin düşürülmesi konularına yönelen "organizasyonun yeni ekonomisi" (new economics of organization) anlayışından araçları kendi metodolojisine uyarlamıştır. Terry M. Moe "The New Economics of Organization.", **American Journal of Political Science**, Vol. 28, No. 4 (Kasım 1984), s. 739-777. Barry R. Weingast, William J. Marshall. "The Industrial Organization of Congress; or, Why Legislatures, like Firms, are not Organized as Markets.", **The Journal of Political Economy**, 1988, p. 132-163.

*** Shepsle, devletin, kural belirleme ve bilgi sağlamanın yanında, unsurların önündeki seçenekleri de tayin ettiğini ifade ederek, bu sayısal yoğunluklu yaklaşım kapsamında dahi, devletin belirleyiciliğini ortaya koymaktadır. Bkz. Kenneth A. Shepsle "Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions", **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 51, 1986, s. 51-81. ve Kenneth A. Shepsle, "Studying Institutions: Some Lessons from the Rational Choice Approach", **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 1, No. 2 (Nisan 1989), s. 131-147.

süreçlerin içinde çok daha kudretli (arabulucunun ötesinde bir oyun kurucu) olarak tahayyül ettiği de açıktır. Çünkü, rasyonel bakışa göre, Devlet bizatihi kendisi de rasyonel bir oyuncudur.

Yeni kurumsalcı literatürde, *rasyonel tercihçiliğin* devlet-merkezci analize yönelmesinin nedeni olarak, bu bakışın ABD Kongresi üzerindeki çalışmaları ve 'soruları' gösterilmektedir²⁷. Rasyonel tercihçilik; paradigmal değişimlerin siyasetleri yeniden şekillendirdiği dönemde (1980'ler), *devlet mekanizması içinde tahmin edilen düzeylerde çatışmaların ve tıkanmaların yaşanmamasının, ancak üst devlet mekanizmaları (özellikle Kongre) ile sağlanabileceği* saptaması ile, kendi menfaat denkleminin içinde devletin ve kurumlarının 'yerini' tanımlamak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla, '*rasyonel tercih*, sadece kişi ve kurumların tasarruflarını değil, aynı zamanda devletin ve kurumlarının da tavırlarını şekillendirmektedir' yargısı üstün gelmiştir. Bu bağlamda, 'devlet' de kendi fayda maksimizasyonunu, 'bilgilendirme' ve düzenleme mekanizmalarını kullanarak sürdürür (yeni 'doğrular' ve normlar); ki bu mekanizmalara *komiteler, siyasal partiler* ve hatta *mahkemeler* de dahildir.

Rasyonel tercihçilik, devletin ve unsurlarının yönelim ve eylemlerinin analizini, mahkûmun ikilemi (prisoner's dilemma), ortak varlıkların trajedisi (tragedy of the commons) ve genel anlamda oyun teorisi (game theory) şablon ve yöntemleri üzerinden gerçekleştirmektedir*. Bundan dolayı da, bu yaklaşım, siyaset analizini **hesaplamacı yaklaşım** (calculus approach) üzerine bina etmektedir. Devletin, doğasında bulunan *gizliliğin*, yekpare imajının aksine *parçalı yapısının* ve davranışlarındaki taktiksel *yanıltmaların* (deception) bu sayısal hesaplamalara dahil edilemesinin imkansızlıkları ise; bu yaklaşımın en zayıf yanları olarak kendini göstermektedir. Bu zorluklar, aynı zamanda, rasyonel tercihçiliğin veri kabul ettiği '*objektif menfaatin* aktörlerce algılanabilir-tanımlanabilir bir olgu olduğu' iddiasını daha da tartışılır hale getirmektedir.

²⁷ Hall ve Taylor, s. 942-944.

* "Kısacası, bu bilim adamları, oyun ve onun tasarımı ile ilgilenmektedirler. Kurumlar da sadece bu oyunun kurallarını ifade (temsil) etmektedirler. Rasyonel tercihçi kurumsalcılar, oyunun ne olduğunu ve onun nasıl oynandığını anlamak isterler."; Sven Steinmo, "The New Institutionalism", **The Encyclopedia of Democratic Thought**, Barry Clark ve Joe Foweraker (drl.), London: Routledge, 2001, s. 562.

Bunun yanında, rasyonel tercihçilik, diğer alt-alanlar, özellikle de *tarihselcilik* ve *inşacı yaklaşım* arasında duran araştırmacılar tarafından, perspektifi ve yaklaşımı **aşırı işlevselci** (functionalist), **aşırı maksatçı** (intentionalist) ve **aşırı iradeci** (voluntarist), **iktisadi determinist** ve **statik** bulunduğu için eleştirilmiştir²⁸. Dünya siyasetinde bilinmeyi artan denklemler ve değişen (çeşitlenen) siyasal duruşlar ise, hesaplamacı-sayısalci yaklaşımın geçerliliğini ve kullanışlılığını 1990'lı yıllar ile birlikte azaltmıştır. Rasyonel tercihçiliğin *aşırı işlevselci* bulunması, onun, devletin ortaya çıkış (kuruluş) ve gelişimini ancak misyon ve etkileri çerçevesinde açıklamayı yeterli buluyor olmasından kaynaklanmaktadır. *Aşırı maksatçı* olarak değerlendirilmesinin sebebi de, kurgunun bütününe bakıldığında, devletin bağımsız değişkenlik özelliği, göreceli olarak, daha üstün gözükse de, aktörlerin ve alt-kurumların, büyük işleyişi görmelerinin yanı sıra üst-unsurları oluşturup yine onları kontrol edebilmelerinden kaynaklanmaktadır. Güç asimetritlerinin neden olduğu çatışma ve uzlaşma süreçlerini atlayarak, devlet ve kurumlarının oluşum ve gelişim olgularını, akit benzeri (quasi contract) oydaşmalar ile açıklaması ise, rasyonel tercihçiliğin *aşırı iradi* olarak yorumlanmasının sebebidir. *Hesaplanabilir veriler* dışında siyaset dinamiklerini belirleyen birçok etkeni denklem dışında bırakan rasyonel tercihçilik, ortaya koyduğu perspektif ve yöntemler ile devleti **statik bir yapı** olarak ele almaktadır. Bundan dolayı da *değişim olgusu*, özellikle de düşünsel (ideational) kaynaklı değişim olgusu, rasyonel tercihçiliğin analiz odağında ve yöntemlerinde yer bulamamıştır.

Bu yaklaşımın bizatihi statik olarak değerlendirilmesinin öne çıkan nedeni de, hesaplama girdisi olarak *menfaat olgusunun* objektif bir veri olarak ele alınmasıdır²⁹. *Kırılma* ve *değişimleri* takip eden bakış açıları (tarihselci inşacılık) için ise, bu epistemolojik olarak büyük bir farklılaşmayı ifade etmektedir. Çünkü bu bakışlara göre, aktörlerin ve kurumların menfaatlerini belirlemeleri, ancak *özel* (subjektif) algılama ve anlamlandırma süreçlerinin sonucunda gerçekleşebilmektedir. Asgari ölçülerde siyaset seçimleri ve değişiklikleri için bile ikna ve algı oluşturma faaliyetleri devreye girebilmektedir. Bilgi arzının her gün daha yoğun ve yüksek çeşitlilikte seyrettiği bu çağda, bu tür faaliyetler, siyaset süreçlerine hâkimiyetlerini arttırmaktadırlar. Bu anlamda, çalışmanın temel kurumsal çerçevesini oluşturan *söylemselci*

²⁸ Schmidt, "Institutionalism", s. 103.

²⁹ Thelen ve Steinmo, s. 7.

(inşacı) yeni kurumsalcılık, rasyonel tercihçi ‘laboratuvardan’ kesin ve kalın bir çizgiyle ayrılmaktadır. Özellikle, inşacı kurama yaklaşan siyaset analizi tarzlarının içinden araştırmalarda, bilgi ve olgunun kaynağına yaklaşımı (epistemoloji, ontoloji) nedeniyle, rasyonel tercihçilik, yeni kurumsalcılığın güncel olarak geldiği noktada bağlam dışı ve yetersiz olarak yorumlamaktadırlar; “Kognitif dönüş, rasyonel tercihçi alana ulaşmıştır. Fakat, kısmi bir değişime neden olmuştur. Bu dönüşün kurumsalcılık üzerindeki etkisi ise daha güçlüdür.”³⁰.

Bunlara rağmen, yeni kurumsalcı çalışmalar içinde tarihselcilikten rasyonel tercihçiliğe yine de başvurular olagelmıştır; ki bu tür bileşik bakışlar daha çok kapitalist hareketlerin ve izleklerin izlendiği iktisadi çalışmalarda kendini göstermiştir. Tarihselci bakışın, metodolojisine ve analizine ‘kişiyi’ dahil edebilmek için, ya rasyonel tercihçiliğin ya da sosyolojik bakışın araçlarından faydalanması gerekliliğini savunan Hall, Soskice ile birlikte yürüttüğü çalışmada, kişi ve kurumların rasyonel tercihlerini tarihselcilik ile birleştirerek, şirketlerin davranışları üzerinden *liberal piyasa ekonomileri* ile *koordine piyasa ekonomilerinin* mikro düzeydeki kurumsal köklerine ulaşmaya çalışmıştır³¹. Devletlerin siyasal iktisat alanında takip ettikleri *izleklerin analizi*, şirketlerin içinde bulundukları sistem içinde gösterdikleri *rasyonel davranışlar* üzerinden tümevarım yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Schmidt’in Avrupa Kıtası’ndaki kapitalist piyasa uygulamaları karşılaştırarak bu farklı ‘gelenekleri’ sınıflandırmaya yöneldiği çalışması da tarihselci bakış ile rasyonel tercihçi araçların birlikte kullanıldığı örneklerden biri olarak gösterilebilir³². Schmidt, bu çalışmada Büyük Britanya (liberal) ve Almanya (koordine) örneklerinin yanına Fransa’daki devlet rolünün göreceli daha güçlü olduğu piyasa ekonomisini (state-enhanced) eklemektedir. Bu çerçevedeki örneklere bakıldığında, tarihselci ile rasyonel tercihçi bakışları ve araçları birlikte kullanan çalışmalar, genel anlamda *karşılaştırmalı siyasal iktisat* alanında gerçekleşmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle fikri faktörlerin hâkim olduğu

³⁰ Frank Nullmeier, “The Cognitive Turn in Public Policy Analysis”, **Governance for Sustainability Working Paper**, Bremen, No. 4 (Kasım 2006), s. 2.

³¹ Peter A. Hall, and David Soskice, **Varieties of Capitalism: The institutional Foundations of Comparative Advantage**, Oxford University Press, 2001.

³² Vivien A. Schmidt, **The Futures of European Capitalism**, Oxford University Press, 2002.

anlatılar, hesaplamacı yöntemler ile ele alınamamaktadır. Yine tarihselcilik içinden bazı isimler ise -inşacılığa yaklaşanlar-, rasyonel tercihçiliğin tarihselcilik ile birlikte kullanımını *büyük bir metodolojik hata* olarak yorumlamaktadırlar*. Tarihselciliğin kişiyi (aktörü) zaten içinde barındırdığını savunan bu görüşe göre, aktör(ler) zamanın değişen şartlarına göre kurumsal *izleği olgusal ve fikri şekillendirme* (path-shaping, ideational path-shaping) kapasitesine sahip olagelmıştır. Dolayısıyla, metodolojiye kişiyi ekleyebilmek için rasyonel tercihçiliğin sunduğu hesaplamacı (kalkülatif) araçlara ihtiyaç bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın içinden bakıldığında, *Türkiye’de toplum ve siyasetin iktisadi olmaktan ziyade kültürel ve ideolojik etkenlerle şekillenmiş olması*, rasyonel tercihçiliğin bu çalışma için kullanılabilirliğini zayıf kılmıştır. Bunun yanında, Türkiye’de devlet yapısının, devletin toplum ve siyasete baskınlığı dinamiklerinde şekillenmiş olması, rasyonel tercihçiliğin kurgusundaki ‘devlet’ten bir hayli farklıdır. Dolayısıyla, devlet, alt-kurumları ve aktörler, kendi içlerinde birtakım *objektif menfaatlerini* takip etseler de, bunun tüm sisteme açıklama getirecek bir mekanizmayı resmetmesi fevkalade zor gözükmektedir. Kaldı ki, sistemin tüm unsurlarına büyük ölçüde hâkim olan kültürel ve ideolojik bölünmeler; bir miktar, kaynak dağıtım-paylaşım mekanizmaları dışında, subjektif menfaat algısının, objektif menfaat hesaplamalarına üstün gelmesini sağlamamaktadır. Özetle ve sonuç olarak, Türkiye’de devlet, bu alt-alanın kurguladığı gibi alt-kurumların ve aktörlerin seçimlerini rasyonelize eden bir kurum değil, bilakis baskın karakteriyle, subjektifin objektife üstünlüğünü güçlendiren bir kurum olarak kendini göstermektedir.

1.2. Sosyolojik Yeni Kurumsalcılık

Rasyonel tercihçiliğin kurum ve dahilindekilerin davranışlarını gözlemlediği *yararlılık mantığına* (logic of instrumentality) karşın, *sosyolojik bakış*, kurumlar dünyası

* Colin Hay, "Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don't Go", **Annual Meeting of the American Political Science Association**, Philadelphia, 2006, s. 2. Hay’ın özellikle Hall ve Taylor’a yönelttiği eleştirilere takip eden başlıklar altında yine yer verilecektir. Rasyonel tercihçiliğin temel kavramlara bakışının, tarihselcilik ve inşacılık ile bağdaşmadığını savunan diğer bir isim de Mark Blyth’tır. Mark Blyth, "Structures do not Come with an Instruction Sheet: Interests, Ideas and Progress in Political Science", **Perspective on Politics**, Vol. 1. No. 4 (Aralık 2003), s. 695-706. Mark Blyth, **Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century**, Cambridge University Press, 2002.

içindeki hareketleri *uygunluk (yerindelik) mantığı* (logic of appropriateness) ile takip etmektedir³³. Sosyolojik yaklaşıma göre, aktörün ve kurumun, menfaat olgusundan etkilenmesi kaçınılmazdır; *fakat*, genel anlamda seçimleri bu olguyla şekillenip oluşmaz. Yeni kurumsalcılık içinden bir araştırmacı, kurumsal ve *normatif* ortam kodlarının *kültürel* ve yapısal olarak yoğun *fakat* stratejik olarak cılız olduğunu ifade ederken, ‘rasyonel olanın’ (objektif) ancak ilerleyen zaman içinde anlaşılabilirliğini iddia etmektedir³⁴. Bu yorumuyla *Katznelson*, rasyonel olanın ve doğal olarak objektif menfaatin, içinde bulunulan zaman içerisinde tespitinin zorluğuna işaret etmektedir. Bu anlamda, sosyolojik yeni kurumsalcılık, tarihselcilik ile de aynı yerde durmaktadır. *Schmidt* de, sosyolojik bakış için rasyonaliteyi, “sosyal olarak inşa edilmiş, kültürel ve tarihi olarak da tesadüfi” bir çıktı (subjektif) olarak nitелеmektedir³⁵. Tarihselci bakışın analizine aktörü katabilmesi için *sosyolojik* ya da *rasyonel tercihçi* bakışlardan birini kullanması gerektiği tezini savunan *Hall ve Taylor*'a göre ise; sosyolojik yaklaşım, kurumların oluşturulması ve gelişimindeki ‘kolektif’ yorumlama ve ‘meşrulaştırmanın’ üzerinde durduğu için, rasyonel tercihçiliğin değinemediği, *verimsizlik meselesini* (‘hata’), bu sayede, açıklayabilmektedir³⁶. Tarihselcilik gibi sosyolojik yaklaşımda da, **devletin ve ona hakim ‘kodların’ varlığını** korumak ve geliştirmek ‘ideali’, çoğu zaman ‘objektif doğrulara’ üstün gelebilmektedir. Dolayısıyla, iki yaklaşım da, farklı kriterler ile de olsa, devlette ve kurumlarında devlet için ‘**süreklilik**’ iddiası ve bunun takibi üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. İnşacı bakışa yaklaştıkları ve aktörün süreçler içindeki etkinliğini siyaset analizlerine kattıkları oranda ise, süreklilik ‘ısrarlarında’ esneklik gösterebilmektedirler.

Kültürel kodlar, normlar, bilince dair çerçeveler (şablonlar, motifler, sınırlar) üzerinden ortaya çıkan *uygunluk mantığı*; aktörün ve kurumların *kimliklerini* oluşturmakta,

³³ John L. Campbell, “Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy”, **Theory and Society**, Vol. 27, No. 3 (Haziran 1998), s. 377-409.

³⁴ Ira Katznelson, "The Doleful Dance of Politics and Policy: Can Historical Institutionalism Make a Difference?", **American Political Science Review**, Vol. 92, No. 01 (Mart 1998), p. 196-197.

³⁵ Vivien A. Schmidt, "Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) “New Institutionalisms”", **National Meetings of the American Political Science Association**’da Tebliğ, Philadelphia, Ağustos 31–Eylül 1, 2006, s. 7.

³⁶ Hall ve Taylor, s. 953.

menfaat ve *sorun-çözüm* algılamalarını tayin etmekte ve sonuçta da stratejilerini ve davranışlarını şekillendirmektedir³⁷. Buradan hareketle, kurumlar, *ayrı birer sosyal katman* olarak tasavvur edilebilmektedirler. Sosyolojik bakışı, bu noktada, **elitizmden ayıran ise, ‘hakim olanın’ ve belirleyenin elitler değil**, kişileri (aktör) ‘devşiren’, onlara ve alt-kurumlara meşru ve normal olanı benimseten **soyut kurumsal varlıklar** olmasıdır. Metnin önceki bölümlerinde, devlet-merkezci yaklaşımın ve yeni kurumsalcılığın, kurumların tanımlarının, Webergil anlayışın etrafında, yeniden kavramsallaştırılmasına vesile olduğu ifade edilmiş olsa da³⁸; sosyolojik yaklaşım, bu anlayışa da bir hayli uzaktır*. Daha açık bir ifadeyle, sosyolojik bakış; kurumların, formal (hukuki) ve verimlilik yönelimli olmalarının ötesinde, birtakım kültürel çerçevelerin, **meşru** davranışların ve bunları şekillendiren motiflerin hâkim olduğu kimlik alanları olduğunu savunmaktadır. Unsurlar (aktörler, alt-kurumlar, vs.), oyunun içinde kalarak işlevlerini devam ettirebilmek için, bu kodlara uyum göstermek durumundadırlar. İnşacı bir bakışla, kimliğin sürekli değişim gösteren -daha doğru bir ifadeyle, evrilen- bir olgu olduğu da kabul edilecek olursa; Türkiye siyasetinde devletin dönemsel olarak benimsediği nüanslı kimliklerin veya Devlet’i belli dönemlerde karakterize eden ‘siyaset’lerin, kurumlar ve aktörler için ‘makbul’ kıstası koyması ve hatta belli normlara uymayanları ‘oyun’ dışına çıkarabilmesi, sosyolojik bakışın bu saptaması için anlam ifade etmektedir.

Kurumların sosyolojik yapıları ve dinamikleri üzerinde çalışan karşılaştırmacılar (comparativist), yeni girdilerin (uygulama, değer, teknoloji, vs.) farklı ülkeler tarafından nasıl -modifiye edilerek- benimsendiği üzerinde durarak, o devletlerin üzerine oturduğu sosyal-kültürel kodlara ulaşp açıklamaya çalışmaktadırlar. Tespit edilebilen farklılıklar ise, o devletlerin hitap ettiği toplumsal yapılar ve siyasal yaşanmışlıklar hakkında da fikir verebilmektedir. Bu anlamda, sosyolojik yeni kurumsalcılık ile ilgili değerlendirmelerde en çok üzerinde durulan çalışmalardan bir tanesi, *Frank Dobbin*’in, 19. yüzyılda demiryolları

³⁷ Schmidt, "Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) “New Institutionalisms”", s. 7.

³⁸ Barkey ve Parikh, s. 524.

* Daha önce, Heper’in de, kendi devlet-merkezci analizinde, devleti hukuksal değil siyasal bir okumaya tabi tuttuğu bahsi geçmişti.

inşası ve işletilmesi konularında, ABD, Fransa ve Büyük Britanya örneklerini karşılaştırdığı çalışmasıdır³⁹. Bahsi geçen ülkelerde, yatırım ve işletme konularında farklı yollar (ör. kamu ya da özel sektör işletmesi, merkezi ya da yerel otorite inisiyatifi) izlenmesi, ülkelerin devlet (kurumsal) yapılarının farklı uygunluklar-yerindelikler (appropriateness) üzerinde işlediğini göstermektedir. Devletlerin uygulamaları, yalnızca izledikleri politik iktisada göre belirlenmezken; tarih içinde çeşitli dinamiklerin çıktısında vücut bulan devletler (ve kurumları), bu tür icraatları kendi kültürel ve normatif zihin yapılarına göre gerçekleştirmektedirler. Örneğin, ‘güçlü’ devlet yapısının hüküm sürdüğü *Fransa*’da, bu eylem, merkeziyetçi bir devlet faaliyeti olarak, daha çok kamu sektörü marifetiyle yürütülmüşken; ABD’de demiryolu yatırım ve işletmeleri, bölgesel tasarruflara ve özel sektör yatırımlarına teslim edilerek, Federal yapı tarafından ancak koordine edilmiştir. *Campbell*, Fransa’nın demiryolları uygulamasının, seçilen yol ve yöntemler açısından (süreklilik), yol ve kanal yapımlarının devamı niteliğinde olduğunu da not düşmektedir⁴⁰. *Schmidt* ise, benzer tutumların sürdürüldüğü konularda dahi, kamuoyuna yönelik olarak, Fransa’da *devlet rolü vurgulanırken, ABD’de devletin oynadığı rolün üstünün örtüldüğünü* belirtmektedir⁴¹. Bu şartlarda, Devlet, toplum ve siyasete karşı, büyük ölçüde kendisinin yarattığı ‘meşru’nun ve ‘doğru’nun korumasını da üstlenmektedir.

Sosyolojik yeni kurumsalcı çalışmalar, beynelmînelleşen -uluslararası kabul gören- değer ve kodların (ör. insan hakları) dahi, ülkeler tarafından benimsenip uygulama alanlarına alınırken devletlerin -ve toplumların- normal ve kültürel yapılarına göre biçimlendirilerek adapte edildiği üzerinde durmaktadır⁴². *Risse*, bu önermeyi Avrupalılaşıma (Avrupa Birliği) ve kimlik bağlamında işlemiş, siyasal ve ekonomik entegrasyonun (standardizasyonun) gereklerinin ülkelerin kimliklerine göre farklılıklar gösterebildiği olgusu üzerinde

³⁹ Frank Dobbin, **Forging Industrial Policy**, New York: Cambridge University Press, 1994. Campbell, “Institutional Reproduction and Change”, s. 92-97.

⁴⁰ Campbell, “Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy”, s. 382.

⁴¹ Schmidt, “Institutionalism”, s. 107.

⁴² Hall ve Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalisms”, s. 949. Uluslararası normların gelişmekte olan ülkelere yayılmasını inceleyen ve tartışan bir çalışma için bkz. Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, **International Organizations**, Vol. 52, No. 4 (Ağustos 1998), s. 887-917.

durmuştur⁴³. Bu kapsamda bahsi sıkça geçen diğer bir çalışma da, *Yasemin Soysal*'ın göçmenlere ve göçmen işçilere yönelik entegre edici uygulamaların, Avrupa'da ve ABD'de farklı şekilde gerçekleştirildiğini gösteren çalışmasıdır⁴⁴. Soysal, hakların, gitgide artarak evrensellik, hukuki tek biçimlilik ve soyutluk kazanıp küresel düzlemde tanımlandığını söylerken; buna karşılık, kimliklerin hala seçicilik ifade ettiğini ve bölgesel sınırlara bağlı olarak değerlendirildiği-anlaşıldığı tespitini de ortaya koymaktadır⁴⁵. Devletlerin süreklilik gösteren işleyişleri, siyasal yapıların menfaat-tehdit algıları, toplumsal yapılar içinde gerçekleşen meşruiyet anlayışları, vs.; ülkelerin ulusüstü ve uluslararası alanlarda ortaya çıkan yeni doğruları ve hukuk anlayışlarını bünyelerine farklı şekilde adapte etmelerine neden olabilmektedir. Bu kapsamdaki çalışmalar, ana akım sosyolojik yeni kurumsalcılığın, tarihselci bakışta da bulunan, *partikülaristik* bakışını ortaya koymaktadır.

Rasyonel tercihçilik *ekonomik determinist*, tarihselcilik *tarihsel determinist* özellikler gösterirken, *kültürel determinist* olarak nitelenebilecek sosyolojik yeni kurumsalcılık, *aşırı rölativizme* savrulma riskini de barındırmaktadır; ki bu riski, şimdiye kadar değinilen örneklerden de anlaşılabilceği üzere, ülkeler arası karşılaştırmalar (benzerlik ve farklılık analizleri) üzerinden azaltma yoluna gitmektedir. Analizini dünya siyaseti sathına yayması, sosyolojik bakışın, *eski kurumsalcılıktan* miras aldığı bir özellik olarak da görülebilir. Bu özelliği de, sosyolojik kurumsalcılığın *inşacı uluslararası ilişkiler çalışmaları* ve bu bağlamda kendini gösteren *kimlik sorunsalıyla* buluşmasına neden olmuştur. Bu minvalde, devlet kurumunun karşısına birtakım uluslararası kuruluşlar, oluşumlar ve onların kültürel yapıları da çıkmıştır*. Sosyolojik yeni kurumsalcılığın ise, kendi perspektifinde ele

⁴³ Thomas Risse “Who are we? A Europeanization of National Identities”, **Europeanization and Domestic Change**, M. Green Cowles, J. Caporaso ve T. Risse (drl.), Ithaca, New York: Cornell University Press, 2001, s. 198-216.

⁴⁴ Yasemin Nuhoglu Soysal, **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

⁴⁵ Soysal, s. 194.

* Günümüzde bu buluşmanın çıktısında *dünya toplumu* (world society) adlandırmasıyla bir literatür de oluşmuştur. “Sosyolojik kurumsalcılık, uluslararası meseleler ve küresel sosyal değişim konusu üzerinde uygulandıkça, “dünya toplumu” üzerinde gelişen bir literatür ortaya çıkarmıştır. Bu alanda çalışan bilim insanları, uluslararası kurumların, dünya kültürünün, küresel profesyonellerin, ulusötesi kurumların..., dünya genelindeki kimlikleri, devletlerin yapılarını ve davranışlarını, örgütleri ve bireyleri nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmaktadırlar. ...dünya toplumu bakışına göre, sosyal eylem, küresel kurum ve yapılardan

aldığı kimlik sorunsalı, bu vesileyle, daha ‘dışa dönük’ bir karakter kazanmıştır. *Finnemore* ve *Sikkink*, bu kapsamdaki çalışmaların; kültür, norm ve diğer sosyal yapıların, hâkim devlet tasarruf ve ‘menfaatlerinin’ dışında da oluşabildiğini gösterdiğini belirtmektedirler⁴⁶. Görülebildiği gibi, inşacı bakışa yaklaşıldıkça, sadece süreklilik olgusu değil aynı zamanda da devletin ‘belirleyicilik otoritesi’ de tartışmaya açılabilir. Finnemore ve Sikkink’in bu katkısı, ülkelerin içinde bulunduğu iş birlikleri ve kampların, o ülkelerin kurumsal kodlarını-normlarını etkilemesi anlamında da ele alınabilir. NATO üyesi Türkiye’nin soğuk savaş döneminde ‘anti-komünist’ ve 12 Eylül ile ‘yeni sağ’ normları iç kurumsal kodlarına adapte etmesi, buna birer tartışma örneği olarak gösterilebilir. Bu iç kurumsal kodların toplumsal alanlara dağıtımı ise, bürokrasiye de -ekonomi, adalet, eğitim, vs.- sirayet edebilen siyaset katmanı üzerinden gerçekleşmektedir. Türkiye’de devlet kimliğinin değişime doğru ‘meylettiği’ günümüzde, devlet içi uygunluk kodlarında (logic of appropriateness) zaman zaman yaşanan belirsizlikler, önümüzdeki zamanda, sosyolojik bakışın, inşacı perspektifi içinde değerlendirilmeye müsait anlatılar sunabilme potansiyelini de göstermektedir. Finnemore ve Sikkink’in yorumundan hareketle, uluslararası yönelim (ittifak, değer, vs.) anlamında Cumhuriyet tarihinin belki de en belirsiz döneminin yaşanması, Devlet ve kurumlarının uygundalık (appropriateness) bilincini de bulanık zorlayabilmektedir.

Aslında kimlik oluşumunda iç ve dış belirleyenlerin etkinliği meselesi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplini analizleri için de önemli bir sorunsalı işaret etmektedir. Devlet kimliklerinin dünya siyaseti dinamikleri içinde şekillendikleri tezinin öncüsü olan *Wendt*’e kıyasla, *Katzenstein*’ın dış siyasette devlet kimliklerinin belirleyiciliğini öne çıkaran yaklaşımı, sosyolojik yeni kurumsalcılık ile daha yakın bir kuramsal ‘akrabalık’ göstermektedir⁴⁷. *Wendt* ile birlikte inşacı yaklaşımın uluslararası ilişkiler alanında öncülerinden olan *Katzenstein*, yaşayan bir organizma olarak da düşünülebilecek devlet

kaynaklanan kültür, bilgi ve otoriteden türemektedir. ”; Evan Schofer, Ann Hironaka, David John Frank ve Wesley Longhofer, “Sociological Institutionalism and World Society”, **The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology**, Edwin Amenta, Kate Nash ve Alan Scott (drl.), 2012, s. 57.

⁴⁶ Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink, “TAKING STOCK: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics”, **Annual Review of Political Science**, Vol. 4, No. 1. (Haziran 2001), s. 396.

⁴⁷ Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, 1999.

kimliğinin iç kaynaklı (endojen) sosyolojik belirleyenleri (norm, kültür, toplumsal ve siyasal arka plan) üzerinde dururken; kimliğin ise, devletlerin uygulamalarını ve davranışlarını belirlediği tezini savunmaktadır⁴⁸. Buna göre, sosyal yapılardaki farklılıklar ve değişimler, kurumun ve aktörün menfaat, kendini anlama ve davranışlarını ‘yeniden’ şekillendirmektedir⁴⁹. Bu bakışın bir özelliği de, toplum sosyolojisi ile kurumsal sosyoloji (devlet) arasındaki organik bağı veri kabul etmesi; devleti bürokratik ve siyasal mekanizmalardan daha geniş bir planda değerlendirmesidir.

Katzenstein'in öncülük ettiği bu iç belirleyenli sosyolojik inşacı yaklaşım, ‘sağdan gelenler’in 1990’ların başından beri ‘dillendirdiği’ ‘emperyal cumhuriyet’ ‘ideali’ (Yeni Osmanlıcılık) için de açıklama getirici bir model sunmaktadır. Sağdan gelenlerin ‘itirazı’, temelde, devlet kimliğinin gerçek ulusal kimliği yansıtmadığı önermesi üzerine oturmakla birlikte, kurucu dünya görüşü ve uygulamalarının tayin ettiği ‘devlet’ normlarının ve kültürünün, ulusal normları ve kültürü (kimlik) temsil etmediği iddiasını barındırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bu iddiaya göre, çevrenin (‘asıl kütle’, ‘sessiz çoğunluk’) kültürü ve normları, farklı bir devlet yapısını ve dolayısıyla uluslararası alanda farklı bir kimliği gerektirmektedir. 2000’lerde ‘emperyal cumhuriyet’ idealinin (ya da Yeni Osmanlıcılık) önce teorisyenini daha sonra da uygulamacısı olan *Ahmet Davutoğlu*, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu** adlı bilinen kitabında, bu ‘soruna’ *Laing*'in **The Divided Self** adlı çalışmasından yaptığı alıntı ile netlik kazandırmaya çalışmış, devlet kimliği ile insan psikolojisi arasında analogi kurma yoluna gitmiştir: “İç benlik (inner self) ve dışa yansıyan benlik (embodied self) arasındaki uçurum açıldıkça bunalımlar artmakta ve kişi hem kendisiyle hem de çevresiyle yaşadığı bir bunalım labirentinin içine girmektedir.”⁵⁰. Bu

⁴⁸ “Peter J. Katzenstein, **Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States**, Madison: University of Wisconsin Press, 1976.” çalışmasıyla tarihselci bakışın da öncü isimlerinden olarak değerlendirilen Katzenstein'in inşacı sosyolojik yaklaşım bağlamında literatürde önemli yer tutan çalışmaları: Peter J. Katzenstein (drl.), **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, Columbia University Press, 1996. ve Peter J. Katzenstein, **Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan**, Ithaca NY: Cornell University Press, 1996.

⁴⁹ Finnemore ve Sikkink, “TAKING STOCK: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics”, s. 396.

⁵⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 11. Baskı, s. 59. Ronald David Laing, **The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness**, Penguin, 1960.

çalışmada, bahsi geçen minvaldeki yaklaşımlar, Türkiye’de devlet geleneğinin tarihi köklerini gözden kaçırmalarından dolayı eleştirilmektedirler. İkinci ve yine bununla bağlantılı bir eleştiri de, toplumsal çevrenin -ve onun ‘mağduriyetinin’- Cumhuriyet ya da Tanzimat ile ortaya çıktığı kabulü ve bu toplumsal parçanın ulusal kimliğin gerçek temsilcisi olduğu fikrine yönelik olarak, çalışmanın bütününde sürdürülmektedir.

Sonuç olarak, devlette ve kurumlarında sürekliliği izleyen sosyolojik yeni kurumsalcılığın ancak inşacı alana yaklaştıkça, bu çalışmanın anlatısı için açıklayıcı tespitler sunabildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Türkiye’de Devlet ve merkezin belli kültürel ve normal kodları sürdürdüğü kabul edilebilir bir gerçek iken, kökleri (referans, ilham, vs.) Osmanlı’nın dahi öncesine uzanan devlet geleneği kodları, toplumdan ve siyasetten, bir ölçüde, özerk denebilecek bir çizgi üzerinde gelişmiştir. Topluma ve siyasete belli normları benimsetebilme kapasitesini koruması ‘gereken’ bu yapının asıl dinamiklerini oluşturan da, sosyal ve kültürel kodlardan ziyade, yöneten sınıfın kuruluştaki ortaya koyduğu *izlek* (path ya da *gezinge*(trajectory)) olmuştur. Temelde, yörüngesel anlamda değişmese de, fikri ve ideolojik anlamlarda, evrilebilen *izleği* ve bu izleğin belirleyiciliğini (path-dependency) teorik plana yerleştiren yeni kurumsalcı alt-alan ise, *tarihselciliktir...*

1.3. Tarihsel Yeni Kurumsalcılık ve Aşkincılık Kavramı

Tarihselci yaklaşım; *devletlerin*, devraldıkları fikri ve olgusal miraslar, kurucu dünya görüşleri, varoluş nedensellikleri ve hedefleri ile çizilmiş belli izlekler (path) üzerinde yollarına devam ettiklerini savunmaktadır. Sistemin organik parçaları da (aktörler, kurumlar) bu izleğe bağımlılıklarıyla (path dependency), sistemin kendini devam ettirebilmesini ve gelişen koşullara göre **yeniden üretebilmesini** sağlamaktadırlar. Türkiye örneğine bakıldığında ise; özellikle *yeniden inşacı aktörler* arasında, devlet izleğinin, büyük ölçüde Cumhuriyet’in kurucu dünya görüşü ve uygulamaları ile şekillendiği yönünde, genel bir kabul gözlemlenebilmektedir. Yine bu bağlamda, Cumhuriyet’in doğurduğu devlet olgusunun fikri ve olgusal kökleri ise, ya *İttihat ve Terakki*’nin siyasal kültür ve davranış modellerine ya da en fazla *19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesine* kadar takip edilmektedir. Bundan dolayı da, Türkiye’de devletin izleği ve de siyasete baskınlığı, sınırlı bir kültürel ve ideolojik okumaya

tabi tutulmaktadır. **Bu çalışmanın iddiası ise, Cumhuriyet devleti izleğinin oturduğu, bir 'ana hattın' ya da belirleyici bir 'derin izleğin' olduğudur***. Bu derin izlek de, Osmanlı geçmişine - ve hatta öncesine- dayanan ve Cumhuriyet'in de siyasal kültür ve dinamiklerini belirleyen aşkını (devletliliği yüksek ve güçlü) devlet geleneğidir.

Osmanlı devletinin 15. yüzyıl ile başlayarak (Müslüman-Türk) 'aristokrasi' oluşumlarının önünü kapatıp bu unsurları çevreye doğru baskılaması, bunu yaparken çevrede güç yoğunlaşması olasılıklarına karşı önlemler almaya devam etmesi ve merkezde üretilen siyasal normları geri kalana dayatması (aşırı aşkınılık) ya da *çoğunlukla* benimsetmeyi seçmesi (ılımlı aşkınılık); Cumhuriyet'e, sadece *dinamikleri zayıf bir toplum* değil, aynı zamanda *çatışma-uzlaşma tecrübesi ve dolayısıyla başarısı düşük seviyede bir siyasal alanı* miras bırakmıştır. Bu nedenlerle, Türkiye'de siyasal akımlar, **toplumsal dinamiklerin organik parçaları** olarak ortaya çıkamazken; demokrasi ve özgürlükler de, *devlet ve siyaset hattı* arasında sıkışmaya mahkum kalmış ve *toplum ile bu iki hat arasındaki geçişgenlikler* olgunlaşmamıştır**. Cumhuriyet devleti ise, kurucu dünya görüşünü ve uygulamalarını pekiştirebilmek için Osmanlı'dan devraldığı bu davranış modelini sürdürmeyi seçmiştir. Bunun yanında, siyaset de, çoğunlukla, **toplumsal desteği sağlamayı (almayı) toplumsal dinamikleri harekete geçirmeye** tercih etmiştir. Bu bağlamda, devletin siyasal oluşumlar üzerinde kontrol ve müdahale kapasitesini de not etmek ve akılda bulundurmak gerekmektedir.

Çalışmadaki kaniya göre, Türkiye'de demokrasi ve özgürlükleri, devletin aşkını karakteristiği ve bunun dinamik etkileri -özellikle **siyasal kültür-** tespit edilmeden, tartışmak imkân dahilinde değildir. Siyasal alanda da, bu gerçeğin göz ardı edilerek, demokratikleşme

* 'Derin izlek' kavramsallaştırması, bu çalışmaya özgüdür.

** Heper de, çalışmasında benzer bir değerlendirmeyi birtakım açıklayıcı kavramsallaştırmalar kullanarak işlemektedir: "... Türkiye'de siyasal hayatı etkileyebilen bir sivil toplum olmadığı için ... girişimci orta sınıflar ağırlıklı siyaset örüntüsü gelişmedi. ... Siyaseti etkileyebilecek örgütlenmiş toplum katmanlarının yokluğunda, Tanzimat bürokratları gibi, **doğrudan halkı muhatap aldı** ... partinin toplum kesimlerinden bağımsız olarak formüle ettiği politikalar etrafında toparlamaya gayret etti. Böylece, hem Demokrat Parti döneminde, hem de sonrasında, bürokratik seçkinler karşıtı siyasal seçkinler **devlet-ağırlıklı** siyasal rejimi, **toplum-ağırlıklı** değil fakat **parti-ağırlıklı** siyasal rejime dönüştürmeye çalıştılar.", Heper, s. 177-178. Not: Koyulaştırmalar yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

meselelerinin siyaset ve devlet hatları arasına sıkıştırılması ve toplum boyutunun göz ardı edilmesi; **devletin aşkincılığının**, kimlik değişikliğiyle de olsa, **kendini yeniden üretebilmesinin** önünü açmaktadır. Daha başka bir ifadeyle, Türkiye'de devlet düzeyinde bir tekçiliğin başka bir tekçilik ile ikame edilmesinin her zaman imkân dahilinde olduğunu iddia etmek mümkündür. Çalışmanın üçüncü bölümünde de işlendiği üzere, *yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde tahayyül edilen aktörler*, büyük ölçüde, araçsalcı devlete ulaşabilmenin önündeki bu en önemli handikabı doğru tespit edip yeterince üzerinde durmamışlardır. Bu nedenlerle, çalışmada, Türkiye'de devletin en temel süreklilik hattı olarak görülen *aşkincılık* ve ilintili olgular, devlette sürekliliği izleyen **tarihselci yeni kurumsalcı yaklaşım** ile birlikte ele alınmaya çalışılmaktadır.

Yapısalcı özelliği itibariyle, *eski kurumsalcılık* olarak tanımlanan alandan en fazla etkilenen alt-alan olan tarihselci yaklaşım; devleti sadece idari organlarından ibaret görmemesi, *bileşkenin* organik parçaları olan sivil toplumu, sınıfları ve çıkar gruplarını da analiz odağına taşımasıyla, toplumu da içine alan çok daha parçalı bir denkleme okumaya ve analiz etmeye çalışmaktadır. Özellikle Marxist literatürden edindiği, belli 'güç'lerin sistemin geneli üzerindeki etkinliği üzerinde durması ve *güç asimetrikleri* üzerinden devletin işleyişini - ve kurumsal süreklilikleri- anlamaya çalışması, tarihselciliğin öncülüne göre, daha derinlikli bakışına ve soyutlama kapasitesine katkı yapan başlıca özelliğidir*.

Tarihselcilik, farklı bileşenleri analiz odağına dahil etse de, yine de devlet mekanizmasının *özerkliği* (otonom) üzerinde durmaya devam etmiştir. Devlet-merkezci yaklaşımın, üstünlüğünü kaybettiği dönemin kuramsal zenginliğinden, *yapısalcılığı* devşirip *işlevselciliği* dışarıda bırakması da onun bu yaklaşımı ile ilgilidir. Çünkü, tarihselci yaklaşıma göre, devletin varlığı, bürokratik mekanizmalarının ötesinde ve alt-yapı unsurlarını da şekillendiren, zaman içinde tekâmül geçirmiş bir *zihniyet-düşünce yapısı-pratiği* (mindset) ve

* Tarihselci bakışa göre, hâkim siyaset, bileşenlerden bazılarını ayrıcalıklar sağlarken, bazı grupların da hareket imkanlarını sınırlandırmaktadır. Örneğin, ülkelerin, ekonomi-politik seçimlerine göre, değişen şekillerde vergilendirme politikaları sürdürmeleri; bu anlamda öne çıkan araçlardan bir tanesi olarak gösterilmektedir. Devlet, bu ve benzeri araçlarla, bileşenlerin sisteme etki etme gücünü sınırlandırabilmekte ya da önünü açabilmektedir, bu şekilde genel işleyiş konfigüre edebilmektedir. Hall ve Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms", s. 941. Sven Steinmo, **Taxation and Democracy: Swedish, British, and American Approaches to Financing the Modern State**, Yale University Press, 1996.

ezberler bütünü olarak da ortaya çıkmaktadır^{**}. Bu özerklik olgusu ayrıca, devlet olgusuna yönelik yanlış genellemelerin önünü kapatan *özgünlükleri* de işaret etmektedir^{***}. Daha açık bir ifadeyle, her devlet, siyaset, toplum ve ekonomi-politikle ilişkilerinin karakter ve yoğunluğunu oluşturmuş olan **farklı ‘hikaye’lerin** süreci içinde ve çıktılarında oluşmaktadır^{****}. Bu minvalde daha etraflıca değinileceği üzere, ülkelerin farklı seviyelerde ve karakterlerde **devletlilikleri** (stateness) bulunmaktadır. Bunu tespit edebilmek için de, yeni kurumsalcı tarihselcilik, devlet analizlerini **tümevarımcı** bir yaklaşımla gerçekleştirmektedir⁵¹.

Çalışmalarında bu yaklaşımı kullanan *Hall* ve *Taylor* da, tarihselci kurumsalcılığın devlete yaklaşımını şu şekilde tarif etmektedirler:

*“Genel anlamda, siyasanın ve siyasal iktisadın içine yerleştirilmiş formal ve informal prosedürler, rutinler, normlar ve gelenekler; olarak tanımlamaktadırlar. Bunlar anayasal düzenin kurallarından ya da bürokrasinin standart işleyişinden, sendikal davranışları ve banka-şirket ilişkilerini yöneten geleneklere kadar uzanabilmektedir. Genel itibariyle, tarihsel kurumsalcılar, kurumları resmi düzenin yaydığı biçimler, kurallar ve gelenekler ile ilişkilendirmektedir.”*⁵²

Bunlar da, aktör ve kurumların üzerinde yol aldığı ‘izleği’ oluşturmaktadır. Teamüller, emsaller, doğrular, meşruiyetler ve tabi ki konulan hedefler (ideal, ülkü) ise; alt-kurumların,

^{**} Schmidt, devletin bu zihinsel evrenini, **düzenli hal almış pratikler** ve **kurallaşmış nitelikler-doğrular** olarak açıklamaktadır. Vivien A. Schmidt, “Taking ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, s. 7. İlerleyen satırlarda konu edileceği üzere, oluşan bu ezberler, **sistemin geri bildirimlerle kendini yeniden üretmesini** -tabi ki nüanslarla ile-sağlamaktadır.

^{***} “...kurumsal oluşumların önemli kurucu momentleri, ülkeleri belli farklı gelişim izleklerine yönlendirirken; ... kurumlar değişen çevresel şartlar ve siyasi manevralara göre tekamüllerine devam etmektedirler, fakat birçok açıdan geçmiş gezinmelerinin (trajectory) sınırlandırmaları içinde...”: Kathleen Thelen, "Historical Institutionalism in Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, Vol. 2, No. 1 (Haziran 1999), s. 387.

^{****} Devlet-merkezci analizin ve tarihselci yeni kurumsalcılığın öncü araştırmacılarından *Skocpol*, devlet ve kurumlarının geleneğindeki süreklilik hattı arayışını özellikle tarihin yeniden düzenleyici etkilerinin yoğunlaştığı ‘kritik dönemler’ üzerinden analiz etmektedir. Theda Skocpol, **States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China**, Cambridge University Press, 1979.

⁵¹ Thelen ve Steinmo, s.10.

⁵² Hall ve Taylor, s. 938.

organik parçaların ve aktörlerin bu izleğe bağımlılıklarını (path-dependency) sağlamaktadır. *Thelen*, ortodoks tarihselci yaklaşıma göre, bu bağımlılığın doğasını şu şekilde açıklamaktadır: “İzlek bir kere belirlendiğinde, burada bir kenetlenme-kilitlenme yaşanır. Çünkü ilgili tüm aktörler, stratejilerini, **geçerlilik kazanan bu modeli kalıcı hale getirmek için**, ona göre uyarlarlar.”*. Bu saptamaya, aktörün sisteme aykırı tutumunun onu sistemin dışına çıkaracağı *kaygı* ve *bilincini* de eklemek gerekmektedir. Üzerinde durulan Türkiye siyaseti anlatısına göre de, aktörün belirlenmiş ‘doğru’lara aykırı hareket etmesi, onu sadece içinde bulunulan kurumun dışına değil aynı zamanda çevreye de itebilmektedir. Bu nedenle, aktör ya da bir kurum, merkezde belirlenen izlek üzerindeki ‘meşru kulvarlar’dan birinde işleyişini sürdürmelidir**. *Koelble*, izleğe göre hareket eden aktörün kendine şu soruyu sorduğunu belirtmektedir: “Konumum ve sorumluluklarıma dayanarak, bu duruma göre uygun yaklaşımım (tepki) ne olmalıdır?”⁵³. Buradan hareketle, aktörün, izlek sınırları içinde de olsa, *stratejik bir tutum alma* ya da *seçim yapma* (strategic choice making) inisiyatifine sahip olduğu da, tarihselcilik içinde büyük ölçüde kabul görmektedir⁵⁴. Bu şekilde, aktör izlek içinde farklı alanlara geçebilirken; *bazı tarihselcilere göre de*, izlek ‘sınırlarını zorlama’ inisiyatifleri (riskleri) de alabilmektedir.

Dönemsel olarak, farklı aktörlere ve farklı alt-kurumlara tanınan hareket alanları sonucunda, tarih içinde sistemin bazı unsurları da ön plana çıkabilmektedirler. *Hall* ve *Taylor*’ın, aktörün bu tür **tercih imkanlarının**, devlet ve kurumlarını **'amaçlanmamış sonuçlar'** ya da sapmalar (unintended consequences) ile de karşılaştırabileceğini not etmesi

* Thelen, s. 385. Not: İtalikleştirme ve koyulaştırma yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kathleen Thelen, tarihselci kuramsal kurgu ve araçların değişim olgusunu okumaya müsait olduğunu savunan isimlerdendir.

** Türkiye siyasetinde, DP ve CHP geleneği merkez siyasetler, merkezin ve dolayısıyla da hâkim devlet geleneğinin organik uzantıları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. 1990’lardan 2000’lere uzanan süreçte, zemin ve güç kaybeden geleneksel merkez siyasetlerin, 2000’lerde güçlenen yeni bir merkez siyaset adayına karşı, devlet olgusunu koruma yolunda ortak paydalarda buluşabilmeleri, çok partili dönemin başından beri çatışarak gelen bu iki oluşumun *cari devlet olgusuna içkinliklerinin* ve *onun organik birer parçası olduklarının* göstergesi olmuştur. Bundan dolayı, çalışmadaki kaniya göre, **izlek**, **‘tek şeritli bir yol’** olarak da düşünülmemelidir. Kurumlar, iç ve dış şartların ‘gereklerine’ göre izlek üzerindeki farklı kulvarlara meyledebilmektedirler.

⁵³ Thomas A. Koelble, "The New Institutionalism in Political Science and Sociology", **Comparative Politics**, Vol. 27, No. 2 (Ocak 1995), s. 233.

⁵⁴ Thelen, s. 380.

de, Türkiye siyaseti içinden de karşılıklar bulabilecek olan bir saptamadır⁵⁵. Yeni sağ değerlerin üstünlüğü ele geçirmeye başladığı dönemde, Türkiye'de devletin ve siyasetin bu değerlere göre restorasyonunu gerçekleştiren 12 Eylül müdahalesi bir çok amaçlanmamış sonucu ortaya çıkarmışken; yine bunun uzantısında, geleneksel merkez siyasetlerin, İslamcı-muhafazakâr siyaset karşısında toplumsal desteğini kaybetme yoluna girdiği 1990'ların ikinci yarısında gerçekleşen 28 Şubat 'ayarlaması' da; cari devlet olgusunun *amaçlanmamış sonuçlara* 'düzeltme' ve 'yola sokma' müdahalesi olarak kabul edilebilir. 'Devlet'in dönemsel olarak bulduğu 'çareler' ve karar verdiği çözümler, kısa ve uzun vadelerde revizyonları ve geri adımları gerektirebilmektedir. Kurucu dünya görüşünde (izlek) farklı okumalar (tercihler) ile esneme sağlanabilirken, bu izleğin oturduğu kadim **devlet geleneğinin** sunduğu şablon ve davranış modelleri ise, yüksek seviyelerde belirleyici olmayı sürdürmektedir.

Devlette sürekliliği takip eden ortodoks tarihselcilik içinde, izleği ve yapıyı etkileyecek büyük değişimler ise, ancak dışsal şoklar (exogenous shocks) ve kritik dönemeçler (critical junctures) ile açıklanmaktadır. Hatta, bu bakışa göre, kuvvetli ve etkili dışsal zorlamalardan sonra dahi, devletler eski yapısal kodlarını yeni bir denge noktasında (yönetim biçimi, kimlik, vs.) devam ettirmektedirler. Biyolojiden ödünç alınmış bir kavramla *kesintiye uğramış denge* veya *kesintili-sıçramalı denge* (punctuated equilibrium) olarak nitelenen bu olgu, *tarihselcilerin devlet mekanizmasını yaşayan bir organizma tahayyülü ile okuduklarının göstergesidir*. Örneğin, Skocpol; ulusal ve uluslararası krizler sonucunda oluşan, yeni bir dengede kurulan halef kurumların dahi, asla sil baştan kurulmadığını, eski kurumların (genetik) parçalarından müteşekkil oldukları için, eskinin bir anlamda devamı niteliğini taşımaktan uzak kalamadıklarını işlemektedir. 1990'lara gelinceye kadar da, değişimciliğe nispetle bu tekamülcü bakışın, kuramsal alanda üstünlüğünü koruduğu açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

1970'lerde gelişmeye başlayan devlet-merkezci yaklaşım ve dolayısıyla tarihselcilik; 1980'lerin sonuna kadar, Bretton Woods'un çöküşü, uluslararası petrol krizleri, yeni sağ paradigmanın İkinci dünya savaşı sonrasında beri hakimiyetini sürdüren sosyal refah devleti

⁵⁵ Hall ve Taylor, s. 938.

mutabakatının yerini alması gelişmelerine rağmen, **süreklilik iddiasını** tartışmaya açmamıştır. Tüm bu kritik dönemeçler sürecinde, **aktör ve fikri de** devlet-merkezci bakışın analiz alanına girememiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, kuramsal alanda davranışsalcılığa karşıtlık, aktöre kuramsal davetin, yaklaşık üç on yıl gerçekleşmemesinin nedeni olmuştur. Soğuk savaşın bitişi ve teknolojik sıçrama ile birlikte, bir on yıldır devam edegelen neo-liberal dalganın önündeki tüm setleri yıkması ise; tarihselci bakış içinde kuramsal tartışmaları, arayışları ve sonunda ‘esnemeleri’ de beraberinde getirmiştir. Çünkü, sosyal refah devleti ve Keynezzgil politikalar, 1940’lar ile başlayarak nasıl devletler ve merkez siyasetler seviyelerinde bir görünmez fikri mutabakat halini aldıysa, yeni liberalizm de -yaşam tarzı öneri ve getirileriyle birlikte-, sol ve sağ merkezlerde genel kabul noktaları oluşturarak ‘**yeni bir mutabakata**’ dönüşmüştür.

Kuramsal alanda gerçekleşen tüm epistemolojik ve ontolojik tartışmalara ve yapısal kodların belirleyici üstünlüğünün ön-kabulüne rağmen, bir kısım *tarihselci yaklaşım*, 1990’lar ile birlikte bir şekilde aktör ve fikrinin yapısal değişimler üzerindeki etkisini de kabule yaklaştırmaya başlamıştır. Bu yeni durumda, teknolojik sıçrama ile birlikte gelişen medya çağının da kuşkusuz önemli payı bulunmaktadır. İletişimin hızlandığı, çeşitlendiği ve etkisini arttırdığı bu dönemde, yatay ve dikey hatlarda hızla *söylemleşebilen fikir*, dünya tarihi boyunca hiç olmadığı kadar hızlı ve akışkan bir iletkenlik içinde yol almaya başlamıştır*. İletişim süreçleri içinde başkalaşan ya da yeniden işlenen fikir ve onun etkinliği, ‘çözüm’leri de -ve de yeni sorunları- beraberinde getirebilmiştir. Uluslararası ilişkiler alanından *Goldstein* ve *Keohane*’in de çalışmalarında işledikleri gibi, kriz ve belirsizlik anlarında, fikirler; *anahtar*, *yol haritası*, *filtre* ve *lens* görevleri görerek statik durumların ve **sistemsel tıkanmaların** giderilebilmesi imkanları da vermişlerdir⁵⁶. İçine girilen çağ, aktöre bu imkânı tanımıştır. Fakat öte taraftan yine bu bağlamda, sorulara ve sorunlara hızla cevap verilebilmesi kaygısıyla, **proje analizcilik-çözümlemecilik**, güç kazanmış, akademik-entelektüel

* Artan, fikrin niceliği ve iletkenliğidir. Niteliğinin ise, her koşulda, bunlarla koşut olarak arttığını iddia etmek pek mümkün gözükmemektedir.

⁵⁶ Judith Goldstein ve Robert Owen Keohane, **Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change**, Cornell University Press, 1993.

bakışların bir anlamda önüne geçebilmiştir. Benzer bir projeci trendin siyasette de kendini göstermesi ise, tesadüf değildir.

Schmidt, tarihselcilik içinde **fikre 'mecburi' yönelimi**, ana akım tarihselci yaklaşımı sürdürdüğü kabul edilen Peter A. Hall'un çalışmalarının izlediği seyir üzerinden tespit etmeye çalışmıştır⁵⁷. Schmidt'e göre, Hall, 1986'da, *Birleşik Krallık ve Fransa'nın farklı sanayileşme yolları izlemelerini*, farklı ekonomi-politik ve dolayısıyla örgütlenme yapıları üzerinde gelişmiş olmaları ile açıklarken; ya da 1989'da, *Keynezgil ekonomi politikalarının* ülkelerin kendi yapısal durumlarına dayanarak farklı yorum ve alıntılarla uygulanması üzerinde dururken, *ortodoks tarihselci yaklaşımın* içinde kalmıştır⁵⁸. Aynı Hall (1993), *monetarist politikaların Britanya'da kabul ve uygulanmasını* işlerken ise, Schmidt'e göre **fikrin** yapısal değişimler üzerindeki etkisi üzerinde durarak, söylemselci ya da inşacı alanın kuramsal bakışına yakınlaşmaya başlamıştır⁵⁹. Schmidt'in bu tespiti ise, ortodoks tarihselcilik ile inşacı alana doğru yaklaşan tarihselciliğin, kuramsal 'gerginliğinin' ortaya çıktığı noktaya temas etmektedir.

Hall'a göre ise, aktörün yapıyla ilişkisinde, gerekli inisiyatif alma gücünü aktöre tanımlamayan ve yapısalcı yönü ağır basan tarihselci bakış, anlatılara yaklaşırken, rasyonel tercihçilik ve sosyolojik bakışın aktöre tanımladığı hareket imkanına başvurmalıdır; kendisi de yukarıda bahsi geçen tür çalışmalarında bunu yapmıştır⁶⁰. Bu yaklaşım, Schmidt'in, bir sonraki başlık altında üzerinde durulacak, söylemselci şablonuna pek de uymazken; inşacılığa meyleden Colin Hay ve Daniel Wincott'a göre ise, özellikle rasyonel tercihçi yaklaşımla yapılacak iş birliği, tarihselci kuram bağlamında, ciddi bir epistemolojik ve ontolojik hatayı

⁵⁷ Vivien A. Schmidt, "Institutionalism", s. 110.

⁵⁸ Peter A. Hall, **Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France**, Oxford University Press, 1986. Peter A. Hall, **The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations**, Princeton University Press, 1989.

⁵⁹ Peter A. Hall, "Policy Paradigms, Social Learning and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain", **Comparative Politics**, Vol. 25. No. 3 (Nisan 1993), s. 275-296.

⁶⁰ Hall ve Taylor, s. 950. Colin Hay ve David Wincott'un da Hall ve Taylor'ın tarihselcilik yorumlarına eleştirisi bu noktadadır.

içinde barındırmaktadır⁶¹. Yine bu isimler, sosyolojik yaklaşımda, aktörü siyaset analizine dahil edebilme potansiyeli görmemektedirler. Ancak, tarihselcilik üzerinden gelişebilecek inşacı yaklaşımlar ile değişimin okunabileceğini savunan Hay ve Wincott, bu kuramsal alanlar içinde, menfaat olgusunun aktörler ve kurumlar için objektif bir veri olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Bilakis, menfaat, kurumların içi içe girdiği ve kendi meşruiyet dairelerini oluşturduğu büyük kurumsal evrende, ancak subjektif algılama ve kanaat süreçlerinin sonucunda belirlenebilmektedir. Ayrıca, bu görüşlere göre, tarihselciliğin işaret ettiği izlek, sadece olgusal değil, aynı zamanda düşünsel (ideational) bir hattın somutlaşmış halidir. Bu durumda, izleğin bir düşünsel karakteri var ise, pekâlâ aktör de, bu izleği değişen iç ve dış dinamikler mucibince yeniden şekillendirebilir (**ideational path-shaping**). Normların ve kültürün kurumları kontrol ettiği sosyolojik bakış ise, aktöre bu inisiyatifi tanımlamamaktadır. Bundan dolayı, Hay ve Wincott'ın önerisi, tarihselciliğin, fikrin izleği şekillendirebilme imkanları üzerindeki ilgisini arttırması ve yaklaşımlarını bu bağlamda geliştirmesidir⁶². Tarihselci kuramsal kurgu ve araçlar, bu şekilde inşacı yaklaşıma doğru esneme gerçekleştirebilirlerse, yeni uluslararası ortamda kaçınılmaz olan değişimleri açıklayabilme yetkesine erişebilirler.

Devletlilik ve buna bağlı olarak *aşkıncılık-araçsalcılık* kavramlarına geçmeden, değişim olgusunun tarihselci sınırlar içinde değerlendirilebilmesi imkanlarını tartışan *Kathleen Thelen*'ın da özgün yaklaşımından bahsetmek faydalı olacaktır. Thelen; izleği ve unsurların buna bağımlılığını (path ve dependency), sistemin kendini *yeniden üretebilme yeteneği*, bunu da izlek üzerindeki unsurlardan gelen *geri bildirimler* ve devletin bunu mümkün kılacak şekilde *güç-kaynak dağıtımlarını* gerçekleştirebilmesi ile açıklamaktadır. Hatırlanacağı üzere, değişim olgusunu dışsal şoklar ve kritik dönemeçlere bağlayan *ortodoks tarihselci yaklaşım*; ortaya çıkacak yeni girdilerin ve gereklerin, eninde sonunda 'sistem' tarafından hazmedileceği iddiasını barındırmaktadır. Thelen (1999) ise, *süreçlerin ve dinamiklerin* (iç, dış), *kesişmesi* (intersection) veya *çarpması* (collision) ile, değişimlerin

⁶¹ Hay, "Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don't Go"; Colin Hay, Daniel Wincott. "Structure, Agency and Historical Institutionalism" **Political Studies**, Vol. 46, No.5 (Aralık 1998), s. 951-957.

⁶² Hay ve Wincott, s. 957.

oluşmasının veya devletin bazı somut ve fikri unsurlarının izlek dışına çıkmasının, pekâlâ mümkün olduğunu savunmaktadır. Daha anlaşılır bir ifadeyle, *iç ve dış değişim baskıları sistemin aynı bölgesine ve yeterince güçlü bir şekilde denk geldiğinde -veya uygulandığında- değişim kaçınılmaz ve kalıcı olabilir*. Kurumların kendini yeni bir dengede (sıçramalı, kesintili) devam ettirmesi üzerinde dururken, biyolojiden ilham alan tarihselcilik; Thelen'in da ise ilhamını fizikten (kesişme, çarpışma ve etkileşim) almış gözükmektedir. Thelen, inşacı kuramsal alana başvurmadan da, tarihselci araçların ve metodolojinin bu oluşumları değerlendirip analiz etmeye müsait olduğunu ve “kurumların birtakım materyal ve düşünsel temeller üzerinde durduğunu, bunlarda meydana gelecek sarsıntının da, değişime yönelik olasılıkları ortaya çıkaracağını”⁶³ belirtmektedir. Thelen’a göre, *sistemin yeniden üretim mekanizmaları* -ya da gücü- ne kadar zayıfsa, bu olasılıklar da o denli yüksek olarak gerçekleşmektedir. Örneklerini, birçok tarihselci gibi, devletin bütününden ziyade alt-kurumları üzerinden -tümevarımcı yaklaşım ile- veren Thelen, özellikle gelişen liberal ekonomiler, küreselleşme ve individüalizmin, emek piyasası ve sosyal devlet mekanizmaları üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır*.

Thelen'in, Amerikanist çalışmaları ile tanınan *Orren&Skowronek*'e referanslarla formüleştirdiği çarpışmacı (collision) ve kesişimci-etkileşimci (intersection, interaction) tarihselci yaklaşımı, bu çalışmanın bakış açısı için de anlam ifade etmektedir⁶⁴. Dış telkinler-yönlendirmeler ve iç ‘gerekliklikler’ sonucunda 1980’lerin başı itibariyle gerçekleştirilen

⁶³ Thelen, s. 397.

* Bu bağlamda değindiği çalışmalardan bir tanesi *Esping-Anderson*'ın refah devleti türleri ve türlerin dışta yaşanan gelişmelerden etkilenme durumlarını değerlendirdiği çalışmasıdır. Gosta Esping-Anderson, **Three Worlds of Welfare Capitalism**, Princeton University Press, 1990. Refah devletlerini *liberal*, *evrenselci* ve *muhafazakâr* olarak üçe ayıran Esping-Anderson, ilk ikisinin gelen küreselleşmecî liberal dalgalara göre kendini yeniden üretebildiğini, fakat üçüncüsünün (muhafazakâr), değişen cinsiyet rolleri ve aile yapılarından dolayı kırılmalar yaşadığı değerlendirmesini yapmaktadır. Thelen'in verdiği *bir diğer örnek de*, ülkelerin ücret görüşmeleri (wage bargaining) sistemleri üzerinedir. Uzmanlaşmayı ve kalifiye iş gücünün önemini öne çıkaran yeni ekonomik şartlar, emek piyasasında kuvvetli eşitlikçi düzenlemeleri esas alan *Danimarka* ve *İsveç* sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmişken; işgücü piyasasında belli farklılıkları gözetken *Alman* ekonomi politişinin oluşturduğu kurumların, yeni girdilere daha yüksek uyum sağlayarak düzenlerini devam ettirebildikleri üzerinde durmaktadır. Jonas Pontusson, Peter Swenson, “Labor Markets, Production Strategies and Wage Bargaining Institutions”, **Comparative Political Studies**, Vol. 29, No. 2 (Nisan 1996), s. 223-250.

⁶⁴ Karen Orren, Stephen Skowronek; "Beyond the Iconography of Order: Notes for a New Institutionalism", **The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations**, Lawrence C. Dodd ve Calvin Jillson (drl.) 1994, s. 311-330.

ekonomide liberalizasyona, çevrede sermaye birikimi ve çevre unsurlarının **kentlere doğru demografik hareketinin** hızlanmasının eşlik etmesi; Türkiye’de *devlet olgusu ile birlikte merkez siyasetlerin de zemin ve güç kaybına* uğramaya başlamasının öne çıkan nedenlerinden olmuştur. Bu bağlamda, yeni sağın neo-muhafazakar ayağının yansımalarının da, 1970’lerin sonu ile başlayarak, iç dinamiklere sirayetini de unutmamak gerekmektedir. Bu gelişmeler, toplumsal tabanıyla organik bağları zayıf olan geleneksel siyasetlerden özellikle merkezin sağın, popülist ve pragmatik davranış geleneğinin (araçlarının), 1990’ların ortaları itibariyle, çalışamaz (yetersiz) hale gelmesine sebep olmuştur. Thelen’ın, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ülkelerinin parlamenter sistemlerini domine eden İtalyan Hristiyan Demokratları ve İsveç Sosyal Demokratları karşılaştırması da, bu çalışmadaki ilgili saptamayla paralellikler barındırmaktadır. Program üzerine oturan Sosyal Demokratların güç kaybı ve 1976’daki seçim yenilgisi, partinin ilerleyen yıllarda dramatik bir güç kaybına yol açmazken; kayırmacılık yönelimli (patronage-oriented) İtalyan Hristiyan demokratları - yolsuzluk skandallarının da etkisiyle-, özellikle 1990’larda, sistem üzerindeki domine edici etkilerini yitirdikleri gibi geleneksel siyasal kültürleri ve davranış modelleri, toplumsal destek sağlama konusunda eskisine kıyasla fayda sağlayamaz hale gelmiştir. Soğuk savaş dönemi ezberlerini avantajlarını yitiren İtalyan merkez sağı, Türkiye’dekine benzer bir şekilde yeni bir faza geçip, 2000’lerde farklı bir kimliğe bürünmüştür.

Özetleyici bir ifadeyle, küreselleşme rüzgârı ve soğuk savaşın bitişinin sıçratıcı etkileri ile ivme kazanan liberal dalga, Batı siyasetleri üzerinde iç ve dış dönüşüm süreçlerinin kesişim noktalarında devlette ve merkez siyasetlerde değişimleri tetiklemiştir. Thelen da, bu değişimlerin herhangi bir başka kuramsal alana meyletmeden, tarihselcilik içinde okunup analiz edilebileceğini iddia etmektedir. Bu bakışa göre, **iç ve dış etkiler ve gelişmeler aynı noktaya baskı uyguladığı vakit**, tarihselciliğin tanımladığı izlek buna direnemeyebilir. Mukadder olarak gerçekleşecek değişimin ‘akibeti’ ise -olumlu ve/veya olumsuz sonuçlar-, devlet, siyaset ve toplumu kapsayan büyük sistemin kendini yeniden üretebilme yetenek ve potansiyellerine bağlı olarak gerçekleşebilecektir. Oysa ki, yeni kurumsalcılığı doğuran devlet-merkezli siyaset analizinin, soğuk savaşın bitimine kadar süren, yaklaşık iki on yıllık perspektifi sürekliliği neredeyse sabit doğru olarak kabul etmişti:

March ve Olsen, ‘yeni kurumsalcılık’ kavramını 1984 senesinde ilk olarak kullandıktan bir yıl sonra; *Evans, Skocpol ve Rueschmeyer* editörlüğünde, “Devleti Geri Getirmek (Bringing the State Back in)” başlığıyla yayınlanan kitap, literatürde tarihselci bakışın kuramsal alana girişinin başlangıcı olarak gösterilmektedir⁶⁵. Kitabın içeriğindeki makaleler, yukarıda da çokça bahsedildiği gibi, devletin özerkliğinin, kapasitesinin ve geçmişten getirdiği siyasal mirasın; ülkelerin *siyasal kültürleri*, *toplumsal dinamikleri*, devam eden *ekonomi politikleri* ve son aşamada *davranış modelleri* üzerindeki etkisini savunan çalışmalardır. Bu çalışmalar, 1982 yılında düzenlenen 'Güncel Devlet Kuramlarına göre Araştırma Çıkarımları' (Research Implications of Current Theories of the State) başlıklı konferansa sunulan tebliğlerden oluşmakla birlikte, 'Devletler ve Sosyal Yapılar Komitesi' (Committee on States and Social Structures) içinde yer alan bilim insanlarının yorum ve önerileri ile son halini almıştır. Aslında bu çalışma da, önceki on yıl içinde gelişmeye başlayan devlet-merkezci siyaset analizi akımının devamında ortaya çıkmıştır; ve bir on yıldan fazladır kuramsal alana ‘geri çağırılan devletin’ siyaset analizine katkısının durum değerlendirmesi çalışmasıdır.

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan *aşkuncılık* ve *araçsalcılık* kavramlarına -*ılımlı* ve *aşırı* formlarıyla- kaynaklık eden ve İngilizce olarak 1985 yılında yayımlanan “Türkiye’de Devlet Geleneği” başlıklı çalışmanın kuramsal çerçevesi de, 1970’lerde gelişmeye başlayan devlet-merkezci literatür üzerine bina edilmiştir⁶⁶. Kitabın İngilizce baskısında, *güçlü* ve *zayıf* devlet kavramlarını kullanan Metin Heper, Türkçe baskısında ise, kavramların yanlış anlaşılmaya müsait olmaları üzerine *Berki*’ye referansla aşkuncu ve araçsalcı devlet kavramlarına geçiş yapmıştır⁶⁷:

⁶⁵ James G. March ve Johan P. Olsen, “The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life”, **American Political Science Review**, Vol. 78, No. 3 (Aralık 1983) s. 734–49. Peter B. Evans, Dietrich Rueschmeyer ve Theda Skocpol, **Bringing the State back in**, Cambridge University Press, 1985.

⁶⁶ Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, Walkington: Eothen Press, 1985.

⁶⁷ Heper, güçlü (strong) ve zayıf (weak) devlet kavramlarını, erken dönem devlet merkezci bir çalışma olan Nettl’in “The state as a Conceptual Variable” başlıklı makalesinden almıştır: John P. Nettl, “The State as a Conceptual Variable”, **World Politics: A Quarterly Journal of International Relations**, Vol. 20, No. 4. (Temmuz 1968), s. 559-592. Robert N. Berki, “State and Society: An Antithesis of Modern Political Thought”, **State and Society in Contemporary Europe**, Robert N. Berki ve Jack Ernest Shalom Hayward (drl.), Oxford: Martin Robertson, 1979.

“Devlet olgusu, belirli bir siyasal kültürün ortaya çıkmasına yol açar. Örneğin Berki, “aşkıncılık” (transcendentalism)’i ya da “devletçi yönelim” (statist orientation)’ı “araşsalcılık”tan (instrumentalism) ya da “toplumcu yönelim”den (societal orientation) ayırıştırır. Aşkıncılık insanın aslen ahlaki bir topluluğa ait olduğu inancını ifade ederken, araşsalcılık insanın aslen bir çıkar topluluğuna ait olduğu inancını belirtir.”⁶⁸.

Giriş bölümünde üzerinde durulduğu üzere, *Heper*, aşkıncılık ve araşsalcılık uçları arasında konumlandığı **devlet olgusunu**, sosyolojinin *merkez-çevre* şablonunu devlet-merkezci siyaset analizi alanına taşıyarak okumaktadır. *Özman* ve *Coşar*, ‘Heper’in merkezini’, siyasal alanın hâkim normlarının üretildiği yer olarak tanımlarken; Heper’de *merkez* ve *devlet kavramlarının* birbirlerini ikame eder şekilde kullanıldığını da tespit etmektedirler⁶⁹. Bu çalışmadaki kanı ise, iki kavramın birbiriyle çok güçlü ilişki içinde olduğu yönündedir ve yer yer, Heper’e de benzer şekilde, birbirlerinin yerine geçer şekilde kullanılmaktadır. Buna ilaveten, *merkez siyaset(ler)* de bu organik ilişkinin temel çıktıları olarak değerlendirilmektedir. Merkezin çevreye tahakkümü zora yöneldikçe, devlet geleneği ibresi devletlilik seviyesi yüksek aşkıncılığa doğru yönelmektedir; çevrenin özellikle kendi içindeki uzlaşmazlıklar ise, bu tahakkümün gerçekleşmesini daha da kolaylaştırabilmektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle, ***toplum içindeki uzlaşma ile sonuçlanamayan yapısal-kültürel bölünme ve karşıtlıklar, devletin aşkıncılığının devamı ve gelişimi için de en uygun ortamı sağlamaktadır***. Aşkıncı devletin merkezinde üretilen ve bu alanda meşruluk kazanan normlar ise, çok partili sistemde merkez siyasetlerin sınırlarını ve içeriklerini büyük ölçüde belirleyebilmektedir. Bunun neticesinde siyaset de, çoklukla, yukarıda üretilen normların halka benimsetilmesi ya da -aşırı aşkıncılık durumunda- dayatılması olarak gerçekleşmektedir.

Heper’in, araşsalcılık ve aşkıncılık kavramlarını, ılımlılık ve aşırılık nitelemeleriyle dört formda kategorileştirdiği ifade edilmişti. Buna göre, *aşırı aşkıncılık*, merkezde belirlenen normların, geniş bir çevreye yönelik olarak, kutsallaştırılarak **ahlaki bir ‘dayatmaya’** tabi tutulmasıdır. *İlmli aşkıncılık*’da ise, merkezde üretilen normlar, çevreye resmi ve sivil devlet

⁶⁸ Heper, s. 27.

⁶⁹ Özman ve Coşar, s. 86-87.

aygıtları vasıtasıyla ‘**benimsetilmeye**’ çalışılır. Çalışmadaki görüşe göre ise, bu benimsetme faaliyeti, derin devlet mitini de geliştirecek olan, devletin gizli operasyonlarını (covert action) ve yanıltma (deception) faaliyetlerini de içerebilmektedir. Toplumun bazı kesimlerinin özel çıkar ve görüşlerinin devlet aygıtına yansımaları da ancak konjonktürel olanaklar ve taktik gerekçelerle gerçekleşebilir. *İlimli araçsalcılıkta* ise, **toplum sektörlerinin çıkarları**, bu katmanların organik temsilcisi olan siyasal elitlerce, aracı yapılar ile ilişki içinde, **genel çıkar** (umumun hayrı) **gözetilerek** -ideal formunda-, devlet olgusuna yansıtılabilir; devlet de bunu hakkaniyetle kontrol edip düzenlemeye gayret eder. Devlet, araçsalcılığın bu formunda, pek ideolojik bir tutum sergilemezken (nötr, tarafsız); bileşenler arasında uzlaşma sağlandığı ölçüde sistemin devletlilik (stateness) derecesi azalır. Kaldı ki, **çoğulcu demokrasiye** karşılık gelebilecek bu formun oluşabilmesi için siyasanın yatay ve dikey bileşenleri arasında bu uzlaşmanın -öncesinde de iletişim- başarılı olması gerekmektedir. *Aşırı araçsalcılık* durumunda ise, toplumun ve hatta bireyin çıkar ve görüşlerinin, hakkaniyetten uzak şekilde, devlet organlarına yansımaları ile **kaotik bir paylaşım-bölüşüm (yağma) durumu** oluşur. Bu safhada patronaj ve kayırmacılık ilişkileri üzerinden bir yönetim ve kaynak bölüşümü tarzı, devlet aygıtına hâkim olmaktadır. Heper, 1970’lerde özellikle *Milliyetçi Cephe* koalisyonları dönemlerinde oluşan kadrolaşma ve kaynak dağıtımını kültürünü, 1960’lardan itibaren aşırı araçsalcılığa doğru kayışın zirve noktası olarak yorumlamaktadır⁷⁰.

Heper’i, bahsi geçen aşkıncılık ve araçsalcılık kavramlarını Türkiye siyaseti anlatısına uygulamaya yönelten *temel sorusuna* geçmeden önce, Heper’in devlet-merkezci siyaset analizi kurgusunu *hatırlamak* gerekmektedir. Öncelikle Heper’i **devletlilik** olgusuna yönelten saptama, ‘Batı (Avrupa) siyaseti’ genellemesinin yanlışlığı ve bu kapsamda değerlendirilebilecek devletlerin gösterdiği farklılıkların da kaynağında olan **farklı gelişim süreçleridir**. Heper, Tilly’e referansla, şu görüşü savunmaktadır: “Erken Batı Avrupa devletlerinde gözlemlenen devletlilik olgusunun oranını, değişik tercihlerin yol açtığı çatışmaları, toplumun uzlaşma (consensus) ile çözümlemede ne kadar beceri gösterdiği belirler.”⁷¹. Buna göre, uzlaşmaya ulaşılamadığı oranda da, ortaya özerk ve kapasite kullanma

⁷⁰ Heper, s. 205-213.

⁷¹ Heper, s. 23.

imkanları -ve tabi isteği- yüksek bir devlet çıkmaktadır⁷². Birçok devlet-merkezci siyaset analizinde olduğu gibi, Heper de çalışmasında, Fransa ve İngiltere devlet geleneği gelişimlerinin farklılıkları ve bu ülkelerin güncel sistemlerine etkileri üzerinde durmaktadır. Bu minvalde de, öncelikle *Badie* ve *Birnbaum*'un karşılaştırmalı analizlerinden yola çıkmaktadır⁷³. İngiltere'de, Orta çağ ile başlayarak, feodal yapılar, Kral ile bir tür ortak çıkar zemininde ilişki yürütebilirken; Fransa örneğinde ise, Kral ve feodaller arasındaki ilişkilerin, çatışmacı dinamiklerden pek de kurtulamamış olması üzerinde durulmaktadır. Heper'in, İngiltere örneğini *merkezi feodalizm* olarak nitelerken, Fransa örneğini *ademi merkezi feodalizm* olarak adlandırması da; bu iki farklı gelişim dinamiğinden kaynaklanmaktadır. Fransa siyasasının, 'çatışmalardan' dolayı pek çok kez revizyonları gerektiren yapısı, ilerleyen dönemlerde de **siyasi meselelerin** çoklukla **hukuki meselelere** dönüşmesine neden olmuştur. Bu da Fransa'yı, İngiltere örneğine kıyasla, **devletlilik düzeyi yüksek** bir yapı üretmeye sevk etmiştir. Fransa örneğindeki siyasi çatışmaların sıklıkla hukuki platformlara taşınması olgusu, *Türkiye siyasetini de* kolaylıkla akla getirebilmektedir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesi içindeki laiklik ve ulus-devlet meselelerinde Fransa örneğinden faydalanılması da, bu 'anımsatıcı benzerliğe' katkıda bulunmuş gözükmektedir. Fakat, Heper'in çalışmasında tespit ettiği ve işlediği asıl önemli neden, **Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneğinin**, patrimonial ve *iktidarı paylaşma olasılıklarını* baştan bertaraf -ya da kontrol- etmeyi varoluşunun nüvesine yerleştirmiş yapısının, **Fransa örneğinin de üstünde** bir devletliliği ve aşkıncılığı içermesidir.

Bu çalışmanın giriş bölümünde de verildiği üzere, Heper'in var olan Türkiye siyaseti analizlerine **iki temel itirazı** bulunmaktadır. *İlk* itirazı, 1970'lerde 'Türkiye'de kültürel bölünmelerin azalırken yerini sınıfsal bölünmelere bıraktığı' saptamasını taşıyan analizlerdir.

⁷² Heper, s. 24.; Eckstein, s. 16.

⁷³ Bertrand Badie, Pierre Birnbaum, **The Sociology of the State**, Arthur Goldhammer (çev.), University of Chicago Press, 1983. Heper tarafından kullanılan diğer kaynaklar için bkz. Reinhard Bendix, **Kings or People: Power and the Mandate to Rule**, Berkeley: University of California Press, 1980. Gianfranco Poggi, **The Development of the Modern State: A Sociological Introduction**. London: Hutchinson, 1978. Samuel E. Finer, "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", **The Formation of National States in Western Europe**, Charles Tilly (drl.), University of Chicago Press, 1975, s. 84-163. Nevil Johnson, **In Search of the Constitution: Reflections on State and Society in Britain**, Oxford: Pergamon Press, 1977. Stanley Hoffmann, **Decline or Renewal? France Since the 1930s**, New York: Viking Press, 1974.

İkinci itirazı ise, Türkiye siyaseti yorumlarının, son kertede, Türkiye'nin kendine özgü yapısına ve çelişkilerine bağlanmasıdır. Bu bağlamda, Heper, *bir ülkede siyasal kültürün asla boşlukta oluşmayacağı*, bu kültürün devlet geleneği kalıpları içinde şekillendiği ve bununla bütünleştiği tespitlerini işlemektedir. Bu çalışmada da, devletin aşkıncılığının 'genetik kodlarının', sadece **üst devlet mekanizmaları** içinde değil, aynı zamanda **toplum** ve **siyaset sektörleri** içinde de barındığı görüşü savunulmaktadır; ki çalışmanın giriş bölümünde de, *liberal aktörlerin, demokrasi sorunsalını siyaset-devlet arasındaki hatta hapsederek bu gerçeği ihmal ettikleri* iddiası ileri sürülmüştü. Buradan da hareketle, aşkıncı devletin doğurduğu *siyasal kültürün*, Türkiye'de her zaman devlette bir tekçiliğin başka bir tekçilik ile ikame edilmesi ve dolayısıyla *aşkıncılığın başka bir karakterde (ideoloji, kimlik) kendini yeniden üretebilmesi* 'tehlikesini' de barındırdığı iddia edilmişti.

Özetle, siyaseti kontrol eden ve çevrenin unsurlarını izole ederek ancak devşirme (eğitim, normların kabulü, vs.) yolu ile merkeze kabul eden zihin-davranış (mindset) modeli, Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneğinin, 'Batı'ya yönelim ile birlikte*, en önemli süreklilik hatlarını oluşturmaktadır. Yeni devletin ve devrimlerin, Osmanlı merkezinin bürokratik-entelektüel parçaları tarafından gerçekleştirilmiş olması; Theda Skocpol'un yıkılan yapı üzerine kurulan devlet ve kurumlarının eskisinin kodlarının devamı olacağı saptaması ile de örtüşmektedir. Üstelik, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Anadolu'nun demografik yapısının değişmiş olması da, yeni devletin aşkıncı geleneği yeniden üretmesi için daha elverişli bir toplumsal bir yapıyı miras bırakmıştır. Sermaye ve kalifiye insan gücünü barındıran kentli gayri-müslim nüfusun yerine gelen toprağa-tarıma bağımlı Müslüman unsurlar, merkezin çevreye tahakkümünü kolaylaştırmıştır. Çevre unsurlarının kente göçü ve değişen ekonomik şartlarda sermaye birikimi sağlamaya başlamaları ise, devlet olgusunun, 1990'larda görünür hale gelecek şekilde, zemin kaybetmeye başlamasını beraberinde getirmiştir.

* Bu çalışmadaki görüşe göre, aşkıncılık, Batıya yönelime (fiziki ya da fıkri) göre daha güçlü bir süreklilik hattını oluşturmaktadır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren, cari devlet olgusunu koruma iddiasında olan *ulusalcılık* vizyonu içinden, ulus-devlet modeli ile birlikte Batılılaşma (modernleşme) projesini koruma adına, dış politika yönelimini Doğu'ya çevirme fikirlerinin (*Avrasyacılık*) üretilmiş-seslendirilmiş olması; bu iddia için örnek gösterilebilir.

Aşkincılığın kurumsal kodlarının arkasında Türk ve İslam devletlerinin sürdürülebilirlik problemleri, Anadolu'nun Türk beyliklerine bölünebilme riskinin 15. yüzyıla kadar güçlü şekilde devam etmesi ve Bizans devlet tecrübesinden** de devamlılıklar bulunmaktadır. Aşırı aşkincılık ve ılımlı aşkincılık arasında seyreden Osmanlı devlet geleneği içinde devlet otoritesi, ya padişahın şahsında ya da bürokraside yoğunlaşarak kendini göstermiştir. Batı Avrupa örneklerine kıyasla, aristokrasi, kilise, burjuvazi ve işçi sınıfı ile çatışma-uzlaşma süreçleri içine girmek zorunda kalmayan bu patrimonyal devlet geleneği, kendi zamansal düzleminde ve sonrasında bıraktığı miras ile, Batı aşkincılığı kapsamında zirveyi temsil etmektedir.

Cumhuriyet devleti ise, hem bu aşkincılığı sürdürebilmek için uygun bir toplumsal yapı devralmış hem de istediği modern toplumsal yapıyı oluşturabilmek için bu geleneği sürdürmeyi seçmiştir. Çalışmasında 1980'lerin ilk yarısı itibarıyla bu yapıyı değerlendiren Heper, Cumhuriyet aşkincılığının da lider ve bürokrasi odaklı salınımının geçirdiği süreci tespit edip değerlendirmektedir. Fakat bu süreçte hem nihai amaç hem de aktörlerin tutumları açısından farklılıklar kendini göstermektedir. *İlk* olarak, Atatürk'ün hedeflediği devlet, 'geçici aşkın devlet' olarak nitelenmektedir. Heper'e göre, Atatürk'ün gerçek amacı, 'ılımlı araçsalcılığa' ulaşabilmek için toplumu gerekli uygarlık seviyesine ulaştırmaktır. *Atatürk'ün bürokrasinin rolü konusunda çelişkili yaklaşımın ise, daha sonra bürokratik aşkincılığın doğuşunda da etkili olduğunu savunmaktadır.* Bürokrasi için **aslında Webergil bir makina modeli** tasarlayan Atatürk'ün, bürokrasiye, **kazanımları koruma misyonu da yüklemiş olması***, bürokrasinin gerçek kurucusu olan İnönü'nün 'şef'liği devralması, Parti ile bürokrasinin iç içe geçmiş olması ve bunları 'bürokratik aşkincılığa' meydan okuyan Demokrat Parti iktidarının izlemesi; bürokratik aşkincılığın ve müttefiki olan entelijansiyanın

** "Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da merkez, hala Bizans imparatorlarının onuncu yüzyılda gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi yapmaya çalışıyordu – nüfuzlu kimselerin, yoksulların arazilerini satın almalarını yasa ile önlemek. ... Amaç açıkça, yerel eşrafın hemen tüm araziye kendi denetimi almasını önlemek için bir tür yaygın köylü mülkiyeti meydana getirebilmektir." Heper, s. 84. Bu, ikinci cumhuriyetçilik ile özdeşleşmiş olan iktisatçı aktörlerin *İdris Küçükömer* tezleri üzerinden saptadığı bir olgudur. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu görüş, dar bir Marksist-ekonomist bakış içinde kalarak, devlet geleneği olgusuna doğru ilerleme kaydedememiştir.

* Heper, s. 117. "Atatürk, hiç değilse giderek, bürokratların belli bir misyonun takipçileri olmalarını da istedi. Bunu yaparak Pandora'nın kutusunu da açmış oldu... ..., dolayısıyla "makine" düzgün işleyemeyecekti."

rollerini pekiştirmiştir. Heper, Demokrat Parti siyasetini de *aşkıncı devlet geleneğinin dışında* değerlendirmemektedir^{**}. Ona göre, Demokrat Parti'nin karşı olduğu devletin aşkıncılığı değil, bu aşkıncılığın bürokraside tecelli etmiş olmasıdır. Toplum ile siyaset arasında ara katmanların, örgütlü toplumun ve iktisadi bölünmelerin olmadığı ortamda Demokrat Parti **doğrudan halkı muhatap alarak toplum ağırlıklı değil siyasi parti ağırlıklı** bir olgunun inşa edilmesine neden oldu^{*}. Heper'e göre, bu durumda, siyaset ise, **çıkarları birbirleri ile çelişen seçmen kitlelerinin** desteğini alan siyasal seçkinlerin çatışmalarının ötesine gidemedi. Böylece, bürokrasiye biçilen roldeki bu çelişkili yaklaşım, ilerleyen zaman içinde siyasal elitler ve bürokratik elitler arasında gelişecek amansız mücadelenin de en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktaydı.

İkinci olarak, bu çalışmada genel olarak geleneksel devlet olgusu ve irtibatlı merkez siyasetlerin 1990'lar ile birlikte zemin kaybetmeye başladığı iddia edilirken, Heper, bürokratik aşkıncılığın, referans verdiği bazı araştırmacılar da 'Kemalizmin', zemin kaybını 1970'lerde tespit etmektedir. Belli fazlalarının -özellikle 1973-1980 arası dönem- aşırı araçsalcılığa doğru yaklaştığını iddia ettiği bu dönemde, CHP'nin de çevreye yönelmesi^{**} ve

^{**} Heper, s. 188-189. "Aslında Demokratlar aşkın devlete değil, bürokratik seçkinlere muhaliftiler. ...siyasete bakışları ılımlı araçsalcılığa yatkın olmadığından, 1950'den sonra Türkiye'nin siyasal hayatı aşırı araçsalcılık ile aşkın devletin farklı biçimleri arasında gidip geldi. ... Frey'in belirttiği gibi, Türk siyasetçileri iktidarı mutlak olarak algılama eğilimindeydi – iktidarı elinde tutanın sınırsız yetkiye sahip olduğu düşünülüyordu. (Frederick W. Frey, "Patterns of Elite Politics in Turkey", **Political Culture in the Middle East**, George Lenczowski (drl.), Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975, s. 66-67.) ... Demokratlar, ancak siyasal meşruiyetin temellerini tamamen değiştirdiklerinde devletin bütün kurumlarını kendi amaçları için kullanabilecekleri için milli iradeyi ön plana çıkarmışlardır."

^{*} Heper, s. 177-178. "Dodd'un belirttiği gibi, bürokrasi ile çatışan Demokrat Parti, bürokratik seçkinler ile süregiden çatışmalarda kendisini desteklemesi için halkı seferber etmeye başladı. Ref.: (Clement H. Dodd, **The Crisis of Turkish Democracy**, Beverly-England: The Eothen Press, 1983, s. 81.) Bu stratejiyi de, popülist bir biçimde uyguladı. Siyaseti etkileyebilecek örgütlenmiş toplum katmanlarının yokluğunda, ..., doğrudan halkı muhatap aldı... Böylece, hem Demokrat Parti döneminde, hem de sonrasında, bürokratik seçkinler karşıtı siyasal seçkinler *devlet-ağırlıklı* siyasal rejimi, *toplum-ağırlıklı* değil fakat *parti-ağırlıklı* siyasal rejime dönüştürmeye çalıştılar."

^{**} Heper, s. 205. "Ecevit'in aşırı öğeleri de içeren örgütlü işçi kesimine oldukça yakın olması ve onun demokratik sosyalizm çizgisi, partiyi gözle görülür biçimde merkezden sola taşıdı ve ilk defa partinin devlet otoritesini hiçe sayabilecek olan toplumsal gruplar ile ittifak yapmasına yol açtı. 1970'ler boyunca siyasal kutuplaşmanın artmasına ve işçi hareketinin zaman zaman şiddete başvurmasına paralel olarak, Cumhuriyet Halk Partisi geleneksel devlet kollayıcılığı rolünden giderek uzaklaştı. (Frank Tachau ve Metin Heper, "The State, Politics and the Military in Turkey", **Comparative Politics**, Vol. 16, No. 1. (Ekim 1983), s. 31.)"

bürokrasinin ve paralelindeki entelijansiyanın siyasallaşarak homojenlikten uzaklaşması^{***}, bürokratik aşkıncılığı ve onun Kemalizm yorumunu güç kaybına uğratmıştır. Devlette yaşanan bu kriz, merkez siyasetlerin kendi dışındaki (çevre) gruplar ile ilişki içine girerken bu ilişkileri yönetememesine de neden oldu. **Aşkını devlet yatağında olgunlaşan siyasal kültürün** bu türden niteliklerinin gelişmemiş olması, bu bağlamda iddia edilebilir. Heper'e göre, **siyaset ve toplum arasında olgunlaşmış aracı kurumların** eksikliği, bir kez daha kendini göstermiştir. Siyasal kültürün varlığına alıştığı 'ağırlık taşı'nın (devletin aşkıncılığı) sarsılması, siyasetin gücü mutlak olarak algılayarak uzlaşma rasyonelini iyiden iyiye yitirmesine neden olmuştur*. Bu aynı zamanda bürokrasinin 1950-1970 arasında aldığı rolün de sonu anlamına gelmiştir; ki Heper, askeri bürokrasinin ön plana çıkmasını da bununla alakalı olarak değerlendirmektedir.

Üçüncü olarak ise, Heper, askeri bürokrasinin aldığı rolün 1970'lerde adım adım arttığını not etmektedir. Bunu önüyle sonuyla 12 Mart (1971) süreci ya da CHP'nin çevreye yönelme süreci ile başlatmak mümkün gözükmemektedir; ki bu on yıl içindeki gelişmelerin yanı sıra **dışsal şokların** ve **kritik dönemeçlerin** de yaşandığı bir dönem olmuştur. Heper, çalışmasında **uluslararası şartlara** değinmese de, kullandığı kuramsal literatür, kuşkusuz bu dönemin şartlarını yansıtmaktadır**. Özetlenecek olursa, Heper, askeri bürokrasinin siyasal

*** Heper, s. 177-178. "Siyasal hayattaki kutuplaşma kaçınılmaz olarak bürokratlara da yansdı. Turan'ın belirttiği gibi, "Özellikle üst düzey bürokratların siyasal görüşleri, 1961'den sonra daha da çeşitlendi. ...". (İlter Turan, "The Recruitment of Cabinet Ministers as a Political Process: Turkey, 1946-1979", **Seventh Annual Congress of the Middle East Studies Association of North America**, Tebliğ, Chicago, Illinois, 3-6 Kasım, 1983, s. 17-18.) Türkiye'nin siyasal hayatının bu evresinde de bürokratik seçkincilik eğilimi devam etti. Ancak bürokrasi eski homojenliğini kaybetti. Dolayısıyla bürokratların siyasal hayatı kendi tercihleri doğrultusunda etkileme güçleri zayıfladı. ***Bu gelişmelerin tesiri ile güvenlik güçleri gibi, çok önemli kamu kuruluşları da siyasallaşmaya başladı.***" Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

* Heper, s. 205. "... bürokratik seçkinlerin siyasal etkinliğinin zayıfladığı ölçüde siyaset rejimin kolaylıkla ya aşkıncılığın ya da araçsalcılığın aşırı biçimlerine kayabileceği ileri sürüldü. Bunun nedeni, Osmanlı-Türk hayatında siyasal aracı yapıların, aristokrasi ve/veya siyasal etkinliği olan girişimci orta sınıfın, bulunmamış olmasıdır. Yine yukarıda bürokratik merkezin yıpranmasının devlet seçkinlerinin yerine geçmeye heveslenen çevrenin siyasal temsilcilerinin hareketsizliği ile birleştiğinde, ***rejimin kolaylıkla aşırı araçsalcılığa, yani işlevselliğini yitirmiş bir çoğulculuğa kayabileceği*** belirtildi." Not: İtalikleştirmeler ve koyulaştırmalar, yazar tarafından yapılmıştır.

** Bu çalışmanın giriş ve ikinci bölümlerinde, uluslararası ortam konularına değinildiği için burada tekrar edilmemektedir.

alandaki ‘etkinliğinin’ artışı üç nedene bağlamaktadır⁷⁴: 1. Bürokratik seçkinlerin bölünmesi. 2. Sivil bürokrasinin siyasallaşması. 3. CHP’nin çevreye yönelmesi.

Bu bağlamda -ve Heper değerlendirmelerine ek olarak-, Türkiye’nin, soğuk savaş şartlarında, Batı bloğu içinde bir NATO ülkesi olduğu gerçeğini de unutmamak gerekmektedir. Türkiye’de sol ‘yükselirken’, cari devlet olgusunun taşıyıcı parçalarının bazı unsurlarının bu akıma doğru hareketlenmeleri de, askerin artan rolünü hem tetiklemiş hem de şekillendirmiştir. Bu anlamda da, aslında *Thelen’in tarihselci değişim teorisi* açıklayıcı ipuçları sunmaktadır. Birtakım iç ve dış şartların aynı noktalara uyguladığı basınç, **devletin izlek dışına çıkma tehlikesine karşı**, ‘devletin bazı unsurlarının’, siyaset, toplum ve devletin bizatihi kendisine karşı operasyonel gücünü **-açıktan ve gizliden-** arttırmasını ve de kullanmasını beraberinde getirmiştir. 1970’ler boyunca gelişen bu tutum, aynı zamanda Demokrat Parti dönemi sonrası izlenen siyasetlerin ve etkilerinin yol açtığı **istenmeyen sonuçlara** (*Hall ve Taylor*’ın bahsettiği ‘unintended consequences’) müdahaleler olarak da okunabilir. Netice de, ‘Devlet’, operasyonel güçlerini devreye sokarak, devletin **istenmeyen araçsalcılıklara** -aşırı araçsalcılık ya da farklı bir dünya görüşü (Ör. sol) üzerinden gerçekleşecek bir araçsalcılık- doğru kaymasının önüne geçmek için zaman zaman örtülü aksiyon (covert action) olarak da kendini hissettiren sert tutumlar almıştır; bu hamlelerin finali ise, 12 Eylül müdahalesi ile gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada, askerin bu müdahalesi (12 Eylül), devlette sürekliliğin sağlanması amacını da içerecek şekilde, **yükselen yeni sağ paradigmaya** uyum olarak yorumlanırken; *Heper, muhtemeldir ki biraz da dönemin şartlarının gereği olarak, bu müdahaleyi Kemalist ‘geçici’ aşkıncılığın yeniden inşası olarak okumaktadır*⁷⁵. Fakat her halükârda, Türkiye’deki devlet geleneği izleğinin belirleyici kalıbını teşkil eden aşkıncılık tahkim edilmekle kalmamış, Batı’ya yönelim de -sağ Atlantikçi yorumuyla- ‘bir süreliğine’ sorgulanmaktan uzak hale getirilmiştir. Müdahalenin lideri Kenan Evren’in **restorasyon** yerine **yeniden inşa** kavramını kullanmayı uygun bulduğu operasyon, devletin ‘planlanan’ aşkıncılığının, 1990’ların getirdiği dışsal şok ve kritik dönemeçlerine kadar uzanan süredeki karakterini **ancak** belirleyebilmiştir.

⁷⁴ Heper., 191-192.

⁷⁵ Heper, s. 214-247.

Özellikle küresel gelişmelerin ve iç dinamikler üzerindeki etkilerinin *tahmin edilemezliği*, 1990’larda Devlet için izlek bağlamında yeni ‘istenmeyen sonuçları’ beraberinde getirmiştir. Bir bakıma, *solun dinamizminin kırılması dışında*, 12 Eylül’ün amaçlarının gerçekleştiğini söylemek, pek de mümkün gözükmemektedir. Belki de, soğuk savaşın bitişi ve teknolojik sıçrama, bu denli büyük çapta ideolojik değişim şartlarını oluşturmazaydı; 12 Eylül, o anlamda da amacına ulaşamamış olacaktı. Sonuçta ise, 1990’lara gelindiğinde, Cumhuriyet projesinin henüz bir çözüme ulaştıramadığı iki başat mesele -İslamcılık ve Kürt meselesi-, çok daha ‘hayati’ haller alarak, **liberal düşüncenin Türkiye ‘hallerinin’** jurnalistik düzeylerdeki günlük entelektüalitesine teslim edildi. Aşkinci devlet geleneğinin hassasiyetle kontrol altında tutarak geldiği, çevrenin siyasal değerlerinin, ortaya saçılması anlamına gelen bu gelişmenin; **‘12 Eylül’ün devlet izleği tasavvurlarında** olması, günümüzden bakıldığında, pek de mümkün gözükmemektedir. Özetleyici bir ifadeyle, Heper’in Atatürkçü düşüncenin ve geçici aşkıncılığın yeniden tesisi olarak yorumladığı askeri müdahale ve yönetim, daha on yıl bitmeden, çok farklı ve öngörülememiş iç ve dış dinamiklerin içine doğru yol almıştır.

Türkiye’de aşkıncı devlet geleneğinin kalıplarında şekillenen, kurucu dünya görüşü ve en ondan daha da köklü siyasal kültürün zemin kayıplarının aşıkâr, akıbetlerinin ise, meçhul hale geldiği 1990’larda; **tarihselci devlet analizi** de, açıklayıcı gücünde kısmen kayba uğramıştır. Bu çevrelerde yer alan araştırmacıların devlette süreklilik iddialarına kuşku düşmüştür. Dünya tarihinde büyük bütüncül (holistik) ihtilallerin kıramadığı iddia edilen devletteki süreklilik ‘zincirleri’, yeni hayat tarzları da öneren, üretim ve finans paradigması değişiklikleri ile tartışmalı hale gelmiştir.

1.4. Söylemselci (İnşacı) Yeni Kurumsalcılık ve Araçsalcılık Kavramı

Bu alt-alanın ortaya çıkışı ve gelişimi, 1980’lerin sonu itibariyle*, bu devlet-merkezci yaklaşımın, *değişim* olgusunu -özellikle de ona yönelik talepleri- göz ardı edememesinden ve

* Campbell, bu değişim baskısını ve ve olgusal değişimleri 1970’lerden itibaren başlatmaktadır. Campbell’e göre, küreselleşme ve neo-liberalizme de ivme kazandıran, birçok Batı ülke ekonomisini etkileyen stagflasyon, Devlet’lerde yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Campbell, “Institutional Reproduction and Change”, s. 87-88.

onu analizine dahil etmeye mecbur kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu minvalde, inşacı yaklaşım yeni kurumsalcı alana doğru nüfuz ederken, klasik alt-alanlarda da kuramsal esnemeleri beraberinde getirmiştir. *Schmidt*'e göre, inşacı ya da söylemselci etki, rasyonel tercihçilikteki menfaatin yeniden kavramsallaştırılmasına, tarihsel izleklerin yeniden şekillendirilmesine ve kültürel normların yeniden çerçevelendirilmesine neden olmuştur⁷⁶.

Bu başlık altında, inşacı yaklaşımın epistemolojik ve ontolojik yaklaşım farklılaşmasına değinmeden önce, oluşumuna katkıda bulunduğu söylemselci (discursive) - düşünsel (ideational)- yeni kurumsalcılığın yalın bakış ve yaklaşımının üzerinde durulacaktır. Çünkü, öncelikle, aktör (ya da özne anlamında ajan (agent)) ve fikrine mecburi yönelim ve başvurunun nedenlerinin ortaya konması gerekmektedir. Değişim ile sonuçlanan ya da sonuçlanmayan (süreklilik/continuity) tüm değişim taleplerinin seslendiricileri ya da taşıyıcıları/temsilcileri aktörler olmuşlardır.

Devlet-merkezci analiz bağlamında önemli bir açılımı gerektiren bu durumdan dolayı, siyaset analizinin soruları, yeni baştan ve belki de en ‘ilkel’ halleriyle sorulmaya başlanmıştır: ‘söyleleşmenin çıkış noktasını oluşturan *fikir*, **kim** (aktör, özne) tarafından, **nerede, neden, nasıl, ne zaman** ve **kim(ler)e** ifade edilmiştir⁷⁷’ Fikrin entelektüel, kurumsal ve toplumsal sektörler arasındaki hatlarda (yatay ve dikey) söyleleşme sürecinin takibine ancak bu sorularla başlanabilmektedir. Fikrin ve sonrasında da söylemin, olgusal değişim için nedensellikler (causality) sağlayıp sağlamadığı tespiti de, ilk olarak bu sorularla anlaşılmaya çalışılmaktadır. Tabi ki fikrin değişim yönünde başarı sağlayabilmesi için, öncelikle kanaatleri (belief) ve menfaat algılarını (perception of interest) etkileyebilmesi ve dönüştürebilmesi gerekmektedir. İkna ve rıza mekanizmalarının çalışmasına bağlı olan değişim sürecinde, bireysel ve kolektif kavrama (cognition) ve algılama (perception) faaliyetleri, değişimci fikrin kaderini belirlemektedir. Kurumsal değişim talep eden fikir, etkili bir söylemselleşme yaşabilmiş midir? Bu söylemselleşme menfaat algılarını dönüştürebilmiş midir? Var olan

⁷⁶ Vivien A. Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 64.

⁷⁷ Vivien A. Schmidt, “Taking ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, s. 12.

kurumsal yapıda herhangi bir seviyede değişime neden olmuş mudur?

Bu çalışmanın giriş bölümünde, kısaca değinildiği üzere, söylemselcilik kavramını ilk kullananlardan olan *Schmidt*⁷⁸, devlet-merkezci analizin, değişim olgusunun değerlendirilmesini -kurumsal alandaki ‘muhafazakar’lıklardan dolayı-, *jurnalistik* camiaya ve *think-tank* (düşünce kuruluşu) faaliyet alanlarına bırakmış olmasını en önemli sorun olarak tespit etmekteydi⁷⁹; ki Türkiye örneğine bakıldığında da, değişim(ler)in, sadece analizi değil, aynı zamanda teorize edilmesi ve hatta gerçekleştirilmesi de, yaklaşık iki on yıl boyunca, bu alanların hakimiyetinde devam etmiştir. *Mehta* da, siyaset üzerinde çeşitlenen rollerin ne şekilde (nasıl) etkinlik sağladığını işlediği çalışmasının giriş cümlesinde, fikrin etkinliğinin, uzun bir süre boyunca, sıradan bir *gazete okuyucusu* tarafından, bir siyaset bilimci ya da sosyoloğa kıyasla, daha çok anlaşıldığını iddia etmektedir⁸⁰. Türkiye örneğinde ise, değişim talepleri içeren ya da bunların imasını taşıyan bir kısım fikrin ve söylemin değerlendirilmesi, uzunca bir süredir ‘*niyet okuma*’ faaliyeti olarak küçümsenmiş, olgular üzerindeki değiştirici-dönüştürücü etkilerinin analizi, sınırlı bir gazetecilik faaliyet alanına hapsedilmiştir.

Söylemselciliğin *ikinci bir sadeleştirme* de, bizi **söylem kavramı** üzerinde gerçekleştirilmiştir. Söylemselci-inşacı bakışlar içinde, post-modernist ve post-yapısalcı anlamlarından sıyrılarak, en yalın haliyle ele alınan bu kavram; fikrin, aktör-aktör ve aktör-toplum hatlarındaki karşılıklı etkileşim (interaction) süreçlerinde ‘aldığı hal(ler)’ (dönüşümü) anlamında kullanılmaktadır*; ve post-modernist yaklaşımın aksine, yukarıda sıralanan sorularla, bağlamı (context) ile birlikte değerlendirilmesine gayret edilmektedir. *Finnemore* ve *Sikkink*, bu türden inşacılığın, ayırt edici özelliğinin, ampirik araştırma stratejilerinden ziyade,

⁷⁸ Söylemsel kurumsalcılık (discursive institutionalism) kavramının ilk kullanımı için bkz. John L. Campbell ve Ove Kaj Pedersen, **The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis**, Princeton University Press, 2001.

⁷⁹ Vivien A. Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, s. 307-308.

⁸⁰ Jal Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How””, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 23.

* Örneğin, yeniden inşacı söylemsel alandan üretilen ve devlette bütüncül anlamda felsefi-kurumsal değişimi hedefleyen iki kavram olan **Yeni Osmanlılık** ve **İkinci Cumhuriyetçilik**, ‘fikrin’ dolaşım sürecine girmesi sonucunda, bu kavramları ilk dillendirilenlerinin dahi çekinceler/rezervler ile sahiplenebildiği kavramlar halini almıştır. Bu kavramların, karşıt cepheler tarafından, ‘olumsuz imalar’ (konotasyon) yüklenerek yaşatılması ise, fikrin söylemleşirken anonimleşmesine-bağımsızlaşmasına bir örnek olarak verilebilir.

teorik argümanlarında olduğunu belirtirken, bu ‘mecburi’ yalınlaştırmaya da değinmektedirler⁸¹. Daha basit bir ifadeyle, söylemselciliğin ‘iddialı olduğu’ yanı, metodolojisinden ziyade, bakış açısı ve sorguladığı alana yönelik merakı ve arzusu olmuştur.

Yine, *Finnemore ve Sikkink*’e göre, kantitatif bir analiz, normatif değişimin model ve zamanlaması hakkında bazı korelatif deliller sunabilir; fakat değişimin **nasıl** ve **neden** gerçekleştiğinin anlaşılması için uygun değildir⁸². *Beland ve Cox* da, nicel (kantitatif) analize alanda pek rastlanmamasının nedenini, fikirlerin ilk halleriyle tekrarlayan oluşlar olmamasına bağlamaktadır⁸³. *Schmidt ve Radaelli* ise -Finnemore ve Sikkink gibi-, **öznelerarası** (intersubjective) **anamların** yakalanabilmesi için *içerik analizi, aktör gözlemlemesi, mülakat, süreç ve silsile takibi* gibi metodların kullanışlılığının altını çizmektedirler⁸⁴. Devlette kurumsal değişim ve buna ilişkin talepleri değerlendiren inşacı yaklaşım; bu şekilde, tespit edilen *jurnalistik alana* kaybı, yine bir tür jurnalistik yaklaşım ile bilimsel alana geri kazanma yoluna gitmiştir.

Eski kurumsalcılık olarak adlandırılan öncülünden itibaren *yapısalcı* bakışını muhafaza eden **yeni kurumsalcılık**, bu minvalde, **aktörü** de siyaset analizine çağırmak zorunda kalmıştır. Aslında, aktörün analize dahil de, kuramsal tartışmaların hararetli konularından biri olmuştur. Birçok -inşacılığa meyleden- tarihselci ise, varoluşsal perspektif ile bakıldığında, *yapı* ve *izleğin* (fikri ve olgusal) olduğu şartlarda aktör ve fikrinin dışlanması imkansızlığını iddia edegelmişlerdir. Bu görüşe göre, kurumların varoluşunu (kuruluşunu) sağlayan da, aktör ve fikrinin ‘zenginleşerek’ uygun şartlarda etkinlik kazanmasıdır. Schmidt, bu tür aktörleri bir tür “etkili” -sezgisi güçlü- eleman (sentient agent)

⁸¹ Finnemore and Sikkink, “TAKING STOCK: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics”, s. 391.

⁸² Finnemore ve Kathryn Sikkink, s. 395.

⁸³ Daniel Beland ve Robert Henry Cox, “Introduction: Ideas and Politics”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 17.

⁸⁴ Vivien A. Schmidt ve Claudio M. Radaelli, "Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues", **West European Politics**, Vol. 27, No.2 (Ağustos 2006), s. 203. Finnemore ve Kathryn Sikkink, s. 394.

olarak tarif etmektedir⁸⁵. Günün sonunda da, kurumsalcı literatürde, ‘aktör’, farklı adlandırmalar ile yer bulabilmiştir: *agent* (fikri temsilci, etkili olan kimse, vs.), *girişimci* (entrepreneur), *aracı* (mediator), *kanaat önderi*, *kamuoyu yaratan* (spin doctor), *kamusal entelektüel* (public intellectual), vs. Bu çalışmada ise, anlam karmaşalarına yol açılmaması için, bunların hepsinin *aktör* ya da *özne* kavramları ile ifade edilmesi tercih edilmiştir.

Belirli değişim istekleri ve tezleri ise, bu aktörleri biraraya getirmektedir (yakınlaştırmaktadır); ki erken sayılabilecek dönemde, *Douglas North*, değişime yönelik bu düşünsel durumu *paylaşılan zihinsel haller* (shared mental modes) olarak nitelemiştir⁸⁶. North’un bu katkısı, aktörlerin menfaat ve hedeflerinin yanı sıra ‘**duygusal**’ olarak da yakınlaşabilecekleri ve birbirlerine tutunabilecekleri (bonding) düşüncesini beraberinde getirmektedir. *Blyth* da, fikirlerin, menfaatin (interest) yanı sıra, *düşünce*, *duygu* ve *arzuyu* içeren bir kümelenme (cluster) olduğu tespitini paylaşmaktadır⁸⁷; ki bu kümelenme ilerleyen sayfalarda bahsedilecek algı (interest) faaliyetini belirlemektedir. *Karşıdaki kurumsal direncin gücü ve çapı* da, bu **zihinsel ve duygusal paylaşım alanının** pekişmesini ve hatta genişlemesini sağlayabilmektedir. Zira, *Schmidt ve Radaelli*, ‘**eski fikirlerin**’ de her zaman, yeni olanlara baskın gelip onları ‘kovarak’ değişime imkân vermeme potansiyelini not etmektedirler⁸⁸; ki bu olasılık aktörlerin ‘yaşamsal’ olarak dayanışmalarını ve birbirlerine yakınlık duymalarını güçlendirmektedir. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde işlenen anlatıdan da görüleceği üzere, *Türkiye’deki hâkim devlet olgusunun*, değişim talebinde bulunan aktörlere ve fikirlerine baskın gelme olasılığının gücü -aşkıncı karakterin de bir özelliği olarak-, siyaset yelpazesinin sağından ve solundan aktörlerin sadece birbirlerine doğru hareketlenmelerine neden olmamış, aynı zamanda ‘duygusal’ anlamda bir yakınlaşmaya da neden olmuştur. *Yeniden inşacı söylemsel koalisyonun* fikri koordinatif yanının güçlü olduğu

⁸⁵ Vivien A. Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”. American Political Science Association (APSA), Toplantı Tebliği, (Ağustos, 2008), s. 2-3.

⁸⁶ Douglas C. North, **Institutions, Institutional Change, and Economic Performance**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

⁸⁷ Blyth, “Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century”, s. 30

⁸⁸ Schmidt ve Radaelli, s. 204.

iddia edilemese de, iddiası anlamında *duygusal 'bonding'*inin (dayanışmasının, cepheleşmesinin) güçlü olduğu söylenebilir.

Aktörlerin bu yaklaşması ve 'bağlanması', kurumsal literatür içinde, çeşitli plan ve seviyelerde görülüp adlandırılmaktadır. Uluslararası alanda ve çapta bir fikrin temsilcisi olan aktörlerin oluşturdukları *camia*, **epistemik topluluk** (epistemic community) olarak adlandırılırken; devlet kurumlarında en dar anlamıyla bir siyaset (policy) değişiminin destekçileri, **savunucu koalisyon** (advocacy coalition) olarak nitelenmektedir⁸⁹. Kurumsal değişim talebi, *siyaseti aşır program* ve *felsefeye* (dünya görüşü) yöneldikçe ise, aktör yaklaşmasının tanımı için **söylemsel koalisyon** (discursive coalition) kavramı daha geçerli hale gelmektedir; ki bu değişimci hamle daha uzun erimli ve karmaşık söylemsel oluşum ve mücadeleyi gerektirmektedir. *Mehta* da *kamu felsefesi* (public philosophy) ve *zeitgeist* (zamanın ruhu) kavramlarıyla nitelediği bu çaptaki değişim taleplerinin ve haklarındaki tartışmaların, çalışılması en zor konular olduğunu not düşmektedir; ve bu zorluğu meselelerin zamanın 'dominant olguları' ile karşılıklı ilişkilerine bağlamaktadır⁹⁰. Her halükârda, aktör ve gruplaşmaları, devlette değişim analizin, temel **analiz birimini** (unit of analysis) oluşturmaktadır; çünkü her ne kadar fikir, söylemleşme sürecinde dönüşüp anonimleşebilse de, sonunda aktör ve onun içinde bulunduğu grup ile ilişkilendirilmektedir⁹¹.

Söylemselci bakışa göre, fikrin söylemselleşmesi, *koordinatif* (coordinative) ve *iletişimsel* (communicative) hatlarda gerçekleşmektedir. *İlki*, aktörlerin **kendi aralarında** karşılıklı etkileşime girdiği düzlem iken, *ikincisinde*, **kamu** ve **diğer oyuncular** ikna edilmeye ve bu alanlardan reaksiyon alınmaya -fikrin popülerleşmesi- çalışılmaktadır. Karşı olunana fikri-söylemsel üstünlüğün sağlanması ve bunun üzerinden siyasetin etki altına alınması, daha yoğunluklu olarak bu ikinci alanda gerçekleşen bir mücadeledir. Söylemselciler; *devlet-merkezli* yapılarda, aktörün kamu ile iletişim faaliyetinin göreceli

⁸⁹ Schmidt, "Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism", s. 56.

⁹⁰ Mehta, "The Varied Roles of Ideas in Politics: From "Whether" to "How"", s. 25-27 ve 40-42. Bu çalışmanın da öne çıkan zorluğu buradadır.

⁹¹ Finnemore ve Kathryn Sikkink, s. 406.

yoğun olduğu ve daha *federalize* (decentralize) yapılarda ise, koordinatif alanda yoğunlaştığı tespitinde büyük ölçüde birleşmektedirler. Bu tespit, tamamen hatların çeşitliliği ile alakalıdır. Yine kurumsal değişim talepleri, devlet ve kurumlarının *dünya görüşüne* (kurucu felsefe, ideoloji, vs.) doğru yöneldikçe ise, aktörün toplumla arasındaki fikri söylemleştirme faaliyeti, yoğunluk kazanabilmekte ve karmaşıklashaabilmektedir. Zira, medya, kamuoyu yoklamaları ve seçim sonuçları üzerinden gelen geri dönüşler, diğer aktörlere de ulaşarak karmaşık dinamik etkileşimler ortaya çıkarmaktadır. Son yıllarda, sosyal medya ise, tüm bu mecralardan daha etkili hale gelmiştir. Buna ek olarak, Schmidt, fikrin, iletişimsel hatlardaki söylemleşme sürecinde, aktörün kontrolünden çıkarak başkalaştığını da ifade etmektedir⁹². Bundan dolayı da, tarihselcilikten alınan ‘istenmeyen sonuçlar’ (unintended consequences) sapmaları⁹³ da, fikir-söylem-uygulama hatları üzerinde, sıklıkla ortaya çıkabilmektedir; fikrin, değişim üzerindeki etkileri -dolayısıyla, kanaatler, kurumlar ve menfaat algıları- bazen ancak karineler üzerinden takip edilebilmektedir.

Hatırlanacağı üzere, söylemselciliğin, ‘menfaat’ değerlendirmesini, *rasyoneleiliğin menfaat tanımlamasına nispetle* –anti-tez niteliğinde- geliştirdiği üzerinde durulmuştu. İnşacı bakışın, bu noktada temel reddi ise, *menfaatin* nesnel değil *öznel* (subjektif) değerlendirmeler ve tanımlamalar sonucunda belirlendiği idi. *Schmidt*, bu anlamda, öznel fikri ve kanaati, *normatif* ve *kognitive* olarak ikiye ayırırken; ‘kurumun ve değişimin’ **epistemolojisi** ve **ontolojisi** üzerinde yoğunlaşan isimler ile birlikte Schmidt kendisi de, bu iki türün birbirini destekler/güçlendirir şekilde aktör tarafından, belirsizlik ortamlarında, birlikte kullanıldığını tespit etmektedirler⁹⁴. Bu bağlamda, *fikir*, esas olarak, öznenin, tam bir enformasyon ve bilgiye sahip olmadığı bir ortamda, ve ancak havsalasının kavrayabildiği kadarıyla, somut koşullara (material conditions) verdiği öznel yanıtlardır. Üstelik bu menfaat algıları, kanaatler ve davranış seçimleri; çeşitli *çerçeveler*, *anlatılar*, *mitler*, *kolektif anılar*, *hikayeler*,

⁹² Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, s. 57.

⁹³ Hall ve Taylor, s. 938.; Kathleen Thelen, "Historical Institutionalism in Comparative Politics", s. 383-384.

⁹⁴ Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”, s. 10-11.; Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How””, s. 33.

senaryolar, vs.'lerin içinden geçerek oluşmaktadır⁹⁵. Dolayısıyla, inşacı bakışa göre, *rasyonel tercihçiliğin* veri kabul ettiği *objektif menfaatin* aktörlerce tespiti asla mümkün değildir.

Hay, sosyal bilimlerdeki bu tür yaklaşım ve ısrarları, sosyal bilimcilerin *doğa bilimlerinin* (natural sciences, natüralist approach) etkisi altında kalmaları olarak yorumlarken; *Blyth*, doğanın dahi, aslen belirsizlik (uncertainty) ortamlarında varlığını sürdürdüğünü ileri sürmektedir⁹⁶. Buna ek olarak, *Blyth*, ana akım sosyal bilim anlayışının, *on sekizinci yüzyıl nedenselliği* ve *on dokuncu yüzyıl mekaniğine* takılarak, rastlantısal oluşların (contingent ve emergent) 'doğasını anlamaktan uzak kaldığını iddia etmektedir. Buradan hareketle, *Blyth*'ın inşacı eleştireliliğinin sadece rasyonel tercihçiliğe değil aynı zamanda diğer klasik yeni kurumsalcılıklara yönelik olduğunu okumak mümkündür. Hatırlanacağı üzere, *tarihselci yaklaşım*, değişimi dışsal şoklara (exogenous shocks) bağlarken, tasavvur ettiği değişimi de **biyoloji** alanından esinlenilen *sıçramalı-kesintili denge* (punctuated equilibrium) kavramı ile açıklamaktaydı. İçsel şartları da tarihselci denkleme almak isteyen Thelen ise, dışsal şartlar ile birlikte içsel şartların kesişerek birlikte ürettiği değişimi, **fizik** alanından ödünç aldığı *çarpışma* (collision, intersection) kavramıyla açıklama yoluna gitmişti.

Buna göre, inşacı varyant üzerinde çalışan araştırmacılar, tarihsel yapıların *rastlantısal* çıktılar oldukları noktasından da hareketle, menfaat algılarının, kanaatlerin ve eylemin, *belirsizlik* (uncertainty) ortamlarında yol aldıklarını işlemektedirler⁹⁷. *Blyth*, bu bağlama, özneyi (agent), *belirsizliği 'evcilleştirmeye' çalışan* varlık olarak oturtmaktadır; fikrin önemi de burada ortaya çıkmaktadır⁹⁸. *Hay* ve *Wincott*'a göre de, "aktörler stratejik olarak, karmaşık, rastlantısal ve sıklıkla değişen hedefleri gerçekleştirmeye çalışırlar."⁹⁹.

⁹⁵ Schmidt, "Taking ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth 'New Institutionalism'", s. 2-3.

⁹⁶ Hay, "Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don't Go", s. 11; Mark Blyth, "Ideas, Uncertainty, and Evolution", **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 89.

⁹⁷ Hay, "Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don't Go", s. 7. Blyth, "Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century", s. 31-37.

⁹⁸ Mark Blyth, "Ideas, Uncertainty, and Evolution", s. 96.

⁹⁹ Hay ve Wincott, s. 954.

Belirsizliği evcilleştirmeye ve ‘doğal olarak’ sürdürülmesi ‘imkânsız’ olan istikrara ulaşmaya çalışan fikirler (idea) arasında ise, ideolojik mücadeleler (ideological contestation) oluşmaya başlar¹⁰⁰; ki ‘siyasal alan’ da bu şekilde açılmakta ve zenginleşmektedir....

İnşacı bakış, resmettiği bu kaotik ortamda, olası değişimlerin ise, izleğe bağımlı (path-değendent) bağlamlarda değil, bilakis izleği şekillendirici (path-shaping) niteliklerde gerçekleşeceğini öngörmektedir. Bu önerme, inşacı yaklaşımının ortodoks tarihselcilik ile en temel ayrışma noktası. Hatırlanacağı üzere, değişim olgusuna tarihselcilik içinde kuramsal bir açıklama getirmeye çalışan Thelen; dış şoklar ile eşzamanlı olarak harekete geçen iç şartların, **‘kökten ve şiddetli değişimlere’** neden olmaktan ziyade, devlet-kurum mekanizmalarını ‘yeni amaçların’ hizmetine doğru koşumladığını belirtmekteydi¹⁰¹ Daha başka bir ifadeyle, bu bakışta, kritik dönemeçler ve şoklar, var olan yapıları -ve izleği- ortadan kaldırmak yerine, içsel şartları da tetikleyip, **yeni aktörler üreterek ya da onları güçlendirerek**, eski yapının **yeni yönelimlerde** devamını sağlamaktadırlar. Schmidt de, tarihselci yaklaşımdaki izleğe bağımlı değişimi, farkındalık dışında gelişen (unconscious) bir olgu olarak okumaktadır¹⁰²; ki sistemin içindeki bireyler de bu birikimin (bricolage) ve değişen gidişatın (drift) farkına çoğunlukla sonradan varmaktadırlar. *İnşacı laboratuvarın soyutlamasında* ise, değişim olgusu, daha **radikal sınırları** zorlayabilmektedir/aşabilmektedir; ve bu değişimler, sistemin unsurlarının hem gözlerinin önünde hem de bir kısmının içinde olduğu şekilde gelişmektedir.

Campbell, daha ‘tarihselci’liğe yatkın bir bakıştan hareketle, felsefi fikirlere -resmi dünya görüşü olarak da okunabilir- kriz zamanları (ülke çapında travma) dışında pek az itiraz edildiği tespitini yapmaktadır¹⁰³. Yeni -eleştirel- fikirlerin, çoğu zaman siyasetin arka planında çalıştığını da ifade ederken; yeni ile eski fikir arasındaki geçişi *tedrici* (gradual) olarak tanımlamaktadır. Bu geçiş döneminde, yeni fikrin savunucuları; *göstergeleri, sembolleri* ve

¹⁰⁰ Colin Hay, “Ideas and the Construction of Interests”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 70.

¹⁰¹ Thelen, Kathleen. "Timing and Temporality in the Analysis of Institutional Evolution and Change" **Studies in American Political Development**, Vol. 14, No. 1 (Ekim 2000), s. 104.

¹⁰² Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, s. 61.

¹⁰³ John L. Campbell, **Institutional Change and Globalization**, Princeton University Press, 2004, s. 93-94.

gelişmeleri yeni fikre göre okuyup ‘manipüle ederek’ yeni fikre siyasal alan kazandırma faaliyeti yürütmektedirler¹⁰⁴. Belirsizlik ve istikrarsızlık formunu normal durum olarak kabul eden *inşacı soyutlama* ise, eski fikrin başarısızlığı ile yeni fikrin pekiştiği dönem arasını yine bir belirsizlik zamanı -‘fetret dönemi’- olarak tanımlamaktadır. Bu kuramsal ayrıntıdaki inşacı ayrışma, ‘yeni gelecek olanın’, tasavvur edilebilirliğinin zayıf ya da imkân dışı olduğunu savunmaktadır; ne var olan yapının ‘sözde değişmez kodları’ ne de o ana kadar ‘sessiz/etkisiz muhalefette olan fikir’, gözlemcinin yeni gelecek olanı tahmin edebilmesine izin vermektedir.

Değişimin dinamikleri üzerine gelişen kuramsal tartışmaların derinliklerinden, söylemselciliğin çıkış noktası ve temel argümanına geri dönülecek olursa, 1980’lerin sonları itibariyle, aktör, onun kurumsal değişim talepleri ve kurumsal alandaki eski-yeni mücadeleleri; hem siyasal alanı domine etmiştir hem de siyaset analizlerinde göz ardı edilemez hale gelmiştir. Bu çalışmanın bakış açısına göre, bu ‘dalgalanmaların’ temel nedeni ise, dünya siyaset sistemindeki büyük değişimlerin de derinindeki, üretim ve iletişim alanlarında yaşanan devrimsel nitelikteki sıçramalardır. Çift kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması dahi, bu büyük olgusal ve paradigmatik değişimler ile alakalıdır; ki halen bu sürecin içinde yaşanmaktadır. 1990’lardan itibaren, aktörler de, ‘*ancak algılayabildikleri/çözümleyebildikleri ölçüde*’, bu sürecin içinden fikirler üretip bunların söylemleşme süreçlerini başlatabilmişlerdir. Bundan dolayı da, inşacı soyutlamanın ‘belirsizlik’ (uncertainty) tespiti ya da tanımlaması, çok da gerçeküstü durmamaktadır; özellikle de içsel şartların, dışsal değişim ve yeni girdilere göre, nasıl bir evrime ya da tepkime sürecine gireceğini öngörmenin imkansızlıkları içinde...

Takibi en zor değişim sorunsalının felsefi (kamu felsefesi ve zamanın ruhu/zeitgeist) boyutlarda olanlar olduğunu söyleyen *Mehta*, yeni fikrin de oluşumun *sorun tanımlaması* (problem definition) ile başladığını ve bu tanımlamaların da potansiyel yeni seçeneklerin *kapsam ve kalibresini* belirlediğini savunmaktadır¹⁰⁵. Bundan sonraki aşama ise, *Schmidt*’in

¹⁰⁴ Campbell, “Institutional Reproduction and Change”, s. 102-104.

¹⁰⁵ Mehta, s. 33-35.

aktöre tanımladığı *önanan söylemsel yetenekler* (foreground discursive abilities) ölçüsünde gerçekleşebilmektedir¹⁰⁶:

“Bu önanan söylemsel yetenekler, kamu meselerinde (public action) değişimin açıklanabilmesinin yolunu açmaktadırlar. Çünkü bu, insanların içinde bulundukları kurumun dışında düşünebilme yeteneklerini ifade etmektedir; ki bu insanlar bu kurumların dahilinde hareket etmeye, onu eleştirmeye, onun hakkında iletişime geçmeye ve onu irdelemeye, kendilerinin ve başkalarının bu kurumlar hakkında fikirlerini değiştirmeye ve bireysel ya da kolektif olarak bu kurumları değiştirmeye devam etmektedirler.”

Sonuç olarak, söylemselci yaklaşım, yeni kurumsalcı devlet kuramının halen ucu gelişmeye açık en son alt-alanıdır. Devlette ve kurumlarında süreklilik hatlarını takip eden ilk üç konvansiyel alanın aksine, değişimi analiz odağına almış olması ve değişim fenomenini -olumlu, olumsuz- besleyen şartların gelişerek devam ediyor olması; söylemselciliğin uzun süre daha kendisi de değişerek devam edeceğini göstermektedir. Aktörün (özne), tahayyülleri zorlayarak gelişen iletişim çağında dahi, asla tam bilgi ve doğru enformasyona ulaşabilmesinin imkansızlığı ve elindeki bilgilerin hangi sonuçları vereceğini öngöremezliği; söylemselciliğin kuramsal dünyasını bilinemezci sofistikasyonlara sürüklese de, siyaset analizinin aktörü -ve kümelenmeleri- ve fikrini dışlaması mümkün gözükmemektedir. Bu metinde, odaklanılan dönem ve anlatı gereği olarak, değişimci fikir üzerinde durulmaktadır. *Oysa ki, kurumların devamını sağlama yönelimi de, söylemleştiren fikirleri üretmektedir.* İki cenahtan gelen fikir baskısı da, günümüzde *hakikat sonrası* (post-truth) olarak tanımlanan çağın dinamiklerini de beslemektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de devlet geleneğinin ve bunun en önemli özelliklerinden olan aşkıncılığın takibi için özellikle tarihselci bakış açısından ilham alınırken; soğuk savaş sonrası ilk on yılda kristalize olan yeniden inşacı söylemsel koalisyonun analizi için söylemselci oluşumun halihazırda sunabildiği kuramsal soyutlamalardan faydalanılmaktadır. Bu dönemde, dünya ile eş zamanlı olarak, Türkiye’de de devlette kurumsal değişim talepleri, yoğunluk kazanmıştır. Bu metinde daha önce de ifade edildiği üzere, bu kurumsal değişim talepleri, hem devletin kurucu dünya görüşünü en baştan tartışmaya açmış hem de çok

¹⁰⁶ Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”, s. 15.

heterojen bir aktör kümelenmesinden seslendirilmeye başlanmıştır. Büyük ölçüde çeşitlenen ve kapitalize olan medya üzerinden gelişen bu yeniden inşacı liberal kümelenme, 1990'lar boyunca konsolide olurken, karşısında yine heterojen bir kümelenmenin inşa olmasına da neden olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye'deki siyasetin gerilim hattı, sağ ve sol cenah siyasetler arasından, devlet olgusu merkezli bir dikey hatta taşındı; ki oluşan bu yeni siyasal alan, çalışmanın giriş bölümünde resmedilmeye çalışılmıştır.

Devlet eliyle uygulaması gerçekleştirilen neo-liberal politikalardan sonra, aynı on yılın sonunda, liberal dalganın yüzeysel değerlerini, neredeyse bir mutabakat oluşturacak şekilde, farklı siyasal görüşlerin içine zerk edebilmesi; farklı siyasal koordinatlardan gelen aktörlerin fikirsel anlamlarda birbirlerine yaklaşmasını kolaylaştırmıştır. 12 eylülle gelen aşkinci operasyonun siyasal alanda yarattığı mağduriyet duygularının, Türkiye'de siyasal görüşlerin devleti tanımlama 'açlığı' ve güdüsü ile birleşmesiyle; bu liberal etki zirvesine ulaşmıştır. Küreselleşme, bilgi çağı ve post-modern yansımalar hızlı 'okumalara' tabi tutulurken, çevrenin ekonomik -neo-liberal politikaların satın alınması- ve siyasal dönüşümü de, yeniden inşacı aktörlerin devlette değişim taleplerini yüksek sesle paylaşma motivasyonunu arttırdı. Geleneksel merkezlerin güç kaybı ile birlikte, Özal siyasetinin müesses nizam karşıtlığının popülarizasyonu da, bahsi geçen gözlem ve kanaatlerin sağlaması niteliğindeydi. Tüm bunların bileşkesinde, liberal düzlemde birbirlerine yaklaşan aktörler, cari devlet olgusu ile siyaset arasındaki hatları 'yıkma' yöneldiler. Böylelikle, cari devlet olgunun meşruiyet kaynakları olan -ya da olduğu düşünülen-, kurucu dünya görüşü ve uygulamalarında değişim talepleri seslendirilmeye başlandı. Sağ cemahtan gelenler, bu eleştirelliği, çevreyi baskılayıp izole ettiğini düşündükleri Osmanlı modernleşmesine kadar ilerlettiler. Fakat, daha önce de ifade edildiği gibi, onun -tarihsel anlamda- öncesine pek de geçemediler...

Demokratikleşmenin ve özellikle de *çoğulculuğun* ilhamları Osmanlı geçmişinde aranırken; 'modernleşme öncesi', Osmanlı merkez-çevre ilişkisi sorgulanabilseydi, belki de aşkinci devlet geleneğinin köklerine ulaşılabilecek, daha gerçekçi ve derinlikli analizler ortaya konabilecekti. Soğuk savaşın bitişinin ve Osmanlı coğrafyasında oluşan güç boşluklarının, *emperyal cumhuriyet* arzularını ortaya çıkarması; ve bunun söylemsel koalisyon ile

özdeşleşmesi -Özal siyasetinin de etkileri ile- bunun imkanlarını daralttı. *Soldan gelenlerin* ise, güncel siyasete odaklanmaları ve dar/eksik bir ekonomist bakışı aşamamaları - Küçükömer tezleri-, aşkıncı devlet geleneği ile birlikte, onun fermente ettiği siyasal kültürü ve bu aşkıncılığın toplumsal nüvelerini gözden kaçırmalarının nedeni oldu.

Çalışmadaki görüşe göre, söylemsel koalisyondan, araçsal bir devlet tanımlaması çıkamamış olmasının, ya da kuramsal dille, araçsal bir devlet inşası konusunda etkili fikirlerin üretilmemiş olmasının nedeni; çok farklı siyasal koordinatlardan gelmelerinden ziyade, (fikirlerinin) çıkış noktalarının sağlam/doğru entelektüel tabanlar üzerine oturmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, üretilen fikirlerin ve söylemlerin gündelik siyaset üzerine yoğunlaşmış olması da, aslında birincil bir zaaf olarak kaydedilemez. Bilakis, farklı siyasal koordinatlardan gelip buluşmuş olmaları ve güncelin içinde kalmaları; genelin iyiliği (umumun hayrı) tabanında siyasal ve toplumsal uzlaşmaların gerçekleşmemesinin, devletlilik düzeyini arttıracak önermesini daha vurgulu, ısrarlı ve derinlikli işlemlerini sağlayabilirdi. Birçoğu, 12 Eylül deneyimi yaşamış aktörlerin, bu basit önermeyi, kendi görgül deneyimlerinden dahi çıkarması mümkündü.

Sonuç olarak, 1980'lerin sonunu 2000'lere bağlayan dönemde, *Mehta*'nın ifade ettiği felsefi düzey ve zamanın ruhu paralelleri üzerinden, kurumsal değişim talep eden aktörler ve koalisyonları; belirsizliği evcilleştirecek -*Blyth*'ın değindiği- fikirleri oluşturamamış ve söylemleri sürdürememişlerdir. İnşacı yaklaşımın üzerinde durduğu, asla tam bilgi ve enformasyona ulaşamamaktan kaynaklan subjektif menfaat algıları ve kanaatler de, aktörlerin fikir-söylem zafiyetlerini etkilemiştir. Küreselleşmenin, bölgeselleşmenin, bilgi çağının ve özellikle de demokrasi sorunsalının yüzeysel okumaları; devlet geleneği ve onun kalıplarında gelişen siyasal kültür okumalarının eksiklikleri ile birleşince, zorlu bir alana iddialı bir şekilde giren aktörlerin başarısızlığının nedenleri olmuştur.

2. SOSYAL REFAH DEVLETİ MUTABAKATI BİTERKEN TÜRKİYE SİYASETİ

2.1. 1980 Öncesi Siyasal Durum

27 Mayıs müdahalesinin (1960) gerçekleştirenleri ve aslında 1961 Anayasası, siyasal sistem üzerinde yeni bürokratik gözetim -ve vesayet- mekanizmaları kurgulayıp kurarken, aynı zamanda, siyasal alanda ‘demokratik-çoğulcu’ bir çeşitliliğin başlangıcına da imkân vermişlerdir; ya da bu yeni durumun olası sonuçlarının, ‘o kadar’ da farkında olmadan, yolunu açmışlardır. Bu anlamda, ‘27 Mayıs’ı da, *kontrollü* bir modernleşmeci/aydınlanmacı tavrın -ve dolayısıyla *Cumhuriyet aşkıncılığının*- devamlılığında bir safha olarak ele almak mümkün gözükmemektedir. Siyasal alanın çeşitlenmesine izin verilirken, bu alanın -askeri ve sivil- kontrol mekanizmaları yeniden yapılandırılıp güçlendirilmiştir. Bir diğer taraftan, 1960’ın getirdiklerini, aşkıncı devletin, *iç ve dış değişimlere* uyum sağlamak için mutad bir kalibrasyon faaliyeti olarak yorumlamak, herhalde 27 Mayıs’ın (1960) öneminin azımsanması anlamına gelmeyecektir. 12 Mart (1971) da dahil olmak üzere, bu kalibrasyon çalışmalarında çıkan sorunlar -ve devam eden iç ve dış değişimler- sonucunda ise, daha topyekûn bir şekillendirme ve ‘uyum’ operasyonu olacak olan, 12 Eylül (1980) müdahalesi gerçekleşmiştir. Müdahalelerin, farklı gözükten dünya görüşleri ve kadrolardan gelmesi ise, geleneksel olarak siyaseti kontrol eden aşkıncı devlet davranış modelinin gerçekliğini ortadan kaldırmamaktadır.

1960 ile oluşan yeni şartlar, öncelikle, düşünsel dünyası ve toplumsal-örgütsel ilişkileri gelişen *sol*’un ‘yükselişine’ imkân tanımış; sonrasında da, *Türkçü* ve *İslamcı* sağın, Türk orta sağından bağımsız olarak, kendi toplumsal tabanlarını hızlı bir şekilde pekiştirmelerine, doğrudan ve dolaylı olarak, sebep olmuştur. Bu bağlamda, *sol*’un kendi muarızlarının oluşumlarını ve de kurumsallaşmalarını tetiklediği yorumu da yapılabilir; 1950’ler ile birlikte, köyden kente göçün yoğunlaşmasının, bu düşünce akımlarının merkez siyasetlerden kopmalarına neden olması üzerinde de durulabilir. Fakat artık her halükârda, çevre unsurlar ile iletişime geçmek, hem sağ hem de sol için, çok daha kaçınılmaz bir zorunluluk halini almaya başlamıştır. Siyasal alanın kontrolü dışına çıkmasına izin vermek

istemeyen *aşkıncı devlet geleneği*, başlarda, sol ve anti-sol karşıtlığını kendi hakimiyet alanında tutma yoluna gitmişse de; kısa sayılabilecek bir süre içinde, ikincisine (anti-sol), önce ağırlıklı destek vermiş, sonra da -dünyada yeni sağın da yükselişe geçmesiyle- ilkini, daha yüksek ölçülerde kriminalize ederek meşruiyet alanlarının da dışına itme yoluna gitmiştir. Dönem içerisinde, adım adım gelişen anti-sol devlet tavrı ve anti-sol siyasal duruşlar bağlamlarında bakıldığında, sağ'ın kompartmanlarına ayrılması da, serpilen sol'un doğal seyirlerinde olgunlaşmasının ve kendini gerçekleştirmesinin önünde engeller oluşturmuştur. Böylelikle, güçlense de, solun kuşatılmaya alınması daha kolay olmuştur. Bu anti-sosyalist 'çeşitlenmenin' ve güçlenmenin son aşamasında da, 12 Eylül gerçekleşmiştir. Doğaldır ki, bu çeşitlenmenin ve aktivizmin, sağ'a -özellikle Türkçü sağa- da 'maliyetleri' olmuş; yeniden üretilen aşkıncı devlet geleneği, 'yararlandığı' bu dinamikleri ve aktivizmi de sertlikle devre dışı bırakma yoluna gitmiştir. Fakat, 1990'lara gelindiğinde, görülecektir ki, sağ çeşitlenme -özellikle İslamcı sağ-, yeni aşkıncılığın siyaseti merkezde sadeleştirme/apolitikleştirme operasyonundan pek de etkilenmemiştir. Bunu da, 12 Eylül operasyonun istenmeyen sonuçlarından (unintended consequences) olarak kaydetmek mümkün gözükmektedir.

Kendine konjonktürel 'dünya görüşü' olarak, *Türk-İslam sentezini* ve *neo-liberal* iktisadi dönüşümü seçen 12 Eylül rejimi (sivil paydaşlarıyla birlikte asker bürokrasi), en sert kriminalizasyon ve sonrasında da de-politizasyon operasyonlarını da sol üzerinde ve sola yönelik olarak uygulamıştır. 1970'lerde, solun karşısında konum alan siyasetlerin ve aktörlerinin de bu 'cezalandırma' süreçlerinden nasibini alması ise, amaçlanan '*ideolojik politizasyon düzeyi düşük denge sistemi*' -tüm aktivizmlerin soğutulması- için hem siyasal alanın temizlenmesini sağlamıştır, hem de bu vesileyle topluma, 'hiçbir tarafın kayırılmadığı' mesajı verilmeye çalışılmıştır. Geleneksel olarak da, korku ve ümit arasında tutulan ve bocalayan toplum, sert fakat hakkaniyetli pederşahi devlet imajından mahrum bırakılmamıştır. Bu bağlamda da, tek ideolojinin Atatürkçülük olabileceği sıklıkla vurgulanırken, yeni sağ bir Kemalizm yorumu üzerinden kurucu dünya görüşü -ve devlet miti- pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Hedeflenen bu 'uysal' siyasal düzen için, *manevi değerler* (İslam, Türklük) ve vülger bir *piyasacı yaklaşım* üzerinden, toplumsal ve siyasal anlayışlar/muhayyileler yeniden

şekillendirilmek istenmiş; ve günün sonunda da, Türkiye, soğuk savaş düzeninin sona erişini, bu sürecin hem hedeflenen ve hem de muhtemelen aslında *istenmeyen sonuçları* (unintended consequences) ile birlikte karşılamıştır. 1990'lar gelindiğinde de; küreselleşmeci ve post-modernist bir -siyasal- liberalizmin Türk-İslam sentezine üstün gelmesi (1) ve kurulan -desteklenen- ilintili imgelerin araçsallaşarak aslında amaçlanmamış olan bir Osmanlıcı* vizyona dönüşmesi (2), İslamcılığın müstakil bir ideoloji olarak güç kazanmaya başlaması (3), Kürt siyasetinin pekişmesi ve onun da müstakilleşmesi (4), -milli kültür çerçevesi sınırları içinde- yapılandırılmak ve 'güçlendirilmek' istenen merkez siyaset(ler)in, takip eden on yılda, tam tersine bir erime süreci içine girmesi (5), vs... Türkiye'nin uzun yıllardır uyguladığı ithal ikameci devlet kapitalizminin, 1970'lerde yaşadığı tıkanmayı aşması için, 'hızla' uygulamaya konan 'neo-liberal politikalar', daha 1980'ler tamamlanmadan 2000'lere uzanan krizler silsilesini başlatırken; 'Türk-İslam sentezi', hem küresel(leşme)ci hem de ona karşıt olan görüşlere (ulusalcı, devletçi) 'ilhamlarını' bırakarak 'tedavül'den kalkmıştır.

İlerleyen başlıklarda, 12 Eylül'ün şekillendirdiği on yıla geçmeden önce, yeni sağ'ın 1980'lerde Türkiye'deki ilk 'yansımalarını' başat olarak karakterize eden *Türk-İslam sentezi* (Aydınlar Ocağı) ve Türkiye'nin iktisat politikalarını kökten değiştiren *neo-liberal dönüşümü* hazırlayan 'şartlar' üzerinde durulmaktadır. Bu başlığın konusuna geri dönülecek olur ise:

1960'lardan 1980'e, adım adım yoğunlaşan ve yeraltında da (gayri-meşru, yasadışı, vs.) faaliyetlerini arttıran solun dinamizmini dört parçada görmek mümkündür. *Birincisi*, TİP'in (Türkiye İşçi Partisi), 1965 seçimlerinde, uygulanan milli bakiye sisteminden de faydalanarak, meclise girmesidir; ki bu gelişme, 12 Mart 1971 müdahalesine giden sürecin nedenlerinden biri olarak da ele alınabilir. TİP milletvekillerinin meclise girmeleri, yükselen

* Oysa ki, Aydınlar Ocağı, hümanizmi, Osmanlıcılığa teşne ve onun yolunu açan bir akım olarak görüyordu. 1990'lara gelindiğinde ise, paradoksal olarak, siyaset ve onu besleyen anlam dünyalarına bırakılan imgeler, başka bir tür pragmatik Osmanlıcılığı beslemişti. 1970'lerde ise: "Onun için hümanizm yeni bir Osmanlıcılık, Osmanlıcılığın Türk topraklarında yeniden galebe çalmasıdır. Ve bugünün Türkiye hümanistleri dünkü Osmanlı kozmopolitlerinin torunlarından başka bir şey değillerdir. ... Hümanistler Türkiye'yi, sanki küçülmüş bir Osmanlı topluluğu imiş gibi, karışık bir cemiyet olarak görür ve öyle göstermeğe çalışırlar. Türkiye'yi yetmiş iki milletten ibaret melez bir camia gibi görmek temayülündedirler. Bu ilim bakımından da, realite bakımından da tamamiyle yanlış ve haksız bir iddiadır."; Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1975, s. 185-188.

sol'un, sisteme yasal ve meşru eklemelenmesi olmuşsa da; bu deneyim, içeriden ve dışarıdan kaynaklanan nedenlerle, uzun soluklu olamamıştır. *İkinci olarak*, bu dönem, genç ('68) kuşağın, gitgide silahlı mücadeleye dönüşen, sokak eylemlerine sahne olmuştur. Belki de, müesses nizamı en çok 'rahatsız eden' ve sonrasında alacağı pozisyonları belirleyen de, bu 'yeni' mecra ve bağlı dinamikler olmuştur. Toplumun genç kesimleri içinde harekete geçen bu dinamikler, aşkinci devlet geleneğinin reflekslerini de hızlı bir şekilde harekete geçirmiştir. *Üçüncü olarak ise*, bir kısım sol entelektüellerin ve oluşumlarının, geliştirdikleri 'sol Kemalizm' yorumlarını, asker bürokrasi üzerinden (TSK unsurlarının işbirliğiyle), siyasete hâkim kılmaya çalışmaları; solun o dönemdeki coşkulu, endişeli ama ümitli ve bir hayli 'ivedi sonuç almak isteyen' (acilci)¹⁰⁷ ruh halini resmetmektedir. Dönemin sol oluşumları, o dönemin dış ve iç konjonktürlerinde, bir şey yapılacaksa, hem bunun tam vakti olduğunun hem de yapılmazsa, kısa süre içerisinde, Türkiye'nin emperyalist kapitalizme tamamen teslim olacağının kanaat ve algıları içindedirler. *Dördüncüsü de*, CHP'nin, 12 Mart süreci içinde, 'ortanın solu' kavramının altını doldurmayı seçerek, ılımlı denebilecek popülist bir sol söylemi, Bülent Ecevit liderliğinde, kitleselleştirebilmesi, bunu yaparken de 'çevre' unsurlarla doğrudan iletişime geçmeyi seçmesidir. İşte bu dördüncüsü, aslında, ilk üçünü besleyen dinamikleri alıp siyasal sisteme entegre etme potansiyeline sahipti. Fakat, bir diğer taraftan, Cumhuriyeti kuran ve müesses nizamın başat aktörü olan kurumun, çevre güçlere bu yönelimi; mevcut siyasanın tüm 'inanç' (belief) sistemini ve yönelim seçimlerini -doğru algılarını- dumura uğratabilecek, bir izlek şekillendirme (path-shaping) iddiası da taşımaktaydı. Yine tarihselci inşacılık kapsamında bakıldığında, bahsi geçen, 'eski'ye meydan okuyan 'yeni fikir', sistemin tam da içinden gelmişti. Fakat, çalışmanın ilk bölümde verilen ilgili tartışmalarda sunulduğu üzere, eski fikir, çoğu zaman yeniye karşı da galip gelebilmektedir.

12 Mart'ı, 1960 sonrasında vesayetçi gücünü ciddi şekilde pekiştiren asker bürokrasinin, kıl payı da olsa, 'sağ siyaset lehine' tavrını alması olarak okumak yanlış olmayacaktır; her ne kadar, yaklaşık iki sene sürecek olan teknokrat hükümetleri ile, Türk

¹⁰⁷ Orhan Koloğlu, **Numaracı Cumhuriyetçiler: II. Cumhuriyetçiler Hakkında Herşey**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007. Koloğlu da, bu çalışmada, bu tür değişim taraftarlarını 'acilci' olarak nitelemektedir.

sağı da ‘bekleme odası’na alındıysa da... Aslında, son ana kadar, iç kamuoyunda olası görülen, askerin, solun lehine tavır almasıydı. Asker bürokrasinin bu denli inisiyatif alarak öne çıkmasının bir nedeni de, sivil bürokrasinin ve ona yakın entelijansiyanın, 1960’lar boyunca, siyasal çeşitlenmelere doğru kanalize olup devletli aşkıncılıktan uzaklaşmaya başlamış olmasıdır. Başka ve daha basit bir ifadeyle, bazı sivil bürokratik unsurlar ve entelijansiyanın siyasal seçimlerini yapmış olmaları, onları ‘siyaset-üstü’ aşkıncı devlet davranış modellerinin dışına itmiştir. Sola eğilimli modernist-aydınlanmacı kadroların boşalttığı devletli alanların yeni talipleri ise, sağ cenahta hazır ve istekli şekilde beklemekteydiler. Bir başka ifadeyle, kurucu unsur CHP, sivil bürokratik unsurlar ve o düşünsel alanlardaki entelijansiya, adım adım izleğe yeni bir fikri şekil biçmeye doğru yönelirken; sağ kanattan devletli pozisyona talipler çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında da, not etmek gerekir ki, Türkiye’de devletin, siyasal düşünceler lehine koyduğu ağırlık, o siyasi düşüncenin temsilcisi olan kurumsal oluşumlara (siyasal partiler, vs.) ‘yarar sağlamak’ durumunda da olmamıştır. Pekâlâ, devlet, bir siyasal görüşü-akımı destekleyip, onunla ilgili siyasal kurumları cezalandırabilmektedir; ki bunun örneği, 1980 sonrasında da netlikle görülecektir.

12 Mart müdahalesi ile, TSK içinde sol lehine tavır koyan aktörler ise, rakip -sonradan hâkim- görüş (kamp) karşısında, bir anlamda, daha sonra tazmin edilemeyecek bir yenilgi almış oldular. Bu *ikilik* ya da *karşıtlık*, içine girilen yeni on yılda (1970’ler), sadece siyasetin değil bürokrasinin de kutuplaşma ya da cepheleşme halinde ve yolunda olduğunun bir göstergesi olmuştur. 12 Eylül’ü gerçekleştirenler, müdahale gerekçelerinin içinde, ‘ordu’daki bölünme riskini/tehlikesini de sayarak, o dönemki devlet aklının, bir çeşit, kırmızı çizgisini ifade etmişlerdir. 1970’leri karakterize eden kutuplaşma hallerinin oluşturduğu ‘güç boşlukları’ -ve(ya) tercih edilen kaotik ortam ve şartlar-, halen birçok kanlı olayın (1 Mayıs 1977, çeşitli siyasi cinayetler, vs.), ‘komplo teorilerine’ -örtülü operasyon senaryolarına-başvurmaksızın, *açıklanamamasının* da nedeni olmuştur. Bu kaotik ortam ve sonuçları; 1980’lerde, asker bürokrasinin -ya da güç kazanan anti-sosyalist devlet tavrının-, 12 Eylül müdahalesi için ‘şartların iyice olgunlaşmasına’ izin vermesi ve hatta olgunlaşmasını teşvik

etmesi olarak da, yorumlanacaktır. Sadece sol değil aynı zamanda sağ cenah tarafından seslendirilen bu tür iddialar, bugün de hala, varlığını güçlü şekilde sürdürmektedir.

12 Mart'ın, sol gençlik hareketlerine, entelektüellere ve oluşumlara yönelik operasyonları ile açığa çıkan 'potansiyeli', değerlendiren ise, CHP ve onun yeni lideri *Bülent Ecevit* olmuştur. 12 Mart'ı 'kendisine' -CHP içindeki ortanın solu hareketine- yapılmış kabul edip 'karşıt bir tavır' alarak, parti içinde giriştiği liderlik mücadelesinden galip çıkan Ecevit, daha önceden ve İnönü tarafından ortaya atılmış, ortanın solu kavramının 'metnini' yazmaya girişerek, onu 1970'lerde karakterize -edebildiği kadar- etmiştir. CHP'nin devletli karakterinin sivilleşmesini sağlayarak, parti politikalarını popülerleştirme ve bunu seçim başarısına tahvil etme maharetini de göstermiştir. Önceden de ifade edildiği gibi, Ecevit'in bu açılımı ya da meydan okuması, sistemin -devletin- içinden bir yeniden şekillendirme teklifi-fikri (ideational path-shaping) olarak da okunabilir. Fakat, bu fenomen, her şeye rağmen, 1970'ler boyunca tek başına iktidar imkanını, küçük farklarla da olsa, yakalayamamış; ve kendini 1980'lere taşıma şansını, iç ve dış işbirliklerinde yaşadığı sorunlardan dolayı, daha 1970'lerin sonlarına doğru yitirmeye başlamıştır.

Dünya kapitalizminin ve ikinci dünya savaşından beri neredeyse genel kabul görmüş olan *sosyal refah devleti mutabakatının* 'sıkıntı'ya girdiği bu dönemde, ısınan Kıbrıs meselesine Türkiye'nin (CHP-MSP koalisyonu) müdahalesi de, Ecevit CHP'sinin yakaladığı koalisyonlu iktidar şansının (1974), uzun sürememesinin nedenlerinden olmuştur. Oysa ki, Ecevit liderliği, Kıbrıs hareketinin şekillendirdiği-'ateşlediği' milliyetçi kamuoyu eğilimlerinin, CHP'yi, bir sonraki seçimde, tek başına iktidara getirebileceği beklentisi içine dahi girmiştir. Fakat günün sonunda, Batı dünyasında anti-sosyalist cephelenmeleri destekleyen 'Atlantik hattı' (ABD, NATO) ile sorunlu bir ilişki (Kıbrıs meselesi, haşhaş ekimi, bizihi sola yönelimin tercih edilmesi ve 1978 ile birlikte 'dışarıdan' gelmeye başlayan iktisat politikası değişim tekliflerinin kabul edilmemesi) içine giren Ecevit CHP'si, takip eden yıllarda, hiçbir zaman tek başına iktidar gücünü sağlayamamıştır. Kente göçler ve ithal ikameci sanayi ile oluşum sürecine giren işçi sınıfı ve sol'un bu kesimler nezdinde kazandığı anlam, yeni CHP'nin itici güçleri olsa da; buna mukabil, gelişen iç ve dış anti-sol

dinamikler ve uygulanagelen iktisat politikalarının tıkanma sürecine girmesi, bu gelişim sürecini, önce engellemiş, sonrasında da, tamamen durdurmuştur.

1960'lardan 1970'lere geçerken, *orta sağ*ı zayıflatacak şekilde, kendi siyasal yapılarını oluşturacak olan *Türkçü* ve *İslamcı* sağlar da, 1970'lerdeki kuvvetli 'anti-sol şartların elverişliliğinde', kendi toplumsal bağlarını hızlıca pekiştirebilmişlerdir. Bu da, CHP'nin 'merkez'deki 'zıddı' Adalet Partisi'ni Türkçü ve İslamcı sağları içeren MC (*Milliyetçi Cephe*) hükümetlerine 'liderlik' etmeye sevk etmiştir. 1975-1978 yılları arasında iki kere kurulup toplamda yaklaşık üç sene boyunca devam eden MC hükümetleri ile 'istikrar' sağlanamadığı gibi; bu koalisyonlar, Türkiye siyasetinde yegâne sorunun, sağ-sol karşıtlığı olmadığını da ispatları olmuşlardır. 'Sağ'lar arasında da azımsanamayacak yaşamsallıkta problemler, o gün de (1970'ler şartlarında) yaşanmıştır. 1970'lerin ikinci yarısı, Türkiye'de *devlet* geleneğinin otoritesinin zayıfladığı -aşırı araçsalcı savrulmalar anlamında- ve *kimlik* çatışmalarının zirveye ulaştığı dönemleri kapsamıştır. Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen güç boşluklarının üzerine oturduğu nedensellikler, sadece sağ-sol gerilimi ile alakalı olarak gelişmemiştir. Bu dönemde, kurumsal konsolidasyonları henüz oluşmamış olan yapılar üzerinde oturan *siyasal elit*; devlet kurumlarında kilitlenme yaşanması pahasına, 'yer kapma' ve 'alan genişletme' (kadro ve kaynak dağıtımı, aşırı araçsallaşma) motivasyonları ile hareket etmiştir. *Bürokratik elitin* de, 1960'lar ile başlayarak, siyasal bölünmelerde yerini alması ve kaotik gerginliğin içine girmiş olması da, gözlemlenebilen bir olgudur. Sağın çeşitli tonlarına hitap etmek durumunda -'zorunda'- olan AP ve iç ve dış olumsuz şartlara rağmen solun ortadaki güçlü temsilcisi olan CHP'nin, kurma başarısını gösteremedikleri *büyük koalisyon* (grand coalition) ya da uzlaşma, bugün dahi, 12 Eylül'e giden yolu kolaylaştıran 'hata' olarak tespit edilmektedir. Kaldı ki, 'bu dönemin' sonunda *altı ay ve yüz on beş oylama turu* sonunda dahi yeni *cumhurbaşkanı seçilememiş olması*, bizzat siyasal elitin neden olduğu kilitlenme ve güç boşluğuna en önemli örneklerden biri olarak verilebilir.

12 Eylül müdahalesi gerçekleştiğinde, Türkiye'de siyaset, halen yeni cumhurbaşkanını seçememişti. Bu da, Türkiye'deki *aşkıncı devlet geleneği* üzerine oturan *siyasal kültürün*, 'umumun hayrını' hedefleyen *uzlaşma* -asgari müşterekte buluşma- modellerini geliştirememiş olmasının göstergelerinden olmuştur. Uzlaşmaların

gerçekleştirilememiş olması da, siyaseti ve hitap ettiği toplumsal alanları iç ve dış manipölasyonlara ve *müdahalelere* açık hale getirmiştir. 12 Mart sonrasında, askeri bürokrasinin ‘dayatmalarına’ karşı gösterilen -uzlaşmacı değilse de- paralel ‘sivil tutum’ (örneğin 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimleri) üzerine koyularak geliştirilememiştir. Bu başarısızlıklar, toplumsal yarılmaların ve paniklemelerin yanı sıra, siyaseti besleyen ve yönlendirebilen ‘fikir’lerin de keskinleşip daha ‘*düşmanca*’ haller (antagonistik) almasına neden olmuştur. Bir dönem, *bir kesim sol*, asker bürokrasi ile iş birliği içinde, otoriter bir yönetim kurmaya çalışırken; yine bir dönem, *bir kısım sağ görüş*, bir askeri yönetime ideolojisini benimsetebilmiştir. İlkinde (1971), bazı kesimleri ‘hayal kırıklığına’ uğratarak, sağdan yana ağırlığını koyan asker bürokrasi, ikincisinde (1980) ise, büyük ölçüde yine ‘sağ’dan sunulan programları uygulamaya almıştır.

2.2. Yeni Sağ’ın Türkiye Yansımaları (1970’ler) ve 12 Eylül Restorasyonu

Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1960’lar ile birlikte sola eğilimli modernist-aydınlanmacı aktörlerin, devletlu pozisyonlardan daha siyasi pozisyonlara doğru hareketlenmesiyle -ki 1970’lerde Kemalizmin bürokratik yorumunun zemin kaybı da bununla ilintilidir-, sağ cenah aktörler, boşalan bu devletlu pozisyonlara doğru hareketlenmeye başladılar. Aslında 1960’lardan beri, kendi içinde de, siyasal çeşitlenme yaşayan asker bürokrasi, buna karşı ilk adımını 1971’de atarak, hem kendine iç balans ayarı gerçekleştirdi hem de siyasetteki ağırlığını-etkinliğini arttırma dönemine girdi. Osmanlı-Cumhuriyet çizgisinde, sultanda, bürokraside, partide, liderde, ama yine de en çok bürokraside ve bağlantılı sivil unsurlarda tecelli eden *merkezin* içine girdiği bu yeni durum, devlet geleneğinin 1970’lerde aşırı araçsalıcı savrulmalarına neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, geleneksel olarak, aşkıncı modelin normlarını üreten merkez, kendi içinde bölünmeye başlamış, ve içinden bazı unsurlar da, bağımsız olarak, çevre güçler ile doğrudan iletişime geçmeyi seçmiştir.

Siyasette egemen olma umutları taşıyan sol’un boşalttığı devlet alanlarının (bürokrasi, entelijansiya), yeni talipleri ise, sağdan (sol karşıtlığından) gelmekteydi. İç, ama özellikle de dış konjonktür ise, bu hareketlenme ve faaliyetleri desteklemekteydi. Türkçülük

İslamla sentezlenirken, dönemin şartlarında liberal denebilecek görüşler de, devlet'in yaşamsallığını, bireyin ve özgürlüklerin önüne alarak, Türk-İslamcı (milli kültürcü) görüşe doğru yaklaşmaktaydı. Ne 27 Mayıs ne de 12 Mart müdahalesi ile problem yaşayan bu görüşler, siyasal partiler ile de, mesafelerini mümkün mertebe koruyarak, devletin 1980'lerdeki müstakbel -gelmekte olan- dünya görüşüne 'katkıda bulunmaya' hazırlanmaktaydılar. Devlet geleneği izleğinin yeniden ve yeni fikirlerle konsolide edilmesi için siyasal alanın da temizlenmesi gerekecekti; ki yeni bir siyasal kültürün bu izlek üzerinde şekillenmesi tercih edilecekti. Yeni siyasal alan için de, Atatürkçülük, içeride milli-manevi (milli kültürcü) değerlerin desteğine alınırken, Batı'ya olan bağının ise, neo-liberal politikalar ile dünya ekonomisine entegrasyon üzerinden kotarılması adım adım zihinlere işleniyordu. Bu minvalde, muasır medeniyet seviyesine ulaşılması, neo-liberal iktisat politikaları ve teknolojik sıçramaya delege edilmiş oluyordu. Aslında, bu kurgu ile, Batı'nın sadece teknoloji ve tekniğinin alınması fikrine yakınlaşılmış oluyordu; ta ki önce küreselleşme sonra bölgeselleşme olguları bu kurulumu bozana kadar.

Bu bağlamda, bu çalışmada, *Aydınlar Ocağı*'nın ve *Yeni Forum Dergisi*'nin faaliyetleri, *neo-liberal* ve *neo-muhafazakâr* görüşlerin bileşiminden oluşan *yeni sağ* olgusunun, 'erken' Türkiye yansımaları olarak nitelenmektedir. Neo-liberalizm, devlet harcamalarını işlevselleştiren Keynezyen iktisat uygulamalarını -ve sosyal refah devleti mutabakatını- karşısına alırken, ekonominin idaresini piyasaya ve parasalcı strateji ve taktiklere teslim eden görüşün adıydı. Devlet koruması bireyin hayatından çıkarıldığı için de, muhafazakarlar için anlam ifade eden aile ve cemaat dayanışmaları, bu anlamda neo-liberallerin kabulleri arasına giriyordu. Neo-muhafazakâr görüş de, buna karşılık olarak, bireyi ve diğer bazı -muhafazakar yaşam formlarını zedelemeyecek- özgürlüklerini tanıyarak, neo-liberalliğe 'beyaz bayrak' göstermekteydi. Sonuçta da, yeni sağ ve bileşenleri, ikinci dünya savaşı sonrasında sol görüş ve onun kapitalist dünyadaki kazanımlarının karşısına, hem devletlerin 'mecburen' ikna oldukları reçeteler ile çıkmış oldu hem de kendi(leri) için bir kazan-kazan oyunu kurabildi. 1990'lara gelindiğinde ise, liberalizmin de zaferini ilan etmesiyle, yeni sağ, başka düşüncelere nüfuz ederek ve dönüşerek dönemsel misyonunu tamamlamıştır.

Aslında, çok daha yerel motifler taşısa da, yeni sağın Türkiye yansımalarının akıbeti de, benzer şekillerde gerçekleşmiştir. Türkiye yansımalarına özgünlüğünü veren en önemli unsur ise, devlet geleneğinin ve aşkıncılığının yeniden inşasındaki işlevsel-operasyonel rolleri olmuştur.

2.2.1. Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi

Askeri müdahaleye doğru yaklaşırken, ortanın solunu temsil eden CHP, büyük uzlaşmada (CHP-AP koalisyonu) kendi üzerine düşeni yerine getiremezken, dönemin sonlarına doğru, kendi iç (hizipler) ve örgütsel (Ör. DİSK) ‘uzlaşmaları’ da zayıflamaya başlamıştı; ki bunların sonuçları, 12 Eylül sonrasında iyice görünür hal almış, orta sol, soğuk savaşın bitişini parçalı bir şekilde karşılamıştır. 1960’ların ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen sol ve 12 Mart ile toplumsal desteğini sürekli arttıran Ecevit CHP’si, dönemin sonlarına doğru, kaotik siyasal ortamda güç kaybederken; başlardaki güç kazanımlarının -sol dünya görüşünün gelişen hegemonyası- karşı tarafta konsolide ettiği anti-sol cephenin karakteri, adım adım *milliyetçi-muhafazakarlık* (Türk-İslam) olarak belirginleşmekteydi. Geleneksel manevi değerleri merkeze alan bir milli kültürcülük üzerinden gelişen bir yerlilik ve millilik iddiası, ‘merkez’in yeni norm üreticisi olma iddiasını taşımaktaydı. Elitist bir karakterde kendini gösterme eğiliminde olsa da, bu yeni merkezin, çevrenin has organik parçası olma iddiası bulunmaktaydı; ki bu önerme ilerleyen yıllarda da sahiplenilen ve sıklıkla da kullanılan bir argüman oldu.

Milliyetçi-muhafazakarlığın seçeceği *devletlu ve sağlı uzlaştırıcı* -bir araya getirici- çizgi, on yılın başlarında (1970’ler) sağa doğru meyleden ‘devlet aklı’na da nüfuz etmeye başlamıştır. Bu görüşlerin, *manevi değerler* ve özellikle de -tasavvur edilen- *milli kültür* üzerinden siyasal alan için uygun gördüğü ‘dar’ şablon, on yıl içinde, asker bürokrasinin amaçladığı ‘restorasyon’ için biçilmiş kaftan halini almıştır. Sağ cenahta, 1961 Anayasası için hâkim olan ‘bol geldiği’ kanısı, 12 Mart 1971’e giden süreç ile başlayarak, asker bürokrasiye de peyderpey intikal etmiştir; ki 12 Eylül ve 1982 Anayasası ile bu görüşler açıkça dışa vurulmuştur. Bunun yanında, asker bürokrasi, 1960’da ‘birlikte’ hareket ettiği sivil bürokratik ve entelektüel unsurlara karşı, 1970’lerde, daha mesafeli ve temkinli pozisyonlar belirlemiştir.

Devlet aksındaki bileşkede modernist-aydınlanmacı-sol düşüncelerin payı azalırken, sağ siyasal düşüncelerin oranı -ve aktörlerinin etkinliği- ise artmıştır.

Orta sağın temsilcisi Adalet Partisi'nin, CHP ile 'büyük koalisyon'a yanaş(a)mamasının bir önemli sebebi de, sağda gerçekleşen entelektüel/ideolog hareketlenmelerinin, 1970'ler ile birlikte 'organize' olarak, yükselen sol karşısında, sağda geniş bir 'cephe'yi oluşturma ve ona ideolojik bir karakter/ortak payda biçme çalışmalarıdır. Ekonomide *kalkınmacı popülizm* imkanları, 1970'lerin ikinci yarsına gelindiğinde, iyice daralan orta sağ siyaset, bu dönemde *ideolojik popülizme* ağırlık vermek durumunda kalmış, bu görüşlerin işaret ettiği alanların dışına pek de çıkma imkânı bulamamıştır¹⁰⁸. Bahsi geçen entelektüel hareketlenmenin adı da, *Necip Fazıl Kısakürek*'in de yönlendirmesi ile '*Aydınlar Ocağı*' olmuştur¹⁰⁹. 1970'ler boyunca, ilişkilerini/ittifaklarını, İslamcı sağdan Türkçü sağa doğru kaydıran Kısakürek'in, 'CHP zihniyeti' karşısında aradığı 'Büyük Doğu' ideali, 'bir bakıma', karşılığını Ocak'ın *Türk-İslam Sentezi*'nde bulmuştur¹¹⁰; en azından 1970'ler itibarıyla. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Türkçü siyasetin ve Türkçü (milliyetçi) entelektüalizmin, 1960'lar ile başlayarak İslam'ı düşünsel ve siyasal duruşuna eklememesi, bu 'aktör' hareketlenmesine öncülük etmiş ya da mümkün kılmıştır da denilebilir. *Taşkın* da, 'aydın' kavramının seçilmesini, gitgide güçlenen sol entelektüelizme karşı 'yerlilik' iddiası ile ilişkilendirmektedir. Ocak tarafından yoğunlukla kullanılan bu 'yerlilik ve millilik' ikilemesi, günümüzde de kullanışlılığını sürdürmektedir; bir bakıma da aslında bu entelektüel-siyasal oluşumun mirasıdır.

Aydınlar Ocağı, gayet dar ve herkese açık olmayan elit bir grup olarak faaliyetlerine başlamış, 1980'lerdeki nisbi genişlemesine ve bir ölçüde siyasete angaje olmasına rağmen, bu karakteri ile etkinliğini sürdürmeye çalışmıştır. 1970'lerden 1980'lerin sonuna kadar olan

¹⁰⁸ Emin Alper, Özgür Sevgi Göral. "Aydınlar Ocağı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 584. Yüksel Taşkın, "Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslâm Sentezi, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 389

¹⁰⁹ Ocak'ın öncülü ise, 1962 yılında kurulan Aydınlar Kulübü olarak gösterilmektedir. Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Ekim 1991, s. 187-188.

¹¹⁰ Murat Güzel, "Necip Fazıl Kısakürek", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 337-338.

çizgisine bakıldığında ise, Türkçü siyasetten gelenlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Beşerî bilimler, kültür ve edebiyat alanlarından akademisyenler, işlenen konuları popülarize edebilme yetisine sahip milliyetçi-muhafazakâr gazeteciler ve bir kısım işinsanları; Ocak'ın öne çıkan isimleri olmuşlardır. Seminerler, toplantılar ve manifesto niteliğindeki yayınların yanı sıra, *Tercüman*, *Orta Doğu* gazeteleri ve *Yeni İstiklal*, *Türk Edebiyatı* ve *Boğaziçi* dergileri, Ocak'ın görüşlerinin dile getirildiği yayın organları olmuştur¹¹¹. Ocak, bu şekilde, *arabulucu*, *fikir-söylem üretici*, fakat diğer taraftan da siyasete angaje olmadan *devlet görüşünü belirlemeye* talip kurgusunu korumak istemiştir; ki 12 Eylül idaresinin ve 'etkinliğinin' olduğu dönemde de (1980-1989), bunu büyük ölçüde başarmıştır. Günümüzde de, Türk-İslam sentezi görüşünün bıraktığı nüveler, kavramlar ve imgeler, hem devlet dilinde varlığını sürdürmektedir hem de bunlara gerektiğinde siyasal alan (aktörler, kurumlar) tarafından sıklıkla başvurulmaktadır.

Ocak'ın ve ortaya koyduğu Türk-İslam sentezi görüşünün, günceldeki (o günün koşullarındaki) tepkiselliği ve de karşıtlığı, 1961 Anayasası'na ve *yükselen sol siyasete* karşı olmuştur. 27 Mayıs'a yönelik öne çıkan bir eleştirinin olmaması ise, dikkat çekicidir. Tahmin edilebilir ki, bu tavır, Ocağın siyasi pozisyon almak istememesinden ve kararlı bir duruşla devletli bir pozisyona talip olmasından kaynaklanmıştır. *Tarihsel eleştiri* ise, Atatürk sonrası dönem ve bu dönemin 'yanlış' *Batılılaşma* politikalarına odaklanmaktadır. Bu yanlışlık ise, Batı'nın ürettiği 'hümanizma'nın Atatürk tarafından inşa edilmeye çalışılan 'milli kültür'e tercih edilmesidir. Ocak görüşlerine göre, bireyi devlete ve millete 'üstün' kılan bu yaklaşımlar, *Grek-Latin* kültürü ve *Rönesans* olgusu üzerine oturan *Batı medeniyetinin* 'yapımıza' uymayan ürünleridir. Buna ilave olarak, sol ve özellikle komünizm de, hümanizma ile açılan kapıdan girip toplumsal ve siyasal değerlerimizi tehdit etmektedir. 1960'ların sonuna gelindiğinde ise, sol'un, düşünce, kültür ve bir ölçüde aksiyon üzerinde kurduğu hegemonya da, milliyetçi-muhafazakar aydını örgütlenmeye teşvik etmiştir:

"Aydınlar Ocağı Başkanı *Süleyman Yalçın* o günleri şöyle anlatıyordu: "1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketleri Türkiye'ye de intikal etti. O sırada hepimiz doçent,

¹¹¹ Sema Basmacı, *Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980'lerden 2000'li Yıllara Devreden Milliyetçi Muhafazakar Bakiye*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 19.

profesör olmuştuk. Üniversitede solcu arkadaşlar fikirlerini değişik şekillerde mütemadiyen gösteriyorlar ve gençleri destekliyorlardı. Sağcı bilinen insanlara saldırılar oluyor, hakaretler yapılıyordu. Biz de ‘Bu vatana, bu devlete inanıyoruz. Bunun *manevi değerlerini müdafaa etmeliyiz.*’ diye düşündük. Birkaç toplantı sonunda Aydınlar Ocağı teşekkül etti.”. ... Derneğin hedefi, *Türk sağının iki kampını*, İslamcılar ve Türkçüleri biraraya getirmektir. *İbrahim Kafesoğlu* tarafından ortaya atılan “*Türk-İslam sentezi*” bu iki akımı düşünce düzeyinde birleştirmeyi hedefliyordu. Yalçın’a göre “Kafesoğlu’nun fikirleri, Ziya Gökalp ve Nihal Atsız’dan geliyordu. Kafesoğlu 1970’lere kadar oralarda kalmış, sonra *İslam’ın vazgeçilmezliğini* anlamıştı.”¹¹²

Yalçın, Kafesoğlu’nun ölümünden sonra yayınlanan çalışmasına yazdığı önsözde de şöyle demektedir:

*“Kendi tabiriyle bu romantik, dasitani milliyetçi görüşten, Türk’ün gerçek çehresiyle ne ve kim olduğunun ilmi zeminine inmek ister. Bunun için tarihçi olur. ... Türk’ün kendine has soy ve kültürü ile tarih sahnesine çıktığını, bu kültürün önce “Bozkır Kültürü” halinde belirlendiğini görür. Son 1000 senelik tarihindeki İslam inancının ise Türk’e gerçek ve değişmez şahsiyet verdiğini müşahade eder. ... İslam, sanki Türk’ün bedeni için biçilmiş bir elbise gibi onun bedenine ve hayatına oturur. ... Prof. İ. Kafesoğlu’nda romantik Türkçülük devri nihayete erer ve 1970-80 seneleri içinde daha ileri ve ilmi seviyede kültür milliyetçiliği safhasına ulaşır.”*¹¹³

Yalçın’dan yapılan ilk alıntı, Ocak’ın kurulma şartlarına bakışını ve buna karşı gelişen motivasyonunu ilk elden ve net bir şekilde özetlemektedir. İfade de dikkat çeken, bir diğer unsur da, bir *Türk-İslam sentezine* (milli kültür) ulaşma hedefinin yanı sıra, Türkçüleri ve İslamcıları da bir araya getirme isteğidir. Dolayısıyla, oluşumun, düşünsel ve ideolojik olmasının yanında, bir de siyasal oluşumlar arasında arabulucu (mediator) olmak gibi bir ‘diplomatik’ misyonu da bulunmaktadır. Zira, Ocakçı görüşün bir kaygısı da, 1960’ların sonu itibarıyla, Türkçü ve İslamcı siyasetlerin, orta sağdan bağımsız hareket etme yoluna gitmiş

¹¹² Mehmet Umur, Tanıl Bora, “Aydınlar Ocağı 12 Eylül’den sonra doludizgin: Türk-İslam “Masonları””, **Yeni Gündem**, Yıl: 3, Sayı: 51, 22-28 Şubat 1987, s. 11. Not: İtalikler, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹¹³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk-İslam Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 8-9. Not: İtalikler, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, bu ‘ayrılma’lar, Türk orta sağına liberallere ve kozmopolitlere teslim edilmesi, riskini de barındırmaktadır. Bu anlamda, Türkçü ve İslamcı sağları, üretilecek normlar ile söylemsel sınırlamalar içine alarak kontrol etmek, devletlu bir misyon olarak Ocak’ın önündedir. Çünkü, aksi takdirde, çevreye benimsetilecek normları üreten merkezin hakimiyet altına alınmasının da bir anlamı kalmamaktadır.

Aslında, çoğu zaman, üstü örtülü bir şekilde, milli kültürün hâkim kılınması çabaları içinde, İslam’ın araçsallaştırılması da söz konusudur: Türklük ve en önemlisi Devlet için ‘İslam’ın vazgeçilmezliği’ -yukarıda, Süleyman Yalçın’dan-. Yine *Yalçın*, Milli Görüş çizgisi ile ilişkilerinin geçmişini şu şekilde anlatmaktadır: “Milli Nizam Partisi’ni kurmak istediği zaman bana ve arkadaşlarımıza geldi, parti kuruluşu hakkında fikirlerimizi sordu. Partiye kurucu olarak girmemizi teklif etti. Biz de böyle bir *partiye lüzum olmadığı* söyledik, ondan sonra da yollarımız ayrıldı.”¹¹⁴. Yine gösterilen ilgili kaynağın aynı bölümünde, Necmettin Erbakan’ın Ocağın anti-komünizm odaklı ve vurgulu görüşlerine *kinayeli* sert bir eleştirisine yer verilmiştir: “Anti-komünizme put gibi taparlar”. Muhtemeldir ki, Erbakan, burada ‘anti-komünizm’ kavramı ile Aydınlar Ocağı için, Atlantikçi, Nato’cu ya da pro-ABD bir duruşu işaret etmektedir. İslam’ın ve Müslümanlığın öne çıkarılması bir kenara bırakılacak olursa, işin özünde, Milli Görüş ile Aydınlar Ocağı kadrolarının varmak istedikleri yerler bambaşkadır. Bundan dolayı da, ne 1970’lerde ne de 1980’lerde İslamcı Milli Görüş ile ‘yakın’ işbirliği kurulmuş, kadrolar arasında geçişgenlikler olmuştur. 1980’lerin sonlarına gelindiğinde ise, İslamcılığın bağımsız olarak güçlenme trendi içine girmesi ve destek verilen orta sağ siyasetin (o dönemde bir ölçüde ANAP, ama özelde Özal siyaseti) liberal söyleme -iktisadın ötesinde- doğru yönelmesi ile; Aydınlar Ocağı da, siyasette etkinliğini yitirmeye başlamış ve bir ölçüde misyonunun sonuna gelmiştir. Çünkü, önce askeri idare ve sonrasında da Özal ve onun kurguladığı siyaset, Ocak’ın siyasal ve düşünsel muradının, 1980’lerde büyük ölçüde kabul edilebilir karşılıkları olmuştur. Fakat, 1990’lar başladığında, Ocak kadroları, önce, bir kesim, İslamcı siyasete, sonrasında da, diğer bir kesimi, küreselleşme karşıtlığında ulusalcı çizgilere doğru, olmak üzere, savrulmuştur. Oysa ki, soğuk savaşın bitimi ile değişim ve süreklilik

¹¹⁴ Umur, Bora, s. 11.

akslarında ayrılan Ocak, 1970’lerde, ortadan başlayarak sağın tüm kompartımanlarını biraraya getirmek konusunda hem istekli hem de başarılı da olmuştur.

Ocak kadroları, CHP-MSP koalisyonunun (1974) sona ermesinde ve Milliyetçi Cephe hükümetlerinin kurulmasında, önemli roller oynamaya çalışmış, yayın organları vasıtasıyla da, kamuoyu üzerinden baskı ve teşvik gayretleri içinde olmuşlardır. Yine de 12 Eylül’e kadar geçen dönemde, hem Ocak kendisi siyasette herhangi bir akıma kanalize olmak istememiş, hem de hitap ettiği siyasal görüşlerin -AP, MHP, MSP,- kadroları ve hatta tabanları, tam olarak Ocak doktrinasyonunu ve siyasal duruşunu benimsememişlerdir. Ocak’ın en ‘yakın olduğu’, ve hatta İslam’ın parti duruşuna eklemlenmesinde etkili olduğu, *MHP’nin ‘aktivist’ unsurları* dahi, oluşumun elitist ve mesafeli duruşuna tepki göstermiştir. Bu bakışa göre, Ocak, “sadece laf yapan bir üniversite kulübü”nden başka bir şey olamamıştır¹¹⁵.

Tüm bunlara rağmen, Ocak, özellikle 1970’lerde, parti siyasetinden çok, ‘devlet’ kanallarına yaklaşıp, devletli bir çizgi izleme konusunda kararlı bir tutum izlemiştir. Bu kanalları, 1960’larda ve hatta 1970’lerde onu tedirgin eden, ordu ile iş birliği kurarak siyasete hâkim olmak isteyen *sol görüşlere teslim etmemek*, tahmin edilebilir ki, birincil amaçları olmuştur¹¹⁶. Bundan dolayı da, yarı-gizli bir elitist örgüt gibi, temel bir strateji üzerinde kalıp, taktik hareketleri kamuya açmadan, mecburi görünür olanları da ince diplomatik tavırlarla halletmek; Ocak’ın ve aktörlerinin davranış modellerini belirlemiştir. Bu davranış modeli de, Ocak’ı, aktivist duruşlar nezdinde antipatik ve güvenilmez kılmıştır. Fakat, 1970’lerde, sivil bürokrasinin büyük ölçüde sol alanlarda homojenliğini yitirdiği siyasal ortamda, asker bürokrasi üzerindeki/içindeki etkinlik mücadelesinin riske atılmaması gerekmektedir.

Ocakçı görüş, bu anlamda ve de doğal olarak, 12 Mart müdahalesini ve onun 1961 Anayasa’sı üzerindeki tasarruflarını da olumlu bulmaktadır. Aydınlar Ocağı aktörleri, 27 Mayıs müdahalesini takdir edip, 1961 Anayasası’nın kurduğu vesayet sistemi üzerinde pek durmazken, ‘*sivillerin*’ Anayasa’ya soktuğunu iddia ettiği *siyasal özgürlük ve özerkliklere*

¹¹⁵ Umur, Bora, s. 12.

¹¹⁶ Alper, Göral, s. 583. Basmacı, s. 12.

(üniversite, TRT) ise, fevkalade karşıdirlar. *Sosyal devlet* kavramının anayasaya girmesi ise, Ocak çevrelerine göre, var olan ve ihya edilmesi gereken *milli kültürün* özelliklerine bakıldığında hem gereksiz hem de zararlıdır. Yasak olmasına rağmen, o tarihlerdeki (1980’ler) ayrıcalıklı konumundan faydalanarak, Milli Güvenlik Konseyi’ne sundukları ‘anayasa taslağında’, Ocak çevreleri, ‘sosyal devlet’ kavramının yeni anayasada (1982) kullanılmasına karşı çıkmışlardır¹¹⁷. Bu açıdan da bakıldığında, Ocak’ın, 1970’lerden itibaren, ‘aşkıncı devlet geleneğinin’ -kendi biçtiği karakterde- yeniden ihyasını savunduğu görülmektedir. *Özerklik* kavramı, bu bakışa zaten çok uzak olmakla birlikte, *özgürlük* ve *adalet* olgularının da, yeniden hakim kılınması gereken *milli kültürün* içinde -içkin- olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla, otantik/orijinal halleri varken, bu kavramları Batı kültüründeki haliyle anayasa ve kanunlar içine almak, Ocak tarafından, sakıncalı bulunmaktadır. Alınması durumunda ise, bu kavramlar, hümanizmanın saçacağı dejenere toplumsal ve siyasal kültürlerin inkişafını sağlayacaktır. Bu dejenerasyonların da zarar vereceği olgular bellidir: vatani ve milleti var eden manevi değerler.

Ocak, görüşlerini 1973 yılında ‘Aydınlar Ocağı’nın Görüşü’ başlığıyla yayınlamış, daha sonra bu çalışma 1975 yılında genişletilerek Muharrem Ergin imzasıyla ‘Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri’ başlığıyla yeniden yayınlanmıştı¹¹⁸. Bu kitap, Ocağın, birey, toplum, siyaset hatta dış politika ve hümanizmaya bakışını bir araya getiren kapsamlı bir çalışma -daha doğru bir ifadeyle manifesto- olmuştur. Aslında, bu yayın, o dönemde, Ocak’da gerçekleştirilen sunumların ve tartışmaların da metinlere dökülerek bir bütün haline getirilmesi ile oluşmuştur. Bir tür kolektif denemeyi de andıran bu çalışmada, kesin hükümler olmakla birlikte, Batı medeniyetinden alınmış ya da alınması gereken ‘kavramların’ (Ör. özgürlük, adalet, laiklik, vs.) orijinal ve sağlıklı muadillerinin milli kültür içindeki varlığı da ispatlanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de, hem milli kültürün kadim kökleri üzerinden bir özgüven oluşturulmaya, verilmeye çalışılmış, hem de tespit edilen güncel sorunlara yönelik olarak uyarılar ile birlikte çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Eğitim ve kültür odaklı bu

¹¹⁷ Yüksel Taşkın, **Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya: Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 261. Bahsi geçen anayasa taslağı ya da teklifi, Prof. Süleyman Yalçın ve Prof. Salih Tuğ tarafından ‘TC Anayasası için Teklif’ başlığı ile hazırlanarak ilgili makama sunulmuştur.

¹¹⁸ Muharrem Ergin, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1975.

metinlerde yer verilen fikirlerin ve yöntemlerin, 1980’lerde dile getirilen resmi/gayriresmi görüşler ve 12 Eylül uygulamalarında da izini sürmek mümkündür.

Bu çalışma, *milleti*, ‘doğada yalnız’ olan insan’ın, oluşturduğu en büyük *doğal cemiyet* olarak tanımlamakla başlamaktadır. Dolayısıyla, millet olmak, insanı ‘vahşi doğa şartlarında’ koruyan kollayan bir olgudur; ve insan buna ‘muhtaçtır’. Buna ilaveten, milletler arasında da hiyerarşik farklılıklar bulunmaktadır; yani ‘eşit’ değildirler. Bu görüşlere göre, ‘mükemmel insan tipi’ni üreten Türk kültürünü oluşturan Türk’ün birey olarak öne çıkan özelliği kuvveti, güzelliği ve hayatta kalma gücüdür¹¹⁹. Bunun yanında, millet halini aldığıında, “idare etmek, adalet götürmek, himaye etmek, efendi olmak Türklerin kaderidir.”*. Bu anlamda, bu yaklaşım, kolonyal dönemin ‘beyaz adamın sorumluluğu-yükü’ *meşrulaştırmasının* bir benzeri olmanın ötesine geçememektedir. Buna rağmen, “Yer yüzünde imparatorluk kurup da emperyalist olmayan tek millet belki de Türk milletidir.”¹²⁰. Çünkü, bu bakışa göre, betimlenen bu ‘iyicil (emperyalist olmayan) efendi’nin iyiliğinin suiistimal edilme, kendinden alt-unsurlar tarafından oyuna getirilme, iç kavgalara boğulma ve rakipleri tarafından geride bıraktırılma zaafı vardır. 1970’lerin şartlarında da, Türkiye ve ‘Türk’ün içinde bulunduğu durum, bahsi geçen zaafıardan kaynaklanan, bir ‘kültür buhranı’ olarak nitelenmektedir. Hem *Ergin*’e hem de *Kafesoğlu*’na bakıldığında, tarihte İslam, bu ve benzeri zaafıara çare olmuş; Türk’e *amaç*, *hedeflenme*, *metodoloji* ve genel anlamda bakıldığında da, *ideal kültürlenme* sağlamıştır. 1960’lara, 1970’lere geldiğinde de, yeniden canlandırılmak istenen ve Cumhuriyet’in ulusçuluk politikalarına yeniden enjekte edilmek istenen de, tarihteki bu olumlu sonuç vermiş terkip’dir (sentez).

¹¹⁹ Ergin, s. 29-33.

* Ergin, s. 69. Bu ifade, çalışmadaki ‘Arap ülkelerinden gelen tehdit’ başlığı altında geçmektedir. Başlık altındaki genel bakış, hem portre edilen ‘iyicil efendi’ için iyi bir örnektir hem de devamında o dönemdeki Arap siyaset(ler)ini Türkiye’nin komünizmle -komünist blok ile- jeo-stratejik mücadelesini de zaafa uğratmakla itham etmektedir: “Bu münasebetlerde Türklerin hanesinde İslamiyeti korumak ve yaymaktan, Arap çöllerine kan ve servet akıtmaktan, Arapları baş tacı etmekten, fedakarlık ve feragatten başka bir şey yoktur. Fakat, yine de Türkler Araplara bir türlü yaranamamışlar, onların da düşmanlığına engel olamamışlardır. Arap düşmanlığının belki de tek sebebi idare edilenin idare edene karşı, himayedekinin hamisine karşı duyduğu psikolojik husumettir. Fakat Türklerin bunda bir kusuru yoktur. **İdare etmek, adalet götürmek, himaye etmek, efendi olmak Türklerin kaderidir.** ... Arap ülkeleri **Sovyetlere Orta Doğunun kapılarını açarak** ve onlara üsler vererek Türkiye’nin Rusya ve komünizm karşısındaki cephesinin gerisini tehlikeye düşürmüşlerdir...”

¹²⁰ Ergin, s. 46.

Ocağın *hümanizma* ve *sol karşıtlığı* da, bu iki akımın; Türk'ü, milli kültürünü ve devletini sömürülmeye ve yok olmaya götüreceği kaygısından kaynaklanmaktadır. Yukarıda bahsedilen, *Yalçın*'dan aktarılan 'İslam'ın vazgeçilmezliği' de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü, Avrupa Orta Çağı'nın zulmünden insanı/bireyi alıp çıkaran hümanizma düşüncesi, sonrasında *Avrupa içerisinde dejenerasyona* sebep olurken, *dışarıya yönelik olarak* da, milletleri ve kültürlerini eritmeyi amaçlar şekilde *emperyalizmin hizmetine* girmiştir¹²¹. Yani, bu bakışa göre, Avrupa, olumsuz etkilerini en iyi bildiği bu olguyu, zararlı bir bakteri ya da virüs gibi, sömürmek istediği uluslara ve ülkelere göndermektedir, ihraç etmektedir. Bundan dolayı da, hümanizmanın sunduğu cezbedici şeylerin muadilleri ve panzehirleri de, Ocak tarafından, kadim milli kültür ve onun en has hali olan Türk-İslam sentezinde aranmaktadır. Bunun yanında, sol ve onun en korkulan hali olan 'komünizm' de, benzer bir yok edici emperyalizmi uygulamaktadır; ve o da karşısında güvenlik tedbirleri (polis, istihbarat, idare, adliye ve ordu) alınması gereken bir 'beka' meselesi olarak kendini göstermektedir. Bu yaklaşım ise, yoruma ihtiyaç duyulmadan kendini ifade eden bir şekilde, bir kriminalleştirme ve devleti sol'un her türüne karşı silahlı pozisyon almaya çağıran bir politik duruşun çıktılarındandır.

Ocakçı görüş tarafından, idealdeki milli kültür ve kuvvetin yanına, bir de *iktisadi refah* eklenmektedir. Çünkü iktisadi refahın, toplumsal barışı sağlaması ve toplumsal-siyasal sapmaları da engellemesi beklenmektedir. Çoğu, beşeri bilimler alanlarından gelen Ocak entelijansiyası, millet değerlendirmelerini (güçlü yönler, zaafılar, güçsüzlükler, aldanışlar, vs.) genellikle insan üzerinden geliştirdikleri tümevarımcı bir yaklaşımla gerçekleştirmektedirler. Bu seçim, milleti, bir vücut gibi, organik, işlevsel ve kaynaşmış bir bütün olarak görmelerinden de kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, iktisadi refah da, 'Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi'ndeki beslenme ve barınma gibi alt katlarda yer alan fizyolojik ihtiyaçlara indirgenebilmektedir. Dolayısıyla, iktisadi refah sağlanmaz ise, milli kültürün kendini gerçekleştirmesi zorlaşır ve insan unsurunda da fikri ve eylemsel sapmalar ve sonuç olarak da milletçe yok olmalar ortaya çıkar.

¹²¹ Ergin, s. 179-193.

Oysa ki, bu ilk dönemde (1970’ler), Ocakçı görüşün üzerinde en az durduğu - irdeleme, tespit, analiz, öneri- konu ekonomidir. İşveren (sermaye) ve işçi sınıfı çelişkisini, *haram-helal dairesi* içinde çözmek dışında, ekonominin ideal hali için ancak ve bir hayli ‘yüzeysel bir şekilde’ *karma bir milli ekonomi* önerilmektedir. Bir başka deyişle, ancak, ‘Kemalist’ devletçi ekonomiye, milli-manevi değerler kaynaklı bir retorik ve ‘yol-yordam’ teklif edilmektedir. Başlarda, solun karşısına, serbest piyasa ya da kapitalizm tezleri ile ‘henüz’ çıkılmamaktadır; ki, önünde sonunda, 1980’e doğru, neo-liberal iktisadi çözümler ile buluşma yoluna gidilmek zorunda kalınacaktır. Fakat o gün gelene kadar, *ekonomiye cevaplar* hep *kültüralist alandan* verilmiştir. Örneğin, solun ortaya koyduğu sınıf anlayışının da, ne bahsi geçen doğal cemiyetler içinde bir yeri vardır ne de Türk milli kültüründe. *Kafesoğlu* da, Türk-İslam kültüründeki sınıfsız bir solidarizmi şu nedenselliklerle açıklamaktadır: “...İslam-Türk devletlerinde kölelik diye bir müessese olmadığı gibi feodalite gibi bir sistem de mevcut olmamış ve sınıf anlayışı hiçbir Türk-İslam sosyal hayatında yer almamıştır. Bu “terkip”^{*} de de, eski Türklerdeki gibi, “halk” yok, birbirine yardımcı olarak çeşitli memleketlere mensup zümrelerden kurulu “millet” bahis konusudur...”¹²². *Taşkın*, yine *Kafesoğlu* üzerinden, bu yaklaşımı değerlendirmektedir:

““Milliyetçilik nedir?” Adlı makalesinde, Türk milliyetçiliğinin ayırt edici niteliği olarak anti-sosyalizmi sayarken, muhafazakâr ideolojinin anti-egaliteryan tutumunu da sahiplendiğini görüyoruz: “İnsanın doğuştan beraber getirdiği ve herkeste farklı vasıflarda beliren akıl, zekâ, çalışkanlık, maharet melekelerini dış müdahalelerle bütün insanlarda eşit kılma teşebbüsleri elbette hiçbir netice vermeyecektir.”¹²³ Bu görüşlere Edmund Burke veya Joseph De Maistre’nin aynen katılacağını söyleyebiliriz.”¹²⁴.

Komünizmin -ya da genel anlamda sol’un- önünün kesilebilmesi için iktisadi refah gerekliliğinin tespit edilmesi ve anti-egaliteryan tutum, aslında, kültürü ekonomiye ‘üstün’ (belirleyici) gören sentezcilerin, gelmekte olan ‘neo-liberal’ iktisat politikalarına ve

* Burada “terkip” (bir araya getirme, birleşim ya da bileşim) kavramıyla kastedilen Türk-İslam sentezidir. Kullanılan sentez kavramına yönelik çeşitli eleştirilerden sonra bu kavram da kullanılmaya başlanmıştır. Eleştirilerin özünde, sentez için, öncelikle bir tez ve anti-tez olması gerekliliği savı yatmaktadır. Bir eleştiri örneği için: İlhan Tekeli, “Türk-İslam Sentezi”, **Bilim ve Sanat**, Sayı: 77, Mayıs 1987, s. 5-8

¹²² *Kafesoğlu*, s. 154.

¹²³ İbrahim *Kafesoğlu*, “Türk Milliyetçiliği Nedir?”, **Türk Kültürü**, Sayı: 58, Ağustos 1967, s. 706.

¹²⁴ *Taşkın*, 2004, s. 389.

‘ekonomistler’ çağına uyum sağlayabilmelerini de sağlamıştır. En azından bir süreliğine; ta ki, söylem düzeyinde de olsa, siyasal liberalizm - ve teknolojik sıçrama ile emeğin de varolan tanımının geçerliliğini yitirmesi-, neo-liberal iktisat politikalarının önüne geçene kadar... 1980’ler boyunca da, kültürçülerin yerlerini, biraz da olsa, ekonomistlere bıraktığı görülmüştür. 24 Ocak kararlarını hazırlayacak, 12 Eylül yönetiminde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olacak, sonrasında da kendi kurduğu parti ile (ANAP) tek başına iktidara gelecek olan *Turgut Özal*’ın; bu neo-liberal dönüşümün bilinen ilk belgesini bir Aydınlar Ocağı panelinde (Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi problemleri) “*Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları*” başlığı ile sunması, büyük olasılıkla, tesadüfün ötesinde bir gelişme olmalıydı. Liberal düşünce ve muhafazakarlığı ‘neo’ halleri ile biraraya getiren yeni sağın, Türkiye halleri -yansımaları- böylece buluşmuş olmuştur: Türk-İslam sentezi ve parasalcı (monetarist) reçeteler ile birlikte ekonominin hızla dışa açık modele geçirilmesi.

12 Eylül sonrası dönem bahsine geçmeden önce, Ocağın askerler ile ilişkisini kolaylaştıran en önemli unsur üzerinde de durmak gerekmektedir: *İslam* ve *laiklik*. Devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması, din işlerinin devlet kontrolünde yönetilmesi, din dışı kanun yapabilme ‘akılcılığı’, Sünni-hanefi mezhebin devlet tarafından sahiplenilmesi, vs. Ocak, bu prensipler üzerinden, kurucu dünya görüşünün laikliği ile Türk-İslam devlet geleneği arasında bağlar kurmak için çaba harcamıştır. İlgili metinlerde İslam, *Araplar’dan doğrudan alınan değil*, Hazar’ın doğusunda Orta Asya’da yorumlanarak en iyi haline ulaşmış (rafine edilmiş) bir inanç sistemi olarak yorumlanmaktadır: “Öyle ki İslamiyet ve İslam düşüncesi bile bu yeni ülkelere doğrudan doğruya Arabistandan gelmemiş, Orta Asyaya gidip onun potasında piştikten sonra ve oradan yayılmıştır. İşte Orta Asya kaynağının bu bitmez tükenmezliği, şüphesiz, o beşikteki Türk kültürünün bitmez tükenmezliğidir.”¹²⁵. Türklerin, tarih boyunca çeşitli dinlere yönelmiş olsalar da, “mutluluk hissetmediklerini”¹²⁶ ve kendi inanç unsurları ile

¹²⁵ Ergin, s. 30.

¹²⁶ Kafesoğlu, s. 144.

en çok örtüşen İslamiyet’le tanıştıktan sonra da farklı bir tarihsel ivme kazandıklarını savunan Kafesoğlu da, laikliğe bağlayacağı Türk-İslam yorumun özünü şu şekilde açıklamaktadır¹²⁷:

*“Türklerde Hanefilik: Esaslarını (Rey, örf, kıyas, istihsan) İmam-ı Azam Ebu Hanife (öl. 767)’nin koyduğu Hanefilik sünni kelam’ın kurucularından sayılan Semerkandlı Ebu Mansur el-Maturidi (öl. 944) tarafından işlenerek insanda iradeyi ön safa almak, ilahi emirleri **akıl ve deliller ışığında** kavramak suretiyle şeriat ... anlayışı **mantiki plana** intikal ettirilmiş ve hukuki muhtevası da daha çok **Türk örf ve geleneklerine uydurulmuş** olduğu için hanefilik Türklerce diğer üç mezhebe tercih edilmiş; yine Hanefilik idari meselelerde katılıktan kaçınarak ihtiyaçların gerektirdiği hükümleri caiz saydığından, **devletlere**, islami hukuk nizamını zaman ve mekan şartlarında yürütebilmekte **hareket serbestliği** tanınması sebebi ile de, Türk siyasi teşekküllerince **resmi mezheb** durumuna yükseltilmişti. ... Selçuklu iktidarının başlangıç devresindeki bu fiili durum ... halife tarafından Tuğrul Bey’in resmen “Dünya Hükümdarı” ilan edilmesi ile meşruiyet kazanmış oluyordu. ... ve dünyevi meseleler tamamiyle devlet idaresince halledilmekle beraber, yazılı olmasa dahi bugün “laiklik” dediğimiz kavram tatbikat halinde idi.”*

‘yazılı olmasa dahi bugün “laiklik” dediğimiz kavram tatbikat halinde idi.’! Buralardan çıkan sonuca göre, İslam’la tanışincaya kadar devletler kurmuş, tam olarak ‘benimseyemedikleri’ din seçimleri sonucunda, zaman zaman ve yer yer asimile olmuş ama yine de tarih içinde ‘dayanıklılığını’ ispatlamış olan *Türk*, kendine en uygun bulduğu İslam ile yeni bir birleştirici ve motive edici şuur kazanırken, onun öğretisinin akılcı yorumunu da çıkarabilmiştir. Hatta, Ocak görüşlerine göre, Türk’ün yaptığı yorum ve ulaşılan sentezleme (terkip), dinin öğrenildiği Fars ve Arap’ların yorumlarından üstündür: “Türk ne herşeyi, insana sağladığı fayda derecesinde değerlendiren maddeci eski Grek gibi, **ne de kainatı meçhuller alemi sayıp çözemediği hadiseleri hemen mucizeye bağlayan Sami-İranlı-Hindli gibi** düşünmektedir. Türk’ün mevcut düşünce tarzları arasındaki yeri, mutedil ölçüde akılcı-maneviyatçı olmaktır.”¹²⁸. O halde, bu senteze dayanarak, başka ‘zararlı’ düşünceleri beraberinde getiren ‘hümanizmanın laikliği’ *yerine*, tarihte defalarca tecrübe edilirken geliştirilmiş ve milli kültürün özünün içindeki bu ‘bileşim’, devlet eliyle ve yeniden ihya edilmelidir.

Buraya kadar anlatılmaya çalışıldığı üzere, Aydınlar Ocağı ve görüşünün hitab etmeye çalıştığı Türkiye’deki devlet aklıdır ve bunun için de denk getirdiği zamanlama, bir

¹²⁷ Kafesoğlu, s. 162-164. Not: Kalınlaştırmalar, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹²⁸ Kafesoğlu, s. 156. Not: Kalınlaştırmalar, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

bakıma, ‘fevkalade’dir. Görünen devlet otoritesinin dumura uğrayarak kontrolünü kaybettiği, devlet geleneğinin (özellikle ılımlı aşkıncılık) zaafa uğradığı, siyasal kültürün sistemi kilitleyerek ancak toplumsal dinamikleri birbiri üzerine oynayabildiği, dış ekonomik-siyasal gelişmelerin okunamadığı ve genel anlamda da kimlik/yönelim bunalımının en üst düzeyde yaşandığı bu dönemde; Ocak, iyi ya da kötü, fakat günün sonunda **bir model ve kimlik önererek**, geleceğini tahmin ettiği ya da arzuladığı/desteklediği ‘otoriterliğe’ (12 Eylül rejimi) sunmuştur. Buna karşılık olarak da, aşkıncı devleti bir şekilde restore etmek isteyen asker bürokrasi; 1980 öncesinde, sağ siyasetler arasında mekik dokusa da, hiçbirine angaje olmamış, askeri müdahalelere olumlu bakmış, bu -gelecek olan- ‘üçüncüsünün’ gerekliliğine inanmış, savunduğu fikirler çoğunluğu oluşturan sağ seçmene hitab edebilecek, sol düşüncüyü ‘terbiye edebilecek’ ve ‘Kemalizm’e sağ bir yorum getirme odaklı Ocak görüşlerini kendine büyük ölçüde yol haritası olarak almıştır.

2.2.2. Aydın Yalçın ve Yeni Forum Dergisi: Devletlû Liberalizm

Bu metinde, önceden de not edildiği üzere, 1970’ler, Türkiye’de, görünen ya da resmi devlet otoritesinin peyderpey kontrolü kaybettiği bir on yıl iken, aynı zamanda, *Kemalizmin sivil bürokratik yorumunun* da, zeminini ve hakimiyetini yitirdiği bir zaman kesiti olmuştur. Bu on yılda, ülke yavaş yavaş asker bürokrasinin bir süredir biçmeye başladığı sağ Kemalist yoruma doğru yaklaşmaktadır. 12 Eylül’ü hazırlayan, iç kaynaklı temel saikler de, bu olgular olarak kendini göstermektedir. ‘Normal şartlar altında’ -devletliliği ya da aşkıncılığı düşük ve daha araçsalcı yapılarda-, başta devlet olmak üzere, kurumlar, kendilerini bu tür buhranlı dönemlerde test edip yeniden yapılandırabilirken; *aşkıncı devlet geleneği* için, bu tür dönemler, hayati tehlike olarak algılanıp, ivedilikle ve sertlikle müdahale edilebilir. Kısacası, ‘aşkıncı devlet geleneğinin, inişli çıkışlı çatışma-uzlaşma süreçlerine karşı bağımsızlığı zayıftır ya da tahammülü düşüktür’ saptaması, çok da yanlış olmayacaktır. Türk devlet geleneğinde de, bahsi geçen tür ‘riskler’ alınmayıp, umumiyetle önce ‘operasyonel’ bir hazırlığa ve en sonunda da yeni bir yapılanmaya gidilir; ve organize bir düzen olmasa bile, bu faaliyetler çeşitli paydaşlar ile birlikte gerçekleştirilebilir. *Aydın Yalçın* portresi ve onun liderliğinde ortaya çıkmış olan *Yeni Forum* Dergisi de, bu bağlamda değerlendirilebilecek konjonktürel birer örnek olarak kendilerini göstermektedir.

1970’ler tarihsel kesiti içinde, *Aydınlar Ocağı*, siyasetin sağ (milliyetçi-muhafazakâr) cenahında yeni bir ‘terkip’ (bileşim) -Türk-İslam Sentezi- hazırlayıp, ‘devlet alanı’na doğru hareketlenirken; önce *Aydın Yalçın*, sonra da önderliğindeki, *Yeni Forum* Dergisi, sağın liberal kompartmanlarından, aynı şekilde, devletin ‘savunma’ hattına doğru yakınlaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak, yeniden yapılandırılacak olan ‘aşkıncılığın’ *hazırlıkları* ve daha sonra da *kurulumu*, biraz da, bu savunma hattına -operasyonel hatta- doğru yoğunlaşan aktör hareketlilikleri, ve sonra da onların faaliyetleri, sayesinde gerçekleşmiştir*. Asker bürokrasinin, ‘bu sefer’, daha mahir -ve tecrübeli- bir şekilde kontrol edeceği, devlet aksına doğru gerçekleşen bu muhafazakâr ve liberal hareketlenmeler, çok da rastlantısal durmamaktadır. Bu konjonktür içinde, Ocak’ın ‘*milli kültür*’ü, *Yeni Forum*’da ‘*milli öz*’ olmuştur. Ocak’ın, 1980 sonrasında, yeni bir formülasyon ile dillendirmeye başladığı, ‘*Türk-İslam-Batı Sentezi*’nin, *Yeni Forum*’daki karşılığı ‘*milli öz*’ün (*milli ve dini değerler*) *evrensel kalıplara* dökülmesi olmuştur**:

“... *FORUM* gibi yayın organları da, **örgütlenmemiş, gönüllü ve sessiz Türk halkının direniş gücünü temsil etmektedirler.** ... *Yeni Forum* çevresinin Batı’ya yaklaşımı koşulsuz bir Batıcı duruşu simgelemez ... “**milli öz**” ile “**evrensel kalıplar**” arasında bir **senteze** gitme çabasından bahsedilebilir... *Yeni Forum* çevresinin **ideal aydını** dinamik bir süreç olan demokratik yaşam tarzının varlığını temin eden toplumsal yapının kuruluşuna yönelik olarak çalışırken ... **milli ve dini değerlerin** yaşatılmasında da öncü olacaktır. ”

Böylece, iç ve de dış dinamiklerin ‘işaret ettikleri alan’da aktörler ve örgütlenmeler arasında yakınlaşma başlamıştır. Neo-liberal ve neo-muhafazakâr görüşlerin ‘yeni sağ’ potasındaki ‘kaynaşmasını’ anımsatır şekilde; *Aydınlar Ocağı*, 1970’lerin sonlarına doğru karma ekonomi yanlısı ve yüzeysel bir korporatizmden, neo-liberal iktisat politikalarına nasıl

* Aynı dönemlerde -12 Eylül öncesinde- bazı şöhretli sivil aktörlerin de, müdahale sonrasının hukuki düzeni için (bildiriler, kararlar, kararnameler, anayasa, vs.) çalışmalara başladıkları söylentileri yayılmaya başlamıştı. Mine Söğüt, Tamaşa F. Dural, Çetin Demirhan, **Fotoğraflarla 12 Eylül Kitabı (1 Mayıs 1977-6 Kasım 1983)**, Hürgüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul, Eylül 1994, s. 31.

** Simten Coşar, “Yeni Forum”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005, s. 418. Bu pasajda kullanılan birtakım kavramların benzerlerine, 1990’larda Türkiye Günlüğü Dergisi’nde (bu çalışmanın üçüncü bölümünde yer verilmiştir) rastlamak mümkün olacaktır. *Yeni Forum*’un tersine, milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı alanlardan liberal düşünceye doğru yönelinen Dergi’de kullanılan ‘sessiz çoğunluk’, ‘organik aydın’ ve ‘asıl kütle’ gibi kavramlar; 1980’lerde başlamış bir fikri-politik yakınlığın emareleri ve karinelidir. Tabi ki, bunun yanında, 1980’lerin Amerikan neo-muhafazakarlığından da esinlenmeler (sessiz çoğunluk gibi) bulunmaktadır.

yaklaştıysa, *Yeni Forum Dergisi* de, toplumu, bireyden ziyade, aile ve diğer sosyal gruplar üzerinden görmeye başlamış, milli ve manevi değerlerin ‘ideal’ bir siyasal rejim ve demokrasi için önemini vurgulamaya başlamıştır¹²⁹:

“Yalçın’a göre demokrasiyi 1876 yılından beri Batı’daki birtakım kurumları taklit ederek geliştirmeye çalışmaktayız. ... Bu konularda kendi ülkemize ve tarihsel geçmişimize uygun bir gelenek oluşturamadık. ... Yalçın Türk tarihinin arka planında yatan geleneksel öğeleri siyasal bir geleneğin oluşmasında çok önemli bir faktör olarak görmekte ve bu geleneğin modern kurumlarla bir sentez yakalayarak devam etmesini zorunlu görmektedir.”

Bu buluşma(milliyetçi-muhafazakâr-liberal), aynı zamanda, -kendi cenahındaki- ‘sağ siyasal yapılara da (siyasal partilere) eleştirel yaklaşan’, *anti-sol düşünsel unsurların*, hem dış hem de iç şartların uyguladığı itkiler ile, biraraya gelmesi/yakınlaşması olmuştur. Daha kısa bir ifadeyle, aynı fikri alanlarda bir yoğunlaşma/temerküz oluşmuştur. Bu bağlamda, tarihselci kurumsalcılık alanından hatırlanacak olan *Kathleen Thelen*’ın, iç ve dış dinamiklerin aynı -fikri, idari, kurgusal, vs.- alan/nokta üzerinde uyguladığı baskıların, devlet izleğinde gerçekleşecek potansiyel değişimlerin nedeni ‘olabileceği’ savını hatırlamak faydalı olacaktır. Thelen, bahsi geçen denk gelişi, çarpışma (collision) ve kesişme (intersection) kavramları ile açıklamaktaydı. Çalışmadaki görüşe göre de, *Yeni Forum Dergisi*, 1980’lerde, yeni kimliğinde ve yeniden üretilen aşkıncılığın, izlek şekillendirmenin (path-shaping), üretici-destekleyici paydaşlarından biri olmuştur. Aşkıncılık temel kalıbındaki *devlet izleğinde* ve onun şekillendirdiği ve şekillendireceği *siyasal kültürde*, bir yeniden yapılanmaya (restorasyon) gidilmiştir. Önceki sayfalara referans verilecek olursa, Ecevit CHP’si, ilintili entelijansiya ve bürokrasi, çevre unsurlara yönelerek yeni bir fikri izlek şekillendirmesine (ideational path-shaping) yönelirken; sağ kompartmanlar, izleğe yeni bir kimlik ve hedef ayarlaması yapma ‘karşılığında’, devlet geleneği hattında yoğunlaşmaya başlamışlardır.

Yeni Forum Dergisi, bahsi geçen misyonuyla, 1979 Eylül ayında -müdahaleden tam bir yıl önce- kurulmuştur ve yayın hayatına 1990’ların başlarına kadar aktif olarak devam

¹²⁹ Ömer Çaha, "Türk Aydınlarında Demokrasi: Farklı Kesimlerden Aydınların Demokrasi Anlayışları." **Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi**, 1995, 50(3), s. 101. Aydın Yalçın, "Milli Öncelikler ve Stratejik Kararlar", **Yeni Forum**, Mayıs 1988, s. 5.

etmiştir. 12 Eylül'ü olumlayan ve devletçi bir platformda yetişen 'genç' liberal kadro ise, 1990'ların başında, LDT'yi (Liberal Düşünce Topluluğu) kurarak, saf (pure) bir liberalizm öğretisi üzerinden devlet ve kurucu felsefe eleştirilerine yöneldiyse de, muhafazakar ve anti-sol odaklı bagajlarından çok da sıyrılamamıştır. Bu yazıya konu olan Forum, Yeni Forum ve dahil olan isimler üzerinden de bakıldığında, liberal görüş, Türkiye siyaseti içinden bir anlatı ile ilişkilendirildiği anda, çoğunlukla, milliyetçi-muhafazakâr alana doğru meyletmektedir*. Pratik veya gündelik siyaset, liberal görüşü manevi değerlerin siyasetine doğru itmektedir. Liberal düşüncenin, 1990'larda, sol cenah ile ilişkisi ise, soldan aktörlerin, zamanın ruhuna uyum sağlayabilmek için, liberal düşünceye yakınlaşması ile mümkün olabilmiştir; hareketlenme anti-sol karakteri oturmuş liberal alandan gelmemiştir. O dönemde, Dergi kadrosunda yer alan genç isimler ise, 12 Eylül ile bağını, büyük ölçüde unutturmayı seçmişlerdir.

Yeni Forum Dergisi, aslında, bir iki isim (Kazım Berzeg, Osman Okyar) dışında, daha çok kurucusu ve imtiyaz sahibi olan Aydın Yalçın ile özdeşleşmiştir. İktisat profesörü olan Yalçın, 1950'lerden itibaren düşünce dergiciliği ve siyasetin içinde olmuş ve 'ideal' olanı tanımlamaya çalışan sert ve şabloncu eleştireliliği ile kendini göstermiştir. Bu idealin içinde hem Anglo-Sakson (İngiliz) demokrasisinden esinlenmeler -aslında gıpta ve özlem- hem de katı bir protokoler devletçilik olunca, Yalçın'ın liberalizmi, düşünce ve siyaset hayatlarında aktif olduğu yıllar içinde, ister istemez çeşitli çelişkiler de sergilemiştir. Yalçın, Türkiye siyasi tarihinde birlikte anılan *Forum Dergisi* ve *Hürriyet Partisi* deneyimlerinde, sonradan aynı siyasal kümelenmeler içinde, büyük ölçüde, bir daha buluşmayacağı isimler - Şerif Mardin, Mümtaz Soysal, Coşkun Kırca, Sadun Aren, Turan Güneş, Turhan Feyzioğlu, vs.- ile birlikte hareket etmiştir. Demokrat Parti muhalifi bu tutumlar, Yalçın'ı üniversite hayatında kısa bir süre olumsuz etkilemiş; ve DP'nin son yıllarında, akademik hayatına yurtdışında devam etmiştir.

* "Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak uzun seneler boyunca pek çok liberal aydının genel olarak özgürlükçü fikirlere sahip olmalarına rağmen rejimin hassasiyet gösterdiği noktalar söz konusu olduğunda resmi ideolojinin genel eğilimlerinden sapmadıkları görülmektedir."; Mehmet Akif Özer, Ufuk Ayhan ve İbrahim İRDEM. "Liberal Milliyetçilik Ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi mi Yoksa Uygulanabilir Bir Argüman mı?" **TESAM Akademi Dergisi**, Ocak 2018, 5(1), s. 35-62. Yazarlar, bu tespitlerinin devamında, Yalçın'ın, 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerine olumlu ve destekleyici tutumlarını örnek olarak vermektedirler.

Bayar, Menderes ve sonrasında Demirel eleştirelliği; Yalçın'ın, ideal siyasetçi, ideal devlet ve ideal rejim tanımlarının -tahayyüllerinin, özlemlerinin- ipuçlarını vermektedir. Yalçın, Bayar ve Menderes'i devlet yönetimi için 'cahil' ve 'iptidai' bulurken, Demirel'i de siyaseti temel atma, açılış törenleri, vs. ile 'sokağa' indirdiği ve devlet olmaya yakışmayan bir popülizme savrulduğu için eleştirmektedir¹³⁰. Siyasette 'sokak' faaliyetleri ya da aktivizmi, Yalçın'ın en sakıncalı bulduğu alandır. Ona göre, devlet yönetimi için muhataplar, parlamento unsurları ve belli toplumsal örgütlerdir¹³¹. Bunun yanında, siyaseti, halkla ilişkiler faaliyetine ve kamuoyu manipülasyonuna indirgemek; bilimsel, teknik ve ciddi bir iş olan devlet yönetimini 'ayaküstü' hale getirmektir. Oysa ki, demokratik düzenin temelinde güçlü bir rasyonalizm ve ancak ılımlı (kabul edilebilir oranda) bir pragmatizm bulunmalıdır; üç askeri müdahale de, bu 'mantık' yerleşik hal almadığı için gerçekleşmiştir.

Yalçın'a göre, siyasal elit, parlamento dışı -halkın içine karışan- popüler ve popülist faaliyetleri ile devlet yönetimini zafiyete uğratmaktadır. Zayıf bulduğu siyasal elit, ideal rejimin gereklerini yerine getiremeyince, doğrudan halkı muhatap alarak, popüler desteğe iyice bağımlı hale gelerek, sistemi daha da yozlaştırmaktadır. Yalçın'ın bu bakışı, 1970'ler boyunca gelişen sol sokak aktivizmi, sağın ideolojik popülizmi, çevre güçlerin örgütlülüğü-aktivizmi olguları ile birlikte, daha da pekişmiştir. Bu on yıl içerisinde, Yalçın'ın elitist liberalizmi, daha da devletçi -ve hatta sonrasında milliyetçi-muhafazakâr- bir hal almıştır. Fakat, not etmek gerekir ki, siyasal elit ve DP-AP geleneğine tüm muhalifliğine rağmen, Yalçın'ı, 1965 ve 1973 yılları arasında iki dönem Adalet Partisi'nden milletvekili olarak görmek de mümkün olmuştur. Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) AP ile birleşmesine tüm muhalifliğine rağmen, muhtemeldir ki, Yalçın'ın devletçi duruşu, onu, siyaset oyununun içinde olmaya sevk eden nedenlerden bir tanesi olmuştur. İkinci bir muhtemel neden ise, yükselen sola karşı, 'avam' bulduğu sağ siyasetten son bir kez medet umma olarak düşünülebilir.

¹³⁰ Simten Coşar, "Aydın Yalçın", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005, s. 400.

¹³¹ Çaha, s. 100.

1970'ler ve siyasetteki gözlemleri, Yalçın'ı, özgürlük ve düzen ikiliğinde, ikincisine doğru sevk etmiştir; hem de pek sert ve kararlı bir tutumla. Devlet olgusunu önemseyen bir liberal olarak, Yalçın'ın ve dolayısıyla bir misyon ile tekrar yayınlamaya başladığı Yeni Forum'un, devleti yaşatma -beka meselesi- telaşıyla, devlet saflarında fikir ve söylem ürettikleri gözlemlenmektedir. Çünkü, devlet'in varlığı, özgürlüklere -bireye, topluma- kıyasla, öncelikli bir hal almıştır. Bundan dolayı da, Yeni Forum, 'Atatürkçülük' çerçevesinde mücadele edecek bir 'dava' dergisi olarak tanımlanmıştır; her ne kadar 'özgürlüklerin yerlere döktüklerini toplamak için daha fazla özgürlük' düsturu ile işe başlanmış olmasına rağmen.¹³² Günümüzden de bakıldığında, Dergi, bir düşünce dergisinden çok, bir misyon için tasarlanmış operasyonel bir oluşum olarak kendini göstermektedir. Bu misyon da, açık bir şekilde, devlet geleneğinin aşkını özelliğinin yeniden ihya edilmesidir; ki toplumun ikna olması ve üretilecek yeni normların topluma benimsetilmesi için, Atatürkçülük dahil, tüm milli ve manevi değerler seferber edilebilmiştir.

Bu anlamda, Dergi'nin, 12 Eylül müdahalesi öncesinde, yeni bir 'Anayasa için önerilerini' tartışırken ortaya koyduklarının, hem Aydınlar Ocağı tezleri hem de 12 Eylül sonrasında gerçekleşen (1982 Anayasası) ile büyük ölçüde benzeşiyor olması da, bir tesadüf ihtimalinin uzağında durmaktadır. Dergi, tartışmalar ile, yeni Anayasa'nın karakterine ulaşmaya çalışırken, daha önce olumlu bulunan, ama sonradan 'çoğulcu toplum düzeni felsefesi' yüzünden 'rejimi tehdit eden akımlara' karşı mekanizmalar gerçekleştiremediği düşünülen, *1961 Anayasası'nın eleştirileri* ile işe başlamaktadır¹³³. Buna göre, 1961 Anayasası, güçlü bir başkanlık makamının oluşmasını engellemiş (1), yargıyı, yürütme ve yasama karşısında aşırı derecede özerk ve yetkili tutmuş (2), küçük partilerin oluşmasını ve hatta meclise girmesini sağlayan nisbi temsil sistemi ile parlamentonun doğru düzgün çalışmasını engellemiş (3), kendisinden beklenen siyaset-üstü tavrı benimseyememiş -yerine getirememiş- olan Senato'yu ihdas etmiştir (4). Bu eleştirilerden de anlaşılacağı üzere, Dergi'nin 'gelecek olan' anayasaya bakışı, toplum ve özgürlükler karşısında önceliği Devlet'e veren ve bunun için de 'kuvvetli' bir devlet ve 'yürütme' isteyen bir içeriktedir.

¹³² Coşar, "Yeni Forum", s. 416.

¹³³ A.e. 417

Yeni Forum Dergisi, Devlet'i bir makine modeli olarak tahayyül eden, bunun kalbindeki parlamentoyu da 'merkezde konsolide olmuş siyasetin' *bilimsel-seviyeli münazara ve eğitim alanı* olarak gören ve rasyonalizmi pragmatizme üstün tutan Aydın Yalçın'ın, ideal tanımlamalarını milli-manevi ya da alaturka revizyonlardan geçirdiği bir mecra olmuştur. Çünkü, daha önce de bahsedildiği üzere, Yalçın'a göre, *bireyci demokrasi* artık *miyadını doldurduğuna* göre, cemaate, onun üstünde topluma, milli öze, gelenek-göreneğe bakılması gerekmektedir¹³⁴. Fakat bu -milli özün evrensel kalıplara dökülmesi-, ancak rasyonel ve bilimsel tartışmaların hâkim olması gereken parlamentoda tartışılmalı, en fazla da, siyasal elit tarafından, örgütlü toplum ile görüşülmelidir; ki hatırlanacağı üzere, Yalçın'ın örgütlü toplumdan kastı, bürokratik ve yarı-bürokratik kurumlardır. Bu çalışmada, zaman zaman kullanılan 'umumun hayrı' kavramına eşanlamlı gibi kullandığı 'toplumsal iyi'ye ancak bu şekilde ulaşılabilir.

Tarihselcilik ve söylemselcilik başlıklarından hatırlanacağı üzere, aktör, aktör toplulukları ve kurumların izlek üzerinde süreklilik veya değişim için seçtiği yollar bazen istenmeyen sonuçlara (unintended consequences) da neden olabilmektedir. 12 Eylül ve askeri yönetim sonrasında, özellikle de, 1980'lerin sonlarına doğru karakteri görünür hal alan siyaset, Yeni Forum Dergisi'nde tahayyül edilenden farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Fakat, özellikle, 1980'lerin ortasına kadar işlenen sol karşıtlığı, reel siyasette karşılığını bulmuş ve Türkiye'de sol aktivizmin dinamikleri işlemez hale getirilmiştir¹³⁵. Günün sonunda ise, parlamento, merkezde konsolide olmuş, az sayıda tarafın bilimsel-makul münazara yeri halini alamamıştır. Bilakis, özellikle 1990'lar, geleneksel merkezin, yavaş yavaş zeminini ve gücünü yitireceği bir on yıl olmuştur. Hem iç hem de dış dinamikler sonucunda ve 12 Eylül'ün kurduğu düzen 'gevşedikçe', Yalçın'ın çok önem verdiği Devlet protokolü dahi ciddiyet kaybına uğramış, siyaset, biraz daha -sokak değilse de- medya üzerinden gelişen bir olgu halini alma sürecine girmiştir. Hem siyasi hem fikri liberal düzlemlerde müesses nizam karşıtlığı ve devlet eleştireliliği yükselen bir trend halini almıştır. Özetle, sol dinamiklerin

¹³⁴ Coşar, "Aydın Talçın", s. 403.

¹³⁵ Aydın Yalçın, **Vatana Hıyanetin Anatomisi**, Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1986.

zayıflatılması dışında, 1980'lerin sonu 1990'ların başı itibariyle, Yalçın'ın ideal tanımlamalarından (siyasetçi, parlamento, vs.) daha da uzaklaşmaya başlamıştır.

Aydın Yalçın'ın liberalizmi, Türkiye'de ve dünyada da, biraz küreselleşme çağı öncesinin bir siyasal-entelektüel olgusudur. Bu liberalizm, ekonomi odaklı iken, siyasal liberalizmi, toplumun ve siyasetin bunu hazmedecek olgunluğa ulaşması şartı ile, savunur. Aslında, bu anlamda da, Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi ile benzer perspektiften ve benzer kıstas üzerinden bakmaktadır. Dolayısıyla, var olan şartlarda, devletçi olmakla birlikte, onaylamasa da, 'geleneksel orta sağa' teşnedir ve umumiyetle onun kurumsal yapısı içinde varlığını sürdürmüştür. Yalçın'ın Yeni Forum deneyimi, sürecin sonunda, idealize ettiği sonuçlar ile karşılamamış olsa da, 12 Eylül müdahalesi -ve idaresi- bağlamlarında misyonunu yerine getirmiştir. Devlet, o haliyle ve o şartlarda korunmuş, fakat sonrasında, başka liberal ve post-modern dalgaların on yılına doğru yol almaya devam etmiştir. Aydınlar Ocağı gibi, Yeni Forum Dergisi de, 1980'lerin sonu itibariyle, etkinliğini yitirmiş olsa da, Türk siyasal hayatının gidişatına bazı imgesel ve argümansal mirasları bırakarak sahneden çekilmiştir.

2.3. 24 Ocak Kararları ve 'Devamı' (1980-1983)

Liberal ekonomi görüşü, İttihat ve Terakki'nin sonrasında da Cumhuriyet'in programı ve hedefleri arasına girmiş, fakat, özellikle, hâkim olan olumsuz dış şartların (Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, 1929 buhranı, II. Dünya Savaşı) baskınlığından dolayı, geliştirilememiş ve defalarca rafa kaldırılmak durumunda kalınmıştı. Fakat belki bundan da önemlisi, neredeyse 16. Yüzyıldan başlayarak, burjuva (özel teşebbüs, sermaye sınıfı) oluşum/yaratma süreçlerinin 'kıyısında' kalan Osmanlı devlet yapısı, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, liberal ekonomiyi sürükleyecek güçlü ve belirleyici bir sermaye sınıfına sahip değildi. Bu dezavantajlı konumda, Batı Avrupa ölçeklerinde bir *işçi sınıfının* oluşmamış olması da, sadece, Osmanlı Devleti'nin, çekindiği başka 'dertlerden' (sınıfsal karşıtlıklar) korunmasını sağlamıştı. Zira, sermaye ve işçi sınıfı oluşumlarının (kapitalizmin) çıktısında yeşeren ulusçuluk akımları, İmparatorluğu zaten yeterince yıpratmıştı.

Yeni bir başlangıç yapacak olan Cumhuriyet de, aslında bu şekilde, yaratmak istediği ulusu 'sıfırdan' -sınıfsız ve imtiyazsız- inşa etme imkanlarına sahip oldu. Fakat, bir diğer

taraftan da, yeni devletin elinde, çoğunluğu tarımda çalışan, kırsal bir nüfus ve merkezi oluşturacak/inşa edecek kısıtlı ve yetersiz bir insan kaynağı vardı. Cumhuriyet'in elinde, parasal ve kültürel sermayenin yokluklarında (kısıtlılık), sadece bir devlet geleneği ve bir de yaklaşık yüzyıllık bir modernleşme tecrübesi bulunmaktaydı. Ulus-devletin inşası için bazı elverişli koşulların yanında, o çok önemli olan, burjuva sürükleyiciliği, kuvvetli ve toplumu dinamize etme yeteneği olan sınıfsal çelişkiler ise, eksikti.

Bu kısıtlı kaynaklar ile, doğal olarak, öncelikle yeni bürokratik mekanizmanın inşa edilmesi ve eskiden miras kalan 'parça'ların da -Cumhuriyet'in dünya görüşüne göre- modifiye edilmesi gerekiyordu. Fakat, yine de ve önünde sonunda, *milli ekonominin* inşası için, bir sermaye kesiminin (milli burjuvazi) oluşturulmasına ve buralarda çalışacak nitelikli insan kaynaklarına ve gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Tüm bunlar yapılırken de, toplumsal sektörlerin, 'uyumlu bir şekilde' iş bölümüne katılması isteniyordu. Kurumlar oluşturulup, projeler (devrimler) gerçekleştirilirken, iç barışı bozabilecek ve vakit kaybettirebilecek toplumsal (sınıfsal) çatışmalar tolere edilemezdi. Önce 1929'da gelen *dünya ekonomik buhranı*, sonrasında da *ikinci dünya savaşının* (1938-1945) mecbur ettiği şartlar, Türkiye'yi devlet sektörünün ağır bastığı, bir *karma ekonomiyi* kurmaya yöneltti. Bundan dolayı, ekonomi, savaş sonrasına kadar, büyük ölçüde, sınırlı ulusal kaynaklar ile kotarılmaya çalışıldı. Bunun yanında da, para, altın, tarım ürünü, vs. stoklamalarına gidildi. Kaynaklar tam olarak ekonomiyi ve özel olarak da üretime aktarılamadı; büyümek için stratejik borçlanmalar gerçekleştirilmedi. Hem muhalif sola hem de muhalif sağa göre, ülkenin *üretici güçleri* (burjuvazi, işçi sınıfı) harekete geçirilemedi. Bu soldan ve sağdan muhalif unsurların önemli bir kısmını da, 1980 ve sonrasında, Özal siyaseti çevresinde görmek mümkündür. Zira, 1980, Türkiye'nin geç ve alaturka kapitalizasyonunun miladı oldu; hem de onyıllar sonrasında.

Aslında, çok partili hayata geçildiğinde, Demokrat Parti (DP), üçüncü kez, liberal ekonomi niyeti ve söylemi ile işe başlamıştı. Fakat, bu süreçte gelinebilen nokta, döviz koruyucu-ithal ikameci -son kertede korumacı bir devlet kapitalizmi modeli- bir sistemle, ancak milli burjuvazi yaratma çalışmalarına devam etmek oldu. Not etmek gerekir ki, bir kısım ham madde ve üretim araçlarının ithalatını da gerektiren, ithal ikameci sistem, uluslararası toplum tarafından da -Batı kampı- desteklenmekteydi. Milli geliri düşük, nüfusu

sürekli artan ve kentlere göç etmeye başlayan ülkede, iktidarların desteklerini koruyabilmek için *ekonomik popülizme* başvurma gerekleri; ekonominin *dış kaynak ihtiyacını* da sürekli körüklemekteydi. Dolayısıyla, ithal ikameci sistemin de dengeli ve tedbirli bir şekilde sürdürülmesi, pek de mümkün olamadı; bir başka deyişle, ithal ikameci sistem, üretimde bir sonraki aşamaya geçmek için bir gelişim fazı olarak kullanılamadı. Bundan dolayı da, Türkiye ekonomisi tarihi, sık sık *devalüasyonlar*, *açıklar*, *dış kaynak bulma* olguları/zorunlulukları ile dolu olarak 1970'lere kadar geldi. Türkiye burjuvazisi, ithal ikameciliğin korunaklı şartlarında 'olgunlaştırılmaya' çalışılırken; güçlenen sol siyaset de gözetilerek, çalışan kesim de geçim sıkıntıları altında ezdirilmemeye, daha da doğrusu politize edilmemeye, çalışılıyordu. *Ekonomik popülizm*, kıt kaynaklarla, *çift taraflı* olarak işletiliyordu.

1970'lerde dünya ekonomisinin de, yapısal krizlere (Bretton Woods sisteminin çökmesi, Opec-petrol krizleri) girmesi ve ülkelerdeki Keynezyen ekonomi uygulamalarının (sosyal refah devleti modelleri/mutabakatı) tıkanması ile, ekonomisinin kırılğan gidişatı içte 'istikrar' ve dışta da ince 'denge politikaları'na bağlı olan *Türkiye*; 1970'lerin ikinci yarısında ciddi krizler yaşamaya başladı. Yükselen sol ile gelişen işçi sınıfı bilinci de, Osmanlı'dan beri korkulan ama karşılaşılmamış olan toplumsal ve siyasal gerilimi yarattı. Oysa ki, ortada ne gerçek/güçlü (Batılı) anlamda vücut bulmuş bir burjuva (sermaye sınıfı) ne de işçi sınıfı vardı. Sol düşünce de sağ düşünce de, bunların eksikliğini yaşıyordu; ki bu da, karşıtlığın ve de çatışmanın hoyratlaşmasının önemli nedenlerinden olmuştur. Yine de, sistem içinde, herşeye rağmen, en güçlüsü, Devlet'di... Bu on yıl boyunca, ideolojik duygusallıklar-heyecanlar (sol, milliyetçilik, muhafazakarlık, vs.), üzerlerine oturması beklenen gerçekliklerin bir hayli ötesine geçmişti. Daha açık ifadelerle, bu on yıla girilirken, *aşkinci devlet geleneği* otorite kaybına uğruyor, onun gözettiği *devlet izleği* iç ve dış dinamiklerin yarattığı sarsıntılar ile fay kırılmaları yaşıyor, bu yataklarda şekillenen *siyasal kültür* de, ilişki kurmayı yeni yeni öğrendiği, toplumsal çevrelere doğru savrulmalar yaşıyordu. Kaldı ki, 1970'lerin ikinci yarısı itibariyle, artık, *ekonomik popülizmin* imkanları da kalmamış, ve siyasal görüşler, *ideolojik popülizme* mecbur kalmışlardır. İdeolojik popülizm ise, bir süre sonra, siyasal yapıları, kendi söylemleri ile çevrili, dar alanlara hapsedmekte ve yapıların inisiyatif alma imkanlarını zaafa uğratabilmektedir.

Bu yüzdendir ki, 1979 yılının sonunda azınlık hükümeti kurmayı ‘başaran’ Adalet Partisi, 24 Ocak kararları için, rejim içindeki rolünü yavaş yavaş arttıran askerin (TSK’nın) desteğini alma ihtiyacını hissetmişti. O yıllarda, henüz *tüketim toplumu* olmaktan çok uzak olan Türkiye’de, ‘temel tüketim maddeleri’nin yoklukları, siyasal dengeleri sürekli değiştiriyordu. Temel sorun ise, aslında ‘döviz yokluğu’ idi. Türkiye’nin döviz geliri, özellikle 1974 petrol krizinden beri, petrol ihtiyacını karşılamaya ancak yetiyordu. İç tüketime bağlı ithal ikameci sistem ile, her ne kadar döviz-koruyucu bir yapı hedeflenmiş olsa da; *üretimin* gerçekleşmesi, ‘ucuz döviz’ ve ‘ucuz kredi’ üzerinden sağlanan *ithal girdilere bağımlıydı*. Toplumun tüm sınıfları bunun sıkıntısını yaşarken, dış dinamikler de -verdiği borçları Türkiye’den tahsil etmek isteyen uluslararası kuruluşlar da-, 1977 senesinden beri, Türkiye’yi *farklı bir iktisat politikasına* -hatta iktisadi rejime- geçmeye zorluyordu. Var olan bu sistemle dış kaynak sağlanması imkânsız hale gelmişti. *Ecevit Hükümetleri*, ücretlerin geriletilmesini ve bu sayede iç talebin de kısılmasını gerektiren bu operasyonu, *ideolojik duruşu ile çelişeceği için*, pek de göze alamamıştı.

Önceden de bahsedildiği üzere, ‘*eski sistem*’ ya da ‘yapı’, aslında, iki kesimi de memnun etmeye çalışıyordu. Var olan ‘işçi sınıfının’ desteğini kaybetmemek için, ücretler yüksek tutulmaya çalışılıyor; beri taraftan da, ithal ikameci sistemin yürümesi için döviz kuru-faiz ayarlamaları ve *yüksek gümrük duvarları* ile ‘sermaye kesimi’ korunuyordu. Artık iki kesimi de memnun edecek kaynak ise kalmamıştı; ve ‘*biri diğerine*’ *avantajlı kılınacaktı*. Fakat avantajlı kılınan da (sermaye kesimi), değişime ‘zorlanacaktı’. Aslında, 1970’lerin sonu itibarıyla hala, toplumda büyük kesimi oluşturan, ve son yıllarda da -enflasyon nedeniyle- fakirleşen, kamu çalışanları ve tarım kesimi de, bu iktisat politikası değişiminden peyderpey negatif olarak etkilenecekti. *Özetle ve kısacası*, ücretler ve destekler (sübvansiyonlar) aşağı çekilerek, sermaye kesimlerinde güç temerküzü sağlanmaya çalışılacak, sermaye kesimi de ürünü yurtiçinde kimseye satamayacağı için kendine dış pazarlar arayıp ülkeye döviz getirecekti. Eninde sonunda, bir kapitalist sınıfın ortaya çıkacak olması, bunun da karşısında işçi sınıfının pekişeceği görüşü ve bunların da sivil toplumu, özgürlükleri ve demokrasiyi beraberinde getireceği inancı; *liberal tezlere ikna olmaya başlayan sol kesimleri (aktörleri)* de -henüz çok da görünür olmayan şekilde- belki de içten içe memnun etmeye başlamıştı.

24 Ocak kararları ile dışa açık, ihracata dayalı -en önemlisi de, döviz kazandırıcı- bir modele geçilmesi hedeflenmişti. Döviz açıklarının başka bir kapanma yolu kalmamıştı. Fakat, dünyada hâkim olmaya başlayan neo-liberal ve onun içerdiği monetarist (parasalcı) politikalar, sosyal refah devleti mutabakatı modellerine alışmış ‘gelişmiş ülke’ toplumları için dahi, ‘can yakıcıydı’. Türkiye’nin de, bir anda değilse de kısa bir sürede ‘yüksek katma değerli ürün’ler ihracatçısı haline gelecek potansiyeli ise, bulunmamaktaydı; kaldı ki bu dönüşümler, ABD ve Birleşik Krallık’da dahi kolayca halledilecek meseleler değillerdi*. İşin propaganda (rıza alma) kısmında ise -özellikle de *sonraki aşamalarda*-, gelişmiş ülkelerde birkaç yüzyılda alınan mesafenin, neredeyse bir on yılda katedileceği algısı toplumda oluşturulmak istenecekti. Fakat ne 1970’lerden yorgun çıkan toplumun, ne de 1950’lerden beri bir düzene alışmış olan sermaye kesimi, bu propagandaya kolaylıkla ikna olmuştur. Ancak, toplumun tüm kesimlerinin ‘tüketim ya da daha doğrusu tüketme güdüsü’, bu on yılda başarıyla -geri dönüşsüz şekilde- açığa çıkarılmıştır.

Bu eksik ve aksak ‘dönüşüm’ üç aşamada uygulanmıştır: *birincisi*, 12 Eylül öncesi yaklaşık sekiz ay (AP iktidarı), *ikincisi*, üç yıllık askeri yönetim, *üçüncüsü* ise, 1991 yılına kadar sürecek olan sekiz yıllık ANAP iktidarı; ki Turgut Özal, bu üç dönemde de baş aktördür. Bu dönemin sonuna gelindiğinde ise, liberal-küreselleşmeci mutabakat, dünya ile birlikte Türkiye’de de, neredeyse tüm siyasal görüşlere nüfuz etmiştir. Tabi ki, sürecin -on yılın- sonuna gelindiğinde, hem iç hem de dış dinamikler tamamen farklı haller almışlardı. Fakat, toplumda değer yargıları ve tüketim alışkanlıkları değişmiş olsa da, ne yüksek enflasyon ne dış ticaret açığı ne de cari açık sıkıntıları çözülebilmmişti. Bundan dolayı da, Türkiye’nin 1990’ları ekonomik krizler ile başladı ve son buldu. 12 Eylül’ün sadece ‘kapattığı’, geleneksel merkez siyasetin, gerçek zemin kaybı da, bu yıllarda gerçekleşmiş oldu. Oysa ki, aşkinci devlet geleneğini restore eden kesimler/kadro, ‘uçlara ihtiyaç duymayan’ ve merkezde konsolide olmuş bir siyasal yapının, biraz da değişen iktisadi yapı sayesinde, gerçekleştirebileceği yönünde de ümitliyidiler. Türkiye’de uygulanan liberalize ekonomik sistem, ne daha sağlıklı bir ekonomik sisteme ulaşılmasını sağladı, ne orta siyasette

* Bu konuda bir değerlendirme için Osman Ulagay’ın 1 Mart 1982 tarihli ve ‘Ekonomide Yapısal Değişim Kolay mı?’ başlıklı bir köşe yazısı (Cumhuriyet Gazetesi) için; Osman Ulagay, **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 46-48

ussallaştırılmış bir parlamenter sistem yarattı, ne de ilerleyen yıllarda parçalar ve bütün için demokratikleştirici sonuçlar verdi.

Türkiye, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren uluslararası borç verici kurumların yoğun baskısı altındaydı. Borçlarını çevirebilecek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek döviz kalmamıştı. Tam da dünya ekonomisi yapı değiştirirken (1970'ler), özellikle ikinci dünya savaşından beri, ittifak içinde bulunduğu, Atlantik hattı -özellikle ABD- ile de, problemler yaşamaya başlamıştı. 1950'lerden itibaren, dış dünyanın da teşviki ile kendine adapte ettiği ithal ikameci sistem tıkanmıştı. Bu sistemin *dört* 'temel unsur'u vardı: devlet tarafından belirlenen sabit döviz kurları (güçlü TL), yine devlet tarafından belirlenen düşük faiz (enflasyonun ve dünya piyasalarının altında), yerli sanayii korumak için yüksek gümrük duvarları, KİT'ler ve tarım üzerinden sağlanan ucuz (sübvansiyonlu) girdiler. 1970'lere gelindiğinde ise, iç ve dış siyasal konjonktür dışında *iki* temel problem kendini gösterdi: tüm dünyayı etkileyen petrol şokları ve Türkiye'nin yaklaşık otuz senelik süre içerisinde yatırım malları ve yurtdışında yüksek katma değer üreten malları henüz üretememiş olması. Sistem sadece kendini idame ettirmeyi seçmişti; ve ülke hazırlıksız yakalanmıştı. Bunlar da Türkiye ekonomisinin yumuşak karnını oluşturuyor ve *kırılganlığının* başlıca sebebi oluyordu. 1970'lerde kendi kaoslarını yaratan Türkiye iç dinamikleri, on yıl boyunca '*yapısal*' önlemleri alamadığı gibi, taktik tavırlar da, geliştirememişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi, hem işveren hem de işçi sınıfını memnun etme odaklı, genelde palyatif (geçici, geçiştirici) ve sürdürülebilir olmayan çözümler ile zaman dolduruluyordu. Benzer programsız ve Türkiye'ye özgü şartları hesaba katmayan tavır ve davranışlar, Türkiye'nin ekonomik serbestleşme döneminde de sürdürülecekti. *Teorik neo-liberal öğretinin* ya da *uluslararası kuruluş reçetelerinin*, Türkiye ekonomisi, siyaset ve sosyolojisinde beklenen-gerekli değişiklikleri ve -olumlu- değişimleri, neredeyse başka hiçbir özgün katkı gerekmeden, beraberinde getireceği düşünüldü.

24 Ocak kararları ile dövizde ciddi bir devalüasyon gerçekleştirilirken (1), dövizde ve faizlerde serbestleşmenin ilk adımları atıldı (2), ithalatta kolaylaştırmalar başladı (3), KİT ürünlerine -tüketim ve üretim malları- zamlar geldi (4), çeşitli sübvansiyonlar kaldırıldı (5), ihracatı ve diğer döviz getirici faaliyetleri teşvik edici düzenlemeler yapıldı (6), tarımda

destekleme alımları sınırlandırıldı (7)¹³⁶. Bu kararlar ile *iki kesim* ilk elden olumsuz etkileniyordu: iç pazar korumalarına göre kendini yapılandırmış üreticiler ve tarım kesimi. Oysa ki, bu ilk aşamaydı, ve takip eden aşamalarda, en çok *toplumun ücretli kesimleri* bedel ödeyecekti. Yine de, bu ilk hamleyle, uluslararası piyasalara güven verilmeye başlandı; ve ilk olarak, piyasadaki tüketim malları ile ilgili bulunabilirlik ve fiyat problemleri (karaborsa) çözümlendi.

Fakat neo-liberal doktrin içinden gelişen monetarist (parasalcı) yaklaşımın öncü ve acı reçeteleri yavaş yavaş ortaya çıkacaktı: *sıkı para politikası* (1) ve dolayısıyla *iç talebin kısılması* (2). Keynezyen ekonominin tersine, neo-liberal yaklaşım, harcamaların kısılmasını ve devletin en asgarideki haline doğru küçülmesini savunuyordu. İç talebin kısılması ise, ücretlerin geriletilmesini gerektiriyordu. Ücretler geriletilirken de, serbestleşen faizler ile tasarruflar arttırılacak ve ekonomiye kaynak yaratılacaktı. Çok bilinen tabiri ile, yastık altındaki paranın piyasa ve finansal sisteme sokulması da ‘teşvik’ edilmiş oluyordu. Serbestleşen faizler ile ekonomiden para çekilmesi ve böylece enflasyonun düşürülmesinin hedeflenmesi, bugün tersi uygulanmakla birlikte, parasalcı planın önemli bir parçasıydı. Literatüre *Temmuz Bankacılığı*¹³⁷ olarak geçen ve 1 Temmuz 1980’de *faizler ve genel anlamda bankacılık ile ilgili alınan serbestleşme kararları* ise, hem en az 24 Ocak kararları kadar vurucu olacaktı hem de askeri yönetim döneminin en çarpıcı vakası olan *banker krizine* giden yolu açacaktır. Hatta askeri yönetim içinde, Özal döneminin sonunu (1982) bu kriz getirecektir.

Türkiye’deki iktisadi rejim değişikliği kararları, Türkiye milli gelirinde bir ülke için zorlu bir yoldu. 1980 şartlarında ve bu derecede politize olmuş bir toplumda, bunun yapılması, normal şartlar altında, pek mümkün gözüküyordu. Halen birçok yorumcu, 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak, ‘bu gerekliliği’

¹³⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 147-149. Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 181.

¹³⁷ Mustafa Sönmez, **Yüz Soruda 1980'lerden 1990'lara Dış Açılan Türkiye Kapitalizmi**, Gerçek Yayınevi, 1992, s. 37-38. Boratav, **a.g.e.**, s. 151.

göstermektedir. Bu iddia, 12 Eylül iradesi tarafından kabul edilmese de, şekillendirdiği on yıl, bunun göstergeleri ve en azından karineleri ile doludur.

1979 yılında, ekonomide liberalizasyona yönelik görüşlerini bir *Aydınlar Ocağı* toplantısında sunan -ilgili başlık altında bahsedilmişti-, son Demirel hükümetinde de bürokrasiye (Başbakanlık ve DPT müsteşarı) geri dönen (Kasım, 1979) ve 24 Ocak (1980) kararlarını hazırlayan *Turgut Özal*, 12 Eylül sabahı Başbakanlık’a davet edildi; ve müdahaleyi gerçekleştirenler tarafından, kendisine *Maliye Bakanlığı* teklif edildi. 1980 yılı başlarında, ekonomide liberalizasyon kararlarının sunumunu, Genelkurmay’a bizzat gerçekleştirmiş olan Özal, *Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı* talep etti ve bu da ivedilikle kabul gördü. Özal seçimi, *TSK’nın seçtiği* ‘yol ve yordamı’ sembolize ediyor ve anlatıyordu. Bu ekonomik program daha kararlı ve sert bir şekilde uygulanmaya devam edilecek, politize olmuş ve kaostan da yorulmuş topluma da, Aydınlar Ocağı’nın ideolojik önerilerinden ‘esinlenen’ ya da doğrudan alınan söylem, kültür ve eğitim politikaları ile yaklaşılabilecekti.

Müdahale ile, çalışan (ücretli) kesimin ve örgütlerinin ‘sesi kısıldı’ ve işverenler için daha da avantajlı şartlar hazırlandı. Bu şekilde, ücretlerin milli gelir içindeki payı -ya da reel ücretler-, 1988 yılına kadar istikrarlı bir şekilde düşüş gösterdi¹³⁸; 1977 seviyelerini ise, ancak 1990 senesinde yakalayabildi. İç talep kısılmaya başlayınca, hem ticaret dışı yönelmek durumunda kaldı, hem de enflasyonda doğal olarak nispi düşüş başladı. Hem ücretli kesimde (kamu, özel sektör) hem tarım kesiminde hem de iç pazara mal satan sanayici ve tüccarda rahatsızlıklar, doğal olarak gelişmişti. Yönetime tepki göstermenin neredeyse ‘imkânsız’ olduğu bu dönemde, programın, çok partili hayata geçiş sonrasında da devam ettirilebilmesi için, toplumun bu ‘acı reçetenin’ faydalarına inandırılması ve rızasının alınması gerekiyordu. Temel ihtiyaçların bulunur hale gelmesi ve karaborsanın engellenmesi dahi, ilk etapta, toplum rızası açısından gerekli krediyi yöneten kesimlere sunuyordu. Fakat tabi ki, bu yeterli değildi ve toplumun beklenti ve zihniyet olarak da yeni iktisat politikaları ile bütünleşmesi -geleceğin

¹³⁸ Bülent Tanör, Korkut Boratav ve Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Cem Yayınevi, 1995, s. 175-180. Tarımsal desteklemeler de, ücretlerdeki toparlamayı takip etmiştir; ki iki konuda da ayrıntılı tablolar, verilen sayfa aralığında, *Boratav* tarafından yayınlanmıştır. Fakat, bu iyileşmeler neticesinde, 1990’larda işsizlik ve sendikasılaş(tır)ma yükselmeye başlamıştır.

daha iyi olacağına inanması- gerekiyordu; *aşkıncılık-araçsalcılık literatüründeki* tabirle, bu yeni normların halka ‘benimsetilmesi’ gerekiyordu.

Bu anlamda, yukarıda bahsedildiği haliyle, bankacılık sisteminde gerçekleştirilen liberasyon (Temmuz Bankacılığı) ve tahvil-mevduat sertifikaları üzerinden yüksek faiz-getiri sunan banker kesiminin -ve küçük bankaların- etkinliğini arttırması; önce, Türkiye’de toplumun piyasayla ilk imtihanı oldu, sonra da, yeni ekonomik modelin ilk krizi. Bu olgu, yani toplumun paradan para kazanma araçlarıyla ve umuduyla tanışması, yeni ekonomik duruma ayak uydurmaya çalışan büyük bankaları da tehdit ediyordu. Toplumun birçok kesimi, birikimlerini banker piyasasına yatırarak yüksek gelir elde etme furyasına katıldı. Düşen reel gelirler de, insanların serbest piyasa nimetlerinden yararlanma isteği de, bu furyada etkili olmuştur. Fakat, toplum için, bu kültür çok yeniydi; ve sonunda, konvansiyonel sistem ve dolayısıyla büyük bankalar lehine alınan kararlar ile, bu piyasada, aslında bir süredir beklenen, panik yaşandı. Daha önce de birkaç münferit banker skandalı olmuştu; ama bu sefer ki, sükûnet içinde tutulması amaçlanan toplumsal yapıyı, tehdit etmişti. Bu kriz, Özal’ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığından ayrılması ile sonuçlandı. Aslında, askerler, onun değil ekibinden *Maliye Bakanı Kaya Erdem*’in istifasını istemişlerdi; muhtemeldir ki, askeri yönetim, parlamenter sisteme geri dönmenden önce, bazı uygulamalarda yavaşlatma, onarım ve toparlama yapmak istemişti. Yine muhtemeldir ki, Özal, bu aşamada, bu *geri adımın* -itidalli tavra dönüşün- parçası olmak istememişti. Çünkü, Özal, daha o yıllarda, *söylemselci yeni kurumsalcı* literatürdeki tanımıyla neo-liberal ve monetarist uygulamaları savunan dünyadaki *epistemik topluluğun* (epistemic community) Türkiye temsilcisi karakterine bürünmüştü, o şekilde de görülüyordu.

Bu tercih, Turgut Özal’ın, partili hayata geçişte siyasete atılmasının ilk kritik hamlesi oldu. Toplum, sonraki aşamalarda, banker krizi faturasını Özal’a çıkarmazken, bu ayrılış, Özal figürüne bir ‘sivillik’ de bahşetmiş oldu. Aslında, benimsediği sert monetarist politikalar ve piyasaları (şirketleri) doğal seleksiyona sokma -eleme- isteği, zaman zaman askerler ile anlaşmazlıklara düşmesine neden de olmuştur. Aslında bu isteği, Özal’ın, ileride daha görünür hal alacak olan, ‘*müesses nizam karşıtlığının*’ ilk habercilerindendi. Özal, hem müesses nizamın yarattığı burjuvazi ya da sermaye kesimine ‘şüpheyle’ yaklaşmaktaydı hem de neo-

liberal etik gereği ekonominin işlemeyen parçalarının sistem dışına çıkması taraftarıydı. Muhtemeldir ki, hayalindeki yeni devlet ve yeni merkez, yeni karakterde bir sermaye kesimini de gerektirmekteydi. Askerler ise, beri taraftan, özellikle manevi değerler üzerinden, toplumsal kesimleri '*birlik ve beraberlik*' içinde tutmaya çalışıyorlar, banker krizinin olumsuz sonuçlarını da ellerindeki 'sınırsız' yetkiler ile çözüyorlardı. Özal'ın, özel sektör kuruluşlarını içine sokmak istediği test ve eleme süreci, tüm toplumsal sektörleri olumsuz bir hava içine sokabilecek türdendi. Bu da hem kurulmak istenen otoriterliği zaafa uğratabilecek hem de zaten 1970'lerde otoritesi-kontrolü zayıflamış müesses nizamı daha da güçsüz hale getirebilecekti.

Özal'ın istifasının bir nedeni de, Yönetim'in, Özal'ın yeni programı hızla işletirken ekonominin unsurları içindeki 'yetersizleri', 'uyum sağlayamayanları' elemek ya da zor durumda bırakmak isteyen politikalarını eleştiren Maliye kökenli Arslan Başer Kafaoğlu'nu Maliye Bakanı olarak -Kaya Erdem'in yerine- atayacağını ona bildirmiş olmasıydı. Önceki dipnotlardan da hatırlanacağı üzere, Kafaoğlu, 12 Eylül öncesinde müdahalenin hukuki alt-yapısı ya da hazırlıklarını gerçekleştiren grubun içinde adı geçen Adnan Başer Kafaoğlu'nun da kardeşidir; ki bu iki isim sıklıkla karıştırılmaktadır. Kafaoğlu, Marksist-sol'a yakın devletçi bir iktisatçıdır. Askeri yönetimin, Kafaoğlu tercihinin *birincil nedeni*, hızlı bir şekilde devreye sokulmuş neo-liberal uygulamalara parlamenter sisteme geçilmeden önce çekidüzen vermek iken, *bir diğer nedeni* de, sağ ve sol arasında dengenin korunduğu mesajını sürdürebilmek olarak kendini göstermektedir.

Kafaoğlu, sonradan bir parçası olduğu 24 Ocak süreci ve uygulamaları hakkında ne düşünmektedir? Kafaoğlu, görevi sonrasında (1984), bu soruya cevap verdiği bir kitap¹³⁹ yayınlamıştır. Öncelikle, aslında Kafaoğlu, 24 Ocak Kararları'nın yanlış tasarlanmış, planlanmış ve hatta uygulanmış bir program olduğunu düşündüğünü -en azından 1984 itibarıyla- ifade etmektedir¹⁴⁰: "Oysa 24 Ocak Kararları olsun, onu tamamlayan 1 Temmuz kararları olsun, mantık ve matematikle hiç ilişkisi olmayan kararlardır. Zaten başta ilan olunan şekliyle uygulanmamıştır da.". Belirtiliği üzere, Kafaoğlu'nun atanması, bankerler

¹³⁹ Arslan Başer Kafaoğlu, **24 Ocak Uygulamaları ve Bazı Gerçekler**, Alan Yayıncılık, 3. Basım, 1984.

¹⁴⁰ Kafaoğlu, s. 70.

krizine yönelik bir hamle olmuştur. Kafaoğlu o konuda da, 24 Ocak Kararları ile yapılan zamların ardından piyasaya likidite sağlanması gerektiğini, bunu sağlamak için yapılan bankacılık düzenlemelerinin ise, tamamen yanlış olduğunu savunmaktadır¹⁴¹. Ona göre, bu düzenlemeler bankacılık sistemindeki çelişkileri keskinleştirmiştir. Özal, sistemin içe sindirilmesi, kanıksanması ve piyasada yeni kültürlerin yerleşmesi için, bazı sarsıntı ve zayıflarlar hem razıdır hem de bunu arzulamaktadır. Bunun en bariz örneği de, yukarıda da bahsedildiği üzere, bazı özel sektör kuruluşlarının, karlılık sağlayamıyorsa, piyasa işlevlerini yerine getiremiyorlarsa, kurtarılmaması ve batışına izin verilmesi görüşleridir. Kafaoğlu'na göre ise, bu piyasa 'ekolojisini' felce uğratacak bir görüştür¹⁴²: "... o çöküşün, üretim gerilemesinin en büyük cezasını batan, ya da iş hacmi daraltılan şirket ve işletmelerde çalışan işçiler ile onlara büro hizmeti gören memurlar, vergilerini onlardan alan Devlet görür. Sosyal Sigorta Kurumları görür, devlet kuruluşları ve devlet bankaları görür.”.

Bu açıklamalardan da görülen odur ki, 12 Eylül yönetiminin Kafaoğlu ile asıl yapmak istediği, öncelikle sermaye kesimini bir ölçüde rahatlatmaktır. Her ne kadar tarih anlatılarında daha çok yer verilse de, bankerler krizi ise, büyük fakat, askeri yönetimin, dönemin sınırsız kudreti ile, bir şekilde üstesinden gelebildiği bir sorun olmuştur. *Osman Ulagay*'ın, yukarıda da bahsi geçen, '24 Ocak Deneyimi Üzerine' adlı çalışması, büyük ölçüde, yazarın 1980-1984 yılları arasındaki gazete yazılarından oluşmakla birlikte, TOBB, TÜSİAD, İSO, İTO, çeşitli holding ve banka yöneticilerinin Özal'ın ekonomi politikasına eleştirilerini konu etmektedir. Ana konu, parasalcı araçların (faiz, para arzı, kur ve fiyat unsurları), ekonomik ve sosyal yapıların gerçekleri göz ardı edilerek, 'yıkıcı-eleyici' bir şekilde kullanılmasıdır. İç talebin kısılması ve faizlerin Türkiye sermayesinin daha önce hiç tanışmadığı seviyelere yükselmesi, sanayi ve ticaret ile uğraşan şirketleri yok olmayla ya da büyük zararlar görmeye baş başbaşa bırakmıştır¹⁴³:

¹⁴¹ Kafaoğlu, s. 64.

¹⁴² Kafaoğlu, s. 48.

¹⁴³ Ulagay, s. 93-95.

“... Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar da, “Kredi dağılımı ve kredi maliyeti konusunda bankalardan şikayetler devam ediyor. Bankalarımızın daha rasyonel ve verimli çalışmaları şarttır.” diyor. İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu ise, “Bankaların bloke mevduat gibi çeşitli kombinezonlarla gerçek faizi arttırıcı uygulamalara başvurmalarının önlenmesini” istiyor... ... Yapı - Kredi Genel Müdürü Halit Soydan, “Bir büyük bankanın bir yıllık mevduata yüzde 65 faiz verdiği söyleniyor. Centilmenlik anlaşması ortadan kalksa bile faiz oranının bir sınırı vardır ve bu sınırın ötesi ateştir.” diyor. Akbank Yönetim Kurulu Başkanı Naim Talu, “kredilerde donma” olduğunu vurgularken... **Yangının alevini her geçen gün daha yakından ensesinde hisseden sanayiciler, gazetelerin en dikkatli okurları arasına katıldılar. Her gün hangi firma zor durumda kaldı, hangisi el değiştirdi diye onu izlemeye çalışıyorlar.** ... İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur, “Bu ekonomi politikasına bazı revizyonlar artık getirilmeleridir. Külâhı önümüze koyup düşünmenin zamanıdır. Burada devletin de yapabilecekleri var. Vergi mi indirecekler, ne edeceklerse etsinler, halletsinler bu işi. Bunların söyleyince de Turgut bey kızıyor” diyerek... İSO Yönetim Kurulu Başkanı Şaban Çavuşoğlu, **sanayiın dışa açılmasının 6 - 7 yıllık bir iş olduğunu** belirterek... Cumhuriyet’e bir demeç veren Vehbi Koç da, “Şirketler için bunalım had safhada, vatandaşın durumunu ise, pek yakından bilmiyoruz” diyor.”

İlginç bir denk geliştire ki, Türk özel sektörünün sıkıntılarının azaltılması işi Marksist-sol’dan bir maliyeciyeye nasip olmuştur.

“Bu bir yıl boyunca Kafaoğlu işçiye, memura, esnafa, küçük tasarruf sahibine ve çiftçiye ise müjde sayılacak hiçbir şey söyleyemedi. Göreve gelişinin hemen ardından yaptığı açıklamada, “bizim işçi ücretleri ve taban fiyatları konusunda Turgut Özal’la bir ihtilafımız yoktu”... diyen Kafaoğlu’nun Özal’la ve IMF ile en iyi anlaştığı konu da galiba buydu. Özal gidiyor, Kafaoğlu geliyor ama ücretli ve maaşlı kesim terazinin hep “özveri” kefesinde yerini alıyor, nimet dağıtımı kefesinde hep başkaları oturuyordu.”¹⁴⁴.

Ekonomi politikaları ve 24 Ocak kararları bağlamlarında bakıldığında, parlamenter sisteme dönülmeden önce görülmektedir ki; *birincisi*, 24 Ocak ile gelen iktisat politikası değişimi, Devlet politikası halini almıştır. 12 Eylül yönetiminin Özal seçimi ve sonrasında Kafaoğlu ile yapılan ve yapılamayan ayarlamaların karakteri, bu tespiti desteklemektedirler. *İkincisi* ise, tartışmalar, bu kararların genel anlamda doğruluğu ya da yanlışlığından ziyade, yöntem, planlama, vadesi ve de bir noktaya kadar karakteri (eğilimi) ile alakalıdır. *Üçüncüsü*, askeri yönetim döneminin Özal figürü, bürokrat ile siyasetçi arasında ama dönüştürücü bir misyoner olarak tanımlanabilir. Hatırlanacağı üzere, bu metin içinde, Özal figürü, neo-liberal düşüncenin dünya genelindeki epistemik topluluğu içinde bir temsilci aktör olarak da tanımlanmıştı. *Dördüncüsü*, hem sermaye hem de çalışan kesimi memnun etmeye çalışan

¹⁴⁴ Ulagay, s. 178.

ekonomik düzene, asker eliyle, kesin olarak son verilmiştir. *Beşincisi*, aşkinci devleti ya da devlet otoritesini restore eden 12 Eylül rejimi, hem sermaye hem de emekçi kesimleri savunmasız bırakırken, devletin tek belirleyici güç olduğu mesajını da toplumsal kesimlere vermiştir. *Altıncısı* ise, siyasal bir aktöre dönüşecek olan Özal, neo-liberal uygulamacılığının dönüştürücülüğünün yanı sıra, müesses nizam karşıtlığını da, devlet-merkez destekli sermayeyi eleme testine sokarak, bu fazda göstermiştir; ki bu metindeki fikre göre, Kafaoğlu seçimi ile gerçekleştirilen ayarlama da, banker krizinden çok gelişmekte olan Özal siyasetinin bu karakteri ile alakalıdır.

12 Eylül’ün dünya görüşü ile gelişecek Özal siyaseti arasındaki fark da, bu, sonradan merkezi ve devleti yeniden şekillendirmeye varacak olan, müesses nizam karşıtlığı olarak kendini göstermektedir. Bunun dışında, Özal siyaseti ve sonradan vücuda getireceği partisini, 12 Eylül restorasyonunun dünya görüşünün (ideolojisinin) doğal bir uzantısı ya da devamı olarak okumak yanlış olmayacaktır. Fakat, takip eden başlıklara geçmeden önce not edilmelidir ki, parlamenter sisteme geçildikten ve Özal partisi ile birlikte siyasal sorumluluk aldıktan sonra, müesses nizamın parçası olarak gördüğü özel sektör yapıları ile 1980-1982 arasındaki sert ilişkisini yumuşatmak durumunda kalmış, ama ‘yeni düzen’e uygun özel sektör yapılarını ise -birtakım pozitif ayrımcılıklar ile-, güçlendirme tercihinde ısrarla devam etmiştir.

2.4. Askeri Yönetim (1980-1983): Aşkincılığın Yeni Paradigmalara Göre Yeniden İnşası

Bir belgeselde (Birand, ‘12 Eylül Belgeseli’*), *Kenan Evren*, ‘12 Eylül müdahalesi ile ülkeyi *hiç olmazsa* on yıl idare edecek bir Anayasa hazırlamayı amaçladıklarını’ söylemişti. Bu da, askerlerin zihnindeki restorasyon için yeterli süreyi işaret etmekteydi. Müdahaleden üç ay önce, 1980 Haziran’ında ise, ABD’de yayınlanan bir silahlı kuvvetler (US Armed Forces) dergisinde, generallerin, er geç müdahale edeceği, ama durumu ordunun da

* Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar tarafından hazırlanıp 1998 yılında Show TV’de gösterilen belgesel dizi.

uzun vadede düzeltemeyeceği fikri dile getiriliyordu¹⁴⁵. 1980’ler ve takip eden on yıl göz önüne alındığında, 12 Eylül’ün belirleyiciliğinin yanında, askerlerin birçok hesabının da tutmadığı görülmektedir. 1987’de -hatta 1986 ara seçimleri ile başlayarak- siyasi yasakların kalkması gündeme geldiğinde, Kenan Evren, yasakların parlamentoda kaldırılmasına, Özal’a nispetle, daha ılımlı ve hatta gerçekçi bakıyordu. Türk-İslam sentezi fikrinin (Aydınlar Ocağı’nın), ülke idaresindeki ‘aktif’ etkinliği, 1980’lerin sonuna doğru kendi kendine sona eriyordu. 12 Eylül ile yasaklanan siyasi figürler, 1989 senesine gelindiğinde, Türkiye’nin 1990’larını şekillendireceklerini, açık bir şekilde, belli etmişlerdi. Bir tek, kökten değişen iktisat politikaları, ‘özensiz’ uygulamalarından da kaynaklanan krizlerine rağmen, yerleşik hal alıyor, neredeyse bir mutabakat halini alıyordu. Çünkü soğuk savaş da bitmiş ve liberalizm zaferini ilan etmişti. Dolayısıyla, Evren’in Anayasa üzerinden on yıllık süre talebi, murad olunan birçok şeyin kurulumu için, belki de yeterli olmuştu; ve de tabi ki istenmeyen-hedeflenmeyen sonuçları (unintended consequences) ile de birlikte. Eğer mesele bizatihi anayasa ise, o, Kenan Evren’in düşündüğünden de uzun ömürlü olmuştur. Yeniden inşa edilen siyasal kültür bu kazuistik anayasa metninden, zaman zaman yapılan değişikliklere rağmen, vazgeçme cesaretini gösterememiştir.

12 Eylül liderliğinin hesabında olmayan birkaç çıktı ya da sonuç da, muhtemelen, İslamcılığın ve Kürt siyasetinin orta siyasetlerden bağımsız olarak güç kazanma süreçlerine girmeleri (1) ve soldan ve sağdan entelektüel figürlerin 1990’lar ile birlikte -görünür şekilde-, liberal değerlerde buluşarak, müesses nizamın -dolayısıyla 12 Eylül’ün- ve dahası Cumhuriyet’in kurucu dünya görüşünün karşısına dikilmesi (2) ve tahkim edilmek istenen orta siyasetin, tam tersine, parçalanarak güç kaybetme sürecine girmesi (3) olmuştur; kaldı ki, bunlar tek tek de bakıldığında hiç de geleneksel siyasal düzenin azımsanabilecek minör unsurları değildi. Bilakis, devlet geleneğinin temel ve en hassas unsurlarını, taşıyıcı kolonlarını ilgilendirmekteydi. Genel anlamda bakıldığında, 12 Eylül’ün görünürdeki başarıları da, sonuçları itibarıyla, başarısızlıkları olmuştur.

¹⁴⁵ Söğüt, Dural, Demirhan, s. 29.

Örneğin, serbest piyasa ve dışa açık ekonomi modeli ile kapitalistleşen İslamcılık, kent varoşlarındaki ve Anadolu'daki tabanıyla, var olan merkezi kuşatma sürecine girmiştir. Aslında Milli Görüş hareketi de, esas olarak, 1960'ların sonunda, Anadolu'da temayüz etmeye başlayan sermaye sınıfı üzerinden yükselme sürecine girmişti. Bu anlamda, 12 Eylül'ün araçsallaştırdığı Türk-İslam sentezi fikrinin, 'özden' (tarihten ve manevi değerlerden) laikleştirme çabaları da, istenen sonucu vermemişti. Sentez, tarafından kabul görmediği İslamcığın, ancak tabansal gelişimine katkıda bulunmuştu. Soldan ve sağdan gelen yeni 'liberal' aktörlerin ise, 12 Eylül'ün ürettiği bir numaralı figür olan, Özal siyaseti olumlamalarında buluşarak -yakınlaşarak-, 12 Eylül'ün restore ettiği aşkınıcı devleti, söylemsel kuşatmaya alması, ilk bakışta paradoksal görünse de, aslında çok da doğal bir sonuç olarak kendini göstermektedir. Kaldı ki, askerin 28 Şubat ayarlaması da, bu iki olgunun (İslamcılık ve yeni liberaller), yakınlaşmasını güçlendirip 'koalisyonunu' sağlayarak, başka bir istenmeyen sonucu doğurmuştur. Gelişen Kürt siyaseti de, dönem boyunca, özellikle de orta soldan koptuktan sonra, bu yeniden inşacı olarak nitelendirilebilecek yakınlaşmanın koordinatlarına yakın seyretmiş ve ikisinin de ilgi alanında olmuştur. Kırsalı ve kent varoşlarını -çevreyi- doğrudan ve güçlü bir şekilde etkileyen bu dinamikler de, doğal olarak, kurucu dünya görüşüne içkin merkez siyasetlerinde sarsılma ve zemin yitirme süreçlerini başlatmıştır.

Fakat her şeye rağmen, 12 Eylül'ün yaptığı izlek ayarı, günümüzde dahi kendini göstermektedir; *devlet'in* (devlet olmanın) gücünün pekiştirilmesi (1), siyasal alanda sağın ağırlığının tahkim edilmesi (2) ve *'Batı'nın -Atlantik hattı- ağırlığı devam ettiği müddetçe'*, bu ağırlık merkezi ile uyum içinde olmak (3). İktidar olanın kimliğindeki değişiklikler ise, bu bağlamda, ikincil önemdedir.

Birinci bölümde işlendiği üzere, bu çalışmanın kuramsal bakışında, siyasal kültürlerin, devlet gelenekleri içinde -devlet izleği kalıbında- şekillendiği görüşü savunulmaktadır. 1960'ların ikinci yarısı ile, Türkiye'deki devlet geleneğinin alışık olmadığı -kendince bağımsızlık geliştirmede- bir siyasal çeşitlenme ve radikalleşmenin başlaması ise, ezberleri bozmuştur. 1961 Anayasası'nın daha on yılı dolmadan, bu anayasanın verdiği özgürlüklerin Türkiye demokrasisine "bol" geldiği ifade edilmeye başlamıştır. Sol'un

yükselişi, sağ'ı yeni arayışlara ve farklı siyasal cepheler (Türkçü, İslamcı) açmaya yöneltirken, sol'un bürokratik devlet mekanizmalarına sirayet etmesi; 1960'da pozisyonunu güçlendiren asker bürokrasiyi, 12 Mart'da 'demokrasiye' yeni bir ayar yapmaya sevk etmiştir. Bu aynı zamanda, askeri bürokrasinin de, kendi içinde sol ve sağ anlamında ilk bölünme korkusunun sonucudur. Bu 'korku', 12 Eylül'e kadar da devam edecektir. Bu süreç, devlet'in ve devlet geleneğinin kendini tehdit altında hissettiği uzun bir süreç olmuştur. Bunu şu şekilde de okumak mümkün gözükmektedir: geleneksel olarak siyasal alanı şekillendiren 'devlet', ilk defa, siyasal alandaki dinamiklere karşı kendini 'zayıf' ve 'tehdit altında' hissetmiştir.

12 Mart ile siyasetin iki yıl süresince bekleme odasına alınması da, uygulanan idam cezaları da, özellikle sol entelektüellerin ve gençlik hareketlerinin sertlikle bastırılmaya çalışılması da; bu yoğun ve alışılmadık kaygı durumu ile ilgili olmuştur. Asker bürokrasinin, 1970'lerin sonuna kadar, kendi iç düzenine hâkim olmaya çalıştığı gözlemlenmektedir; özellikle de, 1973 Cumhurbaşkanlığı seçiminde siyaset karşısında yaşanan 'yenilgi' sonrasında. 27 Mayıs müdahalesinin, ordudaki hiyerarşik disiplini bir kenara bırakarak gerçekleşmiş olması ve daha sonraki birtakım kalkışmalar, hala ordunun hafızasından silinmemiştir. Bu tür bir 'düzensizliğin', bir kez daha ve bu sefer ideolojik-politik bölünmeler ile gerçekleşmesi, ordunun ve Cumhuriyet'in ciddi bir hasar almasının sebebi olabilirdi. Bu yüzden de, TSK, 1970'lerin önemli bir kısmında, devletin gücünü yeniden konsolide edebilecek, devletin aşkınıcılığını yeniden tesis edecek ve bunu topluma ve sonrasında da siyasete 'kabul' ettirebilecek fikri araçların arayışı içinde oldu. Bu operasyonun sağ ve Atlantikçi karakterli olması, dönemin iç ve dış şartlarında, çok muhtemeldi. Aktüel siyasi akımlara angaje olmadan yeni bir sağ Kemalist inşa gerekiyordu.

Askeri yönetim, 12 Eylül günü, Türkiye'de siyasal restorasyona başladığında, başlangıçta, halktan güçlü bir onay alacağını ve bu kredi tükenmeden de, kendi kurgulayacağı düzeni çalışır hale getirmesi gerektiğini biliyordu. Bu güçlü onayın nedeni, halkın geniş kesimlerinin uzunca bir süredir yaşanan kaos ve terör koşullarından yorgun düşmesi, günlük hayatını idame ettirmekte zorlanmasıydı. Bu anlamda da, halkı endişelilik ve korku halinden uzaklaştırabilecek, 'geleneksel ve alışılmış devlet' azametinin ve gücünün kitlelere hissettirilmesi ve gösterilmesi önem taşıyordu. Fakat toplumsal bağları aktif ve etkili olan,

öncelikle sol ve sonrasında da, sağ siyasetlerin direncinin kırılması için uygulanacak sertlik politikaları da, bir süre sonra, müdahalenin toplumsal kredisini tüketecekti. Buna toplumun, ücret kaynaklı, düşen alım gücünü de eklemek gerekmektedir. Toplumun korku ile ümit arasında yaşamaya alıştırmış devlet geleneğinin, uzun bir süre korku ve zor politikalarını sürdürmesinin pek de imkânı yoktu. Bir noktada, ‘ümidin’, imkân ve seçeneklerinin de zenginleştirilmesi gerekecekti.

Kısa süre içerisinde oluşturulan Bakanlar Kurulu’na* rağmen, 1980-1983 arasında ülkenin hâkimi olan Milli Güvenlik Konseyi** (MGK) ve ona bağlı *sıkı yönetim komutanlıkları*, olağan parlamenter demokrasi koşullarında kullanılması düşünülemeyecek yetkilerle, ülkede ‘güvenliği’ sağladılar ve ülkeyi yönettiler. Fakat uygulanan güvenlikçi politikalar ile sadece teröre karışanlar -ya da karıştığı iddia edilenler- değil, çeşitli seviyelerde politize tüm kesimler (partiler, sendikalar, dernekler, vs.) cezalandırılmaya ve faaliyetleri dondurulmaya başlandı. Siyasal partiler dışında ilk güçlü ve kapsamlı müdahale *işçi kesimi* ve *örgütleri* üzerinde yoğunlaşmıştı. Türk-İş dışındaki sendikaların (DİSK ve MİSK) faaliyetleri durdurulurken, grevler yasaklanmış ve işçilere iş başı yaptırılmışı***. Bu bağlamda, Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de Ulusu Hükümeti’nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atanmıştır. Örgütlü ve etkili fikir beyan etme potansiyeli olan barolar ve odalar gibi birçok kurumun

* Çoğunluğu sivil bürokrat, asker ve akademisyenden müteşekkil Bakanlar Kurulu, 21 Eylül 1980 tarihinde kuruldu. İlk başlarda, eski ve ‘sakıncasız’ siyasetçilerden -Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu başbakanlığında- kurulması planlansa da, kısa süre içerisinde bu seçenekten vazgeçildi. Bir önceki Ağustos ayında emekli olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, başbakanlığa getirilirken, 24 Ocak Kararları’nın mimarı, dönemin Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Turgut Özal da, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı’na getirilmişti. Yürütmede birincil gücün de, dönem boyunca, MGK’de kaldığı unutulmamalıdır. William Hale, **Turkish Politics and the Military**, Routledge, Londra, 1994, s. 247-248; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 258.

** Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Genel Kurmay Başkanı Org. Kenan Evren ve diğer dört kuvvet komutanından oluşmaktaydı. Bu kurumun görevi, 1983 genel seçimleri sonrasında TBMM Başkanlık Divanı’nın oluşması ile son buldu; ve üyeleri Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığı görev süresi boyunca, bir tür danışmanlık görevi yürüten, Cumhurbaşkanlığı Konseyi’ni oluşturdular. Tanör, Boratav, Akşin, s. 58.

*** DİSK’in (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve MİSK’in (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) faaliyetlerinin durdurulması, 12 Eylül rejiminin genel tavrı hakkında da fikir vermektedir. Rejim, her alanda orta akımı temsil edenleri ve üretilecek yeni normlara uyum sağlayacak olanları tercih etmektedir. Bunun yanında, Türk-İş’in en kalabalık sendika olması sayesinde, idareye işçi sınıfını kontrol imkanları sağlayabileceğini de not etmek gerekmektedir. Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**. I. B. Tauris, Londra, 2017, s. 276, 283.

faaliyeti askıya alındı. Bir anda, tüm ülke siyaseti, mahkemeye, hatta kışlaya-karakola, düşmeye başlamıştı. Bu uygulama siyasetlerin sesinin kesilmesi için yapılıyordu; ve en asgarideki ses yükselmesinde, *bildiriler*, *kararnameler* ve mahkemeler devreye giriyordu. 12 Eylül döneminin en öne çıkan ve insan hakları ihlalleri ile unutulmayan uygulamalarından biri de, doksan güne uzatılan ve kötü muamele ile özdeşleşen gözaltı süreleri idi*. Ölümle sonuçlanan terör suçları için de, idam uygulaması, geri getirilmişti; ve devlet aygıtının ‘ibretle’ sindirme mekanizması yeniden çalıştırılmıştı. Bu uygulamalar, ile aşkinci devletin, birey, toplum, siyaset ve gerektiğinde de adalete üstünlüğü, toplumsal zihne en sert şekilde hatırlatılıyordu.

Başlangıçta, siyasi partiler kapatılmamıştır. Bir sene boyunca faaliyetleri dondurulmuştur. Bu partilerden uzlaşılabilir isimlerden oluşturulacak bir bakanlar kurulu ile yeni siyasetin inşa edilmesi düşünüldüyse de, daha sonra bu yolun, hedeflenen ‘tarafsız’ - daha doğrusu silbaştan- restorasyonu zora sokacağı düşünülmüştür. Neredeyse tam olarak bir sene beklenildikten sonra, 1981 sonbaharında, anayasa taslağının hazırlık çalışmalarını yapacak olan *Danışma Meclisi* faaliyetlerine başlarken (29 Ekim); partiler de kapatıldılar (16 Ekim) ve mal varlıklarına el konuldu¹⁴⁶. Bu şimdiye kadar benzeri görülmemiş bir uygulamaydı. Bir senelik süre içinde, politizasyonu (ideolojik karakteri) düşük ve 12 Eylül ile hesaplaşma içine girmeyecek yeni bir ‘çok partili siyasal hayatın’ oluşturulmasına karar verilmişti. 1982 başlarında ise, yeni anayasa ve seçimler için taslak takvim açıklandı¹⁴⁷. Bu taslağa göre, 1982 sonbaharında anayasa ve cumhurbaşkanlığı halk oyuna sunulacak, bundan bir sene sonra 1983 sonbaharında da, yeni partiler ile seçimlere gidilecekti. Anayasa ve Kenan Evren’in cumhurbaşkanlığı’nın birlikte oylanacak olması, 12 Eylül’ün özgün, ‘tuhaf’ uygulamalarından bir tanesi oldu. Askeri idare, kontrol hesaplarını kabaca on yıl üzerine kuruyordu. Muhtemeldir ki, bu süre içinde, yeni kimlikteki aşkinci geleneğin, pekişeceği kanaati hakimdi.

* Gözaltı süreleri, ilk etapta on beş günden otuz güne, 1981 Haziran’ında da doksan güne çıkarıldı. Aynı karar kapsamında üç yıldan az hapis cezalarında temyiz hakkı da kaldırılmıştır. Tanör, Boratav, Akşin, s. 30, 35.

¹⁴⁶ Söğüt, Dural, Demirhan, s. 97.

¹⁴⁷ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 187.

Anayasa, fevkalade güçlendirilmiş cumhurbaşkanlığı makamı ile adeta bir yarı-başkanlık rejimini getiriyordu. İdarenin, toplumun rızasını almak ve yeni siyasal alanın sınırlarını çizmek -norm benimsetmek- için kullandığı Türk-İslamcı (milli kültürcü) fikirler ve buna bağlı ortaya konan sağ Kemalist yorum (Türk-İslam-Batı sentezi), anayasa metninin özünü oluştuyordu. Devlet ve millet kavramlarını kutsallaştırarak bireye ve özgürlüklerine üstün kılan bu yaklaşım, bu anlamda, 1960 anayasasının anti-tezi gibiydi. Aydınlar Ocağı, dönemin sunduğu ayrıcalıklardan faydalanarak, yasak olmasına rağmen, MGK'ya bir anayasa taslağı da sunmuştu. Dönemin başkanı *Prof. Süleyman Yalçın*, sundukları taslak ile kabul edilen anayasanın yüzde seksen örtüştüğünü ifade ederken; Ocak üyelerinden ve Anayasa Komisyonu üyesi *Şener Akyol* ise, 'Yüce Allah'ın adını anayasa metninde geçirememiş olsalar da anayasanın ruhunun içine sindirdiklerini belirtiyordu¹⁴⁸. Yıllarca anayasanın (1982) dili de dahil her şeyi eleştirildi; üzerinde çeşitli tadilatlar da yapıldı. Fakat bu anayasanın belirgin en önemli özelliği, daha sonra gelecek siyasetleri kendine bağlaması oldu; ve birçok temel anti-demokratik hükmünden vazgeçilemedi. Türkiye siyasetinin (siyasal kültür) de, ancak 'devlet'i (aşkıncı devlet) kadar demokratik olabildiğini açığa çıkardı. Türkiye siyasal kültürünün, taraflar arasında *uzlaşmalar marifeti ile*, 'devlet'i de kabule mecbur edecek özgürlükçü metinleri ve uygulamaları daha uzun süre üretemeyeceğini gösterdi. Üstüne üstlük, birey, toplum, sivil kurumlar ve siyaset arasındaki bağları, iyiden iyiye zorlaştıran -hatta yasaklayan- 1982 Anayasası, siyasal alanın uzlaşma, asgari müştereklerde buluşma zafiyetini pekiştirmiş oldu*. Zaten bu da, devletin aşkıncılığının yeniden inşasının ve pekiştirilmesinin en önemli operasyonel adımıydı.

¹⁴⁸ Umur, Bora, s. 11., Basmacı, s.76.

* "Siyasal'a karşı duyulan alerji anayasasının bir başka özelliğidir. ... Partiler de kısıkaçlar arasında çalışmaya mahkumdurlar. Bunlar yurtdışında örgütlenemez, kadın ve gençlik kolları kuramaz, vakıf kuramaz, dernek, sendika, meslek kuruluşu, kooperatif ve benzer kuruluşlarla siyasal ilişki ve işbirliği içinde olamaz, bunlardan maddi yardım alamazlar. ... Devlet memurlarının ve öğrencilerin partilere üye olmaları yasaktır. ... Kim kime karşı güçlenmektedir? ... Devlet-Birey-Toplum ilişkilerinde devlet kendinden sonrakilere karşı, devlet içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yürütme yasamaya karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı, idare içinde de merkezîyetçilik yerinden yöneticilik ve özerkliklere karşı güçlenmiş bulunmaktadır. ... Uzun, ayrıntılı, tepkisel nitelikli hükümleriyle "kazüistik" bir metin olan Anayasa, siyasal ve sosyal sorunları hukuk eliyle çözmeye çalıştığı kadar, bu çözümleri dondurma eğilimi de göstermektedir."; Tanör, Boratav, Akşin, s. 48-49.

Askeri yönetim, partili hayata geçmeden önce, *eğitim, kültür ve özerklikler* konularını halletmek istiyordu. Aydınlar Ocağı kültüralizminin 1970’ler boyunca işlediği bu konular, devletin aşkincılığının yeniden tesis edilmesinde fevkalade önemli roller oynadı. Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) kuruluşu ile siyasal dinamizmin merkezi olmuş üniversitelerin özerkliğine son verilirken, milli ve manevi değerler, yüksek öğretim kurumlarının, bugünkü deyimle, misyon ve vizyonları içine alındı. Bu aynı zamanda ‘sakıncalı’ görülen yüzlerce akademisyenin üniversitelerden uzaklaştırılmasına neden oldu, bazı öğretim elemanları da, bu dönemde kendileri üniversitelerdeki görevlerinden ayrıldılar¹⁴⁹. 1970’lerde sürekli el değiştiren bir ‘kale’ye dönüşen TRT de, özel televizyonların henüz ortaya çıkmadığı bir ortamda, yeni doktrinasyonun önemli bir aracı olarak kullanıldı; ve özerk karakterine fiiliyatta son verildi. Cumhuriyet projesinin önemli kurumları Türk Dil ve Tarih kurumlarının (TDK ve TTK) Atatürk Dil Kültür Tarih Yüksek Kurumu (ADKTYK) adı altında toplanması, bu kurumların izlediği politikaların rahatsızlık yaratmasından kaynaklanıyordu; ve bu şekilde yeni sağ Kemalist yoruma göre yeniden şekillendirilmeleri hedefleniyordu. Muhtemeldir ki, yeni birleşik kurumun başına, Atatürk’ün adının eklenmesi de, bu tasarrufa meşruluk kazandırmak için düşünülmüştü. İdarenin meşruiyet ve toplum nezdinde birlik ve beraberlik sağlamak için kullandığı bir diğer unsur da, *İslam* olarak kendini göstermekteydi. Seçilmiş ayetleri ve hadisleri, miting meydanlarına taşıyan 12 Eylül söyleminin, bu dönemdeki bir başka sembol uygulaması da, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adlı dersin orta öğretim müfredatlarının içine, zorunlu ders olarak, alınması oldu.

Bahsi geçen bu uygulamalar ile, üretilen ‘yeni’ resmi ideolojinin toplum katmanlarına nüfuz etmesi ve toplumun yeni normları benimsemesi amaçlanmıştı. Aydınlar Ocağı kadroları, bu yeni uygulamalarda ve ilgili kurumlarda etkinlik sağlayıp görevler alırken; 12 Eylül öncesinde siyasete angaje olmaktan uzak bu kurumun üyeleri, açık bir şekilde, askeri rejim döneminin ideologları ve uygulamacıları konumlarına yükselmişlerdi. Osmanlı-Cumhuriyet modernizasyonlarının merkezinde yer alan kurum olan ordu ile birlikte hareket edilen bu dönemde, Ocak, Türk-İslam sentezi doktrinine Batı’yı da eklemişti,

¹⁴⁹ Zürcher, a.g.e., s. 285.

eklemek durumunda kalmıştı. Bu ‘ayar’, hem siyaseten bir açılım hem de ideolojik bir zorunluluktur. Fakat, Batı’ya bu terkipte verilen rolün içeriğinde sadece teknoloji ve teknik bulunmaktaydı; doğaldır ki, ‘düşmanlaştırılan hümanizma’ bunun dışında tutulmuştu. Bu vaziyet alış, Ocak’ın, etkinliğini kaybedene kadar, ‘muhafazakar ama küreselleşmeci’ Özal ANAP’ında da söz sahibi olmasının yolunu açmıştı. ANAP oluşumu, diğer iki partiye -MDP ve HP- göre, başlangıç itibarıyla, daha sivil gözükse de, askeri rejimin gerçekleştirdiği ideolojik ve stratejik ayar, bu ANAP kurumsal yapısında doğal ortamını bulmuştur: ekonomide neo-liberal iktisat politikalarına dönüş (1), Türk-İslam sentezi kültüralizmi -milli kültürcülük- (2), bir anlamda apolitik -izm’li ideolojilerden münezzeh- ama icraatçı siyaset (3), uluslararası kapitalizm ile entegrasyon ve Atlantik hattıyla uyum (4). Milli kültürcü yaklaşım, son maddede bahsi geçen küreselleşmeci duruşu, uzunca bir süre hümanizmanın alternatifi, ‘zararsız’, milli kültüre halel getirmeyecek bir olgu olarak gördü, halen de görebilmektedir.

Aslında, bu karmaşık fikri ortamda, askerlerin sıfırdan kurgulayacağı siyasetin aşamaları, belki biraz da, ‘kervan yolda düzülür’ tarzında gerçekleşmiş oldu. İki ana akım merkez parti ile çalışan sistem öykünmesi, 1970’ler boyunca, istikrarsız koalisyon yıllarında, adım adım gelişmişti. 12 Eylül’cüler de sistemin uçlarını almak, mümkünse de uçları ana akımlar içinde eritmek -evcilleştirmek- istiyorlardı. Bundan dolayı da, idare, kendi kontrolünde, ‘geçmiş ile bağları olmayan’ ve bürokrasi patentli bir sağ (MDP, Milliyetçi Demokrasi Partisi) bir de sol (HP, Halkçı Parti) merkez parti çıkarmıştı. Bunlardan ilkinin başına asker bürokrasiden (Turgut Sunalp), diğerinin başına da sivil bürokrasiden (Necdet Calp) birer isim getirilmişti. Özellikle eski liderlerin/partilerin kurdurduğu partiler ise, çeşitli bahaneler bulunarak ya kapatıldılar, ya da kurucu üyeleri veto edilerek seçimlere sokulmadılar. Konsey, 1983 seçimlerine girmesini istemediği partilerin kurucu adaylarını çeşitli ‘bahaneler’ ile veto ederek, otuz kurucu üye şartını gerçekleştirmelerini engelliyordu.

Fakat, o kadar da kolay olmadığı anlaşılan bir süreç sonrasında, Turgut Özal -ve partisi ANAP-, 12 Eylül yönetimi tarafından seçimlere katılmasına izin verilen üçüncü figür olmayı başardı. Turgut Özal’ın dezavantajları, 1982’de patlak veren banker skandalı sonrasında askerlerin yeni düzenlemelerini protesto ederek istifa etmesi ve 1977 seçimlerinde

MSP'den milletvekili adaylığı olmasıydı. Avantajları ise, daha ağır basmaktaydı: Aydınlar Ocağı ile yakın ilişkisi, yeni iktisat politikalarının başrol oyuncusu olması, uluslararası finans çevreleri ve bu bağlamda ABD makamları ile yakın ilişkiler içinde olması, vs. Özellikle üçüncüsü, askerler nezdinde, Özal'ın etkili bir ABD referansı taşıdığı kanısını hep güçlü tutmuştur. Yukarıda bahsi geçen belgeselde, Kenan Evren dahi, solun yıpranmış olmasından dolayı, sağın hâkim olduğu bir parlamento kompozisyonunu engellemek için ANAP'ın seçimlere katılmasına izin verildiğini söylerken, bu kaniya belli belirsiz değinmektedir.

Özetle; 'Ekonomide Yeni Görüşün Esasları' programını 1979 yılında Aydınlar Ocağı panelinde sunan, 24 Ocak Kararları'nı Başbakanlık ve DPT müsteşarı sıfatları ile hazırlayan, bu kararları askere açıklaması için Başbakan Demirel tarafından görevlendirilen, daha önce Dünya Bankası'nda çalışmış olup uluslararası finans çevrelerinin o dönemde uygulanması tavsiye edilen ekonomi politikaları konusunda en güvendiği isim olan, 12 Eylül rejiminin ilk gün davet ederek 24 Ocak Kararları'nı uygulamaya devam etmesi için Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı'na getirdiği, çeşitli defalar istifası kabul edilmeyip bu görevden kendi isteği ile ayrılan, Evren'in partisini kurmadan önce ABD'li yetkililer ile temas ettiğini tahmin ettiğini söylediği, partisini 12 Eylül'ü milat kabul ederek dört eğilimi birleştirme iddiası ile kuran, ilerleyen zamanda siyasi yasakların kalkmasını 12 yönetiminden daha fazla savunan, Aydınlar Ocağı yetkililerinin üyesi olarak gördüğü Turgut Özal ve partisi ANAP; bu özellikleriyle, en azından 1980'ler itibariyle, 12 Eylül rejiminin has partisi olarak kendini göstermektedir. Kaldı ki, bahsi geçen belgeselde, 1983 seçimlerinde MDP'ye oy verdiğini açıklayan Evren, MGK'ya sunulan 'en iyi parti kadrosunun' da kendilerince ANAP'ın ki olduğunu yıllar sonra söylemiştir. Evren'in bu tespiti, bu çalışmanın, ANAP'ın 12 Eylül restorasyonun has partisi olduğu kanısını destekler niteliktedir. Bahsi geçen kadro, 12 Eylül ideolojisindeki karmayı ve kurguyu olabildiğince temsil etmektedir.

6 Kasım 1983 günü yapılan seçimlerde, oyların %45'ini alan ANAP, güçlü olan ek avantaj sağlayan seçim sisteminin de sayesinde, TBMM'deki milletvekilliklerinin %52'sini almıştır. Evren'in hemen seçim öncesinde işaret ettiği MDP ise, tahminlerin aksine parlamentonun en küçük partisi olabilmiştir. Hükümeti kurma görevi geç tevdi edilmiş olması, çeşitli söylenti ve gerginliklere neden olmuş olsa da, 45. Hükümet Başbakan Turgut

Özal Başbakanlığı'nda 24 Aralık 1983 günü güvenoyu alarak görevine başladı.

2.5. 12 Eylül'ün Doğal Sonucu Olarak Anavatan Partisi (ANAP) İktidarlari (1983-1991)

Özal ANAP'ının tek başına iktidara gelişi, görünen şartlarda, bazıları için sürpriz bir sonuç olmuştur. Halen günümüzde de, Kenan Evren'in, seçimlerden üç gün önce, Özal ve ANAP için yaptığı olumsuz açıklamaların ve öncesinde de seçmene özellikle MDP'yi işaret etmesinin, 'ANAP'ın birkaç puan daha az almasına neden' mi olduğu, yoksa, 'ona seçmen gözünde daha sivil bir görüntü bahşedip etmediği', hatta 'askeri yönetim tarafından murat olunan asıl hedefin ne olduğu' tartışmalı bir konu olarak yerli yerinde durmaktadır. Fakat şurası bir gerçektir ki, ANAP ve iktidarı, üç yıl süren askeri yönetimin birçok anlamda, özellikle fikri/felsefi (ideational) içeriklerde, devamı olmuştur: dört eğilimi birleştirme iddiası ile özellikle ideolojisiz -uçları ve karşıtlıkları alınmış- ve yüksek pragmatizm taşıyan genişletilmiş bir merkez siyaset sürdürmeye çalışması (1) Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam sentezi doktrinasyonlarına yakın durarak, hatta sahip çıkarak, devlet geleneği ve ona bağlı siyasal kültürün yeni fikri şekillendirmelerinin (ideational path-shaping) devamını temsil etmesi (2) yine bununla bağlantılı olarak, alaturka olarak betimlenebilecek, bir neo-liberal dönüşümün, iyi ya da kötü, ama hararetle devam ettirilmesi (3) askeri yönetimin tahkim ettiği Atlantikçi yöneliminin/aidiyetin, sonra Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemi de dahil olmak üzere, daha da geliştirilerek devam ettirilmesi (4), vs. ANAP oluşumu, askeri yönetimin doğrudan inşasına katıldığı diğer iki merkez partiye göre, 12 Eylül restorasyonunun devamlılığını sağlamaya daha uygun bir parti olduğunu, özellikle, 1983-1989 yılları arasında ispatlamıştır.

Özal'ın 1989 yılında cumhurbaşkanlığına çıkışı ile birlikte, ANAP, önce, milliyetçiler, muhafazakârlar ve 'liberaller' olarak adlandırılan *seküler geleneksel merkez sağ* unsurlar arasındaki iç mücadeleler dönemine (1989-1991) girdi. 1990'ların başı itibarıyla de, devlet geleneğine içkin geleneksel merkez sağ karaktere doğru geçiş yaparak güç kaybetme sürecini devam ettirdi. 1983-1987 yılları arasındaki dört sene, ANAP'ın, Türkiye'deki iktisat politikalarını, kendi meşrebince, 24 Ocak 1980'de seçilen istikamette yapılandırmaya ve

geliştirmeye çalıştığı icraatçı-ekonomist yılları oldu. Hatta, bu yıllar, Özal ANAP'ının, muhalifleri tarafından dahi -gitmek istediği istikamet bağlamında bakıldığında- 'başarılı' olduğu yıllar olarak kaydedilmektedir. Uluslararası çevrelerde ise, bu dönemde, Türkiye, yeni liberal iktisat politikalarına geçişin önde gelen örneklerinden biri olarak yorumlanmaktadır. 1987-1989 yılları ise, ANAP'ın ve aslında Özal'ın, istemeyerek de olsa, ekonomik popülizme peyderpey meylettği ve 'ultra-liberalizm' ile popülizm arasında bocaladığı yılları oldu¹⁵⁰. Bunun *birinci nedeni*, 1982 Anayasası ile yasaklı durumuna düşen siyasetçilerin 1987'de gerçekleşen halkoylaması sonucunda siyasete geri dönerek, ANAP'ın bir süredir rahatça domine ettiği 'ideolojisiz' siyasal alanı muhalif ve baskılayıcı söylemler ile kuşatma altına almaları oldu. *İkinci nedeni* ise, reel ücretleri ve bunu milli gelir içindeki payını gerileten iktisat politikalarının¹⁵¹, artık toplum kitleleri nezdinde kabul edilemez noktalara erişmesi oldu. Var olan ekonomik koşullarda ihracat potansiyelinin sınırlarına ulaştığı iddia edilen ülkede¹⁵²,

"Dışa açılmanın niceliksel göstergelerinden biri de ihracatın ülke milli geliri içindeki payının ne olduğudur. Türkiye 1960-1970 döneminde ulusal gelirin ancak yüzde 4.57'sini ihraç ediyordu. Aynı dönemde ithalat da Türkiye ulusal gelirin yüzde 6.63'ü düzeyindeydi. ... 1970-1975, ihracattaki göreceli kıpırdanmanın etkisiyle ihracatın milli gelire oranı 4.78'e; ithalatınki yüzde 9.80'e çıktı. Kriz içinde geçen 1975-1980 arasında... ihracatın milli gelire oranı yüzde 4.10'a düşerken ithalatın milli gelire oranı yüzde 11.3 oldu. ... 1980'lerin ilk yarısında ise ihracatın milli gelire oranı yüzde 13'e çıktı. Bu oran 1985-1990 arasında yüzde 16'yı buldu. Yine ithalatın milli gelire oranı 1980'lerin ilk yarısında yüzde 19 iken ikinci yarıda yüzde 23'ü buldu.

*İhracatın milli gelire oranının yüzde 16'ya oturması, verili koşullar altında, Türkiye'nin yapabileceği ihracatın tavanı olarak yorumlanmıştır. O nedenle, 1980'li yılların sonlarında ihracattaki performansın korunması ve artırılması için ihracata dönük yeni sanayi yatırımlarının gerekli olduğu sık sık ifade edilmiştir."*¹⁵³.

bu kapasitenin artırılması için borçlanma ile de olsa yatırımlara devam etme ısrarı, sermaye sınıfını güçlendirme trendinin frenlenmesinin 'zorluğu', ekonomiyi ısıtarak enflasyonu

¹⁵⁰ Boratav'ın kullandığı kavramlar ile, Tanör, Boratav, Akşin, s. 169.

¹⁵¹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 130-131.

¹⁵² Boratav, s. 162.

¹⁵³ Sönmez, s. 49-50.

yüksek seviyelere taşırken, başlangıçta ihya edileceği belirtilen ‘orta direk’in ekonomik gücünü eritmişti. 1980’den beri, ama yoğunlukla 1983’den beri, zenginleşme ve tüketim vaatleri, muhayyilesine ve zihniyetine işlenen toplum, özellikle de ücretli kesim, 1987 senesi ile itirazlarını sergilemeye başlamış, 1989 yerel seçimlerinde ANAP’ın üçüncü parti konumuna düşmesinde etkili olmuştur.

İlk yıllarında, ekonomi dışındaki konuları, büyük ölçüde askeri yönetimin biçimlendirdiği ve karşı çıkmayacağı şekillerde sürdüren Özal ANAP’ı, askeri yönetim ürünü olan MDP ve HP’nin kısa sürede siyaset sahnesinden çekilmeleri ve toplumsal muhalefetin de bastırılmışlığı ile, ilk yıllarında büyük bir siyasal rahatlıkla hareket etmiştir. Kaldı ki, ANAP hükümeti göreve başlamadan yaklaşık bir hafta önce, MGK, 12 Eylül Harekâtı ve uygulamalarının eleştirilmesini de bir kanunla yasaklayıp, hemen ertesi gün 1989 sonbaharına kadar sürdüreceği Cumhurbaşkanlığı Konseyi adıyla yeni görevine başlamıştır*. 1983 Kasım’ında gerçekleşen genel seçimler sonrasında, bu iki partinin toplumla bağlarının zayıf kaldığını fark eden ANAP, 1984 Mart ayında gerçekleşen yerel seçimlerde hem iktidar olmanın gücünü ve taze prestijini kullanmıştır hem de genel seçimlere girmelerine izin verilmeyen partilerin ve ekiplerin seçimlere katılımını sağlayarak, bu iki partinin iyiden iyiye erimelerinin yolunu açmıştır. Bu ilk yerel seçimlerde, MDP’nin ve HP’nin aldığı oylar, %10’un altında kaldı¹⁵⁴. Meclis dışında olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SODEP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) ise, ANAP’ın ardından ikinci ve üçüncü parti konumlarına geldiler.

Askeri yönetimin gerçekleştirdiği kurgu, altı ay geçmeden belirgin bir şekilde bozulmaya başlamıştı. MDP’yi ve HP’yi oluşturan siyaset tecrübesinden uzak kadrolar, toplumla iletişimlerini pekiştiremediler. Bunu yapabilecek siyasi kadrolar, 1983 genel seçimlerine dahil edilmeyen yapıların içinde kalmışlardı. Parti değiştirmeyi zorlaştıran 1982 Anayasası’ndan dolayı, SODEP, 1985 Kasım ayında, önceden imzalan bir protokol gereğince,

* Kenan ve Evren ve kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi’nin (MGK) görevi, TBMM’nin işlemeye başlaması ile son bulmuş, ve bu komutanlar, yine Evren’in Cumhurbaşkanlığı görevi süresince Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı altında, danışmanlık görevi üstlenmişlerdir.

¹⁵⁴ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 191.

isim değişikliği ile SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) adını alan HP'ye katıldı¹⁵⁵. Böylelikle, askerler tarafından konulan ve iktidar partisi tarafından da benimsenen bir hareketlilik engeli basit bir taktik ile açılmış oldu. Mayıs 1986'ya gelindiğinde ise, MDP kendi feshetti. MDP'nin milletvekilllerinden bir kısmı ANAP'a katılırken, yeterli bir kısmı ise, DYP'ye katılarak, bu partinin TBMM'de grup kurmasını sağladılar. Böylelikle, Süleyman Demirel'in kadroları, meclise bir şekilde girmiş oldular.

1983 sonrasında, 1989 yılına kadar, üç yıllık açığı kapatırcasına, seçmenler, sandık başına gitmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen gelişmeleri takiben, ilk seçimler 1986 Eylül'ündeki ara seçimler olmuştur. 11 milletvekilliği için yapılan bu seçimlere giren partilerden sadece ANAP, 1983'ün 'icazetli' partilerinden bir tanesidir. Bu seçimlerin birincil önemi, ANAP'ın %32'lere, diğer iki partinin de (DYP ve SHP) ayrı ayrı %22'lerin üzerine çıkması deęil¹⁵⁶, bu süreçte, eski siyasetçilerin (Demirel, Ecevit), seslerini kendi partilerine ve topluma duyurmaya başlamaları olmuştur. Bu durumda, 12 Eylül restorasyonunun ve mirasının-devamlılığının tüm yükü Özal ANAP'ının omuzlarına yüklenirken, gelişen bu de facto durum, yavaş yavaş Cumhurbaşkanlığı ve dolayısıyla Konsey düzeyinde de normalleşir bir hal almaya başlamıştır. Birincisi, bu konuda yapacak daha fazla bir şey kalmamıştı. Türkiye'nin hem uluslararası prestiji bundan çok ciddi hasar alırdı hem de artık toplumsal rıza almak pek de mümkün olmazdı. Kaldı ki, 12 Eylül müdahalesi ile planlanan restorasyon da büyük ölçüde gerçekleştirilmiş, toplum yeni bir yola ve ruh haline sokulmuştu.

Bu süreç (1983-1987), Özal ANAP'ının 1980'de başlatılan ve askeri yönetim döneminde sürdürülen, ekonomide liberalizasyon politikalarını daha heyecanla ve iştiyakla uyguladığı yıllar olmuştur. İran-Irak savaşının da sağladığı imkanlar ile, bu dönemde ihracat, ekonominin potansiyel sınırlarına kadar vardırılmış, fakat, bir taraftan da sanayi ürünlerinin ihracattaki payı da arttırılmıştır*:

¹⁵⁵ Hale, s. 278-279.

¹⁵⁶ Tanör, Boratav, Akşın, s. 67-69.

* Sönmez, s. 51-52. Yine aynı kaynağa göre, 1980'de 7 milyar 909 milyon dolar olan ithalatın, 1990 senesinde 22 milyar 302 milyon dolara çıktığını da not etmek gerekmektedir. Bu meblağ 1989 senesinde 15 milyar 792 milyon dolar iken, 1990'da büyük bir çıkış yapmıştır. Dolayısıyla ekonomik popülizmin ılımlı bir şekilde 1987

“1980’de 2 milyar 910 milyon dolar olan Türkiye’nin ihracatı, 1990 sonunda 12 milyar 960 milyon dolara çıktı. 10 yıldaki artış yüzde 345... ikinci yarının en parlak yılı 1987 oldu... 1980’de dünya ihracatında yüzde 0.15 olan payını 1990’da yüzde 0.40’a çıkardı. ... 1975-1980 döneminde ihracatta tarım ürünleri yüzde 61’lik ağırlığa sahipken 1980-1985 döneminde bu pay yüzde 36’ya; 1985-1989 döneminde yüzde 21’e düştü. Buna karşılık sanayi ürünlerinin 1975-1980 döneminde yüzde 32.5 olan payı 1980-1985 döneminde yüzde 59.2’ye; 1985-1989 döneminde de yüzde 76.1’e çıktı. ... Toplam ihracat içinde, dokuma ve giyim, kimya, deri ve özellikle demir-çelik sektörlerinin 1980’de 19.9 olan payları, 1989’da yüzde 53.4’e çıktı.”

Reel ücretlerin ve birtakım düşük tutulmaya devam edilmesi, hayali ihracat meselelerini de gündeme getirecek olan ihracatta vergi iadesi teşvikleri, üretim girdileri ve tüketim maddelerinde ithalatın kolaylaştırılmasına devam edilmesi, KDV (Katma Değer Vergisi) ile verginin sermaye tarafından tüketicinin alanına çekilme ve tabana yayılma çalışmaları, finansal enstrümanların çeşitlenmeye başlaması¹⁵⁷, 1989’da geçilecek konvertibiliteye uzanan, sermaye dolaşımında gerçekleştirilen serbestleşmeler ve ekonomiyi ısıtma -borçlanma, enflasyon- pahasına girilen alt-yapı yatırımları; bu dönemin ekonomide dışa açılma ve kapitalizasyon politikalarının ana unsurlarını oluşturmaktadır. 1987 senesi, doğruluğu yanlışlığı bir tarafa, uygulanan iktisat politikalarının toplumsal limitlerine ulaşmaya başladığı yıl olmuştur; ve 1989 yılında siyasi sonuçları da ortaya çıkmıştır. Feroz Ahmad’ın derlediği bilgilere göre 1987 itibariyle Türkiye¹⁵⁸:

“Bu politikaların sonuçlarından biri, her zaman dengesiz olagelen gelir dağılımının daha da bozularak zenginleri daha zengin ederken, orta ve alt sınıfları iyice zayıflatması olmuştur. Dünya Bankası’na göre, Türkiye en kötü gelir dağılımına sahip yedi ülkeden biriydi. Türk iktisatçılarına göre, 1980-1986 yılları arasında ücretlerden özel sektöre 30 milyon lira transfer edilmişti. DPT, on yıl içerisinde Türkiye GSMH’si içinde ücretlerin oranının 1977’de yüzde 36’dan 1987’de yüzde 18’e gerilediğini hesapladı. Halkın çoğunluğunun acı hissetmesine (bir sosyal güvenlik ağı olmadığından) karşın 1980’lerin ekonomi politikaları dikkate değer sonuçlar doğurdu. Enflasyon düştü, döviz ve yabancı mallar bulunmaya başladı. Karamsar geçen 1970’lerin sonlarından sonra, ülkedeki hava ferah ve iyimserdi.”

senesinde başladığı görülse de, zirvesi 1990 senesinin verilerinde kendini göstermektedir. 1987 senesinde 3 milyar 968 milyon dolar, 1989 senesinde 4 milyar 167 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1990 senesinde gelindiğinde 9 milyar 342 milyon dolara çıkmıştır.

¹⁵⁷ Kazgan, s. 129-141.

¹⁵⁸ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 196.

Bu dönemde, toplumun siyasal yorgunluklarından faydalanıldığı gibi, reel ücretleri azalan topluma başka parasal imkanlar tanıtılmış ve sunulmuştur. Döviz tevdiat hesaplarının serbestleşmesi, 1988 yılında banker krizi sonrasında serbestleşen faiz hadlerinin enflasyona göre pozitifte seyri, gelir ortaklığı senetleri, hazine bonoları, tahvilleri dışında 1986 yılında kurulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası; yukarıda bahsedilen yeni finansal enstrümanların öne çıkanlarıdır. Bu yolla, tasarruflar ekonomiye kazandırılmaya çalışılmış, fakat yüksek borçlanma miktarları ile kamu maliyesindeki dengeler de, bozulmaya başlamıştır. ANAP, bu dönemde, Fakir Fukara Fonu (Fak-Fuk-Fon) gibi uygulamalar ve belediyeler eli ile, biraz neo-liberal felsefenin de dışına çıkarak, yoksullara kaynak aktarmış olsa da, ücretliye vergi iadesi gibi uygulamalar ile fatura almayı özendirici ek kaynaklar yaratmış olsa da; ANAP iktidarlarının topluma asıl sunduğu, imar afları, vs. ile arsa rantı üzerinden fırsatçı bir zenginleşme zihniyetidir*. 1970'lerin sonundan beri, istikrarlı şekilde azaltılan tarımsal destekler de, kentlerdeki bu yeni ekonominin 'sorunsuz' işleminin ve gelişmesinin güç kaynağını oluşturmuştur. 1950'lerde yaşanmaya başlanan göç olgusu, bu şekilde yeni gelişen alaturka kapitalist sisteme entegre edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen ve benzeri fonlar da, ANAP'ın bütçe ve bütçe denetimi dışındaki faaliyetlerinde işlevsellik göstermiştir.

ANAP yılları için bir dönüm noktası olan 1987 senesinin ikinci yarısı, halen, biri 'sivil' ve bir 'anti-demokratik' olarak yorumlanacak olan iki Özal tavrına ve sonrasında da erken bir genel seçime sahne olmuştur. Bugün dahi Özal siyasetinin sivilliliğinin bir göstergesi olarak bahsi geçen Genelkurmay Başkanlığı krizi, 1987 yazında kendini gösterdi. Genelkurmay Başkanı Org. Necdet Üruğ ve Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Necdet Öztörün'un görev süreleri, 30 Ağustos tarihinde dolacaktı. Yerini Öztörün'a bırakmak isteyen Üruğ ise, Haziran ayında istifasını sunup, iki ay öncesi için emekliliğini isteyerek Öztörün'un Genelkurmay Başkanlığı'na gelmesini ve dört yıl süre ile bu görevi sürdürmesini planlamıştı.

* Tanör, Boratav, Akşin, s. 165. "Fon ekonomisi denilen bu uygulama 1984'de bütçenin bir çeyreğinden 1986'da neredeyse yarısını kapsayacak şekilde genişletildi. "Otopark fonu"ndan fak-fuk-fon olarak bilinen "fakir fukara fonu"na kadar değişen çok çeşitli fonlar vardı. *İstikrar Programından Fon Ekonomisine* başlıklı kitaplarında bu konuyu araştıran yazarlar Oğuz Oyan ve Ali Rıza Aydın, bu türden 134 fon olduğunu saptadılar ve bunların sayısının daha da çok olduğu sonucuna vardılar. Fonlar neredeyse tamamen keyfi biçimde yaratıldığı için ... hiç kimse resmi rakamı bilmiyordu. ... Fonlardaki bütün paralar Özal'ın takdirine göre harcandı; Meclis, 28 Mayıs 1986'da bu konuda başbakana yetki veren bir yasa çıkardı." Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 268. Oğuz Oyan, Ali Rıza Aydın, *İstikrar Programından Fon Ekonomisine*, Teori Yayınları, Ankara, 1987.

Siyasi iradeye rağmen bir oldu bitti şeklinde planlanan operasyona Özal razı olmayıp Cumhurbaşkanı Evren'in de desteğini alarak, Bakanlar Kurulu kararı ile, iki komutanın emekliye sevk edilmesini sağladı. Böylelikle, Körfez Krizi sırasında, karşı karşıya geleceği ve kendisine tepki olarak istifa edecek olan Torumtay'ın Genelkurmay Başkanı olmasını sağladı. Aslında 12 Eylül'ün devam ettiği şartlarda, Evren'i bu operasyona 'istifa kartı'yla ikna etmesi, Özal'ın 1983'den beri sessizce sürdürdüğü sivillik iddiasını güçlendirmiştir. Fakat, aynı Özal, aynı dönemde, Cumhurbaşkanı Evren'in dahi sıcak baktığı söylenen, siyasi yasakların mecliste kaldırılması konusunda aynı sivil-demokratik tavrı göstermemiştir. Bir bakıma, kendi siyasetini gelecek genel seçimler öncesinde güç testine sokmayı tercih etmiş, bu konuda karmaşık ve pazarlıkçı bir yol izlemiştir. Bu durumu bahane ederek, ilgili Anayasa değişikliğinin içine hem bazı istediği unsurları sokmuş hem de yasakların kaldırılması ile ilgili maddenin kabulüne rağmen halkoylamasını mecburi hale getirttirerek tuhaf bir hukuksal durumun oluşmasına neden olmuştur. İlgili değişiklik paketi içinde, Özal ANAP'ı, seçmen yaşının 20'ye inmesini, milletvekili sayısının 450'ye çıkmasını ve Anayasa değişikliği usullerinde küçük kolaylaşmaları sağlamıştır¹⁵⁹.

Oysa ki, ANAP iktidarı, 1987 senesine, günümüzden dahi bakıldığında, önemli normalleştirici ve ilerlemeci açılımlar ile başlamıştı. 12 Eylül daha fiilen bitmemiş, müdahalenin insan hakları ihlalleri unutulmamışken, Ocak 1987'de, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) bireysel başvuru hakkını tanıması, aslında da çok önemli bir açılım olmuştu. Bunu Nisan 1987'de, o zamanki adıyla, Avrupa Topluluğu'na (AT) tam üyelik başvurusu izledi. Bu hamleler ile Özal ANAP'ı hem Türkiye hakkında uluslararası finans çevrelerinde oluşan genel olumlu havayı değerlendirip güçlendirmek istemiş hem de ve daha önemlisi 1980 öncesi şartlar ile 'mesafe'yi açmak istemiştir. 1986 ara seçimleri sürecinde yasaklı siyasilerin etkinliklerinin devlet nezdinde normalleşmeye başlaması, Özal siyasetinin bu 'hamleci' tavrını desteklemiştir. Hemen bunun arkasından gelen genelkurmay krizindeki cesaretli tavrı da Türkiye'deki sivilci güçleri olumlu anlamda etkileyecek nitelikte olmuştur. Siyasi yasakları Meclis'de anayasa değişikliği ile kaldırmaması ise, kendisinin de sonradan pişmanlık duyacağı bir siyasal tercih olmuş ve sonrasında hep siyasetinin aleyhine işlemiştir.

¹⁵⁹ Tanör, Boratav, Akşin, s. 67-69.

Süleyman Demirel de, yıllar sonra bu referandumu kendisinin siyasete güçlü dönüşünü sağlayan bir aşama olarak nitelemiştir.

Özal, kendisini ve siyasetini milat olarak kabul eden, 1980 öncesini ise, dönülmemesi gereken zamansal koşullar olarak niteleyen siyasal söyleminin argümanlarını bu halkoylaması sürecinde geliştirmiştir. 1989 ile birlikte ‘siyasal liberalizm’ alanına -büyük ölçüde söylemsel düzeyde denemeler- geçiş yaptığı dönemde, Cumhurbaşkanlığı sürecinde, bu argümanlarını daha da güçlendirmeye ve ısrarla savunmaya gayret etmiştir. 6 Eylül 1987’de gerçekleştirilen bu halkoylamasında yaklaşık % 0.5 farkla yenilgiye uğrayan Özal siyaseti, bunu ivedi bir şekilde genel seçim başarısına dönüştürmek için hızlı bir şekilde erken seçim kararı almaya yönelmiştir¹⁶⁰. Özal’ın bu kararının görünürde iki nedeni öne çıkmaktadır. *Birincisi*, halkoylamasında kendisi gibi düşünen bir %50’lik bir kesimi bulduğunu ve bu kesimin politizasyonunu tazelediğini düşünmüştür. *İkincisi* ise, partilerin eski lider kadroları ve tabanları ile bütünleşmeden gidilecek bir genel seçim ile bir dönem daha kazanılmak istemiştir. Ekonomiyi borçlanma ve enflasyonla ısıtırken ücretli ve kırsal kesim üzerine bindirdiği yükün farkında da olan ANAP, bu baskın seçim düzenlemeleri kapsamında, muhalefeti engelleyici taktikler denemiştir; ön seçim yasağı, çevre barajının yükseltilmesi, vs¹⁶¹. Bunların içinde, çevre barajında başarılı olmuş, 6 milletvekili çıkarılan seçim çevrelerinde baraj %20’ye çıkarılmıştı¹⁶². Bunun sonucunda, yaklaşık %8 oy kaybına uğrayan ANAP (% 36.31), bu oy oranıyla meclisteki milletvekilliklerinin % 65’ini almıştır¹⁶³. Bu seçim ANAP’ın ve Özal’ın kalan yıllarda yaşadığı temsil krizlerinin de -ör. gelecek Cumhurbaşkanlığı seçimi- başlangıcı olmuştur.

Alt-yapı yatırımlarının ve kent yoksulları ile ilişkilerinin bir kısmının belediyelerin yetkileri ve imkanları üzerinden yürüten ANAP siyasetinin ikinci hatası ise, 1989 baharında gerçekleşmesi gereken yerel seçimleri, 1988 sonbaharına almak için 1988 Eylül’ünde seçmeni

¹⁶⁰ Zürcher, s. 289.

¹⁶¹ Zürcher, s. 289.

¹⁶² Tanör, Boratav, Akşin, s. 70-73.

¹⁶³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 275.

yeniden halkoylaması için sandığa götürmesi olmuştur. Özal'ın 'halkoylaması sonuçlarına göre siyaseti bırakabileceğini' ifade etmesi, güç kaybeden siyasetinin kendisi tarafından itirafı olmuştur. Türkiye'de ilk 'hayır'la sonuçlanan bu halkoylamasında 'evet'ler ancak, %35'i bulabildi; Özal'ın kendi siyasi geleceğini konu etmesine rağmen¹⁶⁴. Bunun sonucunda, normal zamanında, 1989 Mart'ında gerçekleştirilen yerel seçimlerde, ANAP %22 ile üçüncü parti olurken, kazandığı il belediye başkanlıklarında, Refah Partisi'nin ardından, dördüncü parti durumunu düşmüştü¹⁶⁵. Bu süreçte, Özal, bir kez daha, başarısızlıkla sonuçlanması halinde siyaseti bırakabileceğini söylemişti. Fakat yine bırakmamıştı. Özal'ın 'ben muhalefet olmam' tavrı, kendini siyasetçiden ziyade bir 'dönüştürücü aktör'* olarak gördüğünü açığa vururken, bunun dışarıdan da onaylanmasına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu özelliğini Cumhurbaşkanlığı sürecinde sıklıkla ve çok çeşitli örnekler ile sergilemiştir. Aşağıda yapılan alıntı da, bir sonraki bölümün ilk başlığına da gönderme ya da açılış niteliğindedir.

Semra Özal, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığı için:

*"Kendisi istedi. Bazı sebeplerden istediğini açıkladı. Bir kere ben muhalefete düşmem dedi. Muhalefet olmam dedi. Fakat son seçimlerde belediyelerde aldığı neticeleri biliyorsunuz. O ona bir işaret gibi geldi. ... Ve bu belediye seçimlerinin de neticesi hoş değil. Yani bir dahaki seçimlerde ne olacağı belli değil dedi. Ben de bu kadar bu memlekete hizmet etmişim, bu şeyi yapmışım bu imkanım varken, bunu kullanmalıyım herhalde, dedi. Sonra bir de dünyaya karşı artık demokratik kural içerisinde Meclis'in seçtiği bir sivil cumhurbaşkanı olsun dedi."*¹⁶⁶.

1989 yılı aynı zamanda, neo-liberal ekonominin, iktidar açısından, mecburi bir ekonomik popülizm ile harmanlandığı bir yıl oldu. Alt-yapı yatırımları ve özellikle iç borçlanmalar ile zorlanan mali denge, toplumsal barışın tehlikeye girmesi sonucunda

¹⁶⁴ Zürcher, s. 290-291.

¹⁶⁵ Tanör, Boratav, Akşin, s. 77.

* Özal'ın söylem içeriğinin öne çıkan kavramlarından biri dönüşüm ve nitelik değiştirme anlamlarında kullanılan 'transformasyon'dur.

¹⁶⁶ Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitapçılık, 2006, s. 394.

gerçekleştirilen işçi zamları ile birleşince, 1993 ve 2001 krizlerine de uzanacak olan yapısal dejenerasyon, ekonomiye hâkim oldu. Kamu çalışanlarına yapılan zamlar ve verilen tarımsal destekler, bir zenginleşmenin sonucunda ortaya çıkmamıştı. Henüz Türkiye, katma değer üreten bir ekonomi inşa edememişti; fakat, 1980'lerin bütün icraatının yükünü alt ve orta-alt sınıfların gelirleri üzerine yüklemişti. 1989'da ise, 1970'lerin hem sermaye kesimini hem çalışan kesimi tatmin etmeye çalışan tavrına kısa ve sürdürülemez bir dönüş gerçekleşmişti. Aynı yıl, Türk Lirası'nı (TL) konvertibiliteye geçirmek için sermaye ve para değişim (kambiyo) hareketleri serbest bırakılma yoluna gidilmişti¹⁶⁷. Bu, yani liberal, iktisat politikalarını savunan iktisatçılar dahi, konvertibilitenin şartları sağlanmadan bu sisteme geçildiğini söyleyerek, kararın aceleci siyasi karakterini de işaret etmişlerdir.

Yakınlarının aktardığına göre, Özal bu yıl, 1989, itibariyle Türkiye'de ekonomik dönüşüm anlamında yapabileceği herşeyi yaptığını, artık siyasal özgürlükleri geliştirme konusunda birşeyler yapmak istediğini yakın çevresine ifade etmeye başlamıştır¹⁶⁸:

“Ben” dedi. Türkiye’de ekonomi konusunda yapılabileceklerin çoğunu yaptım. Devam edilmesi gereken, tamamlanması gereken işler var. Ama cumhurbaşkanlığı makamında insan hakları, demokrasi, ve anayasa ve sivil anayasa ile ilgili daha etkin olacağımı düşünüyorum” dedi. “Şimdi Türkiye’de sivil anayasa yazmanın zamanı gelmiştir. Anayasa değişikliği olmadan, sivil demokratik bir anayasa olmadan, artık bazı şeylerin önünü açamayız” dedi. Özelleştirme diyorsun, pat diye anayasa mahkemesi çıkıyor. Demek ki, anayasa, siyasi partiler kanunu, seçim kanunu, hepsi bunların değişmesi lazım. Belki başkanlık modeli Türkiye için en güzel modeldi. Onlara inandığı için cumhurbaşkanı oldu, onları yapmak zorunda hissedirdi. ”

Oysa ki, Türkiye’de ekonomik durum hiç de Özal’ın ifade ettiği gibi tamamlanmış bir programı göstermiyordu. Bunlar, Özal’ın, görev süresi 1989 Kasım’ında dolacak olan Kenan Evren’in yerine Cumhurbaşkanı olma isteğinin gerekçelendirmeleriydi. 1982 Anayasası ile güçlendirilmiş olan Cumhurbaşkanlığı makamı ve partinin de dışarıdan yönetilebileceği olasılığı, Özal siyasetinin bu pozisyon değişikliğini çekici bir hale getiriyordu. Yeniden bölünen siyasetin, özellikle de merkez siyasetin, yakın zamanda, kendisinin de düşünmeye başladığı, başkanlık sistemine geçişi tartışmaya açacağı inancı da; Özal’ın bu kararında etkili olmuştu. Zira Demirel de, 12 Eylül sonrasında, Cumhurbaşkanını halkın seçmesi fikrini,

¹⁶⁷ Sönmez, s. 82-83

¹⁶⁸ Ahmet Özal’dan; Birand, Yalçın, s. 393.

dillendirmeye başlamıştı. Bir süre devam eden zemin yoklamalarından sonra, Özal'ın adaylığını ilan etmesi sonucunda, muhalefet, o sene gerçekleştirilen seçimlerde %22 ile üçüncü olan partinin Meclis çoğunluğuyla kendi liderini Cumhurbaşkanı seçmesini bir meşruiyet sorunu haline getirdi. Her şeye rağmen Özal, üçüncü turda da olsa Cumhurbaşkanlığı'na seçildi. Bu gelişmeyle, 24 Ocak Kararları'nın baş aktörü, askeri yönetim döneminin önemli bir kısmında bu kararların uygulamalarını gerçekleştiren, kurduğu parti ile bu dönüşümü tamamlamaya talip olup iktidar olan Özal, iddia ettiği yapısal ekonomik transformasyonu aslında tamamlamadan Cumhurbaşkanlığı makamına geçti.

1980'li yıllarda merkez siyasete ve merkeze kendi siyasetine göre yeni bir şekil verme eğilimleri gösteren Özal siyasetinin yeni makamındaki konusu, kurucu dünya görüşü ve bununla ilintili gördüğü müesses nizamı liberalize edip yeniden şekillendirmek oldu. Takip eden başlıkta bu konuya genişçe yer verileceği için bu başlık altında kısa tutulmuştur. Fakat, siyasal liberalizm, özgürlükler ve demokrasi alanlarına girmeye yönelen Özal siyaseti, artık mensubu olmadığı partisini ve onun hükümetini kontrol altında tutup yönetmeye çalışarak, bir kez daha demokrasi konusunda çelişkili duruş sergilemiştir. 1982 Anayasası'nın güçlendirip sembolik ve protokoler olmaktan çıkardığı Cumhurbaşkanlığı makamı, Özal'ın bu amacına yönelik tavır ve tutumları uygulamasına izin vermiştir. ANAP'ın büyük ölçüde milliyetçi, muhafazakâr ve kozmopolit merkez sağ unsurlardan oluşan bölünmüş yapısı, Özal'ın bu isteğini uygulamasını başlarda kolaylaştırmış olsa da, 1991 senesinde iktidarın kaybı ile parti artık tamamen dışarıdan yönetilemez hale gelmiştir.

1989 ve 1991 yılları arasında ANAP hükümetleri, yitirilen mali denge, enflasyon ve ücretli kesimin talepleri arasında mücadele etmeye devam etmiştir. Özal, başkanlığının son dönemlerinde kendisinin de uyguladığı ekonomik tavizleri uygulamak zorunda hissedene ve git gide politikalarında geleneksel merkez sağ karaktere doğru yaklaşan partisini ile sorunlar yaşamaya başladı. Bunun en açık örnekleri de, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Krizi sırasında ortaya çıktı. ANAP iktidarının dış politikadaki duruşu ve tavrı da, geleneksel Türk dış politikası eksenine yaklaşarak büyük ölçüde Özal siyasetinden ayrılmış oldu. Bu durum Özal'ın partisini içerisinde 'mutediller' -Giriş bölümünde ifade edilmişti- olarak nitelediği geleneksel merkez sağ unsurlar ile kopuşunu da hazırladı. 1991 Kasım'ında

iktidarın DYP ve SHP koalisyonuna geçmesi ise, Özal'ı, Cumhurbaşkanlığı makamında, büyük ölçüde söylemsel alana doğru itti. Kurucu dünya görüşü ve uygulamaları tartışmaya açma, ezber bozma ve gelecek öngörülerini ile dolu olan bu dönemde, Özal, taraftarı olan aktörler tarafından, 'tabu deviren', 'put kırıcı', 'değişimin öncüsü' gibi sıfatlar ile nitelendi.

3. YENİDEN İNŞACI HETEROJEN 'LİBERAL' KÜMELENME (SÖYLEMSEL KOALİSYON): AŞKINCILIK ELEŞTİRİLERİ VE ARAÇSALCI DEVLET ARAYIŞLARI

3.1. Turgut Özal: Söylemsel Koalisyon içinde 'Pivot' Figür

Bu çalışmanın kurgusunda, *Turgut Özal*, yeniden inşacı heterojen liberal kümelenmenin *teşvik* ve *motive edici pivot (siyasal) aktörü* olarak konumlandırılmaktadır. Özal'ın oynadığı bu merkezi rol, medya üzerinden gelişen yeni tür bir 'popülerite (imaj) çağı'nda, **değişim-dönüşüm** kavramları ile özdeşleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Biraz da bundan dolayı, 2000'lerde, *geleneksel merkez siyasetin* yerini, çevre güçlerin desteğindeki 'yeni bir merkez' alırken; Turgut Özal siyaseti ve onunla özdeşleştirilen unsurlar, bir *siyasal deneyim örneği* ve *imgeler mirası* olarak, kendini sıklıkla yeniden göstermiş, hatırlatmıştır. Bu yeni merkez siyasetin, özellikle inşaa ve gelişim dönemlerinde, Özal siyasetinin özellikle ikinci safhasında (1989-1993) olgunlaşan fikri ve söylemsel birikimden faydalandığı, hatta, siyasetini, yeniden inşacı koalisyonunun kontrol ettiği söylemsel-siyasal alana 'yakın' inşaa ettiği gözlemlenebilmektedir. Soldan gelenler ile 'buluşmak'(1), çevreden yetişen yeni bir sağ entelijansiya-bürokrasi üzerine oturmak(2), müesses nizam -dönemin cari devlet olgusu- içeriğindeki geleneksel merkeze de meydan okumak(3), başkanlık sistemi talepleri(4), Osmanlı geçmişi ilhamlı, ticaret odaklı fakat gerekirse çatışmacı, 'genişlemeci' pro-aktif dış politika(5), Osmanlı-Cumhuriyet modernizasyonu (Batılılaşması) dışında 'yeni bir çağdaşlaşma modeli' sunma arzusu(6), vs. gibi birbirleriyle her zaman alakalı olamayan söylemsel oluşumlar; bu 'devamlılığın' -ilhamlanmanın- içindedir. Bu durumda akla şu soru da gelebilmektedir: *Özal siyaseti ve/veya 'uzantıları', arzulanan 'yeni bir merkezi', daha*

1990’larda, kurup pekiştirebilir miydi?

Turgut Özal ile ilgili yazılı ve sözlü materyallerin içeriğine bakıldığında, birçok destekçi ya da karşıt tarihsel tanık; Özal’ın, vefatı (17 Nisan 1993) öncesinde, yakın bir tarihte Cumhurbaşkanlığından istifa ederek, kuruluş çalışmaları başlamış yeni bir partinin -Yeni Parti adıyla kardeşi Yusuf Bozkurt Özal başkanlığında 1993 Ekim’inde kuruldu- başına geçmeye karar vermiş olduğunu ifade etmektedirler.

*“Özal, Köşk’ten tekrar siyasete dönmeye karar verdiğinde Hüsnü Doğan, Yusuf Bozkurt Özal, Oltan Sungurlu, Mehmet Keçeciler gibi isimlerle çalıştı. Parti binasına kadar her şey hazırlandı. ... 19 Mayıs 1993 Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinden sonra bunu açıklayacaktı. Allah’a ve millete karşı vebal altında kalmak istemezdi. Madem ki Cenab-ı Hak bana bu kadar bilgiler, vasıflar vermiş; bunu ülkenin, insanlarımızın iyiliğine kullanmam lazım derdi. Özal, açıkladığı ikinci değişim programı için ikinci bir dönem, şans istiyordu. **Kuvvetli ve yeni bir iktidarla, başkanlık sistemi talebi de buna dahildi.**”¹⁶⁹.*

Özellikle, ‘**kuvvetli yeni bir iktidar ve başkanlık sistemi talebi**’ ifadesi, Türkiye siyasetinin son otuz yılında, belli bir siyasal talebin ya da ihtiyacın devamlılık çizgisi ya da ‘referans zincirleri’ hakkında da fikir verebilmektedir. Özal’ın çevresinden aktarılanlara göre, bu yeni partinin, merkezi -ve de dolayısıyla devleti- dönüştürmek isteyen muhafazakâr çevre güçlerin içeriğinde ve desteğinde inşa edilmesi planlanıyordu. Soldan ve sağdan gelip liberal değerlere yönelen -Özal siyasetini olumlayan- yeniden inşacı entelektüel aktörlerin de, bu oluşuma desteği aranacaktı; ve hatta Özal figürü siyasal gücünü kaybederken, tam aksine, çevresinde onu ve siyasetini olumlayan heterojen bir entelijansiya ya da daha doğru ibir ifadeyle kanaat önderi bir grup oluşmuştu.

“ “... Yeni isimler bulacağım” dedi. Ben o tarihte hatırlıyorum, birçok gazeteci arkadaş, akademisyen insanlar da Turgut Bey ile temas halindeler. Asaf Savaş Akat’tan tutun Cengiz Çandar’ına, ondan Barlas’ına, ondan Fehmi Kuru’suna kadar birçok insan temas halindeydi. ... “... İkinci değişim programını hazırlıyorum, altyapısını da kurdum, burada da epey tecrübe kazandım, Çankaya’dan Türkiye daha farklı görünüyor. ... O sebeple çok iyi sonuç alacağız, ben 5 yıl daha bu millettten isteyeceğim.” dedi Turgut Bey”¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Fatih Uğur, **Özlenen Demokrat: Turgut Özal**, İstanbul: Zaman Kitapları, Mayıs 2011, s. 60. (*Hüsnü Doğan ile gerçekleştirilen görüşmeden*) Not: Metindeki kalınlaştırmalar, bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹⁷⁰ Birand, Yalçın, s. 504. (Fevzi Kahraman’dan, gazeteci, ANAP eski İzmir İl Başkanı)

ki bu kapsamda yer alan aktörlerin birçoğunda bu tür bir oluşum için beklentiler mevcuttu. Kısacası; benzer bileşenlerle, fakat farklı zamansal dinamikler içinde, daha sonra *AK Parti'nin siyasetini inşa ettiği alanda*, 'daha erken' başka bir siyasal oluşumun inşa denemesi gerçekleşecekti. Özal'ın ölümüyle ise, çevre güçler üzerine oturan -ve yeniden inşacı alanın 'liberal' aktörlerinin desteğinde- bir merkez siyasal yapının ortaya çıkması, yaklaşık bir on sene kadar gecikti. Tabi ki, **5 Nisan (1994) kararlarını** getiren finansal sıkıntıların, söylemsel koalisyonu daha da konsolide eden ve İslamcı siyasetin merkeze doğru yaklaşarak dönüşümüne neden olan '**28 Şubat**'ın (1997), **1999-2001 finansal krizlerinin** ve 1999 depreminin; bu 'yeni siyasal oluşum' için 'çok daha uygun şartlar'ı oluşturduğunu da not etmek gerekmektedir. 1993 şartları, belki de, henüz bu türden bir yeniden inşa için o kadar da uygun olmayabilirdi.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, *Turgut Özal*, yeni sağ değerlerin -özellikle neo-liberal uygulamalar- Türkiye yansımalarının 1980'lerdeki başat uygulayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Bu bölümde ve bu başlık altında ise, daha yoğunlukla, Özal siyasetinin ikinci safhası olarak değerlendirilebilecek, Cumhurbaşkanlığı dönemi (1989-1993) üzerinde durulmaktadır. Bu dönem, **liberal düşüncenin**, dünya genelinde, klasik ve neo versiyonlarını da aşarak, asgaride temel yüzeysel değerlerini, diğer siyasal düşünceler ve akımlar üzerine de, dönüştürücü şekilde, yönlendirdiği ve enjekte edebildiği dönemdir. İkinci dünya savaşı sonrasında oluşan sosyal refah devleti mutabakatının yerini, 1990'larda neredeyse bir tür 'liberal mutabakat' almıştır. Soğuk savaşın bitişiyle, bu hegemonik etki, özellikle küreselleşmeciliğe teşne ya da en azından genişlemeci bir uluslararasılaşmaya hazır -soldan ve sağdan- siyasal aktörlerin tavırlarında ve siyasal hareketliliklerinde kendini daha çok göstermeye başlamıştır. 'Soldan gelmek', 'sağdan gelmek', giderek artan liberal eklemeli siyasal duruşlar -sol-liberal, muhafazakâr-liberal, Marksist-liberal, vs.- *ya da tam zıddında*, ve azınlıkta da kalsalar, 'devlet geleneği ekseninde buluşmak'; bu dönemin, aktörleri için *hareketlilik*, siyasal duruşları için de, *derlemeli (eklektik)* içerikler ifade eden tarifler olmuştur. Daha 1980'lerde başlayan bu tür aktör dönüşümleri ve hareketlilikler, 1990'larda, normalleşme ve 'müesses nizama' karşı gelişen özgüvenle, netlik kazanmıştır.

DP geleneği merkez sağ çizgiden İslamcı sağa, Türk-İslam sentezine ve neo-liberal

değerlere -ilgili kurumlara- uğrayarak gelen Özal siyaseti; her ne kadar, 12 Eylül idaresi bağlamında, hâkim devlet olgusunun bir fazıyla aynı düzleme oturmuş olsa da, **merkezi ve devleti dönüştürücü** niyet, söylem ve tavırlarını git gide arttırarak 1990'lara uzanmıştır. Bu 'post-modern' olarak da nitelenebilecek siyasal seyahat, Özal'a, yelpazenin uçlarından liberal değerlere doğru yönelen siyasal aktörler nazarında, öncü ve örnek bir konum da sunmuştur. Özal siyaseti, bu anlamda, 'liberal karışımı' siyasal duruşlara ve bunu gerektiren siyasal hareketliliklere, cesaretlendirme, normalleştirme ve hatta meşruiyet sağlamıştır. Kendisi de, 1980 öncesinin kutuplarında -özellikle sol- yer almış figürler -siyasetçi, aktivist, sanatçı ve entelektüel şöhretler- ile buluşabilmeyi ve ilişkiler kurabilmeyi; rasyonellik, makullük, hoşgörülülük, ilericilik ve bir tür kozmopolitlik (geniş görüşlü, dünya vatandaşı) özellikleriyle kendi siyasal imajına ciro edebilmiştir. Aslında, bulunduğu isimler de, sağ-sol karşıtlığından sıyrılıp onun bulunduğu düşünsel alanı benimsemeye başlayanlardır. 'Devlet'e ve 'merkez siyaset'e yönelik değişim taleplerinin, onun kişiliğinde -ve daha da önemlisi 'devletin tepesinde'- söylemleşme ve 'kısıtlı' da olsa uygulama imkânları bulmuş olması, Özal siyasetinin bu düzlemdeki konumunu '*ikonik*' (simgesel) bir hale getirmiştir. Bu durum, değişimci aktörlerde -yeniden inşacı söylemsel alanda-, dünya ile birlikte Türkiye'nin de olumlu, sonu 'hayırlı' ve de kaçınılmaz bir değişim-dönüşüm fazına girdiği kanaatini güçlendirmiştir. Doğu Bloku'nun çökmesi sonrasında, liberal demokrasi üzerine inşa edilmesi söz konusu olan 'yeni dünya düzeni', hem soldan hem sağdan (gelen) bazı aktörlerin umutla ve hatta heyecanla karşıladığı bir olgu halini almıştır. Giriş bölümünde bahsi geçen, '**tarihi hızlandırma**' arzusu ve telaşı da, bu kanaatle birlikte ivme kazanmıştır. Özellikle, geri kalmışlığın nedenlerini, sanayileşmenin kaçırılmasına (1), bürokratik otoriter yapıya (2) ve sermaye-işçi sınıfı çelişkisinin 'tam anlamıyla' oluşamamasına (3) bağlayan **soldan gelenler**, Özal siyasetinde *dünya ile entegrasyonun ve teknolojik sıçramanın* parçası olabilmenin imkanlarını gördüler. Çünkü, bir taraftan, **emeğin tanımı** da değişiyordu. Bu da, bu fazın bir sonrasında dünyada geleceğine inanılan sol dalganın -nihai son sosyalizm-, bu sefer Türkiye'de kaçırılmaması anlamını içeriyordu. **Sağdan gelenler** ise, bu yeni konjonktürde, merkezi ve devleti dönüştürmenin fırsatlarını ve ulusal kimlikle uyumlu -muhafazakâr değerlere dayanan- emperyal bir devlet kimliği tesisinin olabilirliğini gördüler. Bundan dolayı da, *devlette kurumsal değişim taleplerinde uzlaşamadılarsa da yakınlaşabildiler*.

Özal siyasetinin, tartışmaya yer bırakmayacak şekilde, sağda olmasına rağmen, daha çok soldan gelen aktörler tarafından desteklenmesi ya da önemsenmesi malum bir olgudur. *Cengiz Çandar*'a göre, o 'Çankaya'daki put kırıcı' ve 'değişimin başkomutanı'dır. Her ne kadar, bir on yıl daha değişim bloğunun güçsüz kalacağını düşünse de, ona göre 'Özal'ın cenazesi aynı zamanda Kemalizmin de cenazesi olmuştur.'. *Çetin Altan*'a göre, Türkiye'ye ondan daha büyük bir başbakan gelmemiştir. *Mehmet Altan*'a göre, onun ölümüyle, resmi ideoloji karşısındaki değişim bloğu merkez figürünü kaybetmiştir. *Asaf Savaş Akat*, 1980'lerde, serbest piyasayı tam olarak uygulamadığı için eleştirdiği Özal'ın 1990'lardaki müesses nizam karşıtlığına ikna olmuş ve Özalcılığını ilan etmiştir. Geldiği *İdris Küçükömer* çizgisi ile aynı bürokratik devlet yapısını karşısına çıkan Özal siyaseti, sadece Akat değil, başka soldan gelen aktörleri de cezbetmiştir. 12 Eylül rejimi, bir kısım soldaki bürokratik yapı karşıtlığını, daha kararlı ve bunun mağlup edilmesine öncelik veren bir karaktere taşımıştır. Sosyalist solda kalmayı tercih eden aktörler ise, bazen zımnen bazen açıktan siyasal liberalizm bağlamında Özal'ı olumlarken, iktisadi liberalizm konusunda daha mesafeli kalmayı seçmişlerdir. *Cüneyt Ülsever* gibi, diğerlerine göre daha önce Marksizmle vedalaşıp liberal düşünce ile 'ama'sız bütünleşen bir aktör için ise, Özal liberal düşünceyi eksik uygulayan bir 'topal devrimci'dir; fakat günün sonunda devrimcidir... 1980'lerin ortasında 'başkaldırı ile vedalaşan' *Ertuğrul Özkök* de kendini Özalcı olarak tanımlamaktan çekinmeyen ve onu devrimci olarak niteleyen isimlerin başlarında gelmektedir. Soldan gelenler, liberalize olma yoluna giren ve şartlara göre pozisyon almaya alışmış sağa 'radikal' bir aşılama yapmışlardır.

Bu bağlamda, iki hususu belirtmek gerekmektedir. *Birincisi*, çalışmada, Özal siyasetinin 'olumlanması' saptaması ile, Özal siyasetini kerhen veya zımni olarak *olumlamaktan*, 'Özalcılık' tavrına kadar uzanan, genişçe bir fikri ve de duygusal aralık kastedilmektedir. Bir başka deyişle, burada kastedilen, Özal'ı, devlet olgusuna karşı aldığı tavır dolayısıyla, diğer liderlere kıyasla, ehven-i şer olarak görmekten, 'Atatürk'ten sonra en büyük devrimci' (dönüştürücü) olarak tarif etmeye uzanan aralıktır. *İkinci olarak ise*, 1980'den sonra Türkiye siyasetinde etkili olan *dışsal* paradigmal ve olgusal etkenler, Özal figürü olmasaydı da, büyük olasılıkla, farklı şekillerde/yorumlarla ve farklı aktörler tarafından *içsel* şartların içine taşınacaktı. Bir hayli **eklektik**, **dışa dönük** ve **performansa** -gösteri-

önem veren Özal figürünün bu anlamdaki misyonu ise, bu neredeyse kaçınılmaz olan olguyu karakterize etmesi ve onu mümkün mertebe içe tercüme ederek ve belki de ‘alaturkalaştırarak’ soğuk savaş sonrasına taşıması olmuştur; ki bu karakterizasyonun, sonraki dönemlere bıraktığı kullanışlı siyasal ilhamlar ile bir anlamda etkili ve başarılı olduğu da kabul edilebilir. Bir araştırmacı, Özal’ın -kendinden önce birçokları gibi- Batı medeniyeti ve Doğu kültürünü sentezlemeye çalışırken, zamansal ve paradigmalar olarak üzerine oturduğu yeni sağ siyasetin ona sağladığı avantajı not düşmektedir¹⁷¹. Belki buna post-modernist dönemin normalleştirme ve meşrulaştırmaları da eklenebilir. Ona göre, bu dönemin karakterize ettiği -ya da dönemi karakterize eden- liberal-muhafazakâr politika, Özal’ın dünya görüşü ile birebir örtüşmüştür. Bu anlamda, *liberallik* dünyadaki hakim paradigmayla uyumu temsil ederken, liberal destekli *muhafazakarlık* da neredeyse merkezin çevreye açılmasını temsil eden bir sivil duruşa indirgenmiş oluyordu. Dolayısıyla, liberal düşünce ile muhafazakarlığın bu bağlamda girdiği reaksiyonun reel siyasetteki çıktısının söyleminde bir tür ideolojik popülizm ortaya çıkarken, eyleminde de yeni bir elit sınıf (merkez adayı) yaratma yönelimi gözlemlenebilmektedir. Özal’ın belki de, en önemli başarısı, bu ve ilintili kavramları pek de kullanmadan, dönemin hakim fikir ve siyasetini Türkiye’ye taşıyan kişi olmasıdır.

Turgut Özal’ın, saf liberal düşünceyi savunan aktörlerce de olumlanmasına rağmen, aktif siyasal yaşamının ne birinci ne de ikinci safhasında, bizzat liberal düşünceyi, ‘kavramlarıyla’ söylemleştirdiği ve savunduğu tespit edilememektedir. Onun ‘gizli’ ve ‘eksik’ liberalizmi, söylem düzeyinde de olsa, üç temel iddia ya da talep üzerine oturmaktaydı: din ve vicdan özgürlüğü(1), düşünce ve ifade özgürlüğü(2) ve teşebbüs özgürlüğü(3). Bunu yanında, Özal, ‘sağ’ kavramını dahi, kullanmaktan uzak durmuştur; ki aslında Özal’ın bu seçimi, 12 Eylül miladından sonra kendine ‘sorunsuz-pürüzsüz’ bir alan -ideolojisiz siyaset- oluşturma isteğinden de kaynaklanmıştır. Böylelikle, sağ-sol antagonizmasından kurtarılmaya çalışılan siyasette, değişimci ‘güçler’, önce geleneksel sol(lar), sonra da müesses nizam karşılığında birleştirilmek de istenmiştir. 1990’lara gelindiğinde, bu, büyük ölçüde de başarılmış, kavramlar yavaş yavaş değişmeye ve anlam kaybına uğramaya başlamıştır. *Haluk Şahin*,

¹⁷¹ M. Zeki Duman, *Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, Kadim Yayınları, 2010, s. 193.

1990'lardan 2000'lere uzanan süreçte siyasetteki yeni kompartmanlaşmaları -'liberaller, ulusalcılar, İslamcılar ve ötekiler'- işlediği çalışmasında, Özal'ın liberal kavramı ile ilişkisine şu şekilde açıklama getirmektedir:

*"Özal, Amerikan siyasetinin etkisiyle, "liberal" sözcüğünden hoşlanmazdı. "Liberal", Amerika'da solcu, ekonomide devlet müdahalesi yanlısı, hayat tarzında ise kültürel serbestlik destekçisi, yani eşcinsel evliliği ve kürtaj gibi şeylerin savunucusu anlamında kullanılır ve Özal'ın Yeni Sağ'cı idollerinin en büyük hasmı sayılırdı. Bu yüzden Özal partisindeki liberal kanattan "mutediller" diye söz etmeyi tercih ederdi."*¹⁷²

Tabi ki, bunun yanında, liberalizm savunusu, siyasette kendine genişçe bir hareket alanı isteyen Özal'ı hem sağ hem de sol cenahlarda sınırlayacaktı. 1980'lerde, ANAP Genel Başkan Danışmanlığı'nı ve Genel Sekreterliğini yürüten *Mustafa Taşar* ise, Özal'ın ve Parti'nin 'liberalizm' ile ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır:

*"Liberal kelimesi bizim partide yoktur. Başbakan da öyle bir şey söylemiyor. Başbakan ekonomi ve siyasette liberal olmadığımızı açık bir şekilde ifade etti. ... Ne müdahaleci olanı ne de müdahaleci olmayanı bizde yok. Sistemin adı komünizm de, kapitalizm de değil. Serbest piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik sistem. ... İlla buna bir isim koymak istiyorsanız, ..., "Özalizm" falan deyin. Kapitalizm ve komünizm gibi sistemlerden iyi gördüğümüz yönleri alabiliriz. ... Mesela Yap-İşlet-Devret formülü Sayın Başbakan'a aittir ve dünya literatürüne Sayın Başbakan sayesinde girmiştir. Demek ki bir ekol geliştiriyor. "Peki Başbakan bu serbest piyasa ekonomisini nereden aldı?" Kendisi buldu. ABD'de gezdiği sırada da bulmuş olabilir. Evde oturduğu sırada da bulmuş olabilir. Türkiye'de gezerken de bulmuş olabilir. ...bizim içimizde kimse kalkıp ben liberalim falan demiyor. ANAP'ta kimse MHP'liyim, MSP'liyim de demiyor."*¹⁷³

Taşar'ın tarif ettiği tavır, Özal siyasetinin ikinci safhasında da (1989-1993), sağ ve merkezin diğer çeşitli unsurlarını bir arada tutabilme -kaynaştırma- gayretinin bir unsuru olarak mümkün merteye devam ettirilmiştir. Bu, bir diğer taraftan da, Özal siyasetinin, geçmişle ve var olan siyasal kültürle bağları koparıp kendine özgü **bir millet** olmayı arzulayan mizacının bir tezahürüdür. Özal siyasetinin temel inancı ve ereği, yeni girilen fazda ya da çağda devletin yeni kurucusu olmaktır. Bu çalışmadaki görüşe göre, Özal'ın *mutediller* (ılımlı) tarifinin asıl nedeni ise, bu isimleri devlet geleneğine -kurucu dünya görüşüne- içkin ve laik geleneksel merkez sağın (DP geleneği) içinde değerlendirmesidir. '1990'lardaki Özal'a göre, artık **çevre**

¹⁷² Haluk Şahin, Röportaj: Devrim Sevimay, **Liberaller, Ulusalcılar, İslamcılar ve Ötekiler**, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16-17.

¹⁷³ 12 Şubat 1988 tarihli Sabah Gazetesi'nde yer alan bir röportajdan; Osman Ulagay, **Özal'ı Aşmak İçin**, AFA Yayınları, 2. Baskı, 1989, s. 56-57.

güçlerden beslenen, 1970'lerden beri **geleneksel merkez siyasetlerden kopma** iradesi göstermeye başlayan ya da **marjinlerden gelip** 1980'ler ile birlikte '**küreselleşmeci**' pozisyonlara yönelen *milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı* görüşler, **devlette ve merkezde değişim talep** etmeye müsait hale gelmektedir. 'Mutediller' ise, bu çaptaki kurumsal değişim taleplerinin içinde yer alamazlar; ve artık, 'mutediller', geleneksel merkez ile, aslında hiçbir zaman bizzat parçası ol(a)madıkları çevrenin oylarını kontrol etme yeteneğini kaybetmişler. Çevre ve çevre güçlerde biriken ekonomik, toplumsal ve siyasal enerji, artık 'itidali' kaldırmamakta, cesaretli değişim taleplerini gerektirmektedir. *Radikal ile muhafazakarın post-modern buluşması* da buna bağlıdır. Bu şekilde, 'ilericilik' kozu ya da bayraktarlığı da, geleneksel merkezin ya da kurucu dünya görüşünün elinden kolaylıkla alınabilecektir. Özal, partisi üzerinden, kendi siyasal duruşunu şu şekilde açıklamaktadır:

*"Bir kademe daha ileri gideyim. Anavatan'ın kuruluşu ve iktidar oluşu da, eşyanın tabiatına aykırı. Çünkü Türk demokratik siyasi hayatında iki ekol var... Biri Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri Demokrat Parti... İkisi de İttihat ve Terakki kaynaklı... Biri sağ, biri de sol kanadı İttihat-Terakki'nin ... Oysa biz Anavatan'la, bu iki ekolün dışında, yeni bir çizgi koyduk. ... Demek ki Allah, Türkiye'ye yeni bir kapı açmaya karar verdi."*¹⁷⁴

Görüldüğü üzere, Özal'ın **dönüşüm** (transition, nitelik değiştirme) odaklı siyaseti; ideolojilerin ve siyasal düşüncenin bağlayıcılığından/derinleştiriciliğinden (sofistikasyon) uzak durarak, *ampirik*¹⁷⁵ *saptamalar* üzerinden ve pragmatizm düzeyi fevkalade yüksek bir şekilde, devleti ve siyaseti yeniden inşa etme iddialarını taşımıştır. Özal siyaseti, bu tavrı ve yöntemi, yeni iç ve dış şartlar altında, daha gerçekçi bulmaktadır. Radikal ile muhafazakarı bir arada tutmanın yolunu bu optimumda görmüştür. Henüz tanımları-tespitleri oturmamış soğuk savaş sonrası dönemde ve onun öncesinde yüksek politizasyonun 12 Eylül müdahalesi ile bastırılması ertesinde, siyasetinin, *geleneksel ideolojiler açısından*, '*nötr*' karakteri; Özal'ın avantajı da olabilmiştir. Özal, bu tavrıyla, hem kendini *müesses nizama* karşı korumaya çalışmış hem de dönüştürmek istediği siyasal alanda hareket özgürlüğünü ve söylemsel üstünlüğünü kaybetmemeye çalışmıştır. En önemlisi, bu tavır, Özal siyasetinin karakterine hem 1980'lerde hem de 1990'larda 'icraatçılığın' yanı sıra bir tür '**sivillik**' de bahşetmiştir.

¹⁷⁴ Mehmet Barlas, **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 43.

¹⁷⁵ Özal, kendi de, görgül ve deneysel anlamlarındaki, *ampirik* kavramını, meselelere bakışını ifade etmek için pek çok kez kullanmıştır.

Özal, yukarıda da belirtildiği gibi, bu uğurda *sağ kavramını dahi* kullanmaktan, her döneminde, imtina etmiştir. *Hüsnü Doğan*'ın aktardığına göre de; 1986 Ara Seçimleri'nde beklenen sonuç alınamayınca, Parti içinde, 'ANAP'ın bir sağ parti' olduğunun artık seslendirilip vurgulanmasının gerekliliği, savunulmuştur. Fakat bu öneriler ve talepler, Özal tarafından kabul edilmemiştir. Doğan: "Parti içinde daha önce değişik partilere mensup ve farklı görüşlere sahip arkadaşlarımız vardı. Doğrusu da buydu. İyi bir birleşimdi, *rahmetli Özal'ın tabiriyle Türkiye'nin mozayikini temsil ediyorduk.*"¹⁷⁶. Takip eden başlıkta değerlendirilen *Türkiye Günlüğü Dergisi*'nde¹⁷⁷ entelektüel ifadesini bulacak olan, **sağ kavramının 'reddi'**, hem Özal'da hem de diğer 'muhafazakâr' siyasal duruşlarda, aslında Türkiye'de **sol olgusunun 'reddini'** de içinde barındırır halde kendini göstermiştir, kullanılmıştır. *Dergi*'de 'evine dön' (Batı'dan, Batıcılık'dan) çağrısı yapılan sol siyasetlere, Özal siyaseti de, ilk safhasında özellikle 'dört eğilimi birleştirerek', ikinci safhasında da, daha yoğun olarak, devlette ve merkezde değişim taleplerinde buluşup, sol unsurları 'hoşlukla' **ideolojik asimilasyona** uğratmaya çalışarak, benzer bir yaklaşımı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunu da ideolojilere hoşgörölü, farklı dünya görüşlerine açık ve 'medeni' iş birliklerine istekli olma şekillerinde beceri ile sergilemiştir.

Özal, 'depolitize' -ideolojiden arındırılmış- ve icraatçı/iş bitirici siyasetini, küresel süreç ve paradigmayla uyum, oluşan yeni şartlara (konjonktür) uygun ve 'kazançlı' pozisyon alabilme kabiliyeti ve halkın geleneksel-manevi değerlerine yakınlık ya da hürmetkarlık iddiaları ile ikame etmeye çalışmış; ve *siyasi görüşü ne olursa olsun herkesle bu rasyonellik, pragmatizm ve maneviyat tariflerinde buluşabileceği* mesajını vermeye gayret etmiştir. Bu, Özal'ın, vermekten -ve başkaları tarafından konuşulmasından- çok hoşlandığı ve karşı tarafı kendi rasyonelliğine ve iş yapma (icraat) yönelimine ikna etme niyeti ve teklifi taşıyan bir mesajdır. Özellikle de, 'yeni dönem ve yeni şartlara' adapte olmaya çalışan sol aktörlere,

¹⁷⁶ Uğur Güzel, **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 404. (Güzel'in Hüsnü Doğan ile gerçekleştirdiği röportaj) Not: İtalikler ve kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. *Mozaik* betimlemesi, 1990'larda, Türkiye'nin 'Osmanlı bakiyesi' demografik yapısını tarif etmek için de sıklıkla kullanılan bir kavram olarak popülerleşmiş ve gündelik siyaset dilindeki yerini almıştır.

¹⁷⁷ 1989 yılında yayınlanmaya başlayan *Dergi*, Özal siyasetini destekleyen ve aynı zamanda siyasal yönelimleri dönüşen sağ entelektüalizmin tartışma platformu olmuş, bir yayın organıdır. Bir bakıma da, o dönemde, **'sağdan gelenlerin'** (yeniden inşacıların) fikriyatının hakim olduğu bir buluşma alanı olmuştur.

kullanışlı meşrulaştırma imkanları tanımıştır. Onları siyasal yelpaze üzerindeki hareketliliklere teşvik etmiş ve onları rahatlatmıştır. ANAP hükümetlerinde bakanlık yapmış olup, Özal ile DPT’den de tanışan Işın Çelebi, Özal’ın bahsi geçen özelliğini, kendi hikayesi üzerinden, şu şekilde aktarmaktadır:

“...sosyal demokrat kimlikte biri olarak ANAP’ta ne kadar verimli olabileceğimden emin değildim. “Efendim ben bir sosyal demokratım. Nasıl yapacağım ANAP’ta?” diye sordum. Özal’ın yanıtı onun siyaset bakışının en güzel örneğiydi. “İstersen Mao’nun oğlu ol, beni hiç ilgilendirmez. Bana iş yapacak adam lazım. Ben seninle çalışmak istiyorum.” İşte Türkiye’deki zihniyet ve anlayış değişikliği, Turgut Özal’ın bu yaklaşımının ürünüydü. Berlin Duvarı yıkılmadan evvel Türkiye’nin katı anlayış duvarları Özal’la yıkılmaya başlamıştı.”¹⁷⁸.

O dönemde ‘liberalleşen’ sol, devlet geleneği eksenine yakın olarak nitelenebilecek ya da soğuk savaş dönemi tanımlarına sahip çıkan ‘geleneksel’ sol’u ‘çağdışı’ olarak nitelemektedir. Geleneksel sol aktörler ise, o dönemde, liberalleşen solu itibarsızlaştıracak - çıkarıcılık üzerinde duran- tanımlamalar yapmışlar, söylemler üretmişlerdir. Özal siyaseti, esas olarak, bu ideolojik **ayrışmayı**, ya da oluşan **çelişkiyi**, kendisi için bir fırsata dönüştürmüştür. Cumhurbaşkanlığının son dönemlerinde Özal’a danışmanlık ve *metin yazarlığı* da yapan ve *Türkiye Günlüğü Dergisi*’nin başındaki isim olan Mustafa Çalık ile gerçekleştirilen bir görüşmede de; Çalık, çevresinde solcu olarak nitelenen ve olumsuz bakılan bir isim için, Özal’ın “*Bana o komünistlerden biraz daha yollayın!*” dediğini, ‘olumlayarak ve takdirle’, aktarmıştır¹⁷⁹. Özal, bu söylemiyle, bir taraftan, ‘ideoloji-dışı’ ve ‘sonuç odaklı’ siyasetine, **aktörleri ve toplumu** ikna etmeyi amaçlarken, bir diğer taraftan da, herkesi ‘yeni küresel düzenin gereklerine’ davet etmektedir. ‘O komünistlerden’ vurgusu, o ‘davete’ şu ya da bu nedenle icabet edebilecekleri nitelemek için kullanılmaktadır. Özal için, *teknoloji* ne kadar *kültüre* üstünse, *mühendisçe*, *teknokrat* ve *icraatçı* bakışlar ve anlatılar da *siyasal* ve *ideolojik olana* o kadar üstündür; ve ona göre, içine girilen yeni çağ da, bu bakışın doğruluğunu ispatlamaya çoktan başlamıştır. Dolayısıyla, bu dönemde, yıllarca karşısında durduğu sol görüşün ‘dönüşmeye hazır aktörlerini’, kendi ‘**meşveret meclisi**’ içine alarak hem siyasal alan

¹⁷⁸ Işın Çelebi, *Türkiye’nin Dönüşüm Yılları: Yeniden Öğrenme Zamanı*, Alfa, 3. Basım, İstanbul, 2013, s. 118.

¹⁷⁹ Çalışma için Mustafa Çalık ile gerçekleştirilen görüşmeden...

genişletmiş hem de siyasetine dūřünce, açılım ve hareket zenginliği kazandırma yoluna gitmiştir. Sağı, bir yerde, *solun radikalizmi ile aşılıyarak* da dinamize etmiştir. Çünkü, merkezi ve devleti dönüştürmek, tüm seçmen üstünlüğüne rağmen, sağın, tek başına yapabileceği bir řey değildir. Bu post-modernist tutum ve davranış, tam da zamanına oturmuştur.

“Kaya Erdem: ... Dışışleri’nde büyükelçi seviyesinde bir arkadaş geldi. “Kaya” dedi, “bu benim yeni aldığım danışman” dedi. ... “bu arkadaş için diğer arkadaşlar ‘bu solcuyu komünisti niye yanına aldın’ diye takıldılar, tenkit ediyorlar” dedi. ... “Onlara ‘bir de solcu bulunsun aramızda’ dedim” dedi. ... Sayın Özal, efendim, sol kökenliydi, sağdı, özellikle bir kimse bilgisi bakımından ondan yararlanabilecekse bu konularda, üzerinde fazla durmazdı.”¹⁸⁰.

Tevekkül eden ‘kaderci’ fakat umutlu -ayrıcalıklı olduğunu düşünen- bir *mütedeyyinlik* de, bu pragmatik-oportünist bakışa ve tavra eşlik eder, ve belki de temelini teşkil etmektedir. Hatta bu kaderci ve ilahi olana kendini teslim eden tavır, bazen *teknoloji övgüsü* içeren *fütürist bir söylemin* içinden beklenmedik bir şekilde çıkabilmektedir; ki söylemsel içeriklerine bakıldığında, Özal, birçok dünyevi konunun -kendi misyonu dahil- aslında Allah kaynaklı ‘olduğunu’ hatırlatmaktadır. Aşağıdaki alıntılarda¹⁸¹, *Kısakürek*’in salık verdiği İşlami siyasal kültür kökenli ‘pragmatizm’, ‘kendini gizleme’ ve ‘fırsatçılık’, Özal’ın siyasal mizacında zaten fazlasıyla mevcuttur. Özal, bu tevekkülcü, ‘serinkanlı’ ve meselelerin çevresinden dolaşabilen (by-pass edici) özelliklerini, neo-liberal dönüşüm döneminde daha ‘iyi’ ve konforlu yaşam standartlarına erişme arzularına gark olmaya başlayan topluma, açıklıkla ve yoğunlukla sergilemiřtir¹⁸². Topluma, bu amaçları doğrultusunda da, ‘*çatışma*’ değil, daha

¹⁸⁰ Birand, Yalçın, 253.

¹⁸¹ Özal, 1983 senesinde ANAP’ı kurmadan önce Necip Fazıl Kısakürek’i ziyaret eder, ve ona bazı konularda danışır. Kısakürek Özal’a şöyle der: “Turgut, tankın paletleri gibi olmalısın. Hem hızlı yol almalı hem de araziye uymalısın.”. Uğur, s. 11. “Necip Fazıl bununla da kalmaz. Ertesi gün... bazı güvendiği ve itimat ettiği yazarları yanına çağırımış ve şu tenbihte bulunmuştur: “Sakın Turgut’u, zahirine bakıp yıpratmaya kalkmayın.”; Osman Özsoy, **Meşhurların Hatıraları ve Değerlendirmeleriyle: Özal’ın Misyonu**, Türedav, İstanbul, 2. Baskı, Eylöl 1997, s. 17.

¹⁸² Eleştirel bir yorum için: “Onun simgeleşmiş sözlerinden olan “zengini severim”, böyle bir provokasyondur. Özal’ın, toplumsal-ahlaki yozlaşmaya etkisini belirtmek maksadıyla çok alıntılanan bir başka söz, “Benim memurum işini bilir” sözüdür. ... *Özalizmi* simgelemek üzere kullanılan bir başka meşhur kalıp olan “köşeyi dönme zihniyeti” de bunu bütünler: Bu da, ‘ne yapıp yapıp’ zenginleşmeye, mümkünse düzenli bir çalışmayla değil de bir ‘kısa yol’ bularak, bir voli vurarak zengin olmaya duyulan hevesin ifadesidir.”: Tanıl Bora, “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005, s. 597.

‘pratik çözüm yolları’ bulmayı ve çözüme gitmeyi önermeyi seçmiştir. Muhafazakâr akideler ve yaşam formları ile zenginleşme ve ‘varlıklı ve iyi’ yaşama arasında fikri ve ruhsal bağların pekişmesinde de çok önemli katkıları olmuştur. Daha yalın bir ifadeyle, muhafazakâr kesimin kapitalizme uyumunun güçlü bir katalizörü olmuştur. O dönemlerde, muhafazakâr entelektüel çevrelerde, kurucu dünya görüşünün laiklik anlayışına, hatta daha sıcak bakılan Anglo-Sakson tarzı sekülerliğe ve protestan ahlaka alternatif olarak aranan İslami dünyeviliğin (cismaniliğin), pratik hayattaki karşılığı, belki de en iyi şekilde Özal figürünün aktüel ve siyasal kişiliğinde vücut bulabilmiştir. Bu çalışmada, aktüel kişiliğine mümkün mertebe değinilmemekle birlikte, Özal’ın, çevre kökenli İslami yönlerini, kentli bir mizaçla birlikte başarıyla ve belli bir çekicilikle sunabildiğini de belirtmekte, yarar bulunmaktadır. Ailesiyle birlikte sürdürdüğü, ‘seküler’ olarak nitelenebilecek yaşam tarzı, onun siyasal kişiliğinin, İslami siyaset tonları ile bağlantılarının kopmasına neden olmamıştır. Bu durum da, Özal’ın içine henüz girilen ‘medya çağı’nda, çok mahir şekilde ve yüksek özgüvenle kullandığı halkla ilişkiler yeteneği ile ilgilidir. Zıtlıkları birbirine fayda getirecek - çekim, popülarite- ve karşı tarafları etkileyecek şekillerde kullanabilmektedir. Özal, bunları yaparken, yeniden inşacı alanda buluşan ve sivil bir muhafazakâr-demokrat sentez arayanlar, alışık olmadıkları bu maharetleri çoğunlukla ve çoğu zaman etkilenerak izlemişlerdir. Özal, onların gözünde, iç dinamiklerinin zayıflığından dolayı dönüşmemiş Türkiye’nin dönüşebilmiş siyasal aktörüdür.

Bu başlık altında şimdiye kadar yer verilen birtakım söylemsel içeriklerden anlaşılacağı üzere, buna karşılık, Özal da, kendi siyasal kişiliğine/varlığına adeta **mistik-ilahi bir görev** de atfetmektedir. Ona ilahi gücün/kaderin bahşettiği tecrübe, birikim ve özelliklerin yanında, Türkiye için de, **‘hacet kapılarının’** onun döneminde açılması; ona kendi **‘kişi kültürünü’** yaratma imkânını veren bir kesişim noktasıdır. Özal siyasetinin söylemsel içeriklerinde kendisi için biçtiği bu ‘seçilmişliğe’ ve ‘üstünlük iddialarına’ sıklıkla rastlanmaktadır. Ona göre, *kendi siyasal kişiliği*, içine girilen çağa uygun bir şekilde tekâmül etmişken; *diğerleri*, ya özlerinde ya kabiliyet anlamlarında eksiktirler ya da gelişimleri tarihin bir yerinde donmuş ve hatta miyadları dolmuştur. Özal; çeşitli alanlarda üst-düzeylerde gerçekleşmiş ve uluslararası deneyimlerle zenginleşmiş olarak nitelediği birikimini, siyasete

sunmasının nedenini sıklıkla ‘**Allah rızası için**’ olduğunu dile getirmiştir. Bu bir yerde, onun icraatlarının nedenselliklerini ‘halk diline çevirme’ ve onlara uhrevilik kazandırma işlevlerini görmüştür. Görevini gerçekleştirmemesi durumunda da, bu anlamda, ilahi güç tarafından hesaba çekileceğini sıklıkla ifade etmektedir. Bu başlık altında, daha önceki sayfalarda verilen referanslarda da somut örneklerle rastlanabilmektedir. 1980’lerin başından beri Özal’ın yakınında bulunan ve ‘*soldan gelen sempatizanlarından hatta taraftarlarından*’ olan gazeteci Yavuz Gökmen -ki kendisi hiç muhalifi olmamıştır- bahsi geçen kişilik özelliğini, bir bakıma yerercesine, şöyle değerlendirmektedir¹⁸³:

“Özal itirazdan ve eleştiriden hoşlanmaz, Özal’a göre “en büyük ve en akıllı” kendisidir. O halde ona yapılan itirazlar gereksiz vakit kaybı hatta budalalıktan ibarettir. Üstelik Özal bir misyon yüklenmiştir. Bu misyonu Özal’a yükleyen de lalettayn birisi değil; Tanrı’nın ta kendisidir. O halde Özal’ın temel niteliği imparatorluk filan değil, bir nevi peygamberliktir. Özal -her ne kadar okuduğunu sanmıyorsam da- Saint Augustinus’un Omnis Potestas a Deo (Bütün iktidar Tanrıdandır) sözüne yürekten inanır. Özal’ı yönlendiren ve işaretleri veren Tanrı’dır. Gerçi Tanrı vahiy indirmemektedir ama Özal’ı yeryüzüne yollarken alnına bunların tümünü yazmıştır. Özal buna inandığı için korkusuz ve kadercidir. ... Özal çağdaş bir muhafazakârlığın tüm gereklerini yerine getirmektedir. Duruma uygun davranmakta onun kadar usta kimse yoktur. Hangi insanın kendisini nasıl gördüğünü ya da nasıl görmek istediğini kısa sürede kestirir ve ona göre davranır. Batı’da Batılı, Doğu’da Doğulu gibi davranması da bundandır.”.

Her ne kadar, önceki referanslarda görüldüğü üzere, zaman zaman -İttihat ve Terakki’nin devamı olarak niteleyip- reddetse de, aslında kendi geldiği siyasi çizgideki (DP geleneği) isimleri değerlendirirken, *Adnan Menderes*’in kendi dönemi için ‘vizyonunun’ çok iyi olduğunu, ama işin nasıl yapıp organize edileceğini bilmediğini iddia etmektedir¹⁸⁴. Bir başka deyişle, Menderes’in operasyonel ve teknik özelliklerini –teknokrat niteliklerini- eksik bulmaktadır. Yine Özal’a göre, *Demirel*’in ‘vizyonu’ ise, ancak 1950’lerin şartlarını kapsamaktadır, o dönemin meselelerine hitab edebilmektedir. Bu da Demirel’in Menderes’in teknokrati-bürokrati olduğu döneme denk gelmektedir. Ona göre, Demirel’in, dünyanın uzunca bir süredir içine girmiş olduğu çağda, liderlik etmesi mümkün değildir, ve zaten 1970’lerde dahi sonuç alamamış başarılı olamamıştır. 1987 referandumunda savunduğu görüşe göre, ülkeyi kaosa ve sonrasında 12 Eylül’e sürükleyen ‘siyaset’in baş

¹⁸³ Yavuz Gökmen, **Özal Sendromu**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 119-120.

¹⁸⁴ Barlas, s. 47.

sorumlularındandır. Bu yüzden de, siyasal söyleminde, kendini siyasetin içinde sürekli ayrı ve farklı bir alana koyar; **ben** ve **diğerleri**, **benden öncesi** ve **benden sonrası**... Diğerleri; *eskiler, statükocular, vizyon sahibi olmayanlar, iş bilmeyenler, zaman tüneline kalanlar*, vs.'dir. Cumhurbaşkanlığına geçiş öncesi süreçte, 'Ben muhalefet olmam. Ben siyasetçi değilim. ... bırakırım' çıkışları¹⁸⁵ da, o anki siyasal statüsünü (siyasetçi, başbakan, parti genel başkanı) dahi inkar etme pahasına, kişiliğine yüklediği *siyaset-üstü, dönüştürücü lider* kimliğinin bir dışavurumudur. Kaldı ki, bu öz algısı, 1989-1993 arasında gelişerek devam etmiştir. Siyasetin işleyişini ve ülkenin/devletin gidişatını ve kaderini abartılı ve gerçeküstü bir şekilde 'lider kapasitelerine' bağlayan Özal, 'toplumu', neredeyse, *sadece doğru lideri -yol göstericiyi- takip ederek gelişim gösterebilecek* bir unsur olarak tanımlamaktadır. Ona göre, toplum potansiyel bir cevherdir, ilahi destek ve akıllı **birleştirebilecek liderler** -elitler de değil- ise, onu işleyip tanıtacak olan **ustalardır**. Özal; *takım çalışması, kadro, yönetim, paydaş* gibi çağdaş kavramlardan ziyade; lidere bağlı, 'sadık' ama yine de kendine göre becerikli teknokratlar ile çalışmayı sever. Bu bağlamda bakıldığında, Özal'ın ulaşmak isteyebileceği **araçsal devlet yapısı**, ancak birkaç klişe liberal tercümeden (küçük, işlevsel, hizmet sunan, vs.) ibaret kalmaktadır. Özal her ne kadar muhafazakâr değerlerin özgürleşmesini, sivil serbestlikleri savunsa da, üzerinde çok da çalışmadığı devletin araçsallığı konusunu, zamanın dünya ekonomisini ve de kapitalizmini karakterize eden yüksek tüketim odaklı neo-liberal ekonomi politikaları ile entegrasyona havale etmiştir. *Araçsallığı üretebilecek 'özgürlüğü', özgürce ve kaygılanmadan tüketip keyfetmeye (mal, konfor, popüler eğlence, vs.) indirgeyebilmektedir.*

Özal: "Biz Sayın Demirel'le hiç benzemeyiz. O, üç lambadan birini söndürün der. Ben ise lamba ilave edin ve tümünü yakın derim. O yalnız bugünü düşünür. Ben ise gelecek on yılları."¹⁸⁶. Bundan dolayı da, ona göre, dünyanın özellikle yeni ekonomik gerçeklerini ve

¹⁸⁵ "Turgut Özal 1989 Mart'ında yapılan yerel seçimler öncesinde bir soru üzerine, "Ben muhalefet olmam. Ben siyasetçi değilim. Eğer seçim neticeleri işleri rahat götüremeyeceğimiz noktaya gelirse, yüzde 1 ihtimalle de olsa, bu netice çıkarsa ne haliniz varsa görün derim" demişti. Ancak, siyasette çok tartışılan bu sözlerinin ardından Özal, seçimlerde partisinin 3'ncü sıraya düşmesine rağmen, "1992'ye kadar işbaşındayız, erken seçim yok. Cumhurbaşkanını da ANAP grubu seçer," diyerek tartışmalara noktayı koymuştu.", çevrimiçi, Sabah Gazetesi arşivi (ANKA Ajansı kaynaklı), 17.07.2007.
<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/17/haber.86FCCE61115E4A4EAF964DDA44B0D3EB.html>

¹⁸⁶ Özsoy, s.119. (Aktaran, Burhan Özfatura)

dinamiklerini bilemeyen ‘o’ dönemin siyasetçileri de “zaman tüneline kalmışlardır”¹⁸⁷. Özal, onları çağ dışı ilan eder. Derken şunu da ekler, “Eskilere itibar etmeyin; denenmiş denemeyin! Başkalarının hayalleri bizim icraatımıza yetişemez; akılları almaz.”¹⁸⁸. Bu ayırım ve tanımlamalarda, Özal’ın kendi siyasetinin de ötesinde ‘kişiliğini’, siyasal tarih içinde bir ‘milat’ olarak konumlandırıp tanımlama ısrarı yatmaktadır; ki bu vurgu da siyasetinin ikinci safhasında artarak devam etmiştir. Özal: “Temenni ederim, benim bilgimden, birikimimden istifade ederler... *En allame-i cihanı getirselers, benim bildiğimin onda birini yapamazlar...* Ama kendileri bilir. İstifade ederlerse ederler, etmezlerse kendileri bilir. ... Bu adamlar hiçbir zaman meselelerin özünü anlayamazlar. Yani bir hırsıla, bir kinle meseleleri çözemezler.”¹⁸⁹. Özal, zamanın dinamiklerini anlamak ve doğru şeyleri yapmak için en ve hatta tek uygun aktör ya da rehberin kendisi olduğunu iddia ederken, hep kendi siyasal-teknokrat *kişiliğinin* tekamülünün *fevkaladeliliğini* öne çıkarmaktadır. Son görüşmelerinde Özal, Mehmet Keçeciler’e: “Memleket kötüye gidiyor. Türkiye’yi yeniden kurmamız lazım.”¹⁹⁰. Bu örnekten de görülmektedir ki, Özal’ın değişim dönüşüm ve inşa yönelimleri hep ve her koşulda siyasanın bütününe yöneliktir; ve devleti sistemik bir aygıttan ziyade, lider ve etrafındaki kadroların şekillendirdiği ve şekillendirmesi gereken, tarihsellikten ve gelenekten uzak bir yapı olarak görebilmektedir. Oysa ki, Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneği, Batı’ya göre dahi, bu tür inisiyatif almalara ve esnekliklere belli anlamlarda daha az müsaittir.

Bizatihi soğuk savaşın bitişinin ve gelen liberal hegemonik dalganın, yeni sağ paradigmanın dönüştürücü potansiyelinin dahi üzerine çıkması, tarihte çok daha büyük bir ‘kritik dönemecin’ çok kısa bir süre içinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Özal gibi dönüşüm (devlette kurumsal değişim ve izlek değişikliği) talep eden siyasetçiler için, tarihin bu dönemeçleri ise, bulunmaz fırsatlardır. Ya da, tarihin dönüşüm zamanları, bu tür değişimci aktörleri üretir, normalleştirir ve tercih edilir hale getirir. Tarihin olağan ve sakin aktığı

¹⁸⁷ Gökmen, s. 130.

¹⁸⁸ Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 6. Baskı, s. 195, 220.

¹⁸⁹ Barlas, s. 134-135. Not: İtalikler, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹⁹⁰ Uğur, s. 53. (Aktaran, Mehmet Keçeciler).

dönemlerde ise, bu tür aktörler, yeterli ilgi ve desteği bulamayarak siyasetin marjinlerinde kalabilmektedirler. Bundan dolayıdır ki, yerleşik işleyişin (izlek) ya da **müesseses nizamın aktörleri**, soğuk savaşın bitişini temkinli, huzursuz ve hatta teyakkuzda bir tutumla karşılarken; **Özal siyaseti**, olağanüstü iyimserliğine, risk alma fikrine ve yüksek beklentilerine toplumu ve diğer aktörleri ikna etme yolunu seçmiştir. Bu iyimserliğin, kurumsal değişim talep eden aktörler için, yarattığı cazibeyi ise, kendi siyasetinin hesabına ciro edebilmiştir. Bunu yaparken de, büyük ölçüde söylem düzeyinde kalsa da, topluma hiç alışık olmadığı serbestiyi, kıvancı ve tüketim bolluklarını vaad etmektedir. Ona göre, toplum, çağ ile uyum içinde zenginleşip refaha kavuştukça, topluma diğer özgürlüklerin verilmesi ve toplumun bunları hazmetmesi de mümkün olacaktır. Toplumun da, bu şekilde rejimle daha barışık olacağını ve ‘marjinal’ siyasetlere ilgi duymayacağını varsayar. Bu anlamda da, aslında, kendisinin ve çevresinin eleştirdiği devlet geleneği -kurucu dünya görüşü ve uygulamaları- ile ‘benzer’ -çağrıştırmacı bir benzerlik- bir konuma gelmektedir. **Kurucu dünya görüşü**, özgürlüklerin gelişimi için *hukuki, kültürel ve bilinçsel* olgunlaşma ve pekişme ararken; **Özal siyaseti** de, ya özgürlüklerin gelişimini artacak *refaha* -zenginleşme-, ya da varsa, sorunun nedenini, eksik ya da olmayan refaha bağlamaktadır. **Ekonomik belirleyicilik** açısından bakıldığında, Özal siyaseti, Marksist bakışa daha ‘tanıdık’ gelebilecek bir önerme kurmaktadır. Nitekim, İdris Küçükömer başlığında da bahsedildiği üzere, MDD (Milli Demokratik Devrim) karşısında kendini konumlandıran sivil toplumcu sol içinden ‘gelen’ bir kısım aktörler, Özal siyasetinde tanıdık ve cazip unsurlar bulmuşlardır. Büyük çoğunlukla, dünya ile birlikte ama özellikle de Türkiye’de, yeni haliyle -bilgi çağı, teknolojik sıçrama, küreselleşme- kapitalizm kurulmadan sosyalizmin gerçekleşmeyeceğine ikna olmuşlardır.

Aslında Özal siyasetinin temel iddiası, Cumhuriyet’in aşkını devlet uygulamalarının siyasete koyduğu birtakım kilitleri ve bariyerleri, aşındırıp, pragmatik bir tavır, fırsatçı ve taktik uygulamalar ile açıp, **devleti uluslararası ortamla ve hâkim paradigmayla uyumlu şekilde araçsallaştırmaktır**. Sıklıkla kastedildiği üzere de, devletin bireye ve toplumsal sektörlere göre araçsallaştırılması meselesi ise, Özal fikir ve söylemlerinde eksik kalan bir alandır; ki bireyin ve toplumun, küresel kapitalist düzene entegre olundukça, zaten görünen halinde kalmayacağı, dönüşeceği ve belki homojenleşeceği de öngörülmektedir. Bu tür

fütürist beklentileri, Özal siyasetinin muhafazakâr yönlerine ise her koşulda baskındır. Özal, söylemlerinde, toplum ve siyaset ilişkisi -siyasetin demokratikleşmesi-, bu beklenen büyük olgusal ve paradigmatal dönüşümlerin sonrasına bırakılmış gibidir. Onun siyasal tasavvurunda tabandan ya da toplumdan gelişen bir siyasal dinamikler yoktur; geleneksel merkez sağda olduğu kadar dahi bulunmamaktadır. Politikacı ya da değil ama siyasal aktörler, pragmatik tavırlarıyla, bu apaçık temsil sorunu en azından önemsenmeyecek noktaya getirebilirler. Özal siyaseti, muhafazakâr ve manevi unsurları da, bu bahsi geçen eksiklikleri (siyasetin demokratikleşmesi ve araçsalci devlet inşası) görünmez hale getirmek için kullanmaktadır.

Bu anlamda da, Osmanlılık, İslam ve Türklük ise, Özal siyasetinin pragmatik ve fırsatçı hamleleleri içinde yer alabilmektedir. Bu unsurlar, hem dönemin küreselleşme-bölgeselleşme süreçleri içinde güç alanı kazanmak -emperyal hayal- hem de toplumu bir tür ‘alaturka küreselleşmeye’ ikna edebilmek için araçsallaştırılmaktadır. İstenir gibi gözükse de, ılımlı bir araçsallığa kavuşturulamayan ise, devlettir. Bunun için de tarihin ve köklerin yeniden tahayyül edilip keşfedilmesi gerekleri oluşmuştur. Bu nedenle de, *Özal’ın karşısına aldığı ve üzerine yoğunlaştığı olgu*, bizatihi aşkıncılık ya da kadim devlet geleneğindeki aşkıncılık ve nedensellikleri değil, *Cumhuriyet’in devlet olgusunun ürettiği aşkıncılık yapısı ve kimliğidir*. İkisi arasındaki devamlılık büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Özetle, Osmanlı geçmişinden ve ilintili muhafazakâr değerlerden faydalanmak için, aşkıncılık, Cumhuriyet ve onun da altında, çok alışıldık bir seçimle, ‘Atatürk sonrası dönem’ ile başlatılır. Bu anlamda, bu aşkıncılığın müsebbibi olarak da, ‘bürokrasi ve onu şekillendirdiğini düşündüğü İnönü siyasetini’ göstermektedir; ki bu anlamda da, birtakım ‘kulaktan dolma’ ya da yüzeysel politik savları, kolaylıkla genelgeçer bilgiye de dönüştürebilmektedir, ya da ‘ciddi’ sayılabilecek bir bilgiyi topluma daha kolay aktarabilmek için iyiden iyiye banalleştirebilmektedir:

“Fakat İnönü çizgisi fevkalade tutucu... Sadece statükoyu devam ettiriyor. ... Şimdi herkes Atatürk’ten bahseder Atatürk’ü göklere çıkartır... Ama bürokrasi, bütün çizgisi ile İnönü çizgisindedir... Atatürk çizgisinde asla değildir... İsmet İnönü, bir nevi son Osmanlı paşası’dır...”¹⁹¹. “... bürokrasi ile uğraşmayın. Açık ve samimi söylüyorum. Eğer bu partiyi batırmak istiyorsanız bürokrasi ile uğraşırsınız... Aynı hataya düşersek,

¹⁹¹ Barlas, s. 115. Burada, İnönü’yü ‘son Osmanlı Paşası’ olarak nitelerken hem bu bölümde işlenen İdris Küçükömer ‘tezleri’nden alıntı yapmakta hem de Osmanlı nitelemesi ile küçük bir imgesel çelişkiye düşmektedir.

Demokrat Parti'nin yaptığı hataya... Demokrat Partinin ve Menderes'in üç tane bakanın asılmasının sebebi bürokrasidir. Yoksa Halk Partisi falan hikayedir. Siz öyle zannedin. Biz işin içinde yaşıyoruz.”¹⁹².

Bu bakışıyla Özal'ın sivilleşme ve demokratikleşme anlayışı, *Heper*'in de üzerinde ısrarla durduğu ve tarif ettiği, *bürokratik elitler* ve *siyasal elitler* karşıtlığını (dikotomosini) aşamamaktadır; ve ona göre, siyasal elitlerin bürokratik elitlere üstün gelmesi sözkonusu sorunları büyük ölçüde çözecektir. Burada şu soru da hemen akla gelmektedir: Hangi -cenahtan ya da ideolojiden- siyasal elitlerin? Bu anlamda, tabi ki, sola pek de şans tanımamaktadır. İktisadi determinist bakış açısıyla, Türkiye'de modernizasyon ve kurumsallaşmanın, sınıfsal planda (burjuva, işçi sınıfı) gelişmediğinin ve Devlet'i asker ağırlıklı bürokrasinin kurduğunun bilincindedir. Fakat, aşkincılığa ne Osmanlı'dan gelen devlet geleneği ve siyasal kültür üzerinden ne de birçok muhafazakâr gibi 'modernleştirmeci' Osmanlı-Cumhuriyet Batılılaşmaları üzerinden bakmaktadır. *Batılılaşmayı doğrudan karşısına almak, Özal siyasetinin pek de işine gelmemektedir.* O da, **bir sorun tespit eder**, fakat bu sorunu ortaya çıkaran **nedensellikleri pek de takip etmez**, etmek de istemez. Dolayısıyla, Özal'ın derinlikli veya özgün bir aşkincılık çözümlemesi ve tarifi ile söylemlerini ürettiği tespit edilememektedir. Aşkincılık *onun için*, İnönü siyasetinin şekillendirdiği bürokrasinin 'Mülkiye' eğitimi ve zihniyeti üzerinden idamesidir. Kendi çevresindeki isimlerden Mülkiyeli olanlara da esprili takılmalar ile bu kişilerin kurumsal zihniyetleri hakkında karşıt mesajlar vermekten geri kalmamaktadır.

İkinci olarak ise, 'devletin insan için var olduğu' önermesi üzerinden liberal/özgürlükçü bir araçsalcılığa 'iyi' denebilecek bir giriş yapsa da, muhafazakâr siyasal akımların 'devlet kimliğinin ulusal kimliği gerçek anlamda temsil etmekten uzak olduğu' savını aşmakta zorlanıp, yeni dünya düzeni için, **Osmanlı bakiyesi** üzerinden kimlik, çözüm ve güç alanı genişletme arayışlarının içinde kaybolup yüzeyselleşmektedir. *Birçok muhafazakâr aydın* gibi, **Sovyetlerin ('Rus imparatorluğu') çöküşünü**, Osmanlı'yı bitiren koşulların ortadan kalkması olarak görmüştür; bunu tercih etmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurgusu aslında tamamen yeniden gözden geçirilebilir. Kaldı ki, içine girilen

¹⁹² Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 118. 3 Mayıs 1986'da Anap il başkanlarına yapmış bir konuşmadan alıntı.

dönem de, bunu teşvik eden olgu ve ilhamlar ile doludur. Bu yüzden de, bireye ve toplumsal sektörlerin, siyaset ve devlette etki sahibi olması konularına geri dönmekte zorlanmaktadır. Söylemsel içeriklerde de görüleceği üzere, özgürlüğü, bireyin ve de toplumun ekonomik, ticari ve kültürel hayatı -tüketim ve eğlence- üzerinden tanımlayarak sıradan insanın gözünde bir ‘özgür olduğu ya da olabileceği illüzyonunu’ oluşturabilmektedir. *Bireyin ve toplumun siyasal katılımı konusunun üzerinde ise, durmamaktadır.* Bu sorun (ör. parti içi demokrasi), hiçbir zaman Özal siyasetinin gündeminde bir yer tutmamıştır. Burada oluşan açığı kapatmak için ise, **kimliği demokrasinin en önemli sorunu** olarak odağına almaktadır.

“Amerika’nın adı, belli bir ırkı temsil etmiyor. Bir ülkenin adı. Amerika’da Yahudiler, Müslümanlar, Hispanikler yaşıyor. ... Türkiye’nin adı Türkiye yerine Anadolu olsaydı, bence, daha doğru olurdu. Böylece Türk, Kürt herkes, “ben Anadoluluyum derdi.”¹⁹³. Özal: “Atatürk Cumhuriyeti kurarken ‘Bu Cumhuriyet Osmanlı’dan kalmadır’ diye düşünüp adına Osmanlı Cumhuriyeti deseydi siz ne olurdunuz? Hepiniz Osmanlı olmaz mıydınız? Şu veya bu sebepten Osmanlı Cumhuriyeti demedi de Türkiye Cumhuriyeti dedi. Türk dediğimiz zaman Anadolu’da yaşayan herkesi Türk kabul ediyoruz. Zaten dikkat ederseniz, ‘Ne mutlu Türküm diyene’ demiş, ‘Ne mutlu Türk olana’ dememiş. Atatürk insanlar arasında farklılığı kaldırmak, bir potada eritmek, bir millet meydana getirmek için bunu yaptı. Siz bu ayrılığı getirip, bir ‘Türk halkı’ bir ‘Kürt halkı’ varmış gibi konuşursanız, o zaman sormazlar mı: ‘Çerkesler nerde, Lâzlar nerde, Arnavutlar nerde, Boşnaklar nerde’ diye? O vakit Türkiye’yi parça parça bölmez miyiz? Siz Kürt olarak bu Türk denen büyük grubun bir sub-sect’isiniz (alt grup), bunu böyle kabul etmeniz lâzım.”¹⁹⁴.

Bu konulardaki görüşlerini de, kendi görüşleriyle değil, siyasete ve topluma yönelik ‘sorularla’ ve münazara konularıyla söylemleştirmeyi seçmektedir¹⁹⁵. Aynı söylemsel içerikte, yukarıdaki gibi, **iki farklı argümanı da savunuyor** gibi kullanıp, sonra herhangi birine ya da her ikisine birden mesafe koyabilmektedir. Argümanları çok da sahiplenmeden seslendirebilmektedir. Bu yolla, ‘özgür’ ve hatta ‘çocuksu -enfantik- cesaret’te sorular

¹⁹³ Ufuk Güldemir, **Texas-Malatya**, Tekin Basımevi, 1992, s. 407-409.

¹⁹⁴ Fehmi Kuru, “Konuşa Konuşa”, **Zaman Gazetesi**, 21 Ocak 1992.

¹⁹⁵ ‘Ben bunu savunmuyorum ama tartışılın istiyorum’ tavrı Özal siyasetinin en klasik taktik açılımıdır. Hesapsız tartışmacı cömertliği ile de Türkiye devlet geleneğinin de dışındadır. Örnek: “Ben bu yüzden, ‘Başkanlık Sistemi’nin tartışılmasını istediğimi, her fırsatta söylüyorum. ... Eğer siz renkli bir toplumun siyasi seçimini parlamenter sisteme bağlarsanız, etnik farklılıklar da, din ve mezhep ayrılıkları da, hemşehrilikler ve bölgecilikler de parlamentoya giriyor. Seçimlerin kazanılmasında, hizmet yarışının dışındaki faktörler ağırlık kazanıyor... Türkiye, bir Almanya gibi, mütecanis toplumlu bir ülke değil... *Bu söylediklerim, konu tartışılın diyedir...* Benim demek istediğim, kim ne fikir atarsa atsın, bu tartışılmalı... Federasyonun da biz çözüm olmadığı, tartışılarak bulunur... Tartışmaz yasaklarsanız, *bazılarının aklında, federasyon sanki bir çözümmüş gibi kalır.*”; Mehmet Barlas, s. 141. Not: İtalikler, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

sorarak, ‘sivilleştirici’ ve toplumun zihin ve muhayyilesini ‘özgürleştirici’ role talip olurken¹⁹⁶; bu şekilde, ‘hazırlıksızlıklarını’ da, bir ölçüde ‘avantaja çevirmeyi’ de becerebilmiştir. Tüm bunları yaparken ise, bazı konular için ‘pandoranın kutusunu’ açmaktadır. Devletin ‘dokunulmazlarına’ ya da hassasiyetlerine yönelik, hazırlıksız olsa da, cesaretli olarak nitelenebilecek dokunuşları; 1990’lara çeşitlenen medya ile giren ve gündelik ya da geleneksel siyaset dışındaki konuları tartışmaya aç olan toplum ve aktörleri, tetikleyici temaslarla, harekete geçirmiştir. 1994’de başlayan Siyaset Meydanı türü fenomenlerin oluşumunda Özal siyaseti ‘provokasyonlarının’ çok önemli etkileri de olmuştur. ‘Yüksek siyaset’ konularının ‘sıradan’ insanın anlam ve kavram dünyasına açılmasında Özal figürü çok etkili olmuştur. Bir bakıma da, ‘siyasetin’, 1970’lerde, halk ile sokak-meydan temaslarını, görsel medya mecrasına taşınmasına aracılık eden en etkili aktör olmuştur. *Böylece, bizatihi siyasetin demokratikleşmesi konusundaki eksikliklerini de ‘konuşan Türkiye’ olgusuyla büyük ölçüde görünmez hale getirebilmiştir.* İlerleyen yıllarda da, Türkiye siyaseti, bunu kullanışlı bularak devam ettirmiştir. Bireylerin, toplumun örgütlenmesindense, ‘konuşan Türkiye’ olgusu, siyaset sınıfının işine gelmiştir.

Özal’ın yeni devlet yapısı ve kimliği arayışlarında karşılaştığı, belki de, en önemli çelişkili durum da, söylem düzeyinde de kalsa, küçülen ve ekonomik anlamda ‘araçsallaşan’ devlet ideali ve ‘emperyal cumhuriyet’ arayışlarının çatışması ile ortaya çıkmaktadır. Aslında, Özal, coğrafi sınırları mümkün olmasa da, en azından, Türkiye’nin jeo-politik güç alanını genişleten aktör olmak istemektedir; bunun aksinin de, ilerleyen zaman içinde ülkenin zararına olacağına toplumu ve diğer aktörleri ikna etmeye çalışmaktadır: *‘büyümezsek ya da büyük oynamazsak küçülürüz’.* Hatta, ona göre, Cumhuriyet’i kuranlar -Lozan ve İnönü vurgusu ile-, toprak konusunda olabileceğin ‘daha azına’ razı olarak ‘hata’ etmişlerdir. Bu yolda da, siyasal kültürü, kendince bir taraftan ‘devletluluktan’ arındırmak isterken, bir diğer taraftan da, yeni karmaşık ve çapraşık geleneksel’ler ve kutsiyetler yüklenmesine neden olmaktan çekinmemiştir. Devlet kimliğini arzuyla tahayyül ettiği ulusal kimliğe göre, yeniden ayarlamak isterken; bir diğer taraftan da, ikincisinde kendi gördüğü karmaşıklığı/zorlukları

¹⁹⁶ Nilüfer Göle, Özal’ı toplum için ‘muhayyile özgürleştirici’ bir aktör olarak nitelemiştir; Nilüfer Göle, “Küçük Dünyalar ve Tarih”, **Nokta Dergisi**, 1993, s. 28-30.

ilkine taşımaktadır.

Özal, bir hayli emperyal vizyonlu dış siyasetiyle, birçok zaman söylem düzeyinde durmak zorunda kalsa da, Devlet'in yerleşik izleğinden (*path, path-dependence*) en net ayrılışını deneyimlemiştir. Bu yönelim ve söylemiyle, kaçınılmaz olarak, Cumhuriyet Devleti'nin en netameli 'konu'suna, yani ulus-devlet ve buna bağlı inşa edilen kimliğe, dokunmuştur. İşte de Kürt meselesinin çözümünü de bu vizyon içinde kotarmak istemiştir. Bu 'reçete'lerini Atlantikçi ve küreselleşmeci dış politika yönelimi içinde gerçekleştirmek istemesi, ileride -fakat 1980'ler ile başlayarak- olgunlaşacak Ulusalcılık ve Avrasyacılık olarak adlandırılan siyasal bakışların -uluslararası yönelim- da en önemli tetikleyicisi olmuştur. Yine de, Osmanlı, İslam ve Türklük imgeleri üzerinden ve ilkin iktisadi araçlar ile (yeniden) emperyal bir devlet kimliği arayışı ise; liberal düzleme her seviyede 'sağdan yaklaşanların' devleti yeniden inşa etme güdülerini ve fikirlerini canlandırmış ve bu aktörleri cezbetmiştir. Bu anlamda, Özal siyaseti, toplumsal çevrede yaşamına devam eden **muhafazakâr elitlere ve de kitlelere, uluslararası iktisadi ve siyasi vizyonlar** sunarak, iç dinamikler içinde de, merkeze ve merkez siyasete yürüme cesaretini kazandırmıştır. 2000'lere uzanan süreçte, Özal siyasetinin ve üzerine oturduğu gelişmelerin, belki de en önemli çıktısı, bu olmuştur. *Muhafazakâr çevre, zihin dünyasında ve de pratikte uluslararasılaşarak merkezdeki statükoyu sarsabilmiştir.* Bu belki de, Özal'ın karakterize ettiği neo-liberal dönemin, yakın dönemde sonuç veren en önemli çıktısı olmuştur: içten ve dıştan gelen değişim baskılarının odak noktalarını buluşturup bağdaştırmıştır. Bu tür bir aktör belirleyiciliği hem tarihselci hem de söylemselci yeni kurumsalcılar tarafından konunun üzerinde durulmamış bir kısımdır. Çalışmadaki kanıya göre, Türkiye örneğinde kurumsal değişim taleplerinin genel anlamda felsefi düzeyde seyretmesi, bu tür bir aktör inisiyatifinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özal, devletin aşkıncılığının mağlup edilmesi ortak paydasının yanı sıra, *bilgi (enformasyon) çağı* mottosu ve üretim ilişkilerinin hizmet sektörü lehine değiştiği -dolayısıyla emeğin tanımı- söylemiyle ise, 'soldan gelenler' ile buluşabilmiştir. Batı'da sosyal demokrasinin ve de sosyalizmin, 1980'ler ile birlikte serbest piyasa olgusu ile uzlaşması ve 'özgürlükler' üzerinde sivil anlamda çeşitlenerek ve artarak devam eden vurgusu ise; sol

cenahta yeniden inşacı söylemsel alana doğru gelişen hareketlenmeleri desteklemiştir. Özal'ın, sağ siyasetin büyük bir bölümünden farklı olarak, kadim Batılılaşma sorunsalını, son kertede *alt-yapı*, *teknoloji* ve *kalkınma* alanlarına indirgeyip, geri kalanı ise, gerektiğinde ısrarsız ve seküler bir tavırla tekâmüle bırakabilen pragmatist tavrı¹⁹⁷; modernleşirmeciliğe, devletçiliğe ve bu bağlamda resmi ideolojiye (Kemalizm) muhalif, soldan gelen aktörler için olumlu ve yakın anlamlar -uzlaşılabilirlik- ifade etmiştir¹⁹⁸. Çetin Altan'ın, aşağıda verilen anekdotta, cari devlet olgusunu savunan kesimlere yönelik 'alaycılık' da içeren -'... enfes bir diyalektik anlatıyor adam.'- tespitinden anlaşılabilirliği üzere, Özal'ın iktisadi determinizmi, soldan gelenlerin ekonomizmi ve 'diyalektik' bakışı ile bir ölçüde örtüşebilmiştir. Bu çalışmada, soldan gelenleri konu alan tespitlerde, bahsi geçen aktörlerin, Türkiye'de solun kendi toplumsal tabanı ile birlikte güçlenebilmesi için, öncelikle bağımsız bir burjuvazinin gelişmesini incelemeye, gizli ya da açıktan, ikna oldukları gözlemlenebilmektedir. Bir diğer taraftan da, aşağıda verilen referansta aktarılan anekdottan da anlaşılacağı üzere, Özal, *sadece modernleşmenin kültürel unsurlarını değil aynı zamanda demokrasinin tesisini de iktisadi ve kültürel tekâmüle bırakabilmektedir*. Bu tavrı da, yine soldan gelen 'bazı' aktörlerin, Özal siyasetini olumlarken, rezerv koymalarının önde gelen nedenidir. Buna rağmen, 1980'lerde ama yoğunlukla 1990'ların başında, geleneksel merkez solun devlet geleneğine içkinliği ve devletçilikten vazgeçmemesi, sosyal demokrat ya da sosyalist kimlikli bazı isimlerin, yeniden inşacı alana yaklaşmasına ve bu bağlamda Özal ile de buluşmasına neden olmuştur; ki bu yöndeki akım, güvenlikçi politikaların arttığı, 28 Şubat'ın da yaşandığı 1990'lar boyunca devam etmiştir, hatta 2000'lere uzanmıştır. Yani, Özal siyasetinin aracılık ettiği ya da

¹⁹⁷ Atilla Yayla: "kendi hallerine bırakılmaları halinde insanların deneme yanılma yoluyla doğruyu bulacağına inanıyordu."; Atilla Yayla, "Özal, Özal reformları ve Liberalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005, s. 586.

¹⁹⁸ 1989 Ocak ayında, yerel seçimler öncesinde, gazeteciler için bir toplantıda, Özal, TCK'nın 141,142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasından yana olduğunu ve kaldırılacağını söylüyor. "Ne zaman?" sorusu üzerine, "Ama biraz daha gelişmemiz lazım!" diyor ve devam ediyor: "Darbeler devri geçti... Amerika'da demokrasiyi tüccarlar ve çiftçiler kurdu. Bizde ise, devleti kuran da ordu, askerler. Ordunun, bürokrasinin tarihin içinden gelen bir yeri var bizim memleketimizde. 1950 sonrasında, bürokrasi toplumdaki yerini kaybederken 1960 geldi, yani 27 Mayıs..." Hasan Cemal: "Karşımda Çetin Altan oturuyor. "Yahu Hasan Cemal, enfes bir diyalektik anlatıyor adam." diyor."; Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 222-223. Bu dönemde, Hasan Cemal, Özal siyaseti ve soldan liberal değerlere doğru hareketlenen isimlere yoğun bir muhalefetin gerçekleştiği Cumhuriyet gazetesinin genel yayın yönetmenidir. Çetin Altan ise, Marksist soldan liberal dönüşüm siyasetine en erken geçen isimlerdendir. Bu erken dönemde, basın üzerinden gerçekleşen, cari devlet olgusu ve liberalleşen son arasındaki çatışmaları görmek için bkz. Hasan Cemal, **Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "İç Savaş"ın Perde Arkası: Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim!**, Doğan Kitap, İstanbul, 1. Baskı, Aralık 2005.

tetiklediği ivme ve akım, ondan sonra da devam etmiştir. Örneğin yukarıdaki referanslarda bahsi geçen *Hasan Cemal*, 2008 tarihli bir gazete yazısında Özal'dan şu şekilde bahsetmektedir:

“Özal Hikâyesi adını taşıyan kitabımı 1989'da yazmıştım ve Özal daha henüz Cumhurbaşkanı olmamıştı. ... Kitabı bugün yazsaydım, nereleri daha farklı olurdu sorusu tabii aklımdan geçti. Ona haksızlık ettiğim yerler... Özal vizyon sahibi idi. ... Ancak, Özal fikirlerinin büyük kısmını uygulamaya sokamadı. Buna karşılık fikirlerini, bir kısmı kapalı kapılar arkasında olmak üzere her zaman heyecanla savundu ve çevresini de heyecanlandırmayı bildi. Kısacası bir 'lider'di Özal. Eksileri, eleştirilecek birçok yanı elbette vardı. Ama 'çağın ruhu'nu kavramıştı. Amerika'nın eski Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz'le bir gün Turgut Özal'ı konuşurken şöyle dediğini daha önce de yazmıştım: “Demirel iktidarı kendisi için, Özal ise bir şeyler yapmak için isterdi iktidarı...” İyi pazarlar!”¹⁹⁹.

Yeni liberal düzlem bağlamında Özal'ın 'ikonlaşması' ise, bir siyasetçi olarak eylemlerinden çok, özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde ortaya koyduğu, bürokratik devlet geleneğini geriletmeye yönelik fikir ve söylemlerinden, ve en çok da 'devletlu' olmaktan uzak davranış modelinden kaynaklanmaktadır. Bu davranışlar ve tavırlar, şortla kıta denetlemekten, bilgisayar oyunları oynamaktan, çizgi roman okumaktan, o dönemde henüz yasal olmayan özel televizyon yayınlarını desteklemeye, 'tabuları yıkarak' Talabani ve Barzani ile doğrudan irtibat kurmasına kadar götürülebilir. Bir yazar, fikri içeriğin hiçbir alakası olmamakla birlikte, Özal'ın bu her anlamdaki anti-establishment -gelenek yıkıcı, muhalif-, müesses nizamı her yönden aşındırmaya çalışan tavrını ABD'deki 'beat kuşağı'na dahi benzetmiştir²⁰⁰. Turgut Özal'ın aktif siyaset içinde bir aktör olmasından dolayı, bahsi geçen davranış modeli, mesajı dolaylı yoldan vermek ve imaj oluşturmak bakımından, en az söylemlerinin içeriği kadar önemli bir hal almıştır. Nev-i şahsına münhasır 'çocuksu' bir tabu karşıtlığı, dağınık ve 'plansız' bir ezber bozuculuk, alışıık olunmayan şekilde -devletin başı olarak- gündelik hayatın içine karışmak ve kitlelerle iletişime geçebilmek için *tercih edilmiş gibi duran bir yüzeysellik* ise; Özal siyasetinin aktüel mizacını oluşturmaktadır. Bu aktüel mizaç ise, toplum üzerinde olduğu kadar, aslında siyasal aktörler üzerinde de etkili olmuştur. Bahsi geçen söylem ve davranışların Cumhurbaşkanlığı makamında ortaya konması, Özal

¹⁹⁹ Hasan Cemal, “Özal'la Demirel iktidarı hangi amaçla isterlerdi?”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Nisan 2008.

²⁰⁰ C. Hakan Arslan, "Siyasetin Beatnik'i: Turgut Özal", **Türkiye Günlüğü**, Değişimin Öncülerine Armağan, Bahar 1993, Sayı 22, s. 5-6. (Özal'ın anısına hazırlanan sayı)

siyasetinin etki gücünü (olumlu ve olumsuz tepki alabilmesi), akılda kalıcılığını ve tabii ki *haber değerini* arttırmıştır²⁰¹. Başbakanlığı döneminde, cari devlet olgusunun bir parçası olarak da ele alınabilecek merkez medya (ki o zaman sadece yazılı basın) ile ilişkilerinde gerginlikler yaşayabilen Özal; cumhurbaşkanlığı döneminde, medya ve dahası popüler kültür ile ilişkilerini daha ‘başarılı’ ve etkili bir şekilde yürütebilmiştir. Eleştireliliğini koruyarak liberal alana doğru yönelen aktörlerden biri olarak kabul edilebilecek Osman Ulagay, Özal’ın bu özelliğini 1980’lerin koşullarında dahi tespit etmektedir: “Turgut Özal 1980’lerin dünyasında bir “imaj”, bir “lider görüntüsü” yaratmanın, toplumun geleceği için bir “vizyon” ortaya koymanın ve bunları propaganda malzemesi olarak kullanmanın önemini de çok iyi biliyordu. Modern iletişim olanakları da bunu kolaylaştırıyordu.”²⁰². Özel televizyonların yayına başlaması ve medyada liberal değerlere, insani ilgiye (human interest, gusto) ve popüler kültüre göre yönelik bir dönüşüm başlaması, bir figür olarak Özal’ın da iyiden iyiye popüler bir figüre dönüşmesine uygun zemin hazırlamıştır^{**203}. Özal, yeni gelişen bu popüler kültürü, ‘eskiyle -ve tabiki Demirel figürüyle- kopuşçu’ söylemi ile de entegre ederek kendi siyasetine miladi bir karakter verme çabasına ciro etmiştir:

*“Eskiden arabeskti... Şimdi Sezen Aksu, Muazzez Abacı... Akşam gezerken gençleri gördüm... Bu şarkılarla dans ediyorlar. Kavga etmiyorlar... Yepyeni bir toplum... 10-11 yıl önce böyle bir genç kalabalığı bir araya gelince birbirleriyle kavga ederlerdi... Süleyman Bey bunları anlayamaz. Bunlar hayattan zevk alıyor, müziği, sporu seviyor. Neticede, yarın Türkiye’nin lehine şeyler getiriyor...”*²⁰⁴.

Bu bağlamdaki başarısı, Özal figürünün, ilerleyen yıllarda, ölümünü takiben, fenomenleşmesini de sağlamıştır. İfade edilmesi gerekir ki; Özal aslında çok rahatsız olunan, çok sevilen, çok kızılan, çok eleştirilen, çok desteklenen, çok karşı çıkılan ve dolayısıyla ‘çok rağbet gören’, kültürel anlamda bir popüler çağ ikon- pop star- olmayı da başarmıştır:

²⁰¹ Özal siyasetini üst düzeyde olumlayan isimlerin başında gelen Mehmet Barlas: “Özal, toplumu, medyatik toplumu Türkiye’de ilk hisseden politikacıydı.”. Birand, Yalçın, s. 187.

²⁰² Ulagay, *Özal’ı Aşmak İçin*, s. 122.

²⁰³ İlk özel televiyonun kurucu ortaklarından biri de Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal’dır. İlk yıllarda, yasal zemin uygun olmadığı için, televizyon yayınları yurtdışından uydura çıkılarak Türkiye’ye yansıtılıyordu. Özel televizyonların, anayasa değişikliği ile yasal zemine oturması ise, ancak Özal’ın ölümünden kısa bir süre sonra gerçekleşti.

²⁰⁴ Barlas, s. 143. Not: İtalikler, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

“Sahi, bu çekicilik nereden geliyor? İngilizce, bilgisayar, korku ve hayal...Ve Özal’dan korkulur. Çünkü o bir eğilim yaratma, eğilim yakalama ustası, bir iktidar hastası... İşte bu nedenle “Future 2001 İnsansız Bankacılık”...Özal’ın en sevdiği reklamlardan biri olmalı...”²⁰⁵.

Özal siyaseti, *bilgi çağı*, *transformasyon*, ve *çağ atlama* kavramlarını da, popüler kültür söylemleri ile harmanlarken, bir diğer taraftan da başlayan yeni çağı *fütürist bir yaklaşımla* değerlendirme yolunu seçmiştir. Hatta bu söylemleriyle, dönemin *Megatrends 2000* ve *Üçüncü Dalga* gibi ‘sanayi sonrası çağ’ üzerinde duran fütürist çalışmalarının aktörler arasında ve gündelik siyaset dilinde popülerleşmesine de katkıda bulunmuştur²⁰⁶. İktidarının ilk döneminde, ilk icraatlarından biri, elektronik eşya üzerindeki ithalat vergilerini indirmek olan Özal, bilgi çağı olgusu üzerinde de bahsi geçen *ampirik* ve *yüzeyde* kalmayı tercih eden tavrını sürdürmüştür. Dönemin Bakanlarından *Namık Kemal Zeybek*’in aktardığı bir anekdot, Özal’ın bu yaklaşımını açıklar niteliktedir. Zeybek, Özal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde yurtdışından bilgi çağı üzerine kitaplar getirtir ve bu kitapların özetini çıkartıp Özal’a sunar. Özal’ın kendisine tepkisi şu şekildedir: “Ben dedi meseleyi senin gibi felsefi planda bilmiyorum dedi. Ama ben ampirik olarak biliyorum dedi.”²⁰⁷. Neticede, Özal, Kültür Bakanı’nın bu hazırlığına iltifat etmez ve hazırlanan literatür çevirileri ile de ilgilenmez. Bu olgulara, ayrıntılarla ve derinleşmelerle vakit kaybetmek istemeyen, bir tür ‘acullukla’ yaklaşmasının bir nedeni de, *Türkiye’nin vakit kaybetmeden çağ atlaması gerektiği* iddiasıdır. Bu yüzden de, işin felsefesine dalıp, konular üzerinde kontrolünü de kaybetmek istemez; ‘generalist’ bir konumda kalmayı tercih eder. Özal’ın, *çağ atlama* ve popülerleştirdiği *transformasyon* kavramları ile kastettiği de kısaca şudur: Türkiye sanayi devrimini kaçırmıştır ve aynı tarihsel safhaları takip ederek Batı’yı yakalamak akılcı bir yol değildir; Batı içinde bulunduğu çağda yakalanmalıdır. Özal, bu konudaki yaklaşımını, kadercî tarafını da

²⁰⁵ Can Kozanoğlu, **Cıvalı İmaj Devri: 1980’lerden 90’lara Türkiye ve Starları**, İletişim, İstanbul, Temmuz 1992, s. 14-22-23. Kitap içindeki başlık: “Bi İngilizce bi bilgisayar, biraz korku biraz hayal: Turgut Özal: Future 2001 insansız bankacılık”.

²⁰⁶ John Naisbitt, Patricia Aburdene, **Megatrends 2000**, William Morrow, New York, 1990. Alvin Toffler, **The Third Wave**, Bantam Books, New York, 1981.

²⁰⁷ Güzel, s. 347. (Güzel’in Namık Kemal Zeybek ile gerçekleştirdiği röportaj) Not: İtalikler bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır. Yine Zeybek’e göre (aynı röportaj), Özal’ın ideolojik meselelere de ilgisi olmamıştır, ve okumalarını kendine uygulamada ‘ *fayda*’ sağlayacak şekilde yapmıştır. Örneğin, yönetim anlayışına katkı yapar mı diye, Kutadgu Bilig’i okumuştur; Güzel, s.350.

sergileyerek ve kendi ifadeleriyle şu şekilde açıklamaktadır:

“Biz Türkiye olarak sanayi devrimini kaçırdık. ... Onları yakalamamız mümkün değil. ... Onları bugün içinde bulundukları devirde yakalayabiliriz... Sanayi devrimi yapıldığında ana güç enerjydi. ... Şimdi, son 25 yıldır ve içine girdiğimiz yeni yüzyılda, kitle gücünü değil, beyin gücünü aşmaya çalışıyor insanlık... Belki bu durum dünyanın sonunu da getirir; ama iş bu safhada...”²⁰⁸ Türkiye de bu prosese girdi bile... Bunun önemli başlangıcını biz tamamladık...”²⁰⁹.

Bu metinde çokça ifade edildiği gibi, Özal, bu yaklaşım ve yönelimiyle, soldan gelen liberallerin, teknolojik sıçramalarla birlikte hizmet sektörünün kol gücü aleyhine geliştiği ve genişlediği yargısında onlarla buluşabilmiştir. Özal siyasetiyle en erken yakınlaşan aktörlerden Çetin Altan ile ilgili bir anekdot, aktörlerin liberal değerlerde buluşma olgusunun başlangıcı (erken dönemi) için de açıklayıcılık barındırmaktadır. Bu anekdotu, Devrim Sevimay ile gerçekleştirdiği röportajlarda, aktörlerin ideolojik hareketliliği ve saflaşması üzerinde duran Haluk Şahin aktarmaktadır:

“1975 yılında TRT’den atılan Genel Müdür İsmail Cem’in gazetesi olarak lanse edilen Politika umulduğu kadar satmayınca okur kazanmak için akla gelen çarelerden birisi de o sırada Babiali’de yazı yazdırılmayan Çetin Altan’a sütun açmak olmuştur. Çetin Altan efsane isim. Bir dönem gazete değiştirdiğinde Milliyet’ten Akşam’a 70 bin okur götürmüş, keskin solcu kalem... ...Herkes heyecan içinde eskisi gibi sıkı solcu yazılar beklerken büyük bir düş kırıklığı... Çünkü Altan bambaşka tellerden çalıyor. Teknolojilerle birlikte dünyanın nasıl değiştiğinden, emek kavramının bile farklılaştığından, robotların çalıştığı fabrikalardan falan bahsediyor. Oysa, Türkiye farklı bir yerde. Ecevit “Karaoğlan, sol söylem, popülizm, Üçüncü Dünyacı bakış açısı egemen.”²¹⁰.

Özal, bahsi geçen zihinsel yapısı ve iddiasıyla, *kalkınmacı ve sanayi hamleci sağ söylemden de ayrılırken*; Batılılaşma üzerine iki yüz yıldır süregelen kültürel tartışmaları da 'teknoloji ve değişim' alanına çekerek, yeniden inşacı alanda yer alan sağ ve sol aktörler arasındaki gerilimin düzeyini de düşürmekteydi. Fakat, sağ ve sol aktörleri teknoloji-merkezli bir rasyonalizasyonda buluşturan Özal, emperyal cumhuriyet vizyonu ile, bu aktörleri -soldan gelenler dahil- muhafazakâr öğelerin mistisizmine ve yeni kutsiyetlere de taşımıştır. Daha önce de değinilen, bu çelişkili gibi duran durum, Özal’ın kendi siyasal kişiliğinde de kendini göstermiş ve bazı zamanlar da dışarıdan da algılanan bu çelişkiyi açıklamak durumunda

²⁰⁸ Bir taraftan, içine girilen yeni çağ ile, Türkiye’nin önünde dört yüz yılda bir açılan hacet kapılarının açıldığını savunan Özal, aynı iyimserlik ve heyecanla yeni çağı yorumlarken, bu aşamanın insanlığın son aşaması olabileceğini de, mütedeyyinliğini sergileyen tevekkülcü-kıyametçi bir duruşla, ifade etmektedir.

²⁰⁹ Barlas, s. 142-143. Not: İtalikler bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

²¹⁰ Şahin, Sevimay, *Liberaller, Ulusalçılar, İslamcılar ve Ötekiler*, s. 17-18.

kalmıştı: “Sanayi hiç önemli değil artık *o ağır sanayi hamlesi safsatasına çok kızardı*. Yani artık sanayi diye bir şey yok, kalmadı derdi. Şimdi ileri teknoloji var. Bilim çağı derdi 21. yüzyıla... **Onun için ben niye orayı burayı Musul’u, Kerkük’ü işgal edeyim derdi.**”²¹¹. Oysa ki, *bu çalışmadaki görüşe göre*, Özal, ikisini de çelişkili görünmesi pahasına istemekteydi. Bir tanesini çağın gereği olarak görürken, bir diğerini de iktidarının, iç desteğinin ve kişi kültürünün ebedileşmesinin gereği olarak görüyordu. Özellikle Irak politikası konusunda en yakın tanıklar, farklı ifadelerini anılarında paylaşmışlardır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, Turgut Özal, uluslararası ortam bağlamında da, siyasal iklimine oturmuş bir siyasal aktördür. Siyasetini *vizyon, icraat, statüko karışıklığı* ve *çağ atlamak* mottoları ile açıklayan Özal; tam da tarihin yüksek özgül ağırlık ve debi ile aktığı bir zaman diliminde, Cumhurbaşkanlığı dönemini geçirmiştir. Bu dönemde, kritik tarihsel dönemeçlerin ürettiği dışsal şokların yanında, 1980’lerin ekonomide, toplumda ve siyasette yarattığı dönüşümlerin de neden olduğu içsel ataklar da başlamıştı. İçten ve dıştan gelen değişimci baskılar, devletin kurumsal yapısının hemen hemen aynı noktaları üzerinde basınç uygulamaktaydı. Bu tam da Thelen’in kurumsal değişim taleplerinin, baskı ve zamanlaması için tarif ettiği ‘ideal’ ortamın, Türkiye’de tezahür etmesi olmuştu. Soğuk savaş ezberlerinin bozulduğu, liberal düşüncenin siyasal hegemonyasını pekiştirdiği hatta diğer ideolojiler için tarihin sonunun ilan edildiği, eski Osmanlı coğrafyasında (Balkanlar ve Orta Doğu) taşların savaşılar sonucunda yerinden oynadığı ve soğuk savaş sonrasında Avrasya coğrafyasında (özellikle Türki coğrafya) güç boşluklarının oluştuğu dönem; Özal gibi sadece iç değil, aynı zamanda *dış aleme de nizam vermeye eğilimli ve istekli* bir siyasal (nazım) aktör için elverişli bir ortam sunmuştur.

Akbulut: “Dünyada en büyük Amerikan Başkanı George Bush mu? Turgut Bey diyor ki “Bush bile bana danışıyor.” Kendisinden üstün olarak, sadece Bush’u kabul ediyor. Gorbacov... İngiliz Başbakanı... Diğerleri... Hiçbirini beğenmiyor. Kendisini “dünyada ikinci adam” olarak görüyor. O havaya girdi.”²¹². **Yavuz Gökmen:** “Bu konuda söylenebilecek ilk şey, Özal’ın Türkiye liderliği ile yetinmeyecek bir kişiliğe sahip olduğu ve çoğunluk dünyaya bile yön vermeye çabaladığıdır. ... Türkiye’nin sorunlarını en iyi

²¹¹ Güzel, s. 215. (Cumhurbaşkanlığı döneminde Başdanışmanlığını yapan Engin Güner ile röportaj) Not: İtalikler bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

²¹² Yıldırım Akbulut (Başbakan iken Yavuz Donat’a); Yavuz Donat, **Özalizmin Son Yılları: “Vitrin”de 1988-1989 1990**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 262.

biçimde çözenin tek yolu, dünya liderliğini ele geçirmekten geçiyordu. Dünyanın tek ve tartışmasız lideri de Özal'a göre Amerika olduğu için mesele kalmıyordu. ... Bush üzerinde egemen bir Özal Türkiye'yi dünyanın gizli lideri haline getirebilirdi. ... Bu eylemin başlangıcı ve sonunda "Yeni dünyayı kuran liderler arasında ilk sıralarda Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal bulunuyordu" satırlarının tarihte yer alması koşulu bulunmaktadır. ... İnceleme konumuz olan adamın ona buna öğüt vermekten fevkalade hoşlandığı; yakın zamana kadar ikinci süper gücün lideri olan Gorbaçov'u da "serbest piyasa ekonomisine" iknaya kalkışmasıyla da anlaşılacaktır. 1991 Mart ayında Moskova'da Gorbaçov'u karşısına alan Özal; şaşkın lidere: "Derhal zam yap, sübvansiyonları kaldır, yoksa işin bitik" demeyi ihmal etmemiştir. ... Bu arada Türkiye dünyada sözü geçen ağırlıklı bir ülke olmalıydı. Bunların tümü için Özal'a göre en önemli koşul; Özal iktidarının devamından ibaretti. Bu yüzdendir ki Özal 1 Eylül 1991'de TBMM'yi açarken yaptığı konuşmada "Bu fırsatı tepmeyin. Bu fırsat dört yüz yıldan beri ilk kez geliyor" demiştir."²¹³ **Engin Güner:** "Oturduk televizyon seyrediyoruz bir de baktık Çavuşesku devrildi. Ben dedi Çavuşesku'ya söyledim Engin böyle olacağını çünkü gereksiz yere koca binalar, meydanlar, anıtlar yaptı memleketin gerçek sorunlarıyla hiç ilgilenmedi dedi. ... Bütün dünya liderlerine sonuçta bunlar muhattabıydı, nasihat verirdi. Sırf Amerikalılara değil birçok ülkeye böyle bir nevi danışmanlık hizmeti verirdi."²¹⁴ **Cengiz Aslan:** "Telefon konuşmalarında akıl aldığını, hatta harekâtı etkilediğini, ona cesaret verdiğini, Bush'a "Tamam sen buraya gir, bu işi halledersiniz. Irak'ta şu çelişkiler var" diye. Bunu çok keyifle, zevkle anlattı. ... Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olabilir miyim diye, hence bir soru vardı kafasında. Yani bu hareketin sonunda, Körfez'in halledilmesi durumunda; yani hem Irak zor durumda bırakılacak, hem rolünü oynayıp sonradan barıştıran, bir araya getiren kişi olacak. ..."²¹⁵.

Özal, bu dönemde dış politikada süreklilik ilkesini zorlayan bir tavırla, Türkiye'ye yeni bir bölgesel, hatta küresel güç ve pivot ülke rolü çizmeye soyunmuştur. Kendisini kişisel olarak nasıl konumlandırıyorsa, ülkeyi de oturduğu alanda o merkezilikte konumlandırmak istemiştir. Osmanlılık, Türklük ve İslam'ın kesişim noktasında ve dolayısıyla geniş bir bölgenin potansiyel pivot mevkiinde gördüğü Türkiye, ona göre tarihte çok az rastlanır bir fırsat yakalamıştı; ve bu istisnai durum Türkiye'ye ve tabii ki Özal'a da birkaç yüzyılda bir gelen mistik ve görkemli misyonlar yüklemekteydi.

Özal siyasetinin Türk siyasal hayatında fenomenleşmesinin (farklılaşmasının) nedenlerinden biri de, iç ve dış siyaseti birbiri ile irtibatlandırarak sürdürme tarzından ileri gelmektedir. Bu anlamda, iç ve uluslararası meseleler arasında pratik ve pragmatik bağlar kurmaktan çekinmemekte, böyle olması gerektiğine inanmaktadır. Bu tarzın kaynağında, daha önce de ifade edildiği gibi, cari devlet kimliğinin ve ulus tanımının 'gerçek' ulusal kimliği

²¹³ Gökmen, s. 10-13.

²¹⁴ Güzel, s.195, 214. (Engin Güner'den...)

²¹⁵ Birand, Yalçın, s. 442. (Doktoru Cengiz Aslan)

temsil etmediği ve buna göre yeniden inşa edilmesi gerektiği görüşü, gözlemlenmektedir. Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde üzerinde çok da dur(a)madığı PKK ve Kürt meselesini de, 1990'larda kendi bölgesel güç vizyonu üzerine oturarak çözmek istemesi, bu tavrına örnek gösterilebilir. Orta Doğu coğrafyasındaki Kürt varlığına Osmanlı(ca) bir sahip çıkma, Türkiye vatandaşı Kürtleri Cumhuriyet'le İslam ortak paydasında buluşturularak, çözülme riskinin bertaraf edilmesi, bunların sonucunda Türkiye için bölgede yeni fırsat kapılarının açılması ve ABD desteğini de alarak Lozan Antlaşması'nın 'olumsuz' çıktılarının restore edilmesi; bu bakışın en basit ifadesidir. ABD'yi kastederek, 'Türkiye tarihinde bir kez de güçlünün yanında yer almalıdır' diyen Özal, hem geleneksel dış politikaya göre farklı bir yerde durduğunu söylemekte hem de emperyal bir devlet olabilmenin kendine göre gereğini ifade etmektedir: *yükselen güç ve değerlerin yanında olmak*. Cumhuriyet'in batılılaşmacılığına karşı 'muahafazakar değerlere' dayanan ama daha Atlantikçi bir duruş önermektedir. Özal siyasetini devlet geleneği ile karşı karşıya getiren eyalet sistemi, federasyon, Lozan Antlaşması ve hatta Misak-ı Milli sınırları tartışmaları bu bağlamda kendini göstermiştir²¹⁶.

“Özal Irak'ı Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem olarak ayırmaktaydı. Kürt, Türkmen ve Asuri unsurların bulunduğu Irak-ı Acem bölgesinde, Türkiye'nin kontrol ettiği bir otonom bölge inşa etme arayışındaydı. Özal, 350 yılda bir gelecek bir şans olarak nitelediği durum üzerinden, bölgede öncelikle petrol üzerinde hak iddia ediyordu. Buna paralel olarak da PKK sorununu şartlara bağlanacak bir genel aflu çözmek istiyordu.”

Bu tartışmalarda, çoğunlukla, açıkça taraf olmaktan kaçınsa da, tartışılmasını olumluyarak gündeme oturmasına katkı vermiştir. Hatta kendisine yakın, medya gücü olan ya da medyaya erişim imkânı olan aktörler üzerinden bu tartışmaların yapılmasını da sağlamıştır²¹⁷. 1990'lar ile birlikte başka bir boyuta geçen ve etkinliğini arttıran medya, fikri hegemonya mücadelesi için yeni araçlar sunmuştu; ki birçok konuda ABD ideal örneği üzerinden hareket eden Özal'ın, bu konuda da, bu modelden esinlendiği görülmektedir. Bu çıkarıma, Özal'ın

²¹⁶ Ankara Belediyesi eski başkanlarından ve Özal'ın siyasi yakınlarından Mehmet Altınsoy, “Kerkük ve Musul'un acısına dayanamadı” başlığı altında...: Uğur, s. 77-87.

²¹⁷ Özal, özellikle Kemalizm ve Lozan Antlaşması konularında resmi tarihe muhalifi duruşu ile tanınan İslamcı entelektüel Kadir Mısıroğlu'na: “Artık senin fikirlerinin günü geliyor!.. Ne biliyorsan yaz!.. Hiç korkma!.. Ben arkadayım!.. Körfez Harbi sırasında senin eserlerini elimden düşürmedim. Bravo!.. Çok ileri görüşlü imişsin!..”; Özsoy, s.221. (Aktaran, Kadir Mısıroğlu)

tartışmalardan ampirik bulgular arayarak pozisyon alma amacını da, eklemek gerekir. Çünkü bu, onun için entelektüel tabanlı analizlerden ve fikir yürütmelerden daha değerlidir. Genel anlamda bakıldığında, Özal'ın iç ve dış siyaseti medya üzerinden sesli düşünen ve tartıştıran tarzı, bazıları için devlet geleneğinin ve izleğinin hiçe sayılması iken, liberal düzlemde buluşan aktörlerin birçoğu tarafından ise '*devrim niteliğinde*' ve inisiyatif alan '*sivil bir tutum*' olarak yorumlanmıştır.

Özal, iç ve dış siyaset arasında irtibatları çok hızlı biçimde ve imgesel çağrışımlar üzerinden kurarken, doğal olarak çelişkiler de sergilemektedir. Eski Osmanlı coğrafyasına bakarken, Türkiye'nin 'merkez' (heartland) Osmanlı bakiyesi -İslam dünyasının da başat gücü- olduğunu hatırlayan Özal; bir yandan da, Orta Asya coğrafyasına bakarak, '*21. yüzyıl Türklerin asrı olacaktır.*' diyebilmektedir. Bu bağlamda, Anglo-Sakson bir arada yaşama kültüründen de esinlenilirken; ihtiva edilen etnik ve mezhepsel kimlikler de, özellikle dışa dönük olarak, faydacı bir yaklaşımla sahiplenilmektedir. Serbest piyasacılık ve emperyal bir yaklaşımla zenginleşen ülkede de, ortak çıkarlar ve sonucunda da bütünleşmenin gerçekleşip güçleneceği tahayyül edilmektedir. Bu haliyle de bakıldığında; Özal siyaseti çelişkili değilse de, ayrıntıları atlayan, gerçekleşmesi zor bir iddiadır. Fakat yine de, kimlik meselesi gibi Cumhuriyet'in en netameli konusu; Özal'ın, pek de benzeri görülmemiş bir şekilde, tereddütsüzce zihninden geçenleri, biraz da vulgarize ederek, dışa vurabildiği bir alan olmuştur: "... ne Türklüğü ya? Hanginiz Türksünüz? Hanginizin gözü çekik?"²¹⁸. 21. Yüzyılı Türkleri asrı olmaya aday gören Özal, beri taraftan, Azerbaycan-Ermenistan gerginliğinin başlarında, konuyu, *Azerbaycan'daki hâkim Şii mezhep inancı işaret ederek*, önemsememiş, sonra da ilk yaklaşımını düzeltme yoluna gitmiştir. Özal kuşkusuz ki, emperyal perspektifinin merkezine Osmanlılığı koymuştur. Fakat, Türklük -ırk ya da üst-kimlik-, İslam ve Sünniliği, bu Osmanlılık vizyonuna entegre etmekte ya da onunla birlikte kullanmakta zorlanmış ve çelişkilere de düşmüştür. Özal siyaseti, mühendislik ya da ekonomide kullandığı pragmatizmin sosyal ve siyasal kavramlar üzerinde kullanımının zorluğunu yaşayarak deneyimlemiştir.

²¹⁸ Çankaya Köşkü'nde yapılan bir toplantıda Özal orada bulunanlara; Güzel, s. 349-350. (Aktaran, Namık Kemal Zeybek)

Turgut Özal ve Neo-Osmanlılık kavramı üzerine objektif ve fikir verici bir çalışma yapan, ve Neo-Osmanlıcılığı, yası yeterince tutulamamış ya da bazı kesimlerce haddinden fazlaca tutulmuş bir 'mevtanın', uluslararası alanda (Balkanlar) meydana gelen gelişmeler sonucunda Türkiye siyasetini yeniden ziyaret etmesi bağlamında değerlendiren Şaban H. Çalış; Özal'ı diğer siyasetçilerden ayıran özelliğinin, *çelişkilerle sonuçlanması pahasına, tahayyül gücünü serbest bırakabilmesi olduğunu söylemektedir*²¹⁹. Bu kurguda Osmanlı imgesi, bir 'hayalet' olarak, Balkanlar'dan gelip bir toplumun ve siyasetin bilinçaltını dışarıya dökmektedir. Çalış, bu yorumu kapsamında, Nilüfer Göle'nin Özal'ın "toplumsal muhayyileyi özgürleştirdiği" saptamasına da referans vermektedir²²⁰. Derrida'nın 'Marx'ın Avrupa siyaseti üzerinde bir hayalet olarak var olacağı metaforundan yola çıkan Çalış, Cumhuriyet'i kuranlar tarafından, imgesel olarak, önce Anadolu'ya çağrılan sonra da yok edilen -öldüğü söylenen- Osmanlı varlığının hala insanların zihinsel evreninde dolaştığını söylemektedir. Tebanın zihnindeki olumsuz Osmanlı imgesine (halk şiirleri, hikayeleri) rağmen; Çalış'a göre, bu hayaletin çağrıştırdıkları, tam tersi yöne -olumlu hatta efsanevi bir ululuğa- doğru dönüşerek yaşamaya devam etmiştir. Bunu da, insanların, gidenin arkasından tutmaya fırsat bulamadıkları ya da takıntılı bir şekilde haddinden fazla tuttıkları yaslara bağlamaktadır. Sürekli olarak halktan vergi ve asker talep eden Osmanlı merkezi, ortadan kalktıktan sonra sağladığı güvenlik ve verdiği güçlü aidiyet ile anılır olmuştur. Çalış'a göre, "Neo-Osmanlılık, kolektif aidiyet kalıplarının ontolojik yapısı anlamında, muhayyelin yeniden inşası ve modern Türkiye'yi 1990'lı yıllarda, Balkanlar üzerinden gelip ziyaret eden, bir Osmanlı hayaletinden başka bir şey değildir."²²¹ Turgut Özal da bir aktör olarak, her seviyedeki insanın aklından geçen *ham ve yüzeysel* fikirleri ve çözüm önerilerini seslendir(ebil)miş; bu anlamda, toplumun ve siyasetin, bilinç ve bilinç altındaki imge ve fikirlerin açığa çıkmasına, dışa vurulabilmesine *vesile* olmuştur.

Özal siyaseti, imparatorluk mirasçısı (tereke sahibi) Türkiye'nin çözüm ve başarı reçetelerini pek çok anlamda idealize ettiği ABD modelinde görmektedir. Özal'ın bu konulardaki ampirik

²¹⁹ Çalış, s. 93-94.

²²⁰ Çalış, s. 94. Kutlay Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, THA yayınları, Ankara, 1994, s. 305. Nilüfer Göle, "Küçük Dünyalar ve Tarih", **Nokta**, 17 Nisan 1993, s. 28-30.

²²¹ Çalış, s. 21.

birlikimleri daha 1950'lerde başlamış, 1970'lerde yeni sağ siyasetin akımına peyderpey girmesiyle daha da pekişip siyasal görüşlerini şekillendirmiştir. Özal siyasetini, bu anlamda, geleneksel merkezlerden ayıran çağdaşlaşma ve yönetim şekilleri için de ABD ve Anglo-Sakson modelini idealize etmesidir. Daha açık bir ifadeyle, Cumhuriyet'in Avrupa-merkezci Batılılaşmacılığına karşı Atlantikçi hatta ABD'ci bir gelişme (çağdaşlaşma) tutumunu benimsemesidir. Çünkü, Özal siyasetine göre Avrupa, hem Türkiye için ideal model sunmaktan bir hayli uzaktır, hem de siyasal olarak Türkiye için güvenli ya da güven verici bir alan değildir. 1987'de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunu gerçekleştiren Özal, bahsi geçen ABD yönelimli tavrını soğuk savaş sonrasında daha da netleştirmiştir. Özal'a göre, komünist ideoloji sona ermiş ve ABD tek süper güç olarak kalmıştır; ve Türkiye artık 'güçlü'nün yanında yer almalıdır: "... ve çok özel görüşmelerimizde Avrupa ile bir şey olmayacağını da söyledim. Avrupa'ya bel bağlamamız lazım, önemli olan Amerika'dır bizim için derdi." ²²².

Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyonunu, uluslararası alanda ülkenin akreditasyonu olarak değerlendiren Özal için, Avrupa siyasetinden Türkiye için, hele ki soğuk savaş sonrasında, kazançlı bir sonuç çıkması zordur. İmparatorluk varisi Türkiye ile ABD'nin çok kültürlü yapısı arasında benzerlikler gören Özal için; siyasal sistemi (özellikle başkanlık), Anglo-Sakson tarzı sekülerliği, pragmatizmi ve hatta belki yaşam tarzı ile en iyi örnek ABD'dir: "*Türkiye mini bir Amerika gibidir. Türkiye etnik bir mozaiktir. Benim babaannem Pütürgeli. Pütürge'de Kürtler yaşırdı. Belki benim babaannem de Kürt olabilir.*" ²²³. Karadaghi'ye verdiği bu demeçten sonra, Özal Irak'daki Kürt temsilcileri ile önce dolaylı sonra da doğrudan iletişime geçmiştir. Özal, 12 Eylül idaresince konan Kürtçe yasağını 1. Körfez Savaşı sırasında kaldırarak, bölgede ABD liderliğindeki operasyonun paralelinde Kürt meselesinde 'çözüm'e yönelik taktik adımlarını başlattı. Yine ölümüne kadar devam eden süreçte, geleneksel merkez sol çizgiden (SHP) ayrılarak partileşme mücadelesi içine giren

²²² Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde başdanışmanlığını ve Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevini yürüten Engin Güner ile gerçekleştirilen bir röportajdan: Güzel, s. 199-200.

²²³ Özal, El Hayat'ın Londra muhabiri Kamuran Karadaghi ile mülakatında söylüyor. Bürokrasinin ve Özal'ın özel danışmanlarının 1990'larda Barzani ve Talabani ile görüşmeleri de bu mülakattan sonra gelişen olayların neticesinde gerçekleşiyor. Uğur, s. 139. (Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı ve Sözcüsü Kaya Toperi ile yapılan görüşmeden)

Kürt siyaseti ile de iletişim kurdu. Özal'ın buradaki temel savı, Türkiye'deki meseleyi çözüm yoluna sokarken, Irak'da Kürtler ve Türkmenler üzerinden güç alanını genişletmekti. Bu düşünce, 1988 Halepçe katliamından beri, Özal siyasetinin içinde olgunlaşmış, ABD'nin bölgeye girmesiyle, ona göre, uygulanabilir hale gelmişti. Bu minvalde, Irak'a TSK'yı kuzeyden sokmak istemesi, *kendi partisi dahil*, siyaset ve bürokraside dirençle karşılaşmıştı. Sistemi, kişisel olarak, zorladığında da, o dönem içinde Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı istifa etmişlerdi. Üstelik Genelkurmay Başkanı, Özal'ın, askeri bürokrasiye karşı operasyonu sonucunda kendi atadığı Necip Torumtay'dı. Müesses nizam (bürokrasi, siyaset, medya) karşısındaki mücadelesi ve pro-aktif ve ezber bozucu bir tutum takınması, yeniden inşacı alanda Özal'ın sivil imajını mutlaka güçlendirmiştir. Fakat, Özal siyaseti, ikinci döneminde, *'demokratikleşmeci hedefleri' dahil*, meseleler karşısındaki çözüm önerilerini toplumsallaştıramamıştır ve hatta kurumsallaştıramamıştır. Konuları kişisel taktik arayışlarla çözme tarzı, devlete yönelik bir *araçsalcılık* teklifinin olgunlaşmasını da engellemiştir.

Ulusal kimlik ve devlet kimliği meselelerine yaklaşırken, Osmanlı geçmişi ile birlikte ABD örneğini de göz önünde bulunduran Özal; Türkiye'de din ve devlet ilişkilerine yaklaşırken de bu 'ideal' örneklere başvurmaktadır. Fakat bir taraftan, din konusunu toplumsal alana bırakmayı düşünürken, bir diğer taraftan da, devletteki konumunu -hatta başbakanlığı döneminde- güçlendirmek istemiştir. Kenan Evren: *"Dedi ki 'Efendim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın protokoldeki yerini değiştirelim, biraz öne alalım.' 'Nereden çıktı bu Özal' dedim. 'Hristiyanlarda, Batı'da böyle, papaz önde geliyor.' falan dedi...'".²²⁴* Özal siyasetinin ampirik örnekler üzerinden giderken, 'olgunlaştırılmamış' yargılarla, aşırı determinizme doğru savrulması çok alışıldık bir durum olarak din konusunda da kendini göstermiştir. Gayri müslimler ve sünnilik dışındaki mezhepler ile ilgili meselelere değinmemeyi tercih eden Özal, aslında din ile ilgili konuları çoğunlukla yüksek sesle düşünmekten kaçınmıştır. Fakat, Türkiye için, Fransız tarzı bir laikliktense Anglo-Sakson ya da doğrudan ABD tarzı bir sekülerliğin uygun olduğunu düşündüğünü belli etmiştir. Ona göre, devlet laik olabilse de insanlar laik olamaz; dolayısıyla, bir şekilde insanlar içinde ya da

²²⁴ Birand, Yalçın, s. 227.

dışında din mevhumu ile birlikte yaşamaktadırlar. Özal'ın idealinde, dini meseleleri, yerel ve de sivil alana bırakmak istediği, yakınları ile yaptığı sohbetlerden anlaşılmaktadır. Özal 1992-2003 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yürüten *Mehmet Nuri Yılmaz* ile kurumun özerkleşmesi konusunda fikir alışverişinde bulunur ve Yılmaz'a bu konuda bir rapor da hazırlatır²²⁵. Yılmaz'ın ifadesine göre, Özal, kaos ortamı meydana gelmesin diye Diyanet'in mevcudiyetinden yana olmuştur. Özal, benzer tartışmaları 1986-1992 yılları arasında kurumun başkanlığını yürüten *Sait Yazıcıoğlu* ile de yapmıştır. Yazıcıoğlu da, Özal'ın din adamlarının istihdamını yerel vakıflara bırakma taraftarı olduğunu belirtmektedir²²⁶. Bu iki Diyanet İşleri Başkanı ile görüşmeleri, Özal'ın din konusu üzerindeki düşüncelerinde ABD örneğinden ilham aldığı ve bu konuda Cumhuriyet öncesi -Osmanlı- devlet geleneğinin dahi dışına çıkmanın olabirliğini tartıştığı anlaşılmaktadır. Konu Kürt meselesi ve dışa dönük kimliğe geldiğinde ise, Özal din temasını devletleştirmekten çekinmemiş ve Cumhuriyet laikliğinin sınırlarını, Osmanlı'ya da sığınarak, sık sık zorlamıştır. Örneğin, Balkanlara baktığında Bosna ile Endülüs arasında bir analogi kurmuştur²²⁷. Kürt meselesine ya da genel anlamda etnisite meselelerine girdiğinde ise, İslam'ı ya da Müslümanlığı kadim ve kadersel bir birliktelik unsuru olarak teklif edip sivil alana bırakmak istediği dini yeniden ve daha etkili bir şekilde devletleştirmektedir: *“Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Arap ayrımı yapmaksızın hepimizin müştereken inandığımız Allah'ın ipine sarılmamız gerek. 1400 yıldan beri hepimiz Müslüman'ız, kardeşlik içinde yaşıyoruz. Müslüman'ın Müslüman'a da kılıç çekmeyeceğini biliyoruz.”*²²⁸.

24 Ocak 1980 ile başlayarak, ülkenin iktisat politikasını kökten değiştirip, onu, kendisi de neo-liberal dönüşüme giren dünya ekonomisi ile bütünleştirme yolundaki uygulamaların mimarı ve uygulayıcısı olan Özal; çalışmanın ikinci bölümdeki ilgili başlıktan da hatırlanacağı üzere, 1989 senesine gelindiğinde, bu alanda yapılacakların çoğunu

²²⁵ Güzel, s. 304.

²²⁶ Uğur, s. 153-154. Sait Yazıcıoğlu ile yapılan görüşmeden...

²²⁷ Özal, İslam temasını, Bosna meselesinde ve Kürt sorunu yaklaşımında kullanmıştır. Özal: “Bosna'nın tarihi Endülüs gibi olmayacaktır.”, Bosna Mitingi konuşmasından; **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Değişimin Öncülerine Armağan, s. 22, Bahar 1993, s.10-11.

²²⁸ Uğur, s. 90. *Alaattin Fırat* ile yapılan görüşmeden... İki dönem Muş milletvekilliği yapan Fırat, Özal'ın bu sözlerini Diyarbakır'daki mitingden ve bölgedeki kanaat önderleri ile yapılan görüşmelerden aktarmaktadır.

gerçekleştirdiğini ve artık anayasa, özgürlükler ve liberal dönüşüm konusuna yoğunlaşmak istediğini belirterek Cumhurbaşkanı olmuştu. Özal siyaseti, daha 1980’lerde, toplumsal merkezi ama özellikle de merkez siyaseti yeniden inşa etmek istediğini gösterdi. Bu ikisinin değişmesi, devletin de değişmesi anlamına gelse de, ilk dönemlerinde bunun çok da konu olmasını istemeyerek, bir ölçüde parçası olduğu 12 Eylül düzeni ile uyum içinde kaldı. İlk dönem Özal siyasetinin söylemi, değişen dünya siyaset ve ekonomisi ile aynı paralelde olduğu ve 1980 öncesinin karşıtlıklarından kendini soyutlayabildiği için, ücretli kesimlerdeki net yoksullaşmalara rağmen, *çağdaşlık ve sivillik* imajlarını kendine ciro edebildi. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ileriye dönük yatırımların bir bedeli olarak anlatılırken; toplum fonlar üzerinden kaynak dağıtımları ve rant ekonomisi -büyük ölçüde inşaat- ile rahatlatılmaya çalışıldı. Daha bu dönemde, Özal siyasetinin etrafında, soldan ve sağdan liberal değerlere yönelen aktörler toplanmaya başlamıştı.

1989 senesine gelindiğinde Özal, ikinci kritik dönemeci -ikinci liberal dalga- Cumhurbaşkanlığı makamında karşılamayı seçti. Partisi’nin güç kaybetmesinin yanı sıra, 1982 Anayasası’nın Cumhurbaşkanı’na tanıdığı yetkiler, Özal’ın bu kararında etkili oldu. Özal siyaseti, 1989-1993 yılları arasında da, dünyadaki hakim siyasetin içinde fikir ve söylem üretmeyi seçerek, bu sefer devlette kurumsal değişim taleplerinin liderliğine soyundu. İster istemez Cumhuriyet’in kurucu dünya görüşüne ve felsefesine -kurucu uygulamalar- uzanan bu değişim talepleri, kısa süre içinde Özal siyaseti ile özdeşleşti. Değişim talep eden aktörler, farklı yakınlıklarla da olsa, Özal figürünün etrafında toplanmaya ya da oralarda algılanmaya başladılar. Bu fikri koalisyon, sadece Türkiye’ye özgü bir oluşum değildi. Yeni kurumsalcı devlet kuramı içinde gelişen söylemselci (inşacı) perspektif, bu tür oluşumları büyük ölçüde - farklı türleri olmakla birlikte- söylemsel koalisyon olarak tanımlamıştı. Batı ülkelerinde siyaset ve program düzeyinde gerçekleşen kurumsal değişim taleplerinin, Türkiye örneğinde daha çok felsefi düzeyde gerçekleşmesi, Türkiye örneğini farklı kılmaktaydı. Özal figürü olarak bu koalisyonun koordinatif ve komünikatif iletişiminin merkezinde yer almaktaydı. İlk bölümden de hatırlanacağı üzere, felsefi kurumsal değişim talepleri takip edilmesi ve değerlendirilmesi en zor ve en çok zamana yayılan taleplerdi. Bunun yanında, *Schmidt*’in belirttiği üzere, inşacı alandan bakınca, *fikrin söyleme*, söylemin de *kimlik* tekliflerine

uzanması söz konusuydu. Özal siyaseti, bu çalışmada, aşkıncılık ve araçsalcılık kavramları altında toparlanan bu değişim taleplerinin hep merkezinde yer aldı; ve büyük ölçüde de, retoriğini ve gündemini yönetti.

Çalışmadaki kanıya göre, Özal siyaseti, özellikle de, ikinci döneminde, cari devlet olgusunu kontrol eden müesses nizamın ve ‘onun aşkıncılığının’ gücünün aşındırılmasında, iç ve dış dinamikleri de ‘gözeterek’, önemli rol oynamıştır. Fakat, her ne kadar, belli başlı sembolik demokratikleşme uygulamalarına öncülük etmiş olsa da²²⁹, bireyi toplumsal sektörleri etkili hale getirecek araçsalcı devlet tekliflerini somutlaştıramamıştır. Hatta, özellikle emperyal cumhuriyet özlemleri ile, yeni hamasi devletlulukları ve aşkıncı nüveleri siyasal alana ‘kazandırmıştır’. Konuları toplumsallaştırmaktan kaçınması ve liberalizasyonu siyaset ve devlet hattı arasına sıkıştırması, gelişemeyen araçsalcı tekliflerin en önemli nedeni olmuştur. İdeolojilerden arındırılmış bir ortamda, toplumsal muhayyileyi, özellikle de geçmişin farazi ve afaki anlatılarına açması; her ne kadar yeniden inşacı koalisyon içinde yer alan aktörler tarafından özgürleştirici ve demokratikleştirici olarak okunsa da, araçsalcı bir fikri oluşumu besleyemediği gibi, var olan aşkıncılığı ise, aşındırabilmiştir.

3.2. Türkiye Günlüğü Dergisi: ‘Sağ’ın Temel ‘Liberal’ Değerler ile Kendini Yeniden İnşası, ‘Merkez’de ve Devlet’de Değişim Talepleri²³⁰:

1989 yılında yayınlanmaya başlayan *Türkiye Günlüğü Dergisi*; devam eden ve içine girilen dönemde, Türkiye’de dönüşen toplum ve siyaseti ve bu dönüşümlerin desteğindeki ‘Devlet’de değişim taleplerini, okuma ve analiz etme imkânları sunan oluşumların öne çıkanlarından. Dergi, çoğunlukla sağ siyasetin çeşitli kompartımanlarından/tonlarından

²²⁹ 1989 yılında kaldırılmasını erken bulduğu Ceza Kanunu’nun meşhur 141, 142 ve 143. maddelerinin kaldırılmasına 1991 yılında öncülük etmiştir. Bu maddelerki birçok kısıtlama, 8. Madde ile yeniden suç kapsamına alınmıştır; Zürcher, s. 296.

²³⁰ Dergi’nin 16. sayısının “Giriş” yazısında, Türkiye’deki yerleşik sağ tanımlamaları, *kerhen de olsa*, kabul edilirken, bu tanımlamaların, muhafazakâr siyasetin tonlarını (kompartımanlarını) tam olarak karşılamadığı da savunulmaktadır. Bu bağlamda, *Türkiye’de sol tanımlanırken*, bazı siyasal akımların da “kısmetine” sağda konumlandırılmak düştüğü ifade edilmektedir. Yazı Kurulu, “Güz Mektubu”, Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 16 (Güz 1991), s. 3-4.

entelektüellerin, *temel liberal/özgürlükçü değerlerde* bulunduğu -ya da bunları araçsallaştırdığı- ve en önemlisi de, Türkiye’de **merkezin, merkez siyasetin** ve **devletin yeniden inşa edilmesi** gerekliliğinin tartışıldığı, bir platform olmuştur. Bir özelliği ise, Özal siyasetine yakınlığıdır; ki ona benzer şekilde, melez ve çelişkili özellikler de göstermektedir. Belki yine Özal siyasetinden de esinlenerek, bu platform, **çevreden yetişen yeni entelektüelin** tüm unsurları ile *geleneksel merkeze meydan okuma* faaliyetinin geliştiği entelektüel bir alan olmuştur. ‘Çevreden yetişen entelektüel’ tarifi, bu çalışmada, Türkiye Günlüğü’nün çekirdek kadrosundaki yazarların öz tanımlamalarından faydalanılarak kullanılmaktadır. Dergi’de farklı siyasal görüşlerden (liberal, sol, Atatürkçü, vs.) yazarlara da yer verilmiştir; fakat bu çalışmada öncelikle sürekli yazarların makaleleri üzerinde durularak, özellikle Dergi’nin düşünsel bileşkesindeki duruş ve tavır anlaşılmalı ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

12 Eylül, geleneksel siyasetleri ‘kesintiye’ uğrattırken; 1980 öncesinin aşırı kutuplaşma ortamında, sağ siyasal ve entelektüel alanlardan geçen **çevre kökenli ‘gençleri’**, hem sarsmış hem de bu alanlara farklı bakışlar da kazanarak ‘tutunmalarına’ da neden olmuştur. Takip eden dönemlerde, ‘aktör’leşen bu kişilerin bir kısmı, entelektüel alan ile siyasal alan arasında, söylemselci bakış tarafından ‘aracı’ (mediator) ya da ‘girişimci’ (entrepreneur) olarak tarif edilen rollere soyunmuşlardır. Yeni sağ paradigmanın yansımaları, bu kesimin, *12 Eylül ile uğradıkları zararı tazmin edercesine*, onlara yeni yollar-alanlar da açmıştır. 1980’lerin sonuna gelindiğinde ise, önceki on yıllarda, siyasal zihinlerini şekillendiren soğuk savaşın (anti-komünizm) sona eriş; çevreden yetişen entelektüele, tüm siyasal düzeni yeniden yorumlayabilecekleri ve şekillendirebilecekleri *hislerini* ve *kanaatlerini* sunmuştur.

Çevre desteğindeki sağ siyasetlerin, devlete içkin *geleneksel merkez siyasetlerin bagajından* neredeyse ‘tamamen’ özgürleşmelerinin belirtilerinin görünür hale gelmesi (1), bürokratik alanları takiben, entelektüel alanlarda da, bu kesimlerin entelektüellerinin etkinlik sağlamaya ve kabul görmeye başlaması (2), geleneksel merkez (sol) ile mesafesi iyice açılan ve liberalleşen ‘sol’un, bu kesimleri *sivil toplum* alanı olarak okumalarının güçlenmesi (3), liberal dalga ve küreselleşme ile birlikte yoğunlaşan post-modern yansımaların, bu tür okumaları desteklemesi (4), ‘müesses nizam karşıtı’ karakterli Özal siyasetinin bu ‘liberal’

buluşmaları teşvik edici tavırlar göstermesi (5), uluslararası alandaki gelişmelerin -Balkanlar, Orta Doğu, Türki coğrafya-, çevre kökenli entelektüelin jeo-politik muhayyilesini ‘özgürleştirilmesi’(6), manevi alanları baskıladığı savunulan pozitivizmin karşısına bu konuda nötr olduğu düşünülen ‘teknoloji söylemi’ ile çıkma imkanlarının doğduğu algısı(7), vs.; bu kapsamda düşünülebilecek aktörlerde, merkezin ve devletin yeniden inşa edilebileceği ve edilmesi gerektiği kanaatlerini güçlendirdi. Bu olgu; *Thelen*’ın -*tarihselci yeni kurumsalcılık*-değişim için gerekli olarak tarif ettiği, iç ve dış şartların kesişmesi (intersection) ve çarpışması (collision) soyutlamasına da, *söylemselciliğin (inşacılığın)*, aktör’de yeni subjektif menfaat algılarının ve kanaatlerin oluştuğu dönüşümcü belirsizlik ortamları (uncertainty) tasvirine de uymaktadır.

Dergi’de zaman zaman yer alan **liberal yazarların** da, kendilerine; yeni sağ paradigmanın çıktılarında (1), iç siyasette yaşanmışlıklar neticesinde (2) ve ‘genel anlamda el yordamıyla’(3) *liberal ve özgürlükçü değerlere doğru hareketlenen sağ düşünceye ve siyasete*, ‘liberal ve hatta muhafazakâr düşünce derinliği’ kazandırma -katkı yapma- misyonu biçtikleri gözlemlenebilmektedir²³¹. Bu bir bakıma, devlet geleneğine içkin merkez sağ siyasetin ‘arka sıralarında’ kalmış *liberal düşüncenin*, Devlet’e eleştirel karakterdeki muhafazakâr unsurları **yeni bir merkez kompozisyonunda -kurgusunda-** şekillendirme faaliyeti (arzusu) olarak da yorumlanabilir. Aslında, dünyada, *yeni muhafazakarlık*, söylem olarak, ‘birey’in özgürlüğüne yer vermeye başlarken; Türkiye’de çevreden yetişen muhafazakâr entelektüel de, bu gelişmeyi kendi siyasal bakışına tercüme etmeye, kısmen de olsa, başlamıştır. *Ahmet Turan Alkan*: “Geliniz “fert” olalım: ... “Biz” zamirinin esirgeyici

²³¹1992 yılı itibariyle **Liberal Düşünce Topluluğu**’nu (LDT) kuracak olan *Mustafa Erdoğan, Atilla Yayla ve Kazım Berzeg*; Dergi’de liberal düşünceyi işlerken, onun muhafazakâr düşünce ve siyaset ile *eski ve yeni* ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Bir bakıma, devlete içkin geleneksel merkez siyasetin yerine, çevre tabanlı muhafazakâr siyasetleri, liberal değerler üzerinden merkeze davet etmişlerdir. Bu görüşlere göre, *liberal düşünce*, ‘üstün’ paradigma olmadığı dönemde, hep muhafazakâr siyasetlerin (partilerin) içinde kendine yer bulabilmiştir. ‘Liberalize’ olan *yeni muhafazakarlık* ise, özellikle bireysel özgürlüğe verdiği önemle, liberal dünya görüşüne daha da yaklaşmıştır. *Mustafa Erdoğan*: “Yeni Muhafazakârlığın “liberal” bir muhafazakarlık karakteri göstermesinin bir anlamı, bireysel özgürlüğe bir değer olarak yer vermesinde ortaya çıkmaktadır”; *Mustafa Erdoğan*, “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türk Sağı”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 53-54. *Kazım Berzeg*: “Avrupa’nın büyük Muhafazakar ve onları takiben Hristiyan Demokrat partileri, “minimal devlet” düşüncesini benimsemeseler de, liberalizmin ilkeleri için önemli nispette “sığınak” hizmeti yaptılar.”; *Kazım Berzeg*, “Liberalizm, Din, Müslümanlık”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 136.

rüşvetlerini reddedip, “ben” diyebilmenin o tarifsiz onurunu yaşayalım. ... Önce “ben” olalım: Sonra belki “biz” oluruz!”²³². Daha çok görgül ve yaşanmış tecrübelerle ulaşılan bu birey’ci bakış ise, ilerleyen zamanda derinleştirilememiş ve uzun ömürlü olamamıştır. Toplumu kültürel ve sosyolojik bloklara ayırarak görme ve bunun üzerinden yorumlama alışkanlıkları gelişerek devam etmiştir. Kırk yıllık liberal dalga, Türkiye’de gerçek anlamda bir serbest piyasayı oluşturmamışken, bundan daha da başarısız olduğu bir konu, bireysel özgürlükler ve birey olma nosyonudur.

Dönemin şartlarında, geleneksel ‘sol’ siyasetler ve üzerine oturduğu hatlar (fikri, siyasi) ise, **liberal düzleme soldan gelenlerce dahi**, *pozitivist-aydınlanmacı-jakobenist* olarak nitelenen siyasal geleneğe içkin olduğu gerekçesiyle olumsuzlanarak; *çevreden yükselen muhafazakârlığın*, merkeze bu yöneliminin önü açılmıştır. Buna rağmen, adı konmamış liberal düzlemde ‘buluşulan’ ‘sol’ dahi, *yeni sağ entelektüel tarafından*, şüpheyile karşılanmış ve aslında **kerhen bir ilişki** sürdürülmüştür. Bunun en önemli nedeni de, Türkiye’de sol’un bir bütün olarak, Batıcı (bürokratik) modernleşmenin bir varyantı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de solun -Alevi ve Kürt unsurlar dışında- bir toplumsal tabana oturamadığı, fikri çok yaygındır.

Aydın Menderes:

“...Türkiye’de sol, hakim sınıf durumunda olan bürokrasinin ideolojisi olarak ortaya çıktı. ... bu gelişim ve değişim içerisinde kapitalist ilişkiler bürokrasiyi de içine alıp onu kuşatmaya başlayınca, kendi sınıfsal temelinden de mahrum kaldı. 12 Eylül de bir bakıma bunu belgelemiş oldu.”²³³.

Bu anlamda, liberal-özgürlükçü alana doğru hareketlenen sol’un, *Kemalizm ve resmi ideoloji* başlıklarıyla, kurucu dünya görüşü ve uygulamalarına yönelttiği eleştiriler de, onun Batıcı ideolojinin bir parçası olarak değerlendirilmesinin önüne geçememiştir. Küreselleşmeci, sivil toplumcu, post-modern esinlenmeci tavır; solu, tahminlerinin aksine, çevreden yetişen entelektüelin nazarında akredite edememiştir.

²³² Ahmet Turan Alkan, "Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar", 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 12.

²³³ Aydın Menderes ile Röportaj, “Devlet Eğitim Politikaları ile İdeoloji Kabul Ettirme Yolunu Bırakmalıdır”, 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 111.

Beşir Ayvazoğlu, 1991 Yazı'ndaki sayıda, bu meşrepteki solu şu şekilde değerlendirmektedir:

“...Türkiye’de hiçbir muhasebeye gerek görmeksizin, büyük bir pışkinlikle gündemlerini değiştirip çark eden, üstelik uzunca bir süredir holdinglerle iyi ilişkiler içinde oldukları için önemli iletişim kanallarını da ele geçirerek **iktidarlarını sağlamlaştıran solcu aydınlar**, kültür tüketicilerini (!) çevrecilik, feminizm, cinsel özgürlük, bireysellik, nostalji teraneleriyle şaşkına çevirip “keyif”lerine baktılar. ...Bu arada solun önde gelen isimleriyle **Tek Parti bürokrasisi arasındaki akrabalık ilişkilerinin** araştırmaya değer bir konu olduğunu belirterek geçelim. ... Bilgisizlikleri yetmiyormuş gibi, bir de kendilerini “**Yeryüzü Kültürü**” dedikleri Batı kültürünün adeta misyonerleri olarak görmektedirler.”²³⁴

“Yeryüzü kültürü”, *ikinci cumhuriyetçilik* kavramını üreten Mehmet Altan’ın sıklıkla kullandığı bir tariftir. Liberalize olan solun, *dünya ile bütünleşmeci* ya da olumladıkları *küresel-bölgesel değişimler ile senkronize* olmanın gerekliliklerini savundukları tavırlar, çevreden yetişen entelektüelin rezerv koydukları alanlardır. Oysa ki, bu siyasal yönelim, aynı zamanda, sol-liberalleri, *Özal siyasetini* çeşitli seviyelerde olumlamaya sevk eden unsurların da başında gelmekteydi. Kendileri için avantajlı bir siyasal iklimin gelişim sürecine girdiğini gözlemleyen ve sezen sağdaki yeni nesil entelektüelin ise, **Batı kökenli modernleşmeci siyasal bakışı**, yeni açılan hareket ve ivme sahasına karıştırmaya hiç niyeti yoktu.

Dergi’deki genel düşünceyi oluşturan entelektüelin yükselen muhafazakârlığını, ‘İslamcılığın’ değilse de, ‘*siyasete ve topluma ‘İslami’ bakışların ve yaklaşımların çeşitli tonları*’ olarak okumak mümkün gözükmektedir. Bu alan, zaman zaman, İslamcılık merkezli siyasetleri desteklemeye eğilimli gözükse de, bu şekilde bir tanımlama, bu ideolojik duruşun ‘özünü’ daha iyi açıklamaktadır. Onların odağındaki ve idealindeki alan, ideolojik İslam’dan ziyade, *türdeş olarak görme zaafiyeti* de gösterdikleri toplumda, uzun Batılılaşma döneminde geliştirilemeyen ama ancak yaşatılabilen İslam ve aslında daha da doğrusu **Müslümanlık ile yoğrulmuş halk kültürüdür**. Birçok yazar, laikliğin dayatılan bir devlet politikası (‘laikçilik’) haline gelmesiyle, İslam’ın ya da Müslümanlığın, çevrede bir kültür ve inanç olgusu olmaktan çıkıp, **çevrenin ‘direniş ideolojisi’** haline geldiği konusunda hemfikirdirler. Hatta, ilerleyen satırlarda da değinileceği üzere, **İslamcılık da**, yanlış Batılılaşmanın bir çıktısı-ürünü olarak değerlendirilmektedir. Dönemin şartlarından ve politik ‘doğrularından’

²³⁴ Beşir Ayvazoğlu, "Türkiye’de Solcu Olmak", Sosyalizm ve Türk Solu, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991), s. 81-84. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

dolayı ise, **Türkçü sağ** reflekslerin ‘açıkça’ sergilenmesinden ise, imtina edilmiştir; Dergi’deki birçok entelektüel, bu sağ gelenekten gelmiş olsa da... Bu **gizil** tavır, ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere, *Osmanlı modernleşmesi öncesine bakışta* ya da *cari İslamcılığın ‘çevrenin’ bütünü temsil edip edemeyeceği* sorusuna gelince, kendini zaman zaman ele verebilmektedir.

Hemen ifade etmek gerekir ki, *liberal düşünce* de, aslında, aynı Özal siyasetinde olduğu gibi, başka tür bir **gizillikte** kendini belli etmektedir. Doğrudan savunulmasa da, ‘anımsattıkları’ ve ‘çağrışımları’, araçsallaştırılarak kullanılmaktadır. Çünkü, soğuk savaşın bitişiyle, ‘liberal tavrın’, sadece iç siyasette değil, aynı zamanda *uluslararası alanda da* (ABD, AB, vs.) ‘akredite’ edebilme gücü zirvesine ulaşmıştır. 20. Yüzyılda, önce *pozitivizmin*, sonra *sosyal refah devleti mutabakatının* ve en son olarak da *reel sosyalizmin* ‘iflasları’; liberal düşünceye ve siyasete, uluslararası planda böyle bir gücü sunmuştur. Bu dönemde, *tüm düşünsel akımlara nüfuz edebilen*, bir tür ‘**liberal mutabakat**’ ortamı da oluşmuştur. Liberal ‘tavrın’-ki bu küreselleşmeyle uzlaşma olarak da okunabilir-, ve bu tavrın desteğini alabilmenin, sunduğu *kabul ve tanınırlık* sağlama imkanları; en somut şekilde, bir sonraki on yılda ‘AK Parti siyasetinin’ inşasında da kendini göstermiştir. Liberal akım (saf ya da “parçalı”²³⁵, ör. ‘Marksist-Liberal’, muhafazakâr-liberal) üzerinden üretilen söylemler, içte temel desteğini *çevre güçlerden* sağlayan ve yeni bir merkez formülasyonu iddiasına sahip AK Parti’nin, 2000’li yılların başında Batı dünyası ile ilişkilerini de kolaylaştırıp güçlendirebilmiştir. Metnin bu bölümünün ilk başlığı altında yer verildiği üzere, ‘bu yolla’, **çevre güçlerden yeni bir merkez yaratma** fikrinin ilk nüvelerinin, *1990’ların Özal siyasetinde ve söyleminde* kendini gösterdiği de unutulmamalıdır; ki zaten, bu çalışmada odaklanılan zaman aralığı da, söylemsel ya da deneysel olarak nitelenebilecek, bu ilk dönemdir. Çevreden yetişip cari merkeze ve de devlete meydan okuyan entelektüel de, liberal düşünce/siyaset ile bu *foydacı* ilişki kurma modelini büyük ölçüde Özal siyasetinden öğrenmişlerdir.

²³⁵ Sol ve sağ cenah siyasetlerden gelip siyasal duruşlarını liberal düşünce ile harmanlayan aktörler için, Atilla Yayla tarafından kullanılan tanımlama: ‘**parçalı liberal**’. Atilla Yayla ile gerçekleştirilen görüşmeden.

1980 öncesinde, ‘*merkez*’ *siyasetin* ‘ötesindeki’ -ya da uçlarındaki- sağ(lar)ın, çevrenin manevi ve geleneksel değerleri (kültürü) üzerine inşa edilmiş ve **sol karşıtlığına (anti-komünizm) odaklanmış** siyasetleri düşünüldüğünde; bu yeni sağ cenah entelektüellerinin, liberal düşünce ve özgürlükler ile ‘mesaisi’, bir hayli önem arz etmektedir. Bu gelişme, içine girilen çağın iç ve dış şartlarının bileşkesinde bir çıktıyken, bir diğer taraftan da, **siyasal gerilimin**, 12 Eylül sonrasında, geleneksel sol ve sağ siyasetler arasından, ‘**yeniden inşacı siyaset(ler)**’ ile ‘**hakim devlet olgusu**’ izleğini muhafaza etmek isteyen siyaset(ler) arasına peyderpey kayışının göstergeleridir. Hatırlanacağı üzere, bu kayma, bu çalışmanın başlarında, gerilimin yatay bir hattan dikey bir hatta doğru geçişi olarak resmedilmişti. Dergi’nin özellikle çekirdek kadrosundaki isimler, kendileri de, başka siyasal-entelektüel koordinatlara -ya da farklı sentezlere- doğru hareketlenmiş olmaları nedeniyle, bu olgunun bir hayli farkındadırlar.

Türköne, bu durumu şu şekilde tarif etmektedir:

*“1980 öncesi Türkiye’de siyaset “sağ-sol” ekseninde yükseliyordu. Bu eksen kaybolmamakla beraber başat konumunu kaybetmiştir. Bugün başat olan yapılanma **laik cumhuriyetin (veya devletin) bir cemahta, İslamcıların öbür cemahta** yer aldığı bir yapılanmadır. 80 öncesinde sağ ve sol “devleti ele geçirmek için” birbirleriyle mücadele ediyordu. ...Bugün devlet, mücadelenin şiddeti zayıflamasına rağmen taraflardan birini teşkil ediyor. Radikal mücadele devletle İslamcılar arasında, siyasi mücadele laik cemahta Müslümanlar arasında cereyan ediyor. Bu eksene sahip siyasi kamplaşmanın **demokrasinin geleceği için iç açıcı olmadığını** kabul etmek gerekir.”*²³⁶

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, *Türköne*, 1990’ların henüz başı itibarıyla hem yeni oluşan gerilim hattının hem bu hatlar üzerindeki unsurların pozisyonlarının hem de ‘potansiyel risklerin’ farkındadır; buna rağmen, kendisi de, diğer birçok aktör gibi, ilerleyen dönem içinde, düşünsel duruşunu peyderpey siyasallaştırmaktan uzak duramayacaktır. Çalışmada, ‘entelektüel bakışın, güncelin ve gündelik siyasetin baskınlığı altına girmesi ya da akımına kapılması’ olarak kastedilen durum da budur. *Türköne*’nin siyasi mücadeleyi ‘Müslümanlar’- ‘laik cemahtan’ karşıtlığında tanımlaması da, entelektüel objektiflik ve hassasiyetten bir sapma

²³⁶ Dergi’den **çalışmanın temel iddiasını da destekleyen bir tespit** olarak: Mümtaz’er Türköne, “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”, İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 42. Not: Kalınlaştırmalar, yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

gibi durmaktadır. Bu önerme de, ‘laik cenah’, otomatik olarak, *gayri-müslim* olarak sıfatlandırılmaktadır. Fakat, *Ayvazoglu*’nun ‘asıl kütle’ ve *Alkan*’ın ‘sessiz çoğunluk’ kavramsallaştırmalarına değinildiğinde, Türköne’nin ‘Müslümanlar’ ifadesi, biraz daha anlaşılabilirlik kazanmaktadır; ki onlarda da bu şekilde bir kategorizasyon kendini belli etmektedir.

Dergi’de yer alan, özellikle liberal alan içinde değerlendirilebilecek makalelerde, devlet ve devlet ideolojisinin tarafsız -ya da unsurların dengeli/hakkaniyetli bir bileşkesi- olması gerektiği savunulsa da; aktüel ‘çevre’ adına yapılan düşünsel ve siyasal mücadelenin, ‘çoğunlukçuluğa’ sapabilme olasılığının kuvvetliliği, daha 1980’lerin sonu 1990’ların başı itibariyle kendini göstermektedir. Bazı yazarların, çevreyi (‘Müslümanlar’), ‘millet’ olarak tabir edilen olgunun ‘özünü-aslını’ temsil eden türdeş bir topluluk (asıl kütle, sessiz çoğunluk) olarak tahayyül etmeleri ve onu neredeyse *olması gereken bir ‘millet-i hakime’* olarak takdim etmeleri²³⁷; gelişebilecek potansiyel çoğunlukçu yaklaşımların o yıllarda kendini gösteren karineleri olmuştur.

Ayvazoglu, asıl kütleyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“...bu kadar farklı grupları ve düşünüş şekillerini **“sağ”**da birleştiren nedir? Bence, **asıl kütlenin** çeşitli eğilimlerini temsil ve ifade etmekte oluşları... **“Asıl kütle”** diyorum; altını özellikle çizdiğim bu tabir çok önemlidir. Aşağı yukarı **yüz elli yıldır** adeta tarihin akışı dışında bırakılmış, fikri sorulmayan, sadece sürekli olarak bir şeyleri kabul veya reddetmesi istenen, vergi alınan, gerektiğinde de ırgat gibi çalıştırılan kesimdir **“asıl kütle”** halkın büyük kısmıdır, gövdesidir. Batı’ya yaklaştıkça asıl kütleden uzaklaşan ve onu **“geri”**, **“ilkel”**, **“çağdışı”**, ve **“adam edilmesi gerekli fasafo kalabalık”** olarak gören bürokratik aydınlar, bu kütlenin üzerinde devletin bütün imkânlarını kullanarak büyük bir baskı uygulamışlardır. Özellikle inançlar üzerinde uygulanan baskı, ancak Demirperde ülkelerindeki baskıyla kıyaslanabilir.”²³⁸

Alkan ise, ‘sessiz çoğunluğunu’ daha yumuşak ve sorgulayan bir üslupla değerlendirmektedir:

““Sessiz çoğunluk” tabiri, tepkisini ya da cevabını dile getirmekte, biz “okumuşlar” kadar şanslı olmayan Müslüman kitleyi anlatıyor. Politikayla ancak seçim sandığının

²³⁷ Osmanlı ‘millet sistemi’ni andıran bir tür ‘çoğulculuk’ içinde **‘esas unsur’**.

²³⁸ Beşir Ayvazoglu, "Türkiye'de Sağcı Olmak", 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 /Güz 1991), s. 32-33.

başında ilgilenen sade Müslümanları, “Sessiz Çoğunluk” diye nitelendirmek istedim. ... Bu derbeder ve fikri bütünlükten uzak satırlar, hiçbir çözüm teklif etme iddiasında olmadığı gibi, bu satırların yazarı çözüm tekliflerine de taraftar değildir. Çözümü, yapılması gerektiği gibi zamana ve “yaşın”a bırakmalı. Bugün yapılması gereken şey nedir? Birtakım şahsi tespitleri sıralarken amacım, zihinlerde küçük kıvılcıklar çaktırmak değil, kendi zihnimde ve düşünce dünyamda “farkına varma” melekeseine egzersiz yaptırmaktır.”²³⁹

1990'lara girilirken, sağ entelektüel dünyanın 'hissettiği' düşünsel ikliminde, bahsi geçen bu kitlenin, artık merkezin 'sunduğu' normlarının dışında kendini ifade etme zamanının geldiğine dair, kanaatler oluşmuştu. Fakat, bu doğrultudaki yaklaşımlar, takip eden yıllar içinde, **kültürel-sosyolojik anlamlarda gelişen bir sınıfsal mücadelenin de** -daha doğrusu 'bölünmenin'- habercisi olmuşlardır. Bu çatışmanın adı, ilerleyen yıllarda, jurnalistik siyaset dilinde 'yaşam tarzı savaşı' gibi isimler alacak iken; aslında meselenin biraz daha derininde ise, 'ulus ve devletin hangi medeniyet (uygarlık) alanına/kümesine dahil olması gerektiği' tartışması da yatmaktaydı. Kılıçbay, yine Dergi içinde yayınlanan, bir makalesinde konuya şu şekilde yaklaşmaktadır: “Ülkemizdeki manevi iç savaşın nedeni, Türkiye insanların **nasıl bir uygarlık küresi içinde yaşamak istedikleri** konusundaki ihtilaftır. Taraflar ise, “geleneksel” uygarlığı savunanlarla “Batı” uygarlığından yana olanlardır.”²⁴⁰. Verilen alıntıda, Kılıçbay'ın da tarif ettiği kadim **aidiyet ve yönelim ihtilafı**, onyıllar içinde gelişerek/karmaşılaşarak, bir sınıfsal/sosyolojik yarılmaya ve buna bağlı **'donuk karakterli'** -statik ve çözüm üretilmesi zor- **siyasal bir kutuplaşmaya** neden olmuştur. Kaldı ki, bu kutuplaşma, 1980 öncesinde siyaset yelpazesi üzerindeki sağ ve sol cenah siyasetler arasındaki yüksek kutuplaşmadan çok başka bir karakterdedir.

Dergi'deki 'asıl kütleci bakış', sadece çoğunlukçuluk ve devlet için **yeni kimlikte bir aşkıncılık** yaratma potansiyeli taşımamamış, aynı zamanda **devletin kadim aşkıncılığının** -devlet geleneğinin- tarifinin ve analizinin yapılmasını da güçleştirmiştir; ki esas problem de burada yatmaktadır. Aşkıncılığın unsurları ve karakteristiği analiz edilmeden ise, **araçsal bir devlet tarifinin** ortaya konamayacağı açıktır. Bu noktada en büyük sorun,

²³⁹ Alkan, ““Sessiz Çoğunluk” Bakımından Batılılaşma ve Çağdaşlaşmanın Anlamı ve Tezahürleri”, s. 31

²⁴⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, "Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laikçilik", *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 117. Not: Kalınlaştırmalar, bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

aşkıncılığın ortaya çıkışı ve gelişiminin, ‘200 yıllık Batılılaşma’ süreci içine hapsedilmesidir; ki çoğu yazar da, bu ‘eksik’ görüşü -tabi ki bu çalışmanın bakış açısına göre- söylemleştiren işlemiştir. Cumhuriyet Devlet’inin siyasal ve fikri köklerinin Osmanlı modernleşmesine (19. Yüzyıl) dayandırılması, her ne kadar entelektüel anlamda önemli bir aşamaysa da; devlet toplum ilişkilerini belirleyen ‘*devlet geleneği*’ ve bununla ilişki içindeki *siyasal kültürün*, ‘daha uzaktaki’ ve derindeki köklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu haliyle, *Batılılaşma süreci öncesindeki* Osmanlı devlet yapısı (14. Yüzyıldan 19. yüzyıla), çevrenin değerlerinin ve maneviyatının Devlet’te ‘hakkaniyetle’ ve hatta bir tür ‘çoğulculuk’ içinde, temsil edildiği bir ‘*asr-ı saadet*’ tahayyülü halini dahi alabilmektedir. Ya da, çevreden yetilen entelektüel için, belki de, ‘*toplumsal çevre ile Osmanlı merkezinin aynı kültür ve uygarlık küresine ait olması*’ yeterli görülmektedir; bu çevrenin, merkezin ürettiği normlara, ‘dayatma’ ya da ‘benimsetme’ yöntemleri ile, tabi olması gerekmiş olsa da...

Halbuki Osmanlı devleti, özellikle 15. Yüzyıl ile başlayarak, merkez karşısında çevrenin gücünü sınırlayıp -izolasyon- onu önemli oranda denetim altına almıştır (patrimonyal merkezileşme): öne çıkan ‘ailelerin’ (aristokrasi) gücünün kırılması, tarım sisteminde büyük toprak yapılarının engellenmesi, merkezin ve bürokrasinin giderek pekişen hakimiyeti, vs. Bu toplumsal alanlarda, güç temerküzlerinin önüne geçecek türlü önlem alınmıştır. Çalışmanın giriş ve birinci bölümlerinde bu konu açıklanmaya çalışılmaktadır...

Bir diğer taraftan da, üzerinde durulan -asıl kütleci- yaklaşım ve tahayyül, Osmanlı Devleti için modernleşme/Batılılaşma ‘çözümünü’ gerektiren ‘sorunları’ da, sadece ‘düşman karakterli’ dışsal müdahalelere (düşmanlıklar, komplolar) bağlayan düşünsel ve duygusal zaafı ve anomaliyi barındırabilmektedir. Sorunların içsel nedenlerine yeterince temas edilmemektedir. Bu duygusal-ideolojik bakışa göre, emperyalist-Hristiyan Batı, ‘muzaffer’, ‘kerim’ ve ‘Müslüman’ Osmanlı Devlet’ini baskılayıp yıpratarak gerileme içine sokmuş ve sonuçta da, toplum (teba) ve Devlet arasındaki **organik** ve **hakkaniyetli ilişkinin** bozulmasına sebep olmuştur. Devleti kurtarma amacıyla yola çıkan, Batı düşüncesi etkisindeki, *Osmanlı Devlet eliti* de, önce -çözüm yönelimli olarak- buna alet olmuş, sonra süreç içerisinde kendi toplumuna tamamen ‘yabancılaşmış’ ve nihai olarak da kendi toplumunu siyasal ve kültürel baskı altına almıştır.

Bu tür tarihsel yaklaşımların taşıdığı ‘**ileriye dönük**’ en önemli risk, çalışmanın temel iddiasında da ifade edildiği gibi, sivil toplumu (aracı kurumlar, özgürlükler, uzlaşma, vs.) tarihsel nedenlerden dolayı gelişmemiş bir ülkede, siyasetten demokratikleştirici-özgürleştirici etkinin büyük bir ‘iyimserlikle’, kesinlikle ve ivedilikle beklenmesidir. Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile kuramsal tabanının kurgusu oluşturulurken ilham kaynağı olan Heper de, Dergi’de yer alan bir makalesinde, bu ‘riske’ dikkat çekmektedir:

*“Demokrasi bir dengeler rejimidir. Özel çıkarlar ile toplumun uzun süreli çıkarları, eşitlik ile özgürlüğü, vs. dengelemek zorundayız. Sorun yalnızca özgürlük, sivilleşme ve **seçilmişlerin önemini vurgulamaya** indirgenemez. Tüm bu hususların, üst düzeyde gerçekleştirilmesine kimsenin bir itirazı olamaz. **Sorun, çeşitli unsurlar arasında nasıl denge kurulacağıdır.**”²⁴¹.*

Aşkıncılığın organik bir parçası olan, ve onun şekillendirip fermente ettiği, toplumsal nüveleri de içeren **siyasal kültürün** yeni bir aşkıncılık üretmesi ise, her zaman kuvvetle bir ihtimaldir. Heper, bu çalışmanın kavramsal çerçevesi için başvuru çalışmasında, aşkinci salınımların, aşırı araçsalci hareketleri de tetikleyerek, onunla birlikte gelişeceği tespitini de yapmaktadır. Daha net bir ifadeyle, merkezin aşkıncılığının artması, çevrenin -çevreleşenin- özel çıkarlarını fırsatçı şekillerde devreye sokmasının da önünü de açabilmektedir.

Yine de, Dergi’de yayınlanan makaleler içinde, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan *merkeziyetçi ve otoriter devlet yapısını bir devamlılık içinde gören* ve en önemlisi de bunu *Osmanlı modernleşmesinden önceye* dayandıran **tespitlere** ve **değerlendirmelere** de rastlanmaktadır. Gizil’deki Türkçü bakış da, bu alıntılarının bazılarında gözlemlenebilmektedir.

Ahmet Turan Alkan:

*“Açık olan nokta şu: zihni cihazlarımız, Batılılaşma cereyanı başlayalı beri iş görmüyor. Ne var ki Batılılaşmanın tarihini çoğu kere yuvarlatılmış bir ifadeyle **“son ikiyüz sene” diye tarif edip geçiyoruz.** Halbuki bu tarihi pekâlâ **15. Yüzyıl ortalarına kadar** geriletebiliriz. Bu bedaheti anlamakta güçlük çekiyoruz, çünkü kendi tarihimize bakışımız, düzeltilmesi çok güç egosentrik yanlışlarla doludur. Osmanlı tarihinin şecaat günlerini, beşerî bir alan olmaktan sıyrarak kristalize*

²⁴¹ Metin Heper, “Yeni Anayasa Arayışları Üzerine Düşünceler”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 71. Not: Kalınlaştırmalar yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

etme gayretleriyle başlayan bu yanlış idealizm, tarihlemedeki hata yüzünden tarih disiplini bizler için kullanışlı bir araç olmaktan çıkarıyor. ... İşin aslına bakılırsa **Batıya yönelik ilk “sultani ve dramatik” alakaların** Hazreti Fatih’le başladığı farkedilir. İstanbul’un fethi ile başlayan yıllardan sonra, Batıya alakalarımız, hüznün dolu bir **muavazaa** silsilesinden ibaret sayılabilir. Durumun bütün keskinliği ile farkedilebilmesi için Batı retoriğinin **halkın şahdamarına kadar yaklaşmasını** beklemek gerekmişti.”²⁴².

Süleyman Seyfi Ögün:

“Türkiye’de kısa devreleri, modernleşme ve de özellikle bu günlerde pek revaçta olduğu üzere cumhuriyet ve Kemalizme mal etmek beşinci sınıf bir idealist tarihçi açıklamasıdır. Benzer olarak Türk ilericiliğinin yaptığı da budur. Onlar da hala bütün sıkıntıların kaynağını Osmanlı ve İslamda görmeye devam ediyorlar. Ne sürekliliği ne de değişimi etkin ve esenlikli kamusal hayat içinde başaramayışımızın sebebi **Osmanlı’yı da İslamı da Cumhuriyeti de içine alan otokrasinin** tarihinde yatıyor.”²⁴³.

Mustafa Erdoğan:

“... **Osmanlı bürokrasisi** dini gelişmelerin kendi denetimi dışına çıkmasına izin vermemiş ve bunu sağlamak için, gerekli gördüğünde sert yaptırımlara başvurmuştur. **Atatürk**’ün de, devleti “ulema”nın ve tarikat önderlerinin etkisinden korumaya dönük bu **Osmanlı geleneğini devralmış** olduğu söylenebilir.”²⁴⁴.

Vedat Bilgin:

“Anadolu coğrafyası üzerinde yaklaşık bin yıldır yaşamakta olan Türkler’in sahip olduğu devlet geleneği devlet ve yönetim biçimi ile ilgili kavramların tartışılmasını bir hayli ilginç bir hale getirmektedir. Zira, **devletin temsil ettiği siyasi alanın halkı dışarıda bırakma** eğilimi, söz konusu geleneğin en bariz vasıflarındandır ve bu geleneğin kendisi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. **Bin yıl devletin dışında kalmış bir toplumun** devlet ve yönetim biçimi ile ilgili konuları, ürkmeden, telaş ve heyecana kapılmadan, ‘muhasım’ taraflar haline gelmeden

²⁴² Ahmet Turan Alkan, “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993), s. 9-10. Not: Kalınlaştırmalar yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁴³ Süleyman Seyfi Ögün, “Türkiye’de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pür Melali”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993), s. 21. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁴⁴ Mustafa Erdoğan, “Laiklik ve Türk Uygulaması Üzerine Notlar”, İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 57. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

aklı selim ve sükûnet içinde tartışmayı becerebilmesi pek kolay benimsenecek bir tutum gibi gözüküyor. ”²⁴⁵.

Süleyman Seyfi Ögün:

*“Türk siyasetinin yıpratıcı diyalektiğinin kökleri, **Kemalist Cumhuriyet’ten çok öncelere**, Osmanlı siyasetine uzanmaktadır. Kılıçbay’ın da işaret ettiği gibi, siyaset yapma süreçleri Osmanlı’da atomizasyona uğramış, dar bir grubun elinde özel bir imtiyazın konusu olmuştur. ... Bu çerçevede **pax Romana ve Bizans mirasçısı pax Ottomana arasında güçlü süreklilik ilişkileri** bulunmaktaydı. ... Cumhuriyetin doktrinine karşı gelen ya da karşı geldiği varsayılan herşeyin üzerine tıpkı Osmanlı’nın heterodoksiye karşı geliştirmiş olduğu ödünsüzlükle gidildi.*”²⁴⁶.

Vedat Bilgin:

*“Asker ve sivil bürokrasi tarımcı büyük imparatorluğun askeri ve ekonomik örgütlenmesini, bu ilişkileri sürdürmeyi başaracak düzeyde gerçekleştirirken, bu başarının devamı ise istikrarın sürekliliğine bağlıydı. Bu zorunluluk Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal ilişkilerini belirleyici, sınırlayıcı neticeler yaratmıştır. Bunlardan birincisi; imparatorluk toplum yapısında **bürokratik mekanizma dışında siyaset yapma imkânı hiçbir zümre ve unsura açık tutulmamıştır**. ... İkinci...ise ideolojik düzeyde devletin toplumla olan ilişkilerinin algılanmasına yol açan, imparatorluk şartları içerisinde **“dini yorumun” devleti kutsallaştıran bir düzeyde ortaya çıkmasıdır**.*”²⁴⁷.

‘Batı’ya yönelim ve merkezileşmenin 15. Yüzyılda başlaması’, ‘Osmanlı’yı da İslam’ı da içine alan otokrasi’, ‘otoriter Osmanlı geleneğinin devralınması’, ‘bin yıl devletin dışında kalmış toplum’, ‘siyasetin dar bir grubun imtiyazlı faaliyeti olmasının Roma ve Bizans’dan miras alınan kökenleri’, ‘bürokratik mekanizma dışında siyaset yapma imkânının hiçbir gruba sunulmaması, dinin devleti kutsallaştırmak için işlevselleştirilmesi’, vs... Bu saptamalar, Dergi çevresinde oluşan entelektüel bakışın, devlet geleneğinin, onun en belirgin

²⁴⁵ Vedat Bilgin, "Kaçınıcı Cumhuriyet?", Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 47. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁴⁶ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet" , Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 55-56., Mehmet Ali Kılıçbay, **Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti**, Ankara: Gece Yayınları, 1992, s. 32. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine Dergi içinden genel manzaraya karşıt bir örnek olarak: Mülâkat/İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma'dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur", Osmanlı Tarihi ve Toplum Yapısı Tartışmaları, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 11 (Yaz 1990), s. 26-30.

²⁴⁷ Vedat Bilgin, "Türk Solu'nun Toplumsal Özellikleri Üzerine", Sosyalizm ve Türk Solu, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991), s. 78 Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

karakteri olan aşkını karakteristiğın ve de toplumsal nüvelerini de barındıran siyasi kültürün, fazlasıyla farkında olduğunun göstergeleridir. Buna rağmen, Türkiye siyasetinde demokratikleşme, ‘normalleşme’ problemlerini ve ‘araşsalcı’ bir devlet inşaa edilememiş olmasını, Cumhuriyet Devlet’i ve onun fikri-siyasi köklerinin uzandığı Osmanlı modernleşmesine mal etmeci yaklaşımların yoğunluğu; yukarıda bahsedilen kapsamdaki tespitlere nispetle, çok daha yüksek bir oranda seyretmektedir. Bunun *bir nedeninin*, Osmanlı modernleşmesi öncesindeki dönemin, ‘ilham verici’ **altın  ağ** tahayyülünün ve algılamasının zarar görmemesi isteği olduğu düşünülebilir. *İkinci bir neden* ise, aynı soldan gelenler için geçerli olduğu gibi, *sağdan gelenlerin de* değerlendirmelerini güncel siyasetin akışından ve baskınlığından koruyamamalarıdır. Olabilecek en net ifadeyle, ‘kolay ve pratik olan’ seçilmiştir. G ncelin içinde kalmak ve onun içinden konuşmak, bu süreçte ‘söz alan’ entelektüellerin, özellikle medya araçları üzerinden, söylemsel iktidarın bir parçası olmasını sağlamaktadır. Yeni bir merkez, merkez siyaset ve devlet inşası amaçları da, güncel olanın ya da aktüel siyasetin, aktör için çekiciliğini arttırmaktadır. Bundan dolayı da, aktör, bu kurumsal oyunun içinde kalmak isterken, bazı olguların ‘flu’da kalmasına ya da ertelenmesine g z yumabilmekte, meselelerin derinliklerini ve  etrefilliliklerini göz ardı edebilmektedir.

Dergi’de Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi içinde en çok üzerinde durulan ve tartışılan konu, *laiklik-sekülerlik* kavramları ve olgularıdır. *Laiklik* ile bağlantılı **din** olgusunu, **dili** de için de barındıran **eğitim-kültür** olguları takip etmektedir. *Bunların bileşkesinde* ise, soğuk savaş sonrası dönemde ‘emperyal cumhuriyet’ arayışlarına -bilinen adıyla ‘Yeni Osmanlıcılık’- uzanacak, *kimlik sorunsalı* ortaya çıkmaktadır. Osmanlı imgesi üzerinden gerçekleşen çoğulculuk arayışları ve Cumhuriyet Devleti ‘bir haliyle’ T rk l ğ  kendi dünya görüşüne adapte ettiği için olacak ki; daha önce de ifade edildiği gibi, 1980  ncesi T rk  sağdan gelen entelektüel aktörler dahi, 1990 sonrasında, bu düşünsel reflekslerini arka plana almışlardır. Küreselleşme ve liberal dalga içinde ulus-devlet zeminin zaafa uğradığı genel kabulü, gelişen ‘Kürt sorunu’ ve tabi ki emperyal cumhuriyet arayışları; bu tavrın başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

Mustafa  alık:

“Üçüncü Dünya’ya ait ve medeniyet çevresinin kenarında yoksul bir azınlık adayı yaratmak için kan döken siyasi kürtçülüğün ilham kaynaklarından biri de, maalesef Türkiye’deki milliyetçilik anlayışıdır. Bunun vebali, öncelikle tek parti otoritesi ile aynileşen Kemalist milliyetçilik ve Atsız çizgisinin temsil ettiği ırk taassubundan kurtulamamış ‘antropolojik’ Türkçülüğün omuzlarındadır.”²⁴⁸

Dergi’nin Genel Yayın Müdürü ve aynı dönemde Turgut Özal’a danışmanlık da yapan *Mustafa Çalık*, bu tespiti ile *İslam* ile sentezlenen Türkçülüğü ise, farklı bir yere -*büyük olasılıkla emperyal cumhuriyet arayışlarının gizil merkezine*- koymaktadır. Çalık’ın zihnindeki formülasyon, Rus Avrasyacılığının merkezindeki yarı-gizil Ortodoks-Slavlığı da anımsatmaktadır. Çalık’ın bu söylemsel içeriğinde, ulus-devlet modeline bir eleştiri olmakla birlikte, sadece genelde siyasete değil özelde Türkçülüğe de ‘yeni’ bir İslami bakış özlemi içinde olduğu sezilmektedir. Zira, Çalık, bu metin içinde yer verilen başka bir söylemsel içeriğinde, 1980 öncesinde gündeme gelen Türk-İslam sentezi arayışlarına da eleştirel bir duruş sergilemektedir. Dergi’de oluşan fikrin bileşkesinde, özlenen-beklenen bu İslami bakış ya da girdi, mezhep karşıtlıklarında (Sünni, Alevi, vs.) boğulmayacak ve Türkiye sınırlarını da aşacak yeni ‘modern’ bir ortak payda modelidir.

Bu anlamda, İslam’ın yaşanışını ve anlatışını, modern hayat içinde daha ‘kullanışlı’ (dünyevi, cismani) hale getirecek *yeni bir doğuş* (‘İslam Rönesansı’) *arayışı değilse de*, beklentisi gözlemlenebilmektedir. Tarihin bir yerlerinde, çoğulculuğa yatkın, laiklik ‘ithali’ ihtiyacına neden olmayacak kadar **dünyevi bir ideal** öz olduğu tahayyül ve iddia edilmektedir. Aranan ‘yeni’ye, ‘yorum’u çağrıştıran ‘reform’dan ziyade ‘rönesans’ kavramının yakıştırılmasını ise, dikkat çekici ve önemli bir not olarak almak gerekmektedir. Bu İslam rönesansının ise; yeni merkezin ve yeni devletin inşalarının ve akabinde de uluslararası alanda emperyal cumhuriyet pratiğinin önünü açması umudu taşınmaktadır. Bu *yeniden doğuş*, içinden çıkılmaz hal alan anti-Batı düşüncelerin ve aslında arzu edilmeyen tür reaktif İslamcılıkların da, tarihin bir kenarına çekilmesini sağlayacaktır. Fakat, yazarlar, bu beklentilerini sıklıkla ifade etseler de, bu netameli konunun derinliklerine kendileri girmemektedirler. Adeta rönesansın kendi kendine oluşması beklenmektedir. Burada işaret edilenin -ya da esinlenilenin- bir parçasının, İslam’ın örf ile yönetme izni-pratiği ve

²⁴⁸ Mustafa Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 85.

Osmanlı'nın bunu yüzyıllarca uygulaması olduğu anlaşılabilir de; bu karmaşık ve derinlikli meselenin, Cumhuriyet devletinin kodlarına nasıl adapte edilebileceği sorusu da tartışma konusu olamamaktadır.

Bunun yerine ise, Osmanlı'nın 19. Yüzyılı ile başlayıp Cumhuriyet ile devam eden süreçte, peyderpey tekilleşerek ve yoğunlaşarak benimsenen 'Batılılaşma' siyasetinin, hoyratça uygulanıp, var olan 'aslı' ötekileştirerek; 'yabancılaşmış' aydınlarıyla, ancak **yozlaştırıcı bir modernleşmeyi** ve temsil sorunu barındıran bir '**köksüz**' kimliği -devlet kimliği ve ulusal kimlik tartışmaları- inşa edebildiği yorumları Dergi'de sıklıkla görülmektedir. Aşağıda, özellikle, Ayverdi'den alınan pasaj, yukarıda yansıtılmaya çalışılan bakışın özeti niteliğindedir.

'150. Yılında Tanzimâtı Yeniden Düşünmek' konulu Dergi sayısından²⁴⁹:

Birol Emil: "...devlet-vatandaş, aydın-halk arasında git gide nefrete varan ayrılığın başlangıcı da Tanzimat'tır."

Süleyman Hayri Bolay: "Tanzimat Batı'ya olan tabiiyetimizin resmen ilanıdır."

Sâmiha Ayverdi: "Türk ikbal endişesine dayadığı, imana yer bırakmayan anlayış yüzünden tarihi ve milli bereketlerini imha etmek gafleti ile asırlardır kıtalar'arası dünya hakimiyeti denecek azametini söndürmek isteyen düşman suflörlerinin sesine uymak günahından bir türlü kurtulamamıştır."

Bu minvalde, yine sıklıkla pozitivist rasyonalizm-siyantizm (bilimcilik) ve bu çerçevede gerçekleştirilen (bürokratik, jakoben, elitist) modernleştermecilik değerlendirmelerine ve eleştirilerine rastlanmaktadır:

"Pozitivizmi sözde ilim adı altında öne süren devlet aslında pozitivizmi dine karşı bir ideoloji olarak kullanmıştır. Böylece devletin dini kendi ihtiyacına göre kullanma geleneği değişik bir isim altında devam etmiştir."²⁵⁰, "Türkiye'de laikliğin bugün de, 1920'lerde kalmış pozitivist bilim anlayışı ve çağdaş uygarlık

²⁴⁹ "Mini Anket: Aydınlar 1989'da Tanzimat'ı Nasıl Değerlendiriyorlar?", 150. Yılında Tanzimâtı Yeniden Düşünmek, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 8 (Kasım 1989), s. 71-80

²⁵⁰ Kemal H. Karpat, "Din, Devlet ve Laik Aydınlar", Türk Sağı: İkinci Perde, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 17 (Kış 1991), s. 30.

düzeyi idealiyle savunulması, laikliğin dinselleşmesinin boyutlarından başka birşeyi göstermez.”²⁵¹.

Bu görüşlere göre, üstün güç haline gelen Batı'yı, toptancı-radikal bir Batılılaşma ile yakalama yöntemi ve daha sonra bu yöntemin devletin aygıtları ile kültürel hegemonyaya vardırılması, ülkenin ‘münevverini’ de özüne yabancılaştırmıştır²⁵² (aşağıdaki alıntı); ki ‘1980’lere kadar entelektüel bir harekete dönüşemediği **otokritikleri** yapılan sağ düşünce’ de, *kendini ve temsil ettiği çevreyi* bu olgudan koruyamamıştır:

Ahmet Turan Alkan:

“Aydın, aydınlanma ideolojisinin muharibidir; mucizeye karşı ilmi, ilahi olana karşı şüpheyi, kadere karşı ilerleme fikrini... savunur. ...kendisini vareden iklime yabancıdır ve kendi cinsinin zihnine genetik şifrelerle kazınmış bu mevzilenme hatası, onu orta zeka ve amel-i tatbik gerektiren her işte bir çocuk kadar safderun ve beceriksiz kılar. Batılı bilgi ve hikmetle amel ettiği halde yeterli kalabileceğine ihtimal verilen bir ara cinstir... ...Türk aydını samimi manada ne “halkçı” ne de “yerli” olabildi. ...”toplum muallimliği” zaafından kurtulamadı; bu yeni misyonun yerli düşünce ile te’lifi mümkün tek tarafı, “muallimin vurduğu yerden gül biteceği” faraziyesinden ibarettir. ”

Belirtildiği üzere, çevreden yetişen entelektüel, bu bağlamda kendi sorumluluğunu kabul etmektedir; ve gösterdiği bu zaafiyeti de, bir bakıma, eğitim ve sosyalizasyondaki sınıfsal dezavantajlarına -ilerleyen sayfalarda üzerinde durulacağı üzere- bağlamaktadır. Buna göre, ‘sağ’ 1980’lere kadar pek de ‘millet’i okuyamamış, toplum zemininde olup biteni görememiştir; toplumu yüzeysel İslamcı ve Türkçü zaviyelerden değerlendirmekten kurtulamamıştır; ‘ancak çölde şarkı söylemiştir’:

Mustafa Çalık:

“60’lı 70’li yılların milliyetçiliği, en az kendisi kadar ‘yanlış’ bir İslamcılığın baskısıyla ve yıllarca, “önce Türk müyüz Müslüman mıyız, ne kadar Türküz ne kadar Müslümanız, nereye kadar Türküz nereye kadar Müslümanız, İslam’da milliyetçilik var mıydı yok muydu, Türk-İslam sentezi olur mu olmaz mı?” türünden hiçbir ilmi ve entelektüel değeri olmayan sorularla vakit öldürmüştür.

²⁵¹ Mümtaz’er Türköne, “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”, *İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında...*, Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 40.

²⁵² Ahmet Turan Alkan, "Siyaseti Aydınlardan Nasıl Koruyacağız?", *Aydınlar ve Siyaset*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 35 (Temmuz-Ağustos 1995), s. 16.

...kurtulup da ‘millet’ denilen topluluğun reel formuna, yani yaşamakta olan topluma ve bu toplumun geçmişine bakmak, geleceğini düşünmek pek az insanın aklına gelmiştir. ... Çölde şarkı söylediler.”²⁵³.

Önceki sayfalarda, Kemalist ve saf Türkçülükleri eleştirirken İslam ile bütünleşmiş/sentezlenmiş bir Türkçülüğü, zımni olarak, farklı bir yere koyan Çalık; yukarıdaki alıntıda milleti -aynı sessiz çoğunluk ve asıl kütle kavramsallaştırmalarında olduğu gibi- muhayyel bir türdeşlik içinde görme tavrını devam ettirmektedir. Bu da, çevreden yetişen entelektüelin bu kaçınılmaz yönelimlerinin nedeni, ‘entelektüel değerlendirmeden ziyade kendi yaşamsal çevrelerindeki görgül gözlemlerini acaba bir tür tümevarıma tabi tutma zaafiyeti midir?’ sorusunu akıllara getirmektedir. Hatırlanacağı üzere, *söylemselci (inşacı) yeni kurumsalcı* bakış içinde; **aktörlerdeki sübjektif kanaat oluşumlarının**, duygulardan, arzulardan ve temennilerden izole edilemeyeceği, ve ideolojik anlatıların ve mitlerin de, bu fikir oluşumlarını etkileme potansiyellerinin yüksek olduğu savunulmaktaydı. Merkezi ve devleti yeniden inşa etme iddiasındaki bu ‘yeni’ entelektüelin, ısrarla vurguladıkları, son iki yüz sene içindeki demografik değişimleri ve sınıflaşmaları da bir kenara bırakan, türdeş toplum-çevre kabulleri; kuramsal alanın bu önermesini akıllara getirirken, bir diğer taraftan da araçsalci devlet arayışlarını da en baştan akamete uğratmaktadır.

Eski Osmanlı coğrafyasındaki şiddetli değişimler ve soğuk savaşın sona erışı, *aynı soldan gelenleri olduğu gibi*, sağ cenahtakileri de aceleci ve ön alıcı değerlendirmelere ve çıkarımlara sevk etmiştir. Bu bir tür, ‘şimdi değilse ne zaman’ duygusallığı yaratmıştır. Entelektüel değerlendirmelerin siyasal argümanlara teşneliği de, ihtimaldir ki bundan kaynaklanmaktadır. Örneğin, aşağıda verilen alıntı eşliğinde bakıldığında; tek başına *soğuk savaşın bitişinin* dahi -Rus tehdidinin sona erışı-, Türk siyasal ve düşünce hayatını ‘**kurtuluş**’ erıştirdiği çıkarımını yapabilmek dahi mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayı da, düşünsel ve duygusal muhayyileler tamamen serbest bırakılmıştır. *Türköne*, ‘içine girilen yeni dönemi’, Türkiye açısından “**Tanzimat’ın Sonu**” olarak yorumlamaktadır. *İkinci Cumhuriyet kavramını* ve bu bağlamda oluşan söylemleri “sığ” olarak niteleyip eleştirdiği

²⁵³ Mustafa Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16, Güz 1991, s. 85-86.

makalesinde, ‘Türkiye için sonu gelen tarihi’ **güvenlik endişeleri kaynaklı modernleşme dönemi** olarak tarif etmektedir²⁵⁴:

*“1774 yılından 1989’a kadar, gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nin hem dışarıya hem de içeriye karşı temel tutumlarını belirleyen faktör, “Rus tehdidi” olmuştur. ... Türkiye’nin, **gelmekte olan post-modern çağa atlayarak, modernleşme sürecine son vereceğini iddia etmiyorum. Ancak, 1839’dan beri girdiği modernleşme sürecinin temel güdüler, varsayımları ve dinamikleri bugün artık boşlukta kalmıştır. ... Bu istikamette alınabilecek yeni mesafeler ise, artık sebep-sonuç ilişkisinin yer değiştirmesi ile mümkün olabilecektir. 1839’dan beri devam eden bir tarihin son anlarını yaşıyoruz. ... **Son yüz elli yıldır yaşadığımız tarihin bütünlüğü içinde, geçtiğimiz dönemeci II. Cumhuriyet gibi sık bir kavramla, miyop gözlerle görmenin geleceğe bakışımızı da kısırlaştıracığına inanıyorum.**”.***

Türköne’ye göre, aslında *ikinci cumhuriyetçilik* adı altında ‘bir tarihsel düzeltme’ye dahi gerek kalmamıştır. Bu vesileyle, ‘mecburi’ modernleşmenin doğrudan ürünü olarak değerlendirilen *solun* ‘liberal düşünce ile sentezlenme denemesinden’ üretilen ikinci cumhuriyetçi bakış da, dolaylı olarak eleştirilmektedir. Osmanlı modernleşmesinin nedenselliğini, bir jeo-politik tehdide bağlayan Türköne; *Özal*’ın ‘yüzyıllar içinde ancak bir kez gerçekleşebilecek olan ‘hacet kapılarının açılması’” çıkarımlı ilahi kaderciliğine yaklaşmaktadır. Günümüzde, Rusya’nın yeniden bölgesel-küresel aktör belirleyiciliğe ulaştığı gerçeği bir kenara koyulacak olursa; Türköne’nin bu ‘*müjdeciliğinin*’ içinde Türkiye’de yaşamaya devam eden tüm siyasal düşüncelere, ‘*artık öze dönebilirsiniz*’ mesajı da okunabilmektedir.

Bu bağlamda, *Hocaoğlu*’nun, **Türkçülüğün ve İslamcılığın da Batı etkisinden münezzeh olmadığı** -ve Garpçılık (Baticılık)- yorumuna değinmekte fayda bulunmaktadır:

“Bu üç ana grubun üçü de Garptan derin bir şekilde etkilenmişler, ve ona karşı çıkarken de onu savunurken de, ona müracaat etmişlerdir. Bu da bu grupların kendiliklerinden bir şey üretememelerinin ve geçen asrın ve de bu asrın bir “Garplılaşma” asrı olmasının, Garbın bütün dünyada tek hâkim ve düzenleyici kuvvet ve kudret merkezi olmasının neticesidir ki, bu durumun esas itibarıyla bugün de değişmiş olduğunu iddia etmenin yanıltıcı olacağını söylemek isterim.

²⁵⁴ Mümtaz’er Türköne, “Tanzimat’ın Sonu” Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 40-42. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

...bu grupların hiçbirisi de...ona alternatif olabilecek orijinal bir şeyler üretmek durumunda olamamışlardır.”²⁵⁵.

Hocaoğlu, Türköne kadar, tek başına yeni uluslararası şartlara iyimser bakmamaktadır. Aksine, bazı fırsatlar iyi değerlendirilmezse, kayıplar da yaşanabileceğini söylemektedir. Buna bağlı olarak da, Hocaoğlu -ile birlikte bazı yazarlar da-, Türkiye’nin kendi modernleşmesini gerçekleştirebilmesinin ve toplumsal-siyasal yapılarına uygun bir ‘sekülerliği’ (dünyevileşme, cismanileşme) üretebilmesinin, ancak bir **İslam Rönesansı** ile mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. Yüzyıllardır gerçekleştirilemeyen ‘Rönesans’ı bugün mümkün kılan ise, Türkiye’nin sadece merkez değil **artık çevresiyle de dünya düzenine bağlanma imkânı** bulmuş olmasıdır. Bu anlamda da, Hocaoğlu, sol’dan gelenlere en yakın, tezi savunmaktadır.

Hocaoğlu:

*“Ancak, Türkiye sınaileştikçe ve dışa açıldıkça, daha sağlıklı bir entelektüel kadro yetiştikçe bu kabil otoriter ve mutaassıp kalıplar çözülecek ve o zaman halk, bizzat kendisi ortaya çıkacaktır. Hakiki manada **Çağdaşlaşma** ya da **Modernizm**, ancak **Sınaileşme** ve **Demokratikleşme** ile mümkün olup gerisi sadece entelektüel gevezeliktir.”²⁵⁶.*

1990’ların başları itibariyle siyasette karşılığı ve gücü yükselen ‘İslami bakışın’ -İslamcılık değil-, kendi modernleşmesini yaratarak/özümseyerek kitleselleşmesi, sadece sağ aktörlerce değil aynı zamanda **liberal-sol aktörlerce** dahi beklenir olmuştu; **ki onlardan birçoğu** kapitalizasyon ve liberalizasyonun bunu kaçınılmaz olarak beraberinde getireceği düşüncesini benimsemişlerdi. Yine Hocaoğlu, İslam’ı (‘gerçek’) “tam anlamıyla” dünyevi bir din olarak değerlendirirken, bu dünyeviliğin laiklik ve sekülerlik kavramlarından başka bir şey olduğunu savunmaktadır. Ona göre, “problem çözmeyi unutan İslam dünyası, artık *ya şu problemi çözecek ya da tam izmihlale uğrayacaktır...*”²⁵⁷. Bir başka deyişle, bunu son şans olarak

²⁵⁵ Durmuş Hocaoğlu, “Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri”, *Sosyalizm ve Türk Solu*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15, Yaz 1991, s. 72.

²⁵⁶ Durmuş Hocaoğlu, "Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite", İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 42.

²⁵⁷ Durmuş Hocaoğlu, "Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 71.

görmektedir. Benzer kanaattaki -İslam'ın içindeki dünyevi öz- bazı yazarlar da, Batı medeniyeti kökenli 'yanlış' bir laikleş(tir)menin yerine, özgün bir dünyevileşme için **Müslüman entelijansiyayı** göreve çağırmaktadırlar; ancak Hocaoglu'nun iddiasındaki iç tutarlılıktan da biraz uzakta kalmaktadırlar.

*“Bugün dindar zümrenin rahatsızlığı, dinin dünya işlerinden ayrılmış olmasından değil, devletin gereksiz ve ölçsüz bir biçimde din işlerine karışmasından kaynaklanmaktadır. ... Sekülerizm bütün değerlerin ruhaniyetin ve ruhanilerin baskısı altında bulunduğu cismani ve maddi hayatın hiçbir anlam ifade etmediği Hristiyan toplumunun ürünüdür. İslam zaten cismaniyete ve maddiyata lüzumu kadar değer verdiğinden toplumda, **sekülerizasyona katıyen ihtiyaç yoktur.** ... Laiklik, meydana getirilen devlet ideolojisinin de en faal unsurudur. **Oysa devletin resmi bir ideolojisi olmamalıdır.** ...istikrar da dinle devlet arasında kurulacak gerçekçi ve akılcı bir dengeye dayanmak zorundadır.”*²⁵⁸.

İlerleyen sayfalarda değinilecek olan **‘Milletin organik aydınları’** kavramsallaştırmasını üreten Gürsel de, Hocaoglu'na benzer bir şekilde, İslamcılığı ve Türkçülüğü de Batıcılık ile birlikte tepeden inmece ve ‘aydınlatmacı’ olarak yorumlayarak çözüm önerisini şu şekilde ifade etmektedir²⁵⁹:

*“Bu şartlarda bize düşen, tıkanan, gelişmesi kösteklenen geleneğin iç dinamiklerini harekete geçirecek hür ve demokratik bir ortam için mücadele etmek, geleneğin önünü açmak, **tüm dünya için bir kurtuluş** mücadelesi anlamına gelmesi gereken **İslam Rönesansı**’nı ilerletmektir. ...**ümmetin parçalanmışlığından** dolayı ihtiyacını duyduğumuz şey, tıkanmayı ve parçalanmayı mutlaklaştıracak olan kapalı küçük sistemler değil, **hür ve demokratik bir ortamdır.**”*

Bazı liberal yazarlar da, Osmanlı-Türk geleneği ve İslam yorumunun, dünyevileşme için uygun bir zemin oluşturduğunu savunarak Batı'dan alınan laikliğin özgün muadilinin üretiminin mümkün olduğu fikrini desteklemektedirler. Fakat, onların fikri tavrı, ‘Müslüman’ entelijansiyayı bu ‘modern’ kavramlar konusunda, biraz da, ‘teskin etmeye’ yöneliktir. Bundan dolayı da, anlamsal örtüşmeleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Erdoğan’a göre: “Cumhuriyet öncesi **hatta Tanzimat öncesi toplumsal-siyasal geleneğimiz**, laikliği

²⁵⁸ Süleyman Uludağ, “İslam-Devlet İlişkileri”, İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 34-35. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁵⁹ Deniz Gürsel, “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 80-84. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

zorlaştırıcı olmaktan çok kolaylaştırıcı bir özellik gösteriyordu.”²⁶⁰. Berzeg ise, İslam ve liberalizm arasında bir dizi uyum tespitleri (kul hakkı-insan hakları, hür irade-özgürlük, mülkiyet hakkı, teşebbüs serbestisi, kural karşısında eşitlik, devlet yönetimi-istişare, ferdîyetçilik) ile yerli dünyevileşme fikrine katkıda bulunmaktadır²⁶¹:

“İslam akidesi ile liberalizmin temel ilkeleri arasında pek çok paralellikler görmek mümkündür. ... Müslüman Türkiye’nin, yeni dünya düzenini yadırgaması için ciddi ve yapısal nedenler de yok. Aksine, Müslüman Türkiye, yeni dünya düzeninin öncüleri arasına katılabilir ve bundan kendisine, güç, itibar, layık olduğu öncülük mevkiini sağlayabilir.”.

Berzeg’in İslam ile ‘liberal düşünce’ ve küresel düzen arasında kurulacak uyumun Türkiye’yi **uluslararası alanda başat bir güç** konumuna taşıyabileceği önermesinin cazibesi, sadece 1990’ların ilk yarısında değil, 2000’li yıllarda da sağ kesimin dış politika ve devlet kimliğine yaklaşımında (Yeni Osmanlıcılık, emperyal cumhuriyet, vs.) kendini göstermektedir. **Reel politığın** çok faktörlü dinamik koşullarını gözden kaçırmaya yatkın -ve erken sonuç isteyen- bu bakış açısı, gelecek satırlarda değinilecek emperyal cumhuriyet olma güdüsünü ve arzusunu, yakın tarihin hemen her döneminde desteklemiştir.

Rönesans göndermesinden ve beklentilerinden anlaşılacağı üzere; sağ cenahta ve sağ cenahın İslam’la olan ilişkisinde, dünyevileşme, rasyonelleşme ve özgürleşme (hür ve demokratik) için **kentli bir muhafazakârlığın** oluşması ve bu yeni merkezi sürükleyecek **yeni bir entelijansiyanın** -milletin organik aydını- kendini göstermesi gerekmektedir. Fakat, bu yeni entelijansiyanın, gelişirken, millet’den -ya da çevreden- kopuş yaşamaması gerekmektedir.

*Gürsel, bu yerli ve milli entelijansiyanı şu şekilde tanımlamaktadır*²⁶²:

²⁶⁰ Mustafa Erdoğan, “Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 115. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁶¹ Kazım Berzeg, “Liberalizm, Din, Müslümanlık”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 139-140. Not: Kalınlaştırmalar bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁶² Deniz Gürsel, “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 78-79.

*“milletin organik aydını, **bir gelenek arkeoloğudur**; geleneğin kazısından elde ettikleriyle hep kendisini anlamaya çalışır; ömrünü tamamlayana kadar anlamanın kaygı ve umudunu taşır. Milletin organik aydını, mevcudun köklerini derin gelenekte arar; **geleneği ve milletin toplumsal nomos’unun tezahürü demek olan devleti**, bütünlüklü bir biçimde düşünmeye gayret eder; geleneğin istikbale muhtemel uzantılarını tahayyül etmeye çalışır. Milletin organik aydını, **geçmişle gelecek arasındaki köklü ilişkiyi** ve kendi bireysel tarihi üzerindeki bu ilişkinin güçlü yansımalarını bilir.”*

Gürsel, Dergi’deki, millet’i mutlak türdeşlikte görme eğilimini de devam ettirmektedir. Bunu yaparken de, devleti, bu muhayyel türdeş topluluğun, varsayılan davranış kurallarının/usüllerinin (nomos) bir çıktısına indirgemektedir. Devlet kuramlarının üzerinde uzlaşa sağlayamadığı, bizatihi devleti oluşturan koşul ve etkenleri dahi, dışarıda bırakabilmektedir. Milletin organik aydını’na yüklenen, keşif, analiz, çıkarım, tümevarım ve gelecek projeksiyonu gibi görevler ise; herhangi bir bireyin entelektüel faaliyet kapasitesine sığabilecek gibi durmamaktadır. Gürsel’in ‘gelenek tarihçisi’ yerine ‘gelenek arkeoloğu’ kavramsallaştırmasını kullanması, çevreden yetişen entelektüelin de, tahayyül ettiği toplumun tarihsel gelişiminin bilin(e)mezlerinin boyutu hakkında fikir verebilmektedir.

Ayvazoğlu ise, çevreden yetişen entelijansiyanın, ‘milletin özünü’ oluşturan bu türdeş topluluktan kopmasından ya da yaşadığı süreç içinde çoktan kopmuş olmasından endişe etmektedir²⁶³:

*“Şurası bir gerçektir ki, son on yılda, Türkiye’de müslüman entelijansiya büyük bir mesafe kaydetmiş, hatta Batı’da ortaya çıkan en yeni düşünce akımlarını takip etme yarışında öne geçmeye başlamıştır. Türkiye’nin gündemi tayin edilirken, artık Müslüman aydınların da fikrini sormak zorunluluğu vardır. Peki genç müslüman entelijansiya “**asıl kütle**”yi ne ölçüde temsil etmektedir? Tartışılmaya değer bir mesele de budur.”*

Ayvazoğlu, bu pasajın alındığı makalede, iç içe geçmiş bir şekilde, İslamcı ve Türkçü gencin, kesişimler de içeren gelişim sürecini değerlendirmektedir. İmkansızlıklar ve yetersizlikler ile başlayan bu gelişim süreci, yerli ve yabancı isimlerin muhafazakâr ve İslami alanlara katılmaları ya da kazanılmaları ile de, başlangıçtaki noktasının çok üzerinde bir yerlerde 1980’leri karşılamıştır. Anlaşılan odur ki, geline nokta, dünyaya açık penceresini

²⁶³ Beşir Ayvazoğlu, "Türkiye’de Sağcı Olmak", 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 43. Not: Kalınlaştırmalar, bu çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

genişleten ve geliştiren ‘Müslüman entelektüelliğin’, başladığı noktaya yabancılaşmış olmasından endişe edilmektedir. *İkinci bir kaygı* da, milletin muhafaza ettiği düşünülen değerlerin, ‘organik entelektüel’ tarafından korunup işlen(e)memesi durumunda, bizzat bu entelektüeli yükselten şartların da etkisiyle, ‘ortaya saçılıp’ dejenere olacağı kaygısıdır. *Çalık*: “Halk, kültürü muhafaza eder; ama onu geliştiremez. Kültürü geliştirecek olan aydınlardır.”²⁶⁴. *Ayvazoğlu*’na göre ise, çağın koşullarında, asıl kütle’den açığa çıkan’lar, dejenerasyona gark olma yolunda gitmektedir: “Çok uzun süre yeraltında yaşamak zorunda kalan gelenekler ve müesseseler şimdi yeniden, fakat çok sağlıklı bir biçimde yeşeriyor.”²⁶⁵. *Ayvazoğlu*, hem arabeskleşmeyi hem de arabeski hor gören merkez kitleyi eleştirdiği bir yazısında... :

*“Denebilir ki, radikal Batılılaşma programlarının uygulamaya konulmasıyla birlikte, Türk toplumunda arabeskleşme süreci başlamıştır. Tanzimat’la birlikte başlatmak adet olmuşsa da, kökleri daha gerilere kadar giden ve genellikle aydın-bürokrat kadrolar eliyle uygulanan Batılılaşma programlarına karşı, halkın sadık kaldığı ve korumaya çalışırken yozlaştırdığı kültür de arabesk karakter taşımaktadır. Dikkatle bakıldığında arabesk alt-kültür’le, İslamcı alt-kültürlerin 1970’li yıllardan itibaren kesiştiği gözlenecektir.”*²⁶⁶.

Ayvazoğlu, arabeskin gelişimini de, Batılılaşmaya bağlarken, müzik ve sinema sektörlerinden, bu tezini destekleyici örnekler de sunmaktadır. Burada bir dikkat edilmesi gereken husus da, çevre-merkez ya da halk-bürokrasi karşıtlıklarında, ‘halkı eğitilmesi gereken bir kalabalık’ olarak gördüğü için, merkez eliti eleştiren entelektüelin; *mesele kültürün muhafazasına geldiğinde, çevreyi ya da ‘asıl kütle’yi benzer bir ‘kapasitesizlik’ tespitiyle tanımlamasıdır*. Yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere, *Ayvazoğlu*, halkın kültürü muhafaza edebilmesi hususunda, *Çalık* kadar iyimser değildir. Müslüman entelijansiyanın da, kendini ileriye dönük anlamda geliştirirken, halkın ‘150 yıldır yozlaştırdığı kültürün’ ana metinlerini okuyup değerlendirebileceğinden emin değildir.

²⁶⁴ Mustafa Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı tartışma Notları”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 87.

²⁶⁵ Beşir Ayvazoğlu, “Gelenek ve Değişme”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993), s. 23.

²⁶⁶ Beşir Ayvazoğlu, “Arabesk’in Üç Dönemi”, geçiş döneminin ‘lumpen sacayağı’nda bir günah keçisi... aRaBeSK, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 5 (Ağustos 1989), s. 14-15.

Aslında, anlaşılan odur ki, Ayvazoğlu'nun bu endişeleri, 'asıl kütle' diye tanımladığı kitlelerin içinden dökülen/dökülecek birtakım değerleri toparlayıp rafine hale getirebilecek bir 'kentli muhafazakarlığın' yokluğu ile de ilgilidir. Buna göre, Cumhuriyet devleti, sadece çevre ve çevrenin değerleri ile bağlarını kopartmamış, aynı zamanda da **eski merkezdeki birikimi** de bir kenara itmiştir, ki bu bağlamda **dil ve kültür meseleleri** öne çıkmaktadır. Ayvazoğlu, kendine özgü tavrıyla, Batılılaşma-Modernleşme etkileri altında dejenere olmuş olarak 'nitelense' de, **Osmanlı merkezine** de sahip çıkan bir duruşu sürdürmektedir.

*"Bir toplantıda, Topkapı Sarayı Müzesi'ne ve Süleymaniye Kütüphanesi'ne zengin el yazması ve işleme koleksiyonlarını bağışladığı halde kimsenin pek tanımadığı Nuri Arlasez beyefendiye, değeri milyarlarla ölçülebilen bu koleksiyonlara nasıl sahip olduğunu sormuştum. Verdiği cevap çok düşündürücüydü: "Evladım, hiç zor olmadı, onları Cumhuriyet devrinin çöplüklerinden topladım!" ... Nuri Bey'in mecazi manada kullandığı bu "çöplük" kelimesi trajik bir gerçeği bütün çıplaklığıyla ifade ediyordu. Bizi biz yapan bütün değerlerin çöplüğe atıldığı devirler yaşandı."*²⁶⁷.

Süreklilik meselesine, siyasetten ziyade, kültür ve edebiyat odaklı yaklaşan Ayvazoğlu, Yahya Kemal'e referansla ortaya koyduğu, 'mazi-ati' çizgisi sürekliliğinin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 'devam ederek değişmek, değişerek devam etmek' önermesi ile sağlanması gerektiğini savunmaktadır.

*"Tanpınar, bu formüle kendi birikimiyle ve düşünce kapasitesiyle ulaşabilecek büyük bir fikir ve sanat adamıydı. Ancak hocası ve dostu Yahya Kemal'in de aşağı yukarı aynı düşünceyi savunduğunu, ikisinin de özellikle Dergâh Mecmuasını çıkardıkları yıllarda Bergson felsefesinden dolayı olark etkilendiklerini söyleyebilirim. ... Bilindiği gibi, Bergson'a göre, şuurun ilk manası, geçmişin halde muhafazası manasına gelen hafızadır. ... Şuurlu dediğimiz varlığın farikalarından biri maziye dayanmak ise, diğeri istikbale eğilmektir."*²⁶⁸.

Ayvazoğlu'nun Tanpınar'a referansla kullandığı bu özdeyişsel önerme, 2000'lerde siyasal alana -modifikasyonlarla- tercüme edilerek, **İslamcı siyasetin kitle partisine dönüşümünün** ve yeni **muhafazakâr-modernin 'mottosu'** halini almıştır. Muhafazakâr ideolojinin kültürel, sosyal ve siyasal bağlarda kopuş olmadan itidalli-'olumlu' değişime açık olduğu iddiasını yansıtan bu yaklaşım; 1980 sonrasında Özal siyaseti ve sonrasında da Ak

²⁶⁷ Ayvazoğlu, "Gelenek ve Değişme", s. 25.

²⁶⁸ Ayvazoğlu, "Gelenek ve Değişme", s. 23-24.

Parti siyasetinin *teknoloji, yatırım ve dışa açılma* odaklı modernleşme-değişme söyleminde ve siyasetinde kendini göstermiştir. Kökleri ‘Batı’nın tekniğini (teknolojisini) alalım ama...’ bakışına da uzanan bu modernleşme formülasyonu, gerektiğinde *çoğulculuğu* da söylemsel alanına alarak; **tutuculuk, bağnazlık** yani ‘**kötü**’ **muhafazakarlık** sıfatlarını cari Devlet olgusun ve o hatta konumlandırılan siyasetlerin önüne doğru itelemiştir.

Edebi alandan ve edebi ruhla bakıldığında, serinkanlı bir ümitvarlıkla işlenen bu bakış, siyasal alanlara geçildiğinde ise, yeni sorunlar ve sorunsallar da üretebilmektedir.

Hocaoğlu:

“Mehmet Akif tarafından, “İslam’ı asrın irfanına söyletmek” şeklinde şairane bir vecize ile ifade edilen bir ilkede ifadesini bulmuş olan bu husus, Ziya Gökalp tarafından “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim. Garp medeniyetindenim” teslisi ile de pekiştirilmiştir. ...yani kimliğimizin asli elemanlarını kaybetmeden de batılı olunabilir. ... Büyük ve sistemci düşünürleri, filozofları olmasa da, naif olduğu ileri sürülebilse de... Bu fikir akımın bugün dahi yurdumuzda muhafazakâr modernistler arasında belirli bir yerinin ve değerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.”²⁶⁹

Hocaoğlu, bu tespitiyle Türk düşünsel hayatının öne çıkan, kendine göre, bir ‘kötü huyuna’ değinmektedir; ki bu alışkanlık 1990’ların değişim-direnış karşıtlığında da kendini göstermektedir. Aktörlerin belagatli aforizmaları, işlenmeden ve derinleştirilmeden sloganlaştırılarak siyasal alanın kullanımında şekillendirilip çekiştirilerek suistimal edilmektedir. Aforizmalara ve sloganlara, felsefi derinlik sanıları eklenerek, onlardan siyasal kerametler beklenmektedir. Siyasal alana tercüme edilen ‘süreklilikler içinde değişmeci’ iddia da, bu yüzden halen ‘bir elde Kuran bir elde bilgisayar’ iddiasının ötesinde bir sofistikasyona ulaşamamıştır. Bilginin ve tekniğin, kültür ve ideolojiler üzerindeki kaçınılmaz ve sonuçları öngörülemez değıştirici etkileri, kabullenilememektedir. Dergi’de bilgi ve kültür arasındaki ilişkiye *farklı yaklaşım denemeleri* de göze çarpmaktadır. Alkan, iki farklı Dergi teması içinde, bu konuya temas edip ortaya **tartışma soruları** koymuştur:

²⁶⁹ Durmuş Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisim ve Türk Laisizmi”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 57.

““Ulu Hakan” Abdülhamid ise Yıldız Sarayı’nın bahçesine yaptırdığı mini tiyatro binasında saray efradına operet temsil ettirmekten, kerimelerine piyano dersi aldirmaktan ve yatmadan önce ucuz Fransız polisiye romanları dinlemekten zevk alan bir muhafazakardı. ... Padişahını evliya ile bir tutan ahali, temsilcisi olduğuna inandığı önderlerini bugün bile terketmiş değildir. ... Onlara İstiklal Marşımızın şairi Mehmet Akif bey’le Baha Tevfik’in, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey’le Abdullah Cevdet’in, Necip Fazıl’la Orhan Veli’nin aslında Batı retoriği hususunda hemfikir olduklarını söyleyemezsiniz; incinir ve itiraz ederler. Halbuki, zıt kutupları temsil ettiğine inanılan bu sembol isimler arasında Batı retoriği açısından sadece meşrep farkı vardır. **Bu eşhasın kaffesi, Batı’nın “ilim ve tekniğini” iktibas etmek hususunda hemfikir ve aynı şiddette hahışkar idiler.**”²⁷⁰. “Batı meşeli bilgiyle ancak, Batı’nın bugün ulaştığı nimet ve problemlere varabiliriz. Batılı bilgi, Batılı kurum ve değerlerin sözcüsü, taşıyıcısı ve savunucusudur. Buna talip miyiz? ... Her kültürün kendi gerçeği vardır, öyleyse kendi bilgisi de olmalıdır.”²⁷¹.

Alkan, bu farkındalık ve tartışma teklifi ile, Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğindeki merkezin iç çelişkilerine dikkati çekerken, meselenin derinliğine inildiğindeki zorlu ve karmaşık haline dikkatleri çekmek istemektedir. Konu, dönüp dolaşıp 19. Yüzyıl Osmanlı’sının ve Cumhuriyet’in varlığını sürdürebilme kaygılarıyla meylettiği Batılılaşma, bu seçeneğin karşıtlarıyla birlikte tüm bakışları etkileyeceği ve uygulamalarında da mutlaka maddi ve manevi rahatsızlıklar yaşatacağı gerçeğine gelmektedir.

Alkan, önce, *Batıcılığın*, Türk düşünsel ve aktüel hayatındaki tüm unsurlara etkilerini yaşam tarzı ve retoriğe değinerek yinelemektedir. *Sonra da*, ‘Batı kaynaklı bilgi ile ancak Batı’nın ulaştığı olumluluk ve olumsuzluklara ulaşılabilirliği’, tespitiyle, okuyucunun önüne bir seçenek koymaktadır; ve sert bir determinizme savrulmaktadır. Kendisinden, daha önce yapılan bir başka alıntıda, Osmanlı’nın Batılılaşma ile iştiğalini 15. Yüzyıla dayandıran Alkan; yaklaşık 600 yıl sonra yeni bir öz bilginin üretimine başlanması fikrini ortaya atıvermektedir. Konu, ‘uygarlık kümeleri’ sorunsalına çekildikçe ise, rasyonelden iyice uzaklaşmakta; bu seçimlerin, bireylerin ve sivil toplum sektörlerin konusu olduğu gerçeğinden uzaklaşmaktadır. Toplumu türdeş bir unsur olarak görme eğilimindeki muhafazakâr bakış, bu felsefi soruları devlet ve ülke planında sorma gereği hissetmekten kendini alamamaktadır. Türkiye sağının bu zaafiyeti, devletin aşkincılığının nüvelerinin ve

²⁷⁰ Ahmet Turan Alkan, “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, *Değişim ve Süreklilik, Türkiye Günlüğü*, Sayı 25 (Kış 1993), s. 10.

²⁷¹ Ahmet Turan Alkan, “‘Bilgi Yılı’ ve ‘Bilgi Toplumu’ Üzerine Küçük Bir Muhalefet Şerhi”, *Hangi Enformasyon Bilgi, Toplum, Kültür...*, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 12 (Güz 1990), s. 10-11.

fermente edici öğelerinin **siyasal kültür** içinde yaşadığının önemli bir göstergesidir. Türkiye sağını buna daha teşne kılan özelliği ise, ‘asıl kütle’yi temsil ettiği sabitidir.

’16. Yüzyıl ile başlayarak Batı’daki gelişmelerin gerisinde ve ‘dışında’ kalan, 19. Yüzyılda “bağışksız”²⁷² olduğu milliyetçilik dalgası ile karşılaşan İmparatorluk yapısının elitleri ne yapmalıydı?’ sorusuna, Hocaoglu, şu cevabı vermektedir:

*“Bunun böyle oluşu bir bakıma **bir zaruret** olarak mütalaa edilmelidir. ...zira, Tanzimat bir aydın hareketi değil, saray ricalinin “tepeden” başlattıkları bir devlet kurtarma hareketidir. ...böyle bir şeyin acaba **alternatifi var mı**, varsa kim gösterdi de reddedildi? ...zaten direnme geleneği olmayan toplumun bütün yapısı bu suretle tepeden tırnağa değiştirilmiştir. ... **Şüphesiz Tanzimat hiç yapılmamış olsaydı durum daha da vahim olurdu**, Osmanlı devleti, mesela bir Orta Asya dünyasının akıbetine uğrardı... ...Türkiye’yi aldığı noktanın daha ilerisine değil daha gerisine götürmüştür, **o sebeple başarısızdır.**”²⁷³.*

Hocaoglu, bu duruma matematiksel bir açıklama getirmektedir aslında. Özetle ve en yalın haliyle, ‘Tanzimat bizi geri götürdü; fakat yapılmasaydı daha da geri bir noktaya gidecektik.’ demektedir. Bunu da, aşğıdaki alıntıda, ancak eldeki insan sermayesinin kapasitesi ile açıklayabilmektedir; ki merkez elitin bu kapasitesinin İmparatorluğun imkân(sızlık) ve zorluklarından bağımsız olmadığını da eklemek gerekmektedir:

Hocaoglu:

“Fakat, bu fikirlerin çok fazla ciddiye alınacak, derin felsefi nitelikleri bulunduğu sanılmamalıdır. Bunlar, Avrupa’ya giden ve çoğu, gazeteci kültürü seviyesinde olan eşhasın, hemen daima da ikinci, üçüncü ellerden öğrendiği fikirlerdi. Gazeteci zihniyetinin egemen olması, hiçbir şeyin derinlemesine kavranılmaması sonucunu doğuruyordu. Ve daha da kötüsü, bu bir model oluyordu. Ciddi,

²⁷² “Osmanlı İmparatorluğu milliyetler çağının en bağışksız devletidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllarca titizlikle uyguladığı “Millet Sistemi”, yani kültürel hukuki özerkliğe dayalı etnik siyasi yapısı, milliyetçilikle birlikte patlamaya hazır bir bombaya dönüşmüştür. ... Yunan Bağımsızlığı ile ilk ciddi darbeyi yemesi, durumun vehametini göstermektedir.” Mümtaz’er Türköne, “Milli Devlet, Laiklik, Demokrasi”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 25.

²⁷³ Durmuş Hocaoglu, “Siyaset ve Tefekkür Tarihimize Otorite”, *İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13, Kış 1990, s. 51. Not: Kalınlaştırma çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

geleneksel anlamıyla, “felsefi” bir düşünce akımı oluşmadı ama, çok yerde lümpen olduğu söylenebilecek bir “Avrupailik Romantizmi” hasıl oldu.”²⁷⁴

Hocaoğlu’nun bu Tanzimat aydını değerlendirmesinden, 1990’lara bir çizgi çekildiğinde, değişim talep eden kanaat önderi aktörlerin (‘eşhasın’), ürettiği fikirlerin ve başlattıkları söylemsel dinamiklerin, yine jurnalistik bantta (‘gazeteci zihniyeti’) seyrettiği görülmektedir. Bu benzerlik, Türkiye’nin son 200 yıldaki en önemli sürekliliklerinden birini ortaya koymaktadır; ve nedensellikleri, bu çalışmanın çapını aşan analizlere muhtaçtır. Kurtarıcı misyondaki yüzeysel bilginin, değişimci romantizmi beraberinde getirmesi, ya da ona gark olması ise, Hocaoğlu’nun dikkat çekici bir tespittir. Yukarıda da değinildiği üzere, düşünsel alandan siyasal alana hızla geçen bu tür romantizmler de, siyaset tarafından halk kitlelerine doğru bazen hamaset ve bazen de kurtarıcı sihirler olarak dağıtımına sokulmaktadır. Beri taraftan, derinlikli ve rasyonel düşünce, siyasal alana bu tür kullanılışlı fikirleri ve söylemleri sunamamaktadır. Bu çalışmada, çevreden yetişen yeni entelektüelin, aynı soldan gelen simetrikleri gibi, entelektüel aceleciklere düştükleri düşünülmektedir. 1990’lar itibariyle olağanüstü bir değişim çağına girildiği algısı, bu özel fazın tarihte düzeltmeler yapma imkanları sunduğu kanaatleri ve de artık fikri-siyasal-sınıfsal üstünlüğün sağlandığı gözlemleri; bu yeni entelektüeli ön alma çabalarına ve dolayısıyla aceleciliklere sevk etmiştir.

Yine de, döneminde, **önemli bir entelektüel platform** oluşturan Türkiye Günlüğü Dergisi’nin özellikle bir konuda *‘hakkı tespit edilmelidir’*; ki bu oluşum, bir anlamda, *çevreden yetişen entelektüelin* merkeze meydan okuyuşuna ve merkezin aktörlerinin yerine talip oluşuna bir mecra sunmuştur. Bundan dolayı da, Dergi’deki ana aktörler ve iddiaları, Osmanlı-Cumhuriyet çizgisinde çok önemli bir fazın düşünsel ve siyasal hayatının etkileyenleri ve de şekillendirenleri arasında yer almışlardır.

Alkan, 1980 öncesi sağ entelektüalizmin durumunu şu şekilde tarif etmektedir:

“Türkiye’de sağ, hiçbir zaman bir aydın hareketi olamadı. ...sağın durduğu yer, entelektüel bir hareketin mayalanması için çok elverişsizdi... Ama sağ, bir aydın hareketi olmayı, hiç değilse bu görüntüyü vermeyi şiddetle arzu ediyordu. Bu arzu en yüksek ifadesini “Aydınlar Ocağı”nda bulur. Bu tercihte, sağda da aydın

²⁷⁴ Durmuş Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisim ve Türk Laisizmi”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, Türkiye Günlüğü, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 48-49.

yetişebildiği, sağcılarının da aydın olabildiği iddiasının payı, herhalde büyük olmalıdır. ...sağ hiçbir zaman entelektüel bir potansiyel yaratamadı: Gazete yazarları, öğretmenler, profesörler, taktisyenler ve teknisyenler yetiştirdi. Ama entelektüel değil!”²⁷⁵.

1980’ler ile birlikte ise, Osmanlı-Cumhuriyet ‘çevre’ çizgisi, belki de daha önce elde etmediği bir ‘potansiyel’ ve ‘imkâna’ kavuşmuştur; ve bu kazanım gitgide gelişmiş ve genişlemiştir. Daha açık bir ifadeyle, bin yıllık zamansal düzlemde, çevre kaynaklı güçler, *merkez*’i belki de hiç bu kadar ‘fetih’e yakın olmamıştır; hiçbir zaman da bu yoğunlukta *entelektüel baskı* kuramamışlardır. 1990’lardaki entelektüel ve iktisadi genişlemeye, 2000’lerde ise, *siyasal* boyut eklenmiştir.

Çevreden yetişen entelektüel de, aslında hem bu başarısının hem de ‘zamanın’ kendi lehine döndüğünün farkındadır. Batı’da **üretim ilişkileri** çerçevesinde gelişmiş olan sınıfsal mücadelenin, Türkiye’de sosyolojik tabanlı **yönetim ilişkileri** çerçevesinde geliştiğinin ve *bir süre de böyle devam edeceği gerçeğini* görmüşlerdir...:

*“Laik elitler, 60’lı yıllara kadar cahil, gericilik ve bağınaz olarak niteleyip hor gördükleri kitlenin çocuklarının; 80’li yıllarda bürokraside, ticari hayatta, eğitim kurumlarında, basında... kısaca gericilik, çağdışılık söylemiyle devre dışı bırakılamayacak bir konumda, kendilerinin yerlerini almaya aday, en kuvvetli rakip olduğunu farketmeye başlayınca, **sanki üzerine kondukları mirasın gerçek sahibini görmüş gibi paniğe kapıldılar.**”²⁷⁶.*

Dergi’de birçok yazar, yukarıda da ifade edildiği gibi, sağın on yıllarca kendi entelektüellerini yetiştirememesini ve çevre kökenli sağ kesimin içinde yaşadığı yaşamsal ‘gerçekleri’, sosyo-kültürel planda değerlendirilebilecek ‘**sınıfsal**’ bir **mantıkla** açıklamaktadırlar. Çevreden yetişen gençlerin; eğitim sürecinde yaşadıkları zorluklar, ‘büyükşehirlerle geldiklerinde yalnız kalmamak (dayanışmak) için entelektüel verimlilikten uzak otoriter karakterli siyasi-kültürel ortamlara mecbur kalmaları’, ‘savundukları değerler bağlamında kendilerini hep savunmada hissetmeleri’, vs.; yukarıya doğru hareketliliğinin önündeki zorluklardır.

²⁷⁵, Ahmet Turan Alkan, "Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar", *'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, Türkiye Günlüğü*, Sayı 16 (Güz 1991), s. 6.

²⁷⁶ Mustafa Ömer Satılmaz, "Laik Çevre Aydınlarının Yeni Ekmek Kapısı: İslâm Araştırmaları", Orta-Doğu: "Morarmıştır Faltaşı!", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 14 (Bahar 1991), s. 100

Alkan:

“... kötü beslenmiş, kıytırık mekteplerde okumuş ve taşra yalnızlığını büyük şehrin ürküten baskısı altında el ele tutuşarak yenmeye çalışan köylü-proleter-mini burjuva çocukları sağcı yeni burjuvazi ve devletçi bürokrasinin kanlı biftelerle besleyerek ekalliyet kolejlerinde okuttuğu çikolata çocukları solcu rolüne soyunmuşlardı. ...bütün bir nesli eciş-bücüş bırakan kompleksler kumkuması içinde, nasiyesi temiz olmanın kompleksini yaşarlar ve hangi liseden mezun oldukları sorulduğunda da ezilirlerdi (hala öyle midir? Türkiye’de sağ, hiçbir zaman bir aydın hareketi olmadı. Bunun için gönülsüzdü denilemez, ama sağın durduğu yer, entelektüel bir hareketin mayalanması için çok elverişsizdi denilebilir.) ”²⁷⁷.

Çalık:

“Bütün bu ‘meddücezir’ içinde Anadolu’dan kopup gelen insanlar, özellikle yüksek tahsil için milyonluk şehirlere akan genç insanlar içine girdikleri bu yeni çevrede, doğup büyüdüğü köy ve kasabalarda rastlamadıkları bu yeni yapı ve ilişkiler ağı ortasında her şeyden önce ve her şeyden çok sosyal yalnızlık ve hayat tarzı ile ilgili kültürel farklılıkla yüz yüze geldiler. Onların sosyal tipi köylü veya kasabalıydı, çekingendi, mahcup, yeni girdikleri çevreyi temsil edenlerin tipi ise şehirli, renkli, rahat ve ‘alafranga’ydı.”²⁷⁸.

Alkan ve Çalık’ın betimledikleri çevre kökenli gencin karşısına yerleştirdikleri gençlik ise, sol da olsalar bile, aslında merkezde konumlandırılacak ailelerin çocuklarıdır. Belki de, bundan dolayı da, 1990’larda aynı ‘anti-müesses nizam’ karşıtlığında buluştukları ve onlara yaklaştırmaya çalışan sol’dan gelenlere güvenmişlerdi. Onları, karşılarına aldıkları Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin ürünleri olarak değerlendirmekten kendilerini alamamışlardı. Aralarındaki farklılık, üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden ziyade, merkez-çevre kaynaklı birtakım imkânlarla ulaşp ulaşama lüksleri ve hayat tarzı farklılıklarıdır. Onların gözünde merkez, bürokrasi ve ona bağlı burjuvazinin oligarşisidir; ki bu burjuvazi Batı’daki ‘gelişmenin’ katalizörü ve sürükleyicisi burjuvazi değildir. Ayvazoğlu da, bir yazısında, sınıfsal/anti-elitist bir vurguyla, ‘bir kez daha’ merkezdeki oligarşinin akrabalık ilişkilerine dikkat çekmek istemektedir:

“Kolejlerde okumak ve Avrupa’da yüksek öğrenim görmek, Türkiye’de çok uzun bir süre belirli bir zümrenin imtiyazı olmuştur. Bu bakımdan yabancı dil bilenler, çoğunlukla, yöneticilerin, bürokratların, hariciyecilerin ve zenginlerin

²⁷⁷ Ahmet Turan Alkan, "Türkiye'de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar", 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 6-11.

²⁷⁸ Mustafa Çalık, "Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları", 'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 86-87.

çocuklarıydı. ... Bugün iletişim kanallarını ve kültürel iktidarı ellerinde tutanların secerelerine bir göz atılırsa, söylediklerimin doğruluğu anlaşılacaktır."²⁷⁹.

Ayvazoğlu'nun bahsettiği **iletişim kanalları** ve **kültürel iktidar**, 'günümüz siyaseti'nin de konusudur; ve bu alandaki mücadele, çevredeki entelektüelin 1990'larda tahmin edemeyeceği kadar da, yıkıcı ve zarar verici bir hal almıştır. Oysa ki, başlangıçtaki karşıtlık, sadece bir söylemsel iktidar meselesi olarak başlamıştı. Bu metinde daha önce de bahsedilen **dil** meselesi, Dergi sayıları içinde müstakil bir konu olarak ele alınmamış olsa da, merkeze meydan okuyan çevre kökenli sağ entelektüalizmin, **retorik** -ve bağlantılı olarak söylemsel- **üstünlüğü ele geçirme faaliyetinin** önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktaydı. Dergi'de "dil'in, kurucu dünya görüşü ve uygulamalarının, **geçmişle kopuşçu yaklaşımının** en önemli unsurlarından biri olduğu görüşü", açıkça kendini göstermektedir. Aktörlerin büyük çoğunluğunca, **dil** ve bağlantılı olarak **kültür -ve aslında eğitim-, din** ile birlikte, **uygarlık kümesi değiştirme siyasetinin** önemli araçlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Hocaoğlu, Tanzimat aydınını eleştirirken 'yine' hakkını vermektedir:

*"Tanzimat öncesi Türk aydını hemen sadece Doğu kültürünü tanırken, Tanzimat aydınları hem Doğu hem de Batıyı birlikte tanımaya gayret etmişlerdir. ...gittikçe Doğu ile, klasik kültür ile ilgilenenlerin, Arapça ve Farsça'ya muttali olanların sayısı azalmakta, Türk irfanı bütün-bütüne yüzüne Garba tevcih etmektedir ki bu süreç sonraları daha da hızlanacak ve bilhassa Cumhuriyet döneminde eski ile bağlantılı olmak, adeta bir özel ihtisas sahibi olmak mesabesine gelecek, Türk aydınları kendi dilleri ile kaleme alınmış eserler karşısında daha ümmi olacaktır. Bunun, başka hiçbir örneği olmayan bir kültür yıkımı demek olduğu münakaşa kaldırmaz bir husustur."*²⁸⁰.

Harf inkılabının dayatmacı ve keskin bir şekilde uygulanması, Türkçeleştirme ve sadeleştirme süreçleri, diğer bir ifadeyle, Batılılaşma yönelimi ile dil ve kültür arasındaki ilintiler; yeni entelektüellere göre, Devlet'in arzu ettiği şekilde, 'mazi-ati' çizgisi üzerinde dramatik kopuşlara neden olmuştur:

²⁷⁹ Beşir Ayvazoğlu, "Türkiye'de Sağcı Olmak", *'Türk Sağı': Zoraki Bir Kimliğin 'Binbirçeşit' Suratı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16, Güz 1991, s. 41-42. Not: İtalik'ler ve kalınlaştırmalar yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁸⁰ Durmuş Hocaoğlu, "'Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri'", *Sosyalizm ve Türk Solu*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991), s. 73.

Ayvazoğlu ise, dil konusuna yaklaşımını dahi, hışımlı siyasal karşıtlığının içinden geçirerek ifade etmektedir:

*“Yeni yetişen nesilleri adeta dilsiz bırakan “öztürkçe”, **solun** temel dayanaklarını yitirmiş, Türk toplumunun ruhuna asla nüfuz edememiş **soyut fikir dünyası** için biçilmiş kaftandı. Başka bir ifadeyle, **Türk solcusunun uğraştığı meseleler nasıl Türk toplumunun meseleleri değilse**, bunları ifade ederken kullandığı dil de Türk toplumunun dili değildi. Türk Dil Kurumu’nda “tüm ilerici ve çağdaş aydınlar” kafa kafaya verip anlaşılabilir bir kinle Türkçe’deki “tüm gerici” unsurları temizlemeye çalışırken, kelimelerin geçmişten bugüne adeta imbikten geçirilerek aktardığı kültürel özü ve ifade inceliklerini de satırdan geçirdiler. **Türkçe, tam rayına oturmuş ve en güzel eserlerini vermeye başlamışken**, Batıcı ve solcuların yuvalandığı Türk Dil Kurumu’ndan yediği satırla kuşa dönmüştür. Daha da önemlisi, “ilericiliğin ve çağdaşlığın ön koşulu uydurma sözcükleri kullanmaktır” mantığıyla aydınimsıların ve ilericilik heveslisi yeni yetmelerin kolayca “dolduruşa” getirilmeleridir. ... **Asıl kütleden kopuk**, yapma bir dünyada, yapma bir dille, edebiyatın da, fikir üretmenin de mümkün olmadığını anlayanlar var, fakat bunu itiraf etme dürüstlüğüne itiraf edecek yok denecek kadar az.”*

281

Özellikle Dergi’nin çekirdek kadrosundan yazarlar, bu kültürel kopuşa, ortalama güncel Türkçe’de kullanılmayan **söz dağarcığını** ve **Osmanlıca gramerini** kullanma gayretiyle tepkilerini göstermişlerdir. Durmuş Hocaoglu, Ahmet Turan Alkan ve Beşir Ayvazoğlu, bu anlamda öne çıkan yazarlardır. **Recai Güllapdan** ve **Molla Kasım** müstear isimleri ile yazılan mizah yazılarında da dilde ‘**asla rücu edişçi**’ bu tavır izlenebilmektedir. Bu yazılarda, *geleneksel siyasetlerin konusu olduğu* güncelle, hicivle yaklaşılırken, bir bakıma da, cari devlet olgusunun ürettiği geleneksel siyasetler **mizahın konusu** haline getirilmektedir. Dergi’de Türkiye sağının geçen on yıllarda entelektüel duruş geliştiremediği oto-kritiği yapılırken; bir diğer taraftan da bu cenahta nelerin ‘muhafaza’ edilebildiği sergilenmektedir. ‘Ekalliyet’ kolejlerinde okuyup Batı dillerindeki kelimeleri cümlelerine serpiştiren ‘Batıcılara’ nazire yapılmaktadır.

Bu başlığın başlarında, Batılılaşma etrafında gelişen tartışmaların, aslında ‘Türkiye’nin hangi medeniyet alanında (uygarlık kümesi) olması gereklidir?’ sorusunun bir tezahürü olduğu ifade edilmeye çalışılmıştı. 1980 sonrasında gelişen sağ entelektüalizmin de, temel argümanının, ‘cari devlet kimliğinin var olan ulusal kimliği temsil etmediği’ önermesi

²⁸¹ Beşir Ayvazoğlu, “Türkiye’de Solcu Olmak”, *Sosyalizm ve Türk Solu*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991), s. 82.

üzerinden geliştiğı belirtilmişti. Bu konudaki sağ perspektifin toplumu ve devleti türdeş ve yekpare görme zafiyeti bir kenara bırakılacak olursa, ‘emperyal cumhuriyet’ özleminin beslediğı siyasal duygular, Yeni (ya da Neo) Osmanlıcılık kavramsallaştırmasında kendini bulan bir kimlik hayalini üretmiştir. Tamamen jurnalistik bir üretim olan bu kavramın kaderi, aktörler tarafından sahiplenilmese de, savunucularının ve daha da çok karşıtlarının özdeşleştirmeleri ile neredeyse otuz yıldır yaşamaktadır. *Türkiye Günlüğü Dergisi* de bu özdeşleştirmelerden ve yakıştırmalardan nasibini almıştır. Bu da, Dergi’nin Osmanlı-Cumhuriyet modernleşirmesine genel yaklaşımından ve bunun öncesinde -tarihsel olarak- ‘öz’ arayışlarından, ve Dergi’nin başındaki *Mustafa Çalık*’ın açıklıkla ifade ettiğı ‘emperyal cumhuriyet’ vizyonundan kaynaklanmaktadır. Bu nokta da, Çalık’ın, Turgut Özal’a cumhurbaşkanlığının son döneminde danışmalık yaptığını da belirtmek gerekmektedir.

Meseleye tersinden girilecek olursa; yine Dergi’de ‘ikinci cumhuriyet’in konu edildiğı sayıda yer alan bir makalede, ‘öz’deki kimlik arayışlarına yönelik şu eleştirel ifadeler, göze çarpmaktadır: “Kimlik arayışı bir öz’ün arayışı haline döndüğünde tehlike başlamakta. Kimlik arayışını, diğerlerinin arasında bir var olma biçiminin seçimi ve ilişki biçimi olarak algılamak daha ileriye dönük ve olumlu bir bakış açısı; en azından daha medeni. ... Yeni Osmanlılık kavramında ifadesini bulan yeni ulusal kimlik arayışlarında da benzeri bir tehlikenin ip uçlarını yakalamak mümkün. Yeni kimliğin bir ilişki seçimi değil de bir öz’ün değerlendirilmesi olarak ele alınması diğer kimlikleri dışlayan bir strateji.”²⁸². Öncelikle belirtmek gerekir ki, 1992 sonlarında yayınlanan bu makalede, Aksoy ve Robins, Dergi’nin o ana kadar ki içeriğini fevkalade iyi takip etmişlerdir. Birincil olarak *ikinci cumhuriyet* kavramını ele alan bu makale, Dergi’deki öz arayışlarına (asla rücu etme, gelenek arkeologluğu, vs.) ve o dönemde popülerleşen *Yeni Osmanlıcılık* kavramına yönelik eleştirel argümanlar ortaya koymaktadır. Makale temel olarak, sağlıklı bir kimlik inşasının güncelin koşullarına göre üretilebileceğini, muhayyel geçmişe dayanan öz arayışlarının ise, büyük olasılıkla başarısızlıkla sonuçlanabileceğini ‘tehlike’ kelimesiyle ifade etmektedir. Karşıt

²⁸² Asu Aksoy ve Kevin Robins, "Bir Medenileşme Projesi İçin Notlar: II. Cumhuriyet, Medya ve Demokrasi", *Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20, Güz 1992, s. 64-65.

görüşlere de Dergi’de yer verilebilmesi, tabi ki, Dergi’nin entelektüel bakışı açısından önemli bir ayrıntı olarak not edilmelidir.

Çalık’ın, daha önce de bu metin içinde defalarca ifade edilen ‘emperyal cumhuriyet’çi bakış açısını anlayabilmek için belki de şu alıntıyla başlamak gerekmektedir:

“felsefesi müslüman, kaynağı yerli, zemini milli, perspektifi evrensel bir kültürel kimlik; eksiksiz bir demokrasi; insan ve tabiat değerlerini hiçe saymayan fakat dünya devleriyle yarışabilen bir iktisadî yapı ve her alanda değerlilerin öne çıktığı toplumsal bir hiyerarşi(dir)... Türkiye artık ne ‘Kemalizm’e sığar, ne de ‘İkinci Cumhuriyet’le yetinir... Türkiye yeni bir Osmanlı sentezi ve ‘emperyal’ bir Cumhuriyet istiyor!”²⁸³.

En sondan başlamak gerekirse, *Çalık*, diğer birçok yazar gibi, *ikinci cumhuriyet* kavramsallaştırmasını tartışma dışı bırakarak, bunu zımni olarak da olsa, Batılılaşmanın ve Cumhuriyet’in kurucu dünya görüşünün öz-eleştirel bir uzantısı olarak değerlendirenlere katılmaktadır. *Çalık*’ın özlediği emperyal devlete entegre etmeye çalıştığı sıfatlar ise, fevkalade ‘**yığma**’ özellikler taşımakla birlikte, çok geniş bir kesimden gelecek **soru ve taleplere baştan cevap vermiş** olma kaygısı göstermektedir. Entelektüel bir inşadan ziyade, **siyasal parti programlarının tutarlılığa karşı kaygısızlığını** taşımaktadır. Bunun, tahmin edilebilen en önemli nedeni, o dönemde danışmanlığını yaptığı *Turgut Özal*’ın dışarıda çalışmalarını başlattırdığı **yeni parti** projesidir. Aksi takdirde, ‘eksiksiz’ bir demokrasi, topluma da hiyerarşi biçen bir meritokrasi, Müslümanlık, millilik, yerlilik, evrensellik, çevrecilik, vs. gibi özelliklerin üst üste yığılmış olmasının başka türlü açıklanması mümkün gözükmemektedir. Bu alıntıda, *Çalık* perspektifine dair, en önemli ve ciddiye alınabilecek unsur, ‘Osmanlı sentezine dayanan emperyal bir cumhuriyet’ arayışdır.

Çalık, her ‘pro-aktif dış politika savunucusu’ gibi, **büyük devlet** kimliğine bürünülemez ise, kayba uğranılacağını savunur. Dolayısıyla, büyümek Türkiye’nin kaderidir ve bu kadere de sahip çıkması gerekmektedir. Diğer Dergi yazarları, muhayyelerini genellikle ‘tarih’e kanalize ederken; romantik yayılmacılığını (‘nazım güç’) analitik verilerden ve

²⁸³ Mustafa Çalık, “Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?”, Tarih ve Jeopolitik Yirminci Yüzyılla Hesaplaşırken: TÜRKİYE?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 19 (Yaz 1992), s. 59.

dayanaklardan çok ilahi kadere bağlayan Çalık'ın muhayyyesi ise, büyük ölçüde geleceğe dönüktür:

“... Adriyatik sahillerinden Çin Seddi'ne kadar uzanan bu efsunlu coğrafyada, bu uçsuz bucaksız coğrafyanın dolaşık yollarında **kutup yıldızı olmaktan** başka bir misyonun bizi artık cezbetmediği de aşikârdır. ... Bundan sonra, artık, “Kaderde ne varsa olur, o olacak demekten” ve **bu mutlu kaderi** bir an evvel yaşamaya başlamaktan başka tercihimiz olamaz. 2000'li yılların büyük Türkiye'sinin, süper Türkiye'sinin, eski dünya kara parçasının **nazım gücü olacak Türkiye'si'nin** tarihi, siyasette, kültürde, sosyal ve ekonomik hayatta hangi esaslar üzerine oturacaktır? Bunlar aşağı yukarı belli olmuştur...”²⁸⁴.

“Evet, şimdi bize **yeni bir 'dil'** lazım, yeni bir siyaset ve diplomasi dili... Ne kadar uzak durmaya çalışsak da görünen o ki, bundan böyle **Osmanlıca** konuşacağız; zira şartlar bize 'Türkçe'yi Osmanlıca konuşmaktan gayri çıkar yol bırakmıyor. ... Türkiye ya değişecektir ya da küçülecektir... ...çünkü 'ataların diniyle' doğru yolu bulma şansı artık hiç mi hiç kalmadı.”²⁸⁵.

Çalık da, *Türköne* gibi, ‘bizi’ ‘öz’den uzaklaştıran Batılılaşma-çağdaşlaşma sapmasında sona gelindiği kanaatindedir; ve artık Türkiye'nin önünde ‘**Hacet Kapıları Açılmıştır**’²⁸⁶.

“Türkiye ve Türk toplumu Batı kompleksini de, **Batılılaşma** problemini de, **onun daha şık bir ambalajla 'çağdaşlaşma'** diye sunulan 'ikinci yüzü'nün çıkmazlarını da büyük ölçüde aşmıştır. ...18. Asrın sonlarında başlayan bu tarihin son dönemini, deyim yerindeyse uzatma dakikalarını yaşıyoruz. Fakat, bu oyun bundan fazla uzayamaz. Sonuna geldik. ... Bu süreçle birlikte **yeni bir tarih yaşamaya başlayacağız.**”²⁸⁷.

Çalık perspektifi ve söylemlerinin, siyasal alanla yakın bağlantısı bir kenara bırakılacak olursa; bu bakışın Dergi'de yoğunlaşan öz arayışlarının mitos yaratma kısmını temsil ettiği görülmektedir. Batılılaşma ile zindana tıklılan ‘nazım güç’ün artık gün ışığına çıkma zamanı gelmiştir. Toplum türdeştir, devlet yekparedir, siyasetin sınırları tanımlanmıştır, kutsallar hazırdır, dış koşullar (dünya) amadedir; ve bu haliyle, *Çalık*, aslında, Osmanlı tarihinde dahi ulaşılammış olan bir aşkıncılığın belki de tanımını yapmaktadır.

²⁸⁴ Mustafa Çalık, “Ankara Toplantıları Açılış Konuşması”, *Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 118-119.

²⁸⁵ Mustafa Çalık, “Neo-Osmanlı Tartışmalarına Sade Bir Derkenar”, *Siyaset mi Tıkandı Siyasetçiler mi?*, Sayı 21 (Kış 1992), s. 57-58.

²⁸⁶ Mustafa Çalık “Türkiye'nin Önünde Hâcet Kapıları Açılmıştır”, *Tarih ve Jeopolitik Yirminci Yüzyıla Hesaplaşırken*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 19 (Yaz 1992). Not: *Turgut Özal* ile Mülakat.

²⁸⁷ Mustafa Çalık, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, **Yeni Toplum**, Sayı 1 (Mayıs-Haziran 1992), s. 36-38.

Sonuç olarak; ‘araçsal bir devlet’ inşası hedefi, çevreden yetişen yeni sağ entelektüelin düşünsel dünyasında yer almamaktadır. Bunun yerine ise ‘devletin araçsallaştırılması’ üzerinde durulmuştur. Bu araçsallaştırma, ‘asıl kütle’nin hakimiyetinde olması gerektiği düşünülen ulusal kimliğin devlet kimliğine aynıyle yansıtılmasıdır. Dergi’de Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi eleştirileri üzerinden geliştirilen problemli laik -gayrimüslimleştirme- ve Müslüman kesim ayrımı, takip eden zamanda giderek gelişecek sınıfsal/sosyolojik bölünmenin de habercisi olmuştur. Dergi’de kendini gösteren entelijansiya modelinin siyasete teşneliği ve daha önce de ifade edildiği gibi entelektüel alan ile siyasal alan arasında girişimci ve aracı rollere soyunmaları, bu söylemsel sürecin gelişimine de katkıda bulunmuş gözükmetedir. İçinden geçerek geldikleri siyasal geleneklere karşı ürettikleri öz eleştirilerin yanında bu siyasal gelenekler içindeki geçmişlerini sınıfsal nedenselliklere bağlamaları, 1990’larda merkezin tüm unsurlarına (sosyolojik merkez, merkez siyaset, devlet) açacakları sınıfsal savaşın da nedenlerinden olmuştur. Özetle, içine girilen çağın yeni paradigmasının, sağda serpilen yeni entelektüelin düşünsel dünyasını şekillendirmelerinden ziyade, bu paradigmanın entelektüel tarafından araçsallaştırılması söz konusu olmuştur. Bu başlığı, manidar olması açısından, Dergi’de *Etyen Mahçupyan*’ın *Ali Bulaç*’a hitaben yazdığı **Medine Vesikası** ile ilgili yazıdan bir alıntı ile bitirmek uygun olacaktır:

“Dolayısıyla sorun, Müslümanlarla müşriklerin nasıl birlikte yaşayacakları değil (bu konuda tarih boyunca uzlaşma çok daha kolay olmuştur) farklı Müslümanlık anlayışlarına sahip müslümanların birlikte nasıl yaşayacaklarıdır. ... Eğer Bulaç kendi Müslümanlık anlayışını diğerlerine empoze etmeyi düşünmüyorsa, kendisi bu “vasati”ye razı olacak demektir.”²⁸⁸

3.3. İdris Küçükömer Tezleri ve ‘Sol’dan Gelenler

İktisatçı İdris Küçükömer, 1960’ların ve de 1970’lerin renklen ve dinamizm kazanan siyaset çevrelerinin en önemli entelektüel figürlerinden biri olmuştur. Yeşeren ve aktüel parlamenter siyasetin parçası olmaya başlayan sol düşüncenin ve siyasetin, topluma,

²⁸⁸ Etyen Mahçupyan, “İstanbul Vesikası”, *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 201.

devlete ve de bizzat kendisine yönelik bakışlarında farklı-özgün bir ses olmayı da başarmıştır. Provokatif ve spekülâtif entelektüel bakışından üreyen tezleri ise, halen Türkiye gündemindeki konuların içinde varlığını sürdürmektedir. Toplumun hayata pek de avantajlı başladığı söylenemeyecek bir kesiminden gelerek, akademide ve entelektüel çevrelerde yer edinmesi ve dolayısıyla ‘emekçi’ olarak nitelenebilecek geçmişi, onu diğer sol aydınlardan farklı -ezber bozmaya eğilimli- bir mizaca ve duruşa sevk eden nedenlerden belki de bir tanesi olmuştur²⁸⁹. Solda olup, Cumhuriyet ve Osmanlı modernleşmelerine -‘Batılılaşma’-, yönelik eleştiriler üretmesi, kurtuluş savaşının anti-emperyalist olmadığını savunması ve tezlerini ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) şablonu üzerine bina etmesi, adının yazar *Kemal Tahir* ile birlikte anılmasının nedenlerini oluşturmuştur. Tanıklar, iki figürü biraraya getiren bir dostluğun olmadığını, tek yakınlığın ise, sonradan Kemal Tahir çevresinden uzaklaşan, ortak arkadaşları, *Sencer Divitçioğlu* olduğunu ifade etmektedirler²⁹⁰. Bu başlık altında çokça bahsedilecek, Kemal Tahir ile de özdeşleşen, ATÜT de, daha çok Divitçioğlu’nun işlediği ve derinleştiği bir konu olacaktır. Fakat her halükârda, bahsi geçen isimler ve fikirleri, bu dönemde Türkiye solunda farklılaşan, bir tür otantikleşme (ör. sol Osmanlıcılık) eğiliminde de olan, görüşler olduğunu göstermektedir. Küçükömer’in bulunduğu düşünsel alandaki görüşlerin ortaklaştığı nokta, özellikle, Cumhuriyet’in ya da daha doğru bir ifadeyle ‘yeni devlet’in, daha farklı şekilde (kimlik ve yapı) kurulabileceği fikri üzerinde yoğunlaşmaktadır; ki iktisat kökenli yeniden inşacı liberallerin de (*Asaf Savaş Akat, Mehmet Altan*), bu görüşleri soğuk savaş sonrası dönemde ısrarla sürdürdükleri ve işledikleri görülmektedir: ‘Cumhuriyet kuruldu ve fakat demokrasi kurulmadı...’. Bu bakış açılarına göre, kurucu dünya görüşü, aşkinci yapının devamında fayda görerek, topluma ve onun maneviyatına rağmen, kurucu uygulamalar dayatmış, siyasal ve sınıfsal farklılaşmaların oluşmasını engellemiş, olduğunda da bastırmıştır. Bizzat Küçükömer’in, bin yıllık diye nitelediği ve 16. yüzyıl ile birlikte, özellikle iktisadi altyapı anlamında, dejenere olmaya da başladığını söylediği ‘düzenin’ hemen sonrasında Cumhuriyet’in, ‘çok farklı’ kurulabileceği tezleri, her iki dönemde de, yeterli argümanla zenginleştirilip güçlendirilememiştir. Pek çok zaman anakronik kalma

²⁸⁹ Kalkandelen, s. 11.

²⁹⁰ Kalkandelen, s. 122-123.

pahasına, ancak bazı olgular üzerinde durulmuştur. Aslında halen de, ekonomik, demografik ve karşılaştırmalı politik açıklamalara muhtaçtır.

Küçükömer, 1960'ların ilk yarısı itibariyle, gelişen sol içinde, karşı ya da farklı bir kampa geçmemiş, bizzat o 'yeni' ve nispeten daha تنها kampı kuran isimlerin başında gelmiştir. On yılın ortasında CHP'nin *Ortanın Solu* kavramını ileri sürmesi, *Talat Aydemir* cunta oluşumun birkaç yıl öncesinde lider entelektüel ismi olan Küçükömer'in, kendi sol tanımlamasını o meşhur 'sivil'lik ve sivil toplum kavramları üzerinden yeniden, hatta silbaştan, yapılandırmasının belki de en önemli itici güçlerinden biri olmuştur²⁹¹. Daha açık bir ifadeyle, Küçükömer, eski tezlerini yanlışlayıp, bir yenisini kurma yoluna gitmiştir; fakat yine de, politik-ideolojik heyecanları ve 'etkili' olma arzusu, her döneminde, entelektüel bakışı üzerinde etkili olmuş gözükmektedir. Küçükömer'e göre, 1961 Anayasası'nın getirdiği *sosyal refah devleti* anlayışından sonra, ortaya atılan 'ortanın solu' kavramı, Batıcı-laik bürokratik çizginin, üretim güçlerinin gelişimini ve sınıfların oluşumunu engelleme yolunda apaçık yeni hamleleridir. Küçükömer'e göre, bu hamleler, sosyalizmin hızını kesmek isteyen emperyalist Batı kapitalizminden alınan taklitçi uygulamalardır.

Bu dönemde, *Milli Demokratik Devrim* (MDD) çizgisindeki sol, Türkiye'yi daha Avrupa merkezci bir bakışla değerlendirip, kapitalizm öncesi (pre-kapitalist) bir olgu olarak tespit ettiği 'feodalite'yi ve çıktılarını ortadan kaldırıp sosyalizmi kurabilmek için Osmanlı-Cumhuriyet Batılılaşmacılığının (modernleşmesinin) ana unsuru olan asker-sivil bürokrasi ile işbirliğini geliştirme yoluna gitmek istemektedir²⁹². 'Cici demokrasi' olarak adlandırılan parlamenter sistem, bu koşullarda, ancak bir oyundan ibarettir ve devrimlerin akamete uğramasına ve ilerletilememesine sebep olmaktadır. 1970'lere geçerken, sol içinde bu görüş daha baskın gözükmektedir. *Küçükömer* ve içinde bulunduğu bir kısım TİP çevreleri ise, bürokratik merkezi (CHP, sivil-asker bürokrasi) ve argümanlarını, kapitalizm öncesi (pre-kapitalist), kurtulunması ya da yenilmesi gereken bir olgu olarak görmektedirler. Batı'da

²⁹¹ İdris Küçükömer, *Cuntacılıktan Sivil Topluma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

²⁹² Asaf Savaş Akat, *İdris Küçükömer'in Mirası: Makaleler 1976-1987*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 38-42. İçindeki aynı adlı makale 'İdris Küçükömer'in Mirası', 1987'de *İktisat Dergisi*'nde (İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti), 1994 yılında da 'İdris Küçükömer, *Bütün Eserleri 6: Anılar ve Düşünceler*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994' içinde yayınlanmıştır.

kapitalizmin gelişme dönemi, güç kaybeden Osmanlı'da, merkezin-bürokrasinin gücünü daha da pekiştirdiği dönem olmuş, ve tarih, Küçükömer'in kullandığı ifadeyle, bu dönemde Osmanlı için '*geriye doğru*' işlemiştir. Güç dengesi Batı lehine değişirken, Osmanlı'nın, kendine göre işleyen, kurumları dışsal ve de içsel nedenlerle bozulma sürecine girmiştir. Özetle, MDD çizgisi, karşıtlığı sol ile feodal yapı ve kültür üzerinden kurarken, Küçükömer'in içinde bulunduğu çizgi, karşıtlığı, sol ile Batıcı-laik bürokrasi arasında görmektedir. Bu da, Küçükömer'in, o çok bilinen, 'sol'un, İslamcı-Doğucu cephe olarak tanımladığı çevre unsurlar arasındaki emekçi kesimlere yönelmesi gerektiği' tezinin nüvesini oluşturmaktadır. Kenan Somer: "İdris Küçükömer sosyalistlere, batıcı-laik bürokratik cepheden, doğucu-İslamcı halk cephesine basit bir yer değiştirmeyi değil, ama doğucu-İslamcı cephe içinde yer alan emekçi halk yığınları ile sosyalist akımı kaynaştırmayı amaçlayan çetin bir strateji değişikliği öneriyordu."²⁹³. Bir başka deyişle, Küçükömer, sol'un güçlenme ve iktidar yolunu, 18. Yüzyıl başlarındaki Lale Devri Batılılaşması ile şekillenmeye, karakterize olmaya ve pekişmeye başlayan, 'hakkı yenmiş' -artık ürününe daha fazla el konulagelmiş- emekçi ve de muhafazakar çevre unsurlar ile birlikte hareket etmekte görmektedir.

Buna bağlı olarak da, İdris Küçükömer'in günümüze uzanan en spektaküler ve de zihinlerde yer eden yaklaşımı, Türkiye'de sol olarak bilineni -ya da varsayılanı- sağ, sağ olarak bilineni de sola aldığı 'düşünülen' görüşüdür. Bu bağlamda, Batıcı-laik bürokrat-aydın (merkez) çizgisi ve özdeşleştiği akımlar ve kurumlar, sağ 'yan'da; Doğucu-İslamcı halk cephesi (çevre) üzerinde gelişen ya da ondan destek alan -ona 'dayanan'- kurumlar da sol 'yan'dadır. Küçükömer, Batıcı-laik bürokrasi ve özdeşleştiği kurumlar üzerinde dururken, bu kesimleri toplumsal tabandan yoksun 'gibi' değerlendirirken, bir diğer taraftan da, Doğucu-İslamcı toplumsal tabanı, çoğu zaman yönetici elitsiz olarak resmetmeye eğilimlidir. Yine de birçok yerde, iki grubun başında da bürokratlar bulunduğunu, temel ayrımın toplumsal tabanlar olduğunu söyleyerek, kendi tezlerinde bir gedik oluşturabilmektedir. Kendi işaret ettiği 'sol yan'ı (DP çizgisi) daha halkçı ve ilerici değilse de, ilerlemeci-

²⁹³ Ahmet Davutoğlu, Güven Avcı, Kenan Somer, Murat Belge, **İdris Küçükömer Anısına: Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2000, s. 21-22.

kalkınmacı bulmaktadır. Ona göre, ‘sağ yan’da (CHP çizgisi, ‘bürokratik kapıkulu devrimcileri’) ise²⁹⁴, bunlar bilinçli olarak zayıf bırakılmaktadır. İdris Küçükömer tezlerinin çıkış noktası olarak da kabul edilebilecek ‘Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma’ başlıklı çalışmasında verilen meşhur tablo²⁹⁵:

SOL YAN	SAĞ YAN
Yeniçeri – esnaf – ulema birliğinden gelen doğucu – İslamcı halk cephesine dayanan:	Batıcı – laik bürokratik geleneği temsil eden:
JÖN TÜRKLERİN PRENS SABAHATTİN KANADI	JÖN TÜRKLERİN TERAKKİ VE İTTİHAD KANADI
HÜRRİYET VE İTİLAH	İTTİHAD VE TERAKKİ (önce cemiyet sonra fırka)
İKİNCİ GURUP (Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafai Hukuk Cemiyetinde)	BİRİNCİ GURUP (Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafai Hukuk Cemiyetinde)
TERAKKİPERVER FIRKA	C. H. FIRKASI (PARTİSİ)
SERBEST FIRKA	C.H.P.-M.B.K. (MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ)
DEMOKRAT PARTİ	C.H.P. (ORTANIN SOLU)
ADALET PARTİSİ	?
?	

²⁹⁴ İdris Küçükömer’in Bütün Eserleri 5, **İdris Küçükömer ile Türkiye Üstüne Tartışmalar**, Bağlam, İstanbul, 1994, s. 78.

²⁹⁵ İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma**, Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969, s. 82.

Küçükömer'e göre, Osmanlı devlet ve toplum yapısı, 16. Yüzyıl ortalarından 17. Yüzyıl ortalarına uzanan süreçte Batı'daki devinimden kopmalar -yeni olguların ve paradigmalara kaçırılması- ve bundan dolayı da, kendi özgün yapısından da sapmalar yaşamaya başlamıştır. Küçükömer, '*Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma*' adlı çalışmasının içinde yer alan '*Osmanlı'da Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi*' başlığı altında, Osmanlı'da merkantilist düzene neden geçilemediği ve tarihin bu dönemlerde Osmanlı için neden geriye doğru işlediği sorularını, üretim güçleri ve ilişkilerinin durumlarının seyri üzerinden cevaplamaya çalışmaktadır²⁹⁶. Aslında bu dönemde, Batı'nın arayışını açması ya da daha doğru bir ifadeyle tarihsel sıçraması, Osmanlı ekonomik düzenini de sürdürülemez hale getirmiştir. Hanedana rakip-alternatif güç odaklarının -feodal nüveler- gücünün çok önceden kırılmaya başlanması, 17. yüzyıl başlarından itibaren tımar sisteminin yerini iltizam sistemine -mültezimlik, vergi müteahhitliği- bırakmaya başlaması, ülke ve de devlet ekonomik güç kaybederken 'güçlenen merkez'in, artık ürüne daha çok el koymaya -massetmeye- başlaması ve bu el koyulan artığın gitgide daha fazla Batı 'taklitçi'si tüketime -yoğaltıma- yönlendirilmesi; bahsi geçen tarihsel sapmaların alt-yapı ile ilgili nedenlerini oluşturmaktadır. Buna mukabil, Batı ekonomisi ve teknolojisi ile açılan ara, Batı'daki zenginleşmenin yarattığı yüksek enflasyon ve gücü kendinde temerküz ettiren Osmanlı merkezinin açılan farkı kapatma telaşıyla Batı'daki üst-yapısal değişimleri de kendine adapte etme sürecine girmesiyle; Osmanlı'daki toplumsal çevre, Küçükömer'in deyişiyle, Doğucu-İslamcı cephenin (yeniçeri, esnaf, ulema) toplumsal tabanı özelliğini kazanmaya ve geliştirmeye başladı. Osmanlı merkezi, Batı'nın değerlerini, davranış modellerini ve kurumlarını aldıkça, bu süreçte zarar gören ve merkezdeki gücünü adım adım kaybeden Doğucu-İslamcı cephe de, İslam'a ve Doğu'ya ait olduğu düşünülen daha çok sığınmaya ve kendini daha fazla onun üzerinden ifade etmeye başladı. Bu da, yöneten ile yönetilen arasındaki organik bağı gitgide azalttığı gibi, ilericilik-gericilik kavramları bağlamında karşıtlık ve husumet de yarattı. Yeniden inşacılığın sağ kanadının, 'devlet kimliğinin -ya da yapısının- ulusal kimliği temsil etmediği' iddiasının tabanı da buralarda bulunmaktadır. Böylelikle, Osmanlı toplumsal çevresi, Batı'dakilerin aksine, ekonomik bir sınıf olmaktan çok, kültürel bir sınıfa doğru

²⁹⁶ Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma*, Ant Yayınları, s. 29.

evrilme sürecine girerken; Küçükömer'e göre, Batıcı-laik bürokratlar da, gitgide emperyalistlerin ve onun işbirlikçisi Levantenlerin paraleline düşmeye başladılar, ya da onlar ile işbirliklerine girdiler. Küçükömer'e göre, bu kültürel ayrışma, Türkiye'deki karşıtlığı ilerici-gerici şablonuna hapsetti; ve emperyalizm, işine gelen bu cepheleşmeyi-çatışmayı - Küçükömer'in tabiriyle çelişkiyi- destekledi. Bu da zaten, Küçükömer'in Türkiye üzerine kurguladığı sol analizin özünü oluşturmaktadır. Bu noktaya geldiğinde, Küçükömer'in, çağdaşı *Türk-İslam sentezcileri* ile aşağı yukarı aynı 'hedefte' bulunduğu da görülmektedir. Bu durumda, emperyalizm de, kapitalizm de, komünizm de, 'Batıcılık' ve Batılılaşma kapısından ülkeye giriş yapmıştır...

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu bakışıyla Küçükömer, serpiyen-gelişen Türk solunun, Batılılaşmacı çizgiye sapmadan, çevre unsurlara (Doğucu-İslamcı halk cephesine) yönelmesi gerektiği tezini işlemeye çalışmaktadır. Solun, Batılılaşmacı ve laikleştirmeci üst-yapısal illüzyonlara kapılmadan yapması gereken, Küçükömer'e göre budur. Çünkü iki dünyanın geçirdikleri süreçlerin 'hikayeleri' birbirlerinden tamamen farklıdır. Üretim güçlerinin de -bir şekilde- harekete geçirilmesi ve sınıf bilinçlerinin oluşmaya başlaması, sol düşüncenin, gerçek ve olması gereken taban unsurları ile buluşmasını sağlayacaktır. Bu da aslında, kapitalist aşamalara 'çok da' sapmadan, olabilecek en 'kısa yoldan sosyalizm'e uzanan yolun açılması ve işlerlik kazanması anlamına gelmektedir. Öncül ve ardılları ile birlikte DP geleneği siyasetin, sol yanda resmedilmesi ise, bahsi geçen Doğucu-İslamcı tabana 'dayanması', 'üretim güçlerini bir ölçüde harekete geçirmesi' ve 'halka mutlak olarak birşeyler verebilmesinden' kaynaklanmaktadır. Küçükömer, Batılılaşmacı Osmanlı merkezini de, ama özellikle de Cumhuriyeti (kurucu dünya görüşü ve uygulamalar), üretim güçlerini harekete geçirmeyerek, bu oluşumu ve buluşmayı kasten engellemiş olmakla itham etmektedir. Bu anlamda da, ona göre, CHP çizgisi Türkiye'de muhafazakarlığı temsil etmektedir.

Sol ise, Batılılaşmacı-aydınlanmacı çizginin çekimine girdiği ve ona içkin olduğu sürece, hem bu 'yabancılaşma'nın parçası olmaya devam edecek hem de kendi doğal tabanını sağ siyasetlere teslim etmeye devam edecektir. Bu durumda, solun olması gerekeni yapamaması halinde, Doğucu-İslamcı tabanın demokratikleşmesinin beklenmesi gerekecektir.

Aslında, yeniden inşacı söylemsel koalisyon içindeki ‘soldan gelenlerin’ de, kendi dönemlerinde, bir ölçüde bu ‘kaderi’ kabul ettiği gözlemlenmektedir. Zamanın ruhunun, kapitalizasyonun ve değişen yaşam tarzlarının, bu bekleme sürecini kısaltacağı öngörüsü ile bu oluşumu ya da gidişatı kontrol etmeye çalışmışlardır. Küçükömer, 1970’lerde, TİP’in ya da genel anlamda sosyalist solun, AP tabanına yönelmesini tahayyül ederken; bir ötesi gerçekleşmiş ve aslında Küçükömer’in kurgusunu bozan CHP-MSP koalisyonu 1973 yılında kurulmuştur.

İfade edildiği üzere, Küçükömer’in temel entelektüel siyasal argümanı, solun sağın oy tabanı olarak görülen kitleye ulaşması ve gerekirse bu yolda ittifaklara girebilmesidir. Bu anlamda, 1973’de kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetini de olumlu bir açılım olarak desteklemiştir. Kendisinin de, ‘toplumcu tabana oturmak’ olarak nitelediği ve 3. Cumhuriyet’in başlangıcı olarak gördüğü bu iktidar için şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Halka rağmenlik ilkesi, bu III. Cumhuriyet’le birlikte ölüm marşını dinlemiştir.”²⁹⁷. Hatırlatmak gerekir ki, Küçükömer, DP’nin iktidara gelişini de II. Cumhuriyet’in başlangıcı olarak saptamıştı. Oysa ki, Düzenin Yabancılaşması adlı çalışmasında, CHP’nin Ortanın Solu açılımını Cumhuriyet Batılılaşımacılığının bir merhalesi olarak görerek sertçe eleştirmişti. Tabi ki, burada geçen kısa zaman içerisinde, Ecevit CHP’sinin Orta’nın Solu’na verdiği yeni içeriği gözden kaçırmamak gerekmektedir. Aslında, çalışmadaki kanaate göre, Küçükömer’in bir özelliği de, sert CHP eleştireliliğinin yanı sıra, solun inkişafını, gizliden de olsa, bu çizgiden beklemesidir. Bu gizli ve çelişkili ümitvarlık, soldan gelenlerin büyük kısmında, özellikle de, 1980’lerden 1990’ların başlarına kadar, net gözlemlenebilmektedir.

İdris Küçükömer tezlerinin çıkış noktası Marx’ın Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT, sonradan AÜT) tespiti ve kavramsallaştırması olarak kendini göstermektedir; ya da tezleri temel olarak bu şablon üzerine oturmaktadır. Marx’ın ya da Marxizm’in çok da ayrıntılandırmadığı ATÜT’cü olarak adlandırılan yaklaşıma göre, Doğu despotizmi ve buna bağlı iktidar yapıları altında gelişen ekonomilerde, Avrupa’da sektörler ve de sınıflar arasında gerçekleşen çatışmalı-uzlaşmalı aşamalar oluşmamış, oluşamamıştır. Marx’ın, bu anlamda,

²⁹⁷ İdris Küçükömer, **İdris Küçükömer’le Türkiye Üstüne Tartışmalar**, Bağlam, 1994, s. 124.

daha çok Hindistan kıtasını kastettiği de not edilmelidir. Yıllar içinde, Osmanlı'nın ise, tam anlamıyla ATÜT şablonuna uymadığı konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. Bu uzun ve karmaşık süreç içinde, Avrupa'daki burjuvazi; kral, kilise ve feodal arasındaki çelişkileri gözleyerek ve bunlardan faydalanarak, kapitalizmi geliştirebilmiştir. Sosyalizm ise, buna mukabil ve de koştur olarak gelişmiştir. Bu bakışa göre, feodalizmin gelişmesine izin vermemiş olan ATÜT yapıları, Doğu'daki siyasal ve sosyal yapılar için bir dezavantajken, bir taraftan da, sosyalizme doğrudan ya da nispeten hızlı bir geçiş için bir kısa yol imkânı verebilmektedir; böylece Avrupa'nın geçtiği çatışmalı ve meşakkatli aşamalar da atlanabilecektir. Başka şekiller ve içeriklerde de olsa, Özal neo-liberalizminin 'çağ atlama' kavramının imasının da, bu aşamaları atlamak olduğu unutulmamalıdır; kaldı ki, bu kavram da Özal'ın soldan gelen danışmanlarından gelmiştir.

ATÜT'çü bakış bağlamında bakıldığında, İdris Küçükömer'e göre, Lale Devri'nden bu yana devam eden Batılılaşma denen 'şey', ancak üst sınıfların (merkez ya da Batıcı-laik elit) 'üst yapı' taklitçiliğinden ibarettir²⁹⁸; ve sistemin dejenerasyonuna katkıda bulunmuş olan bir vakit kaybından başka da sonuç alınamamıştır. Gerçek anlamda kapitalistleşmeden Batılılaşma olamayacağına göre de, bu üst yapı taklitçilikleri, ancak Batıcı bürokrat-aydın sınıfın, üretimin 'artık değer'ine el koyması ile mümkün olmaktadır. Bu şekilde, sözde 'Batılılaşmanın' maliyetleri finanse edilebilmektedir. Bu el koyma olmadan, kendine yabancılaşmış düzenin sürdürülmesi mümkün olamayacağı gibi, halk kesimleri, kabul edemeyeceği ve hiç de etmediği medeniyet ve kültür değişimlerine zorlanagelmıştır. Örneğin, laiklik, başlı başına bir kültür kalıtımı reddidir. Organik bir iç gelişmeden ziyade, ideolojik bir hareketin sonucu olarak, pre-kapitalist değerlerin reddi, o değerlerin ortadan kalkmasına neden olmamaktadır²⁹⁹. Ve bu şekilde de, bu yöntemler ile de demokratik sivil toplumun kurulması mümkün değildir. Kaldı ki, Küçükömer'in 'özlediği' de, Batı kapitalizminin türlü cefalar çekilerek ürettiği sivil toplum değildir. Türkiye insanından bu tür sivil toplumun inşa edilmesini mümkün görmemektedir.

²⁹⁸ Küçükömer, *Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması*, s. 51-53.

²⁹⁹ Küçükömer, *İdris Küçükömer ile Türkiye Üstüne Tartışmalar*, s. 51-53.

Küçükömer, şu dizgiyi ortaya koymaktadır, ve de bu şekilde kendi tezlerini bir tür açmaza sokmaktadır: Türkiye ve toplumu Batılılaşamaz, zaten kapitalistleşmeden de Batılılaşmak mümkün değildir, kaldı ki Türkiye'nin kapitalistleşmesi için iç ve dış şartlar artık müsait değildir, bu bağlamda da, Türkiye'nin Batı kapitalizminin ürettiği anlamda laikliği ve sivil toplumu üretmesi mümkün değildir, o halde, tek seçenek sosyalizme yönelmektir. Küçükömer'in bu bütünsel-mantıksal çıkarımlamalarının ve yanlışlamalarının, aslında neredeyse sosyalist bir formülasyonu dahi imkânsız hale getirmesi, onu Batı ve Doğu insanının birbirinden genetik-biyolojik olarak farklı olduğu 'iddiasına' doğru taşımıştır. Ona göre, bu iki insan topluluğu birbirinden tamamen farklı özellikler göstermektedirler. Çağlar boyu, temel olarak iki farklı yönetim ve üretim tarzı içinde gelişen ve evrilen Batı ve Doğu toplumlarının, sosyolojik ve psikolojik yapılarının gelişimleri de birbirinden farklı olmuştur. Ona göre, yine de ve herşeye rağmen, sosyalizm, bu benzersizlikten kaynaklanan açmazı çözerek, Doğu insanını birkaç kuşak içinde dönüştürebilir, onu 'her krizde otoriter bir baba arayışından' kurtarabilir. Bunun için de, İslamcı-Doğucu halk tabanındaki emekçi kesimlerini sosyalizm yolunda potansiyel sivil toplum ve demokrasi güçleri olarak görmektedir. Sosyalizm, bu sivil potansiyeli alıp geliştirip ondan birey-vatandaş ve onlardan müteşekkil gerçek ya da ideal sivil toplumu oluşturacaktır.

'Sivil toplum', soğuk savaş sonrası yeniden inşacı söylemlerde olduğu gibi, Küçükömer'de de, her zaman yerine tam oturmayan ve tartışmalı kavram kullanımlarına konu olmuştur. Fakat, Küçükömer okumalarından anlaşılan, Küçükömer'in sivil toplum ve sivilite ile kastettiğinin, aslen eşit yasal yurttaşlık ve özgür birey olmak olduğudur. Ona göre, 'bizde' kişi, Batıcı kampta *militan*, Doğucu kampta ise *mürittir*. 'Bizde neden vatandaş yok?' sorusunu da soran Küçükömer, bu kavramlar ile Roma hukukunda, özgür ama sorumluluk sahibi 'vatandaş'lar topluluğunun hukuk ile birarada tutulmasını ifade eden 'civitas'ı kastetmektedir. Ancak bu şekilde, 'topak iktidar' olgusundan 'bölünmüş -paylaşılan- iktidar'a ve vatandaşların organik olarak etki edebileceği devlete ulaşılabilir. Böylelikle, devlet ve iktidar, vatandaşından ve toplumundan başka birşey olmaz. Küçükömer'e göre, en baştan konan nihai hedefler (ülkü, kutsal amaç) de, siviliteğin ve sivil toplumun gelişiminin önünde engel oluşturmaktadır. Özgür vatandaşın gelişimini engellemektedir. Hemen ifade etmek

gerekir ki, Küçükömer, tezlerinde kendini bir hayli daraltılmış bir Marksist-ekonomist bakışa hapsetmiş olsa da, spekülatif-provokatif bakışı ile kendi düşünce dünyasını da zaman zaman açmazlara sokmuş olsa da, fikriyatını Türkiye’de sosyalist bir düzenin kurulabilirliğini ispatlama amacına göre şekillendirmiş olsa da, aşkıncılık ve araçsalcılık nosyonlarını entelektüel-siyasal arayışlarının içine bu denli dahil eden bir ikinci isim muhtemelen bulunmamaktadır. Küçükömer tezlerinden ilham alsa da, çözümü liberal iktisat politikalarında arayan yeniden inşacı liberaller, bu nosyonları onun işlediği netlikte görüp üzerinde durmamışlardır.

Marksist-ekonomist bakışına rağmen, Küçükömer tezlerinin en zayıf ya da daha doğrusu en az içi doldurulmuş tarafı önerdiği ekonomi politikası olmuştur. Ona göre, Cumhuriyet’in o ana kadar yapılandırabildiği *devletçi kapitalizm*, el koyulan artık ürünün, birtakım özel şahıslara aktarılması -avantajlar sağlanması- ile zengin yaratmayı becerebilmiştir. Fakat bu yöntem, Küçükömer’e göre, üretim güçlerinin harekete geçirilmesine hizmet etmemiş, aksine ekonominin doğal gelişimini engelleyerek ve verimliliği düşürerek köstek olmuştur. Aynı zamanda, yaratılan *komprador burjuvazi* ile, ekonomi, bu şekilde emperyalizmin sömürüsüne sonuna kadar açılmıştır. Batıcı-laik bürokratik oligarşi, bunu yaparken, Türkiye’de üretim güçlerini bilerek ve isteyerek harekete geçirmemiş, sınıfsal oluşumları ve farkındalıkları engellemeye çalışmıştır. Ancak, artık ürünü kendi üst yapı taklitçisi yoğaltımına kanalize ederek çevre güçlerin devinimine ket vurmayı seçmiştir. Bürokratik merkezin refahı ve iyi yaşaması için, halk kitleleri baskı altında ve kırsaldaki coğrafyalarında izole edilerek atalete terk edilmek istenmişlerdir. Sol yana dayanan sağ iktidarlar ise, popülist çıkarıcı nedenler ile de olsa, halkı ‘olduğu gibi kabul ederek’ onun ekonomik gelişiminin önünü açmayı tercih etmişlerdir. Ancak yine de, Küçükömer, soğuk savaş sonrasının soldan gelen liberalleri gibi, serbest piyasacı ya da kapitalist bir süreç üzerinden sosyalizme ve sosyalist ekonomiye ulaşmaktan bahsetmemiştir. Sosyal refah devleti modeline eleştireliliği ve onu sömürgelerinden beslenen emperyalizmin oyunu olarak görüşü, Küçükömer’i yaşadığı dönem içinde liberal mutabakata sevk etmemiştir. Onun yine her halükarda ima ettiği ideal ekonomik çözüm kapalı verimliliği yüksek merkantilist modelden başka birşey ol(a)mamıştır. Bu bağlamda, MDD’cilerden çok da farklı bir çözüm

önerisi ortaya koymamıştır. Fakat, belki de, soğuk savaş bitişini yaşasaydı, Küçükömer de, belki de, sosyalizmin inkişafını serbest piyasacı bir geçişe bağlayacaktı. Pek çok soldan gelen liberal gibi, o da, emeğin tanımını değiştiren bu teknolojik sıçramanın kapitalizmi kaçınılmaz sosyalizm yönünde dönüştüreceğini savunabilecekti.

Küçükömer'in siyasal duyargalarının ve iştiafının gücü, onun tezlerinin akademik-rasyonel dengesini zaafa uğratmış olsa da, provokatif-spekülatif özelliklerini besleyen sezgilerinin de, güçlü olmasının sebebi olmuştur. Onun erken denebilecek ve post-modernist (radikali ve muhafazakarı biraraya getiren) olarak nitelenebilecek perspektifi ve yaklaşımları; yeniden inşacı liberal söylemsel koalisyon içinde yer alan sol ve sağ unsurlar arasında açılacak diyalog kanalları için ilham olmuş, önemli bir kısım soldan gelen aktörün sosyal refah devleti konseptini reddeden liberal mutabakata uyum sağlamasını kolaylaştırmış, yine soldan gelenlerin sağın tabanını anlamak konusunda yüreklendirmiş, sağın ilerici ve çağdaşlaşma 'iddialarında' Cumhuriyetçi devlet geleneği çizgisine üstünlük sağladığı algısını inşa etmesine yardımcı olmuştur. Fakat yine de kurgu, Küçükömer'in 1960'larda ve 1970'lerde idealize ettiği şekilde belirmemiş, gerçekleşmemiştir. Küçükömer sola bu tarihlerde Doğucu-İslamcı cephedeki emekçi kesimlere yönelmeyi teklif ederken; sol liberaller, soğuk savaş sonrasında, bu kesimlerin elitleri ile uzlaşmayı seçerek, sağın tabanını oluşturan kesimlerin hızla kapitalize olup orta sınıflaşarak demokrasiyi benimsemesini beklemeye başlamıştır. Dolayısıyla, Küçükömer'in ısrarla tezlerine kaynamaya çalıştığı 'ara ya da geçici kapitalist dönemi' büyük çoğunlukla gündemlerine alıp kabul etmişlerdir. Yeniden inşacılar, Küçükömer'in Batıcı-laik bürokratlar üzerinde yoğunlaştırdığı eleştirelliği ya da mücadeleyi, kurucu dünya görüşü üzerinde genellemeyi seçmişlerdir. Küçükömer'in aşkinci devleti çözümleme (nedensellik) ve araçsal devleti arama çabaları, yeniden inşacılar da yerini kesin yargılara ve hazır çözümlere bırakmıştır. Türkiye'de demokrasinin ve sivil toplumun kurulması, Batı ile, serbest piyasa (kapitalizm) ile entegre olunması şartına kadar basitleştirilerek, Küçükömer tezleri ile zıt bir çözüme yönelinmiştir.

Bu çalışmanın genelinde savunulduğu üzere, soğuk savaş biterken ya da sonrasında yeni dünya düzeni kurulduğunda, Türkiye'de siyasal yönelim, iki temel aksa ayrılma yoluna gitti. Bir grup, bu çalışmada yeniden inşacı olarak nitelenen, küreselleşmeci (hatta Batıcı),

liberal ve post-modernist alana doğru hareketlenirken, diğer bir grup bunun karşısında kurucu dünya görüşü ve devlet geleneği savunusunu üstlendi. Oluşan iki karşıt siyasal-söylemsel alan da, Küçükömer'in tezlerinde karşısına aldığı, devletçiliği ve serbest piyasacı Batıcılığı temsil eder olmuştur. İkinci grup, Küçükömer'in Batıcı-laik bürokrat karşıtlığından, özgür vatandaş-birey istencinden, sosyalist tabanda gerçekleşecek sivil toplum özleminden, bireyin ve toplumun devlette kendi yansımasını bulması gerektiği fikrinden, sosyolojik çevreye (Doğucu-İslamcı taban) yönelik 'sempatisinden' çok faydalandı. Fakat beri taraftan, Batı ve Doğu'yu siyasal ve sosyolojik olarak farklı gören, Batı kapitalizmini emperyalizmin de öncüsü olarak değerlendiren, Türkiye'nin kapitalistleşmesi için iç ve dış olanakların artık mevcut olmadığını savunan, bu yolla kurulacak demokratik sivil toplumun da Türkiye'nin problemlerini çözmeyeceğini iddia eden Küçükömer, 1990'ları değerlendirebilseydi tezlerini gözden geçirir miydi ya da hangi aksa destek verirdi?

3.4. Yeniden İnşacı 'Liberal' Düzlemin Aktörleri: Liberaller, İkinci Cumhuriyetçiler, vs.

Türkiye siyasetinde halen 'liberaller' olarak adlandırılan aktörlerin önemli bir çoğunluğu, sol siyasetten liberal değerlere doğru hareketlenen aktörlerden oluşmaktadır. Bu aktörlerin bir kısmı, sivil toplumcu sosyalist bir çizgi üzerinden gelirken, önemli bir kısmı da 12 Mart ve 12 Eylül tecrübelerini yaşayarak özgürlükçü değerlere doğru hareketlenmişlerdir. Paradoksal olarak, bu özgürlükçü değerlerin temel ilhamını da; birey, toplum ve siyaset üzerindeki tahakkümünü sürdürürken, 1980'lere uzanan süreçte, güvenlik aygıtlarının kullanımını giderek arttırmış olan devlet olgusu sağlamıştır. Özellikle, 12 Eylül'ün, sol daha fazla olmak üzere, ideolojik siyaseti ezerek siyasal alanı boşaltıp düzlemesi; 'devlet'ten özgürleşme ihtiyacının, siyasal yönelimlerin dahi üzerine çıkmasına neden olmuştur. 12 Eylül'ün Türk-İslam sentezi ve iktisadi liberalizasyon tabanlı 'sağ Kemalizm' yorumu, belki, takip eden 'siyaset' üzerinde etkili olup, kendini koruma altına almıştır; fakat, bir diğer taraftan da, devlet olgusunun karşısında da ciddi bir entelektüel-siyasal aktör kümelenmesi yaratmıştır. Yeni sağ siyaset, 12 Eylül'ü de yaratan dışsal nedenlerden olurken, bu akımın, soğuk savaşın bitişi ile aldığı hal ya da haller, 12 Eylül tasarımının bir hayli dışında bir siyasal kompozisyonun oluşmasına neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, merkezde yoğunlaşacak

iki kompartımanlı, ‘uçları alınmış’ siyaset oluşamamış; aksine, devlet olgusu ile birlikte zemin kaybına uğrayan ve gücünü kaybeden bir merkez ortaya çıkmıştır. Merkez zemin kaybına uğrarken, diğerk geleneksel siyasetler de, 1990’larda yavaş yavaş, çeşitli yerlerden ve çeşitli şekillerde, dönüşüm ve farklılaşım ‘baskılarına’ girmeye başlamıştır. Örneğın, İslamcı siyaset ve de Kürt siyaseti hem içeriden hem de dışsal olarak bu etkileri almaya başlamışlardır. Günün sonunda ise, ne 12 Mart ne de 12 Eylül muktedirlerinin, çok da tahayyül edemeyeceğı, bir siyasal görünüm 1990’lara egemen olmuştur. 1990’ların ilk yıllarından sonra, özellikle ikinci yarısına, siyasal alanda yaşanan sertleşmeleri, dönemin devlet olgusunun ya da müesses nizamının endişeli ‘ruh hali’ne bağlamak da mümkün gözükmemektedir.

1990’lara gelindiğinde, kamusal entelektüel tanımına her zaman uymasa da, jurnalistik alanda (da) faaliyet gösteren bir sol-liberal entelektüel-aktör grubu görünürlük kazandı. 1980’lerde daha bireysel olarak algılanan dönüşümler ve aktör hareketlilikleri, bir oluşum görüntüsü kazandı. Bu da, bu çalışmanın giriş ve birinci bölümlerinde bahsedilen söylemsel koalisyonu oluşturdu. Böylelikle, ‘liberallerin’ 2000’lerin ikinci on yılına kadar devam eden siyasal etkinlikleri ve de etkililikleri başlamış oldu. Bahsi geçen koalisyon içinde bulunan aktörlerin birçoğunun medya kanallarına -imkanlarına- sahip olmaları, *fikirlerini* toplum ile iletişim içinde *söylemleştirebilmelerini* sağlamıştır. Medya sektörünün çeşitlenerek daha da kapitalize olması ve özel televizyon kanalları ile birlikte ‘konuşan Türkiye’ fenomeninin gelişim sürecine girmesi, söylemsel koalisyonun bu iletişimsel özelliğinin (communicative discourse) güçlenerek seyretmesini sağlamıştır. Aktörlerin elindeki bu ‘imkânlar’, 1990’ların ikinci yarısında müesses nizamın -ya da devlet geleneğı eksenindeki saflaşmanın- ‘hışmına uğradıkları’ zamanlarda dahi, direnç gösterebilmelerini sağlamıştır. Bu çalışmadaki görüşe göre de, aslında, dış ve iç dinamiklerin de lehlerine işlemesiyle, daha 1990’larda fikri (söylemsel) üstünlüğü -ya da özgüveni- sağlamışlardır. Siyasal üstünlüğü sağlamaları ise ancak 2000’lerde olabilmıştir.

Heterojen ve gevşek yapıda olsa da, çok da kalabalık olmayan sol-‘liberaller’, birbirinden kopuk çevrelerden gelen bireyler olmadıkları gibi kendi aralarındaki iletişim kanalları ise açıktır. Fakat, yine de söylemsel koalisyonun koordinatif söylemselliklerinin

(coordinative discourse) çok da güçlü olduğu iddia edilemez. Fikir ve söylem birliktelikleri, ancak ilham alma, benzeşme ve örtüşmelerden ibaret kalmıştır; bazen yeni kimlik tekliflerine de uzanan fikirler ve söylemler (idea-discourse-identity), bir organizasyonun ya da organizasyonların ürünleri olarak çıkmamıştır. Dolayısıyla, bahsi geçen aktörler anlamında bakıldığında aslında atomize, birbirinden bağımsız bir yapıda devam etmiştir. Aktörlerin kendi söylemsel içeriklerinde, içinde bulundukları yakınlıkları, çoğu zaman '*değişim ittifakı*' olarak niteledikleri gözlemlenmektedir. Başkanlık sistemine, federasyon çözümlerine, 'liberal'lik okumalarına, sosyalizme, vs. bakışlarında farklılıklar olabilmekle birlikte büyük ölçüde ortaklaştıkları nokta Cumhuriyet devleti felsefesinin (dünya görüşünün) ve buna bağlı uygulamaların gözden geçirilmesi ve yeni bir kurulum yapılmasıdır. Bu anlamda da, çoğunlukla da *Nilüfer Göle*'ye referansla, Cumhuriyet projesi felsefesinin düşmanı olarak tespit ettikleri *liberalizm, sosyalizm, İslamcılık* ve *Kürt siyaseti* arasında hep bir tür uyum ya da konsensüs peşinde olmuşlardır. Birçoğuna göre, Osmanlı'dan bürokratik devleti miras alan Cumhuriyet, bu hakimiyetin devamı için, sivilliğin bu varyantlarını baskılayıp kendilerini gerçekleştirmelerini ve gelişmelerini engellemiştir.

Bu *bürokratik devleti* ise, çeşitli tartışmalı kavramlar ile nitelemeye çalışmışlardır; ki üzerinde uzlaşma olmayan konulardan biri de budur. *Kemalizm*, başta olmak üzere, *resmi ideoloji, vesayet rejimi, İnönü siyaseti, ordu ideolojisi* ve *ceberrut devlet* bunlardan bazılarıdır. Dönemin en popüler niteleyici ikilemesi ise, *otoriter* ve *totaliter* yapısıdır. Bu çalışmada ise, bilindiği üzere, devletin birey, toplum ve siyaset üzerine baskınlığı aşkıncılık kavramı ile ifade edilmektedir. Ve yine bu çalışmadaki görüşe göre, liberallerin devlet için kullandıkları bu kavramlar durağanlık ve bir hayli özerklik içermektedir. Bundan dolayı da, nedensellikler, tarihsel derinlikler ve devletin siyaset ve toplum ile *işteş ilişkilerinin* tespitleri zorlaşmaktadır. Liberallere göre, 'otoriterliğin' başladığı ve bittiği yer bürokratik devlet yapısı ve felsefesidir. Bu yüzden de, *siyaset* ve *toplum* içinde yatan nüveleri kaçırmaktadırlar ya da göz ardı etmektedirler. Yani, devlet geleneğinin şekillendirdiği siyasal kültürün, bir aşkıncılık yerine farklı karakterde başka aşkıncılıklar ihdas edebilme yetisini değerlendir(e)memişlerdir. O dönemin değişimci heyecanı ve tarihi hızlandırabilme tutkusu, bürokratik kilitlerin açılmasıyla -siyasal elitlerin bürokratik elitlere galip gelmesiyle- *demokrasiyi baskılayan*

yüksek devletliliğin (stateness) de sona ereceği algısını hâkim kılmıştır. En basit ifadeyle, Kemalizm gidecek ve dünya ile entegre bir liberal-demokrasi kurulacaktır. Belki, eleştirelilik anlamında ve solda olmaları hasebiyle, yakın koordinatlarda bulunup, liberallerin yoğun fikri-söylemsel taarruzlarına yönelik eleştirilerde bulunan entelektüellerin söylemlerinden de dönemin resmi görülebilmektedir:

Ahmet İnsel: “Özetlersem, Kemalizmin, temel işlevi devletin toplum üzerinde hükümranlık kurmaya devam etmesi. Yapının böyle aristokratik, sınıfsal bir tahsis mekanizması yok. ... Zaten Bizans-Osmanlı geleneğinde siyasal egemenlik kurum ve makamın, onu işgal eden insanlardan özerk olmasına dikkat edilegelmiştir. ... Kemalizm ... ama bir totalitarizm değil. Örneğin eğitim kurumlarının bazı cepheleri ... Kemalizmin beklentilerinin, tersi etkiler yaratabiliyorlar. Bu zaaf, aynı zamanda devleti kısmen koruyor. ... “İlerleme, Avrupalılaşmak ne olursa olsun, iyidir”, inancı var. Marx’ta bile varolan bir saplantı bu. Bu da tarihi olarak solu Kemalizm’le aynı ufku paylaşmaya itmiş. ... Sosyalistler sadece Kemalizm’e karşı değil, devletin toplum üzerinde tahakküm kurmasına karşı olmalılar. Salt Kemalizm markasına saldırmak yeni bir tür saplantı olur. ...Sorunu Kemalizme indirgemek çok yanlış olur.”³⁰⁰.

Taha Parla: “Kemalizme doğrudan doğruya sosyalizm aşısı yapmaya çalıştılar. ... Bir noktadan sonra orduyu ürküttüler. Nitekim ordu, resmi aydınlardan 12 Mart’ta hiç yardım istemedi -60’ta olduğu gibi-80’de de tamamen dışladı. ...Mustafa Kemal’e ve Kemalistler’e haksızlık etmemek için bunu çok ciddi hazırlanarak ve hakça yapmak lazım, her eleştirisinin arkasında dayanağının bulunması lazım. Özal bir siyaset ve devlet adamı olarak biraz farklı bir tavır sergiliyor. Doğrudur. ... Bir ciddi Kemalizm eleştirisi hatta kenarından köşesinden bir Kemalizm eleştirisi değil bunlar, sadece farklı bir üslup.”³⁰¹.

Bülent Tanör: “Mesele “2. Cumhuriyet” gibi yanlış bir sloganla ifade edildiği için, demokratik rejim yanlısı çok büyük bir kitlede kavram kargaşası ve bölünmeye yol

³⁰⁰ Ahmet İnsel ile yapılan “Sosyalist Olduğum için anti-Kemalist’im” başlıklı röportajdan. Levent Cinemre, Ruşen Çakır, **Sol Kemalizme Bakıyor**, Metis, İstanbul, 1991, s. 195-207.

³⁰¹ Cinemre, Çakır, s. 43-53. Taha Parla ile yapılan “Asıl hayret edilecek şey yetmiş yıl sürebilmiş olması” başlıklı röportajdan.

açmıştır. ... “İkinci Cumhuriyet” demagojik bir yafta; birincisinin kazanımlarını yok saydırabilecek fikirler üretiyor. Türkiye’de kuşkusuz ceberrut devlet olgusu var. O yüzden de net olmadığı için, tutucu blokun kenetlenmesine yol açıyor. Ama bu olgu, en az altıyüz senedir var. ... Bunun Osmanlı tipi otoriter yapıdan bir farkı vardır; esas hedefi çağdaşlaşmadır. ... Eğer bugün ileri atılımlar için tarihle barışmak gerekiyorsa; Osmanlı’nın monarşisi, teokrasisi, fütühatçılığı, cihatçılığı ile değil; iyi kötü cumhuriyetin bize bıraktıklarıyla barışmak gerekiyor. Yapmadıkları, reddettikleri de bu mirastır. Dünyadaki gelişmeler ile Türkiye’deki 2. Cumhuriyet, Neo-Osmanlılık, başkanlık modelleri tartışmaları eşzamanlı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, bugün 2. Cumhuriyetçilerin de, Neo-Osmanlıların da, başkanlık sistemini savunanların da başarı şansı kendilerinin de ifade ettiği gibi, ABD’nin dümen suyuna girmekle mümkün. Körfez Savaşı’nda, Özal bunu çok net ifade etti: ... Doğrusunu isterseniz ben, Türkiye’yi, Kürt sorununun dışında tehdit eden çok önemli bir sorun olduğu kanısında değilim.”³⁰².

İnsel, Parla ve Tanör’den yapılan bu üç alıntı, yeniden inşacı söylemsel alanın ilk yıllarındaki durumu konusunda fikir vermekten öte onu bir ölçüde açıklamaktadır. Aynı, sağdan gelenler gibi, hatta biraz daha derinlikli olarak, soldan gelenlerde de kendi içlerinde kurumsal değişim taleplerini bir miktar daha rasyonalize etme ve derinlikli hale getirme teklifleri görülmektedir. 1990’ların ilk yarısı itibariyle, üç isim de, aşkincılık kavramını kullanmasalar da, Bizans-Osmanlı kaynaklı devlet geleneğinin siyasete ve topluma baskınlığını ve bununla mücadele edilmesi gerekliliklerini onaylarken, sadece kurucu dünya görüşü ya da Kemalizm odaklı mücadelenin Türkiye toplumunu ve siyasetini daha demokratik ve daha özgür hale getirmeyeceği uyarısını yapmaktadırlar. Soldan gelen aktörler, o dönemde, Kemalizmi solun gelişimini engellemek ile suçlarken; İnsel ve Parla, solun Kemalizme müdahalesinden ya da etki etme denemelerinden bahsederek, yine bir karşı argümanı ortaya koymaktadırlar. Tanör ise, 2. Cumhuriyet kavramı ile değişimci güçlerin bölündüğünü savunurken, aslında eleştirisini yoğun ya da açıktan bir şekilde Özal siyasetini olumlayıp onu değişim ittifakının merkezine oturtan ‘liberallere’ yöneltmiştir. Bu kastedilen aktörlerin, medya kanalları içinde daha yoğunlukla yer almaları, gündelik siyasete daha fazla

³⁰² Metin Sever, Cem Dizdar, **2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, 1993, s. 176-194. Bülen Tanör ile yapılan “2. Cumhuriyet kavramı değişimden yana olan güçleri bölmüştür” başlıklı röportajdan.

yoğunlaşmaları ve daha ‘militan’ değişim tutkuları; onları takip eden iki on yıl içinde daha görünür kılmıştır. Özal siyasetini ve çizgisini daha merkeze koyan aktörler, adeta, soldan getirdikleri devrim kavramını ve radikalizmi içine yeni girdikleri alana taşımışlardır. Aşağıdaki paylaşımlarda birçok aktör, Özal’ı ‘devrimci’ yapıp edilenleri de devrim-ihtilal olarak tanımlamaktadırlar:

Özkök: “... o ekonomik devrimler falan yavaş yavaş benim kafamda da bireye önem veren, bizim tamamen toplumcu bir kafa yapısından, kolektif bir kafa yapısından ve dolayısıyla kolektivizmin bütün hastalıklarını barındıran kafa yapımızdan ilk defa bireyi öne çıkaran, bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran kafa yapısına doğru götüren reformlarından sonra ben Özalcı oldum. Ve ölene kadar da Özalcı kalacağım.”³⁰³. “Özal’ı hep ihtilalci devrimci olarak gördüm. ...En büyük özelliği düşünce kalıplarını kırmasıydı. ... Türkiye’de zihniyet devrimi yarattı.”³⁰⁴.

Çandar: “Türkiye’de değişimin sembol figürü Özal’dır. ... Değişim anti-devlet bir tutumu ifade ediyor. ... bu değişim fikrinin de bir entelijansiyası var. ...devletle mücadele eden adam devlet başkanı. ... Bizler hepimiz değişik yönlerden gelip Özal’da buluşuyorduk. ... Özal’ın vefatı değişim taraftarları için büyük bir darbedir. ...Bu süreçte değişim savaşının başkomutanı toprağa düşmüştür.”³⁰⁵.

Mehmet Altan: “Henüz Turgut Bey’in olmadığı, içine kapalı, otoriter, totaliter... Turgut Bey’le birlikte liberalleşmeye doğru adım atarken liberalizmi Türkiye’ye anlatmak, devletçiliğe karşı liberalizmi savunmak ilk başta çok yaygın bir şey değildi. ... Biz o kavgada Turgut Bey’in yanında, dönüşümden yana tavır aldık. ...Mevcut yapıyı değiştirdi; onun için devrimcidir. ...Gelir gelmez iletişim devrimini yapıverdi.”³⁰⁶.

Akat: “Türkiye toplumu değişimi istiyordu ve bekliyordu. Turgut Bey’in devletin başında olması bunun garantisi gibi idi. Özal tek başına ülkemizdeki değişimin sembolü

³⁰³ Birand, Yalçın, **a.g.e.**, s. 247. (Ertuğrul Özkök)

³⁰⁴ Özsoy, **a.g.e.**, s. 130 (Ertuğrul Özkök)

³⁰⁵ Sever, Dizdar, **a.g.e.**, s. 103-114-139-176. (Cengiz Çandar)

³⁰⁶ Mehmet Altan, Söyleşi: Defne Asal Er, **İkinci Cumhuriyet’in Yol Hikayesi**, Hayykitap, İstanbul, 2008, s. 82-119-125.

olmuştu.”³⁰⁷.

Uluengin: “Turgut Özal, Türkiye’de öncelikle, devrimlerin en zoru ve en çetrefil olan felsefe devrimini gerçekleştirdi.”³⁰⁸. “**Turgut Özal**, iyi kötü iki - üç kuşaktır burjuva olan bizlere yabancıydı... Tekrar metaforla söyleyeyim, biz ‘**muhafazakar**’dık, **Turgut Özal** ise ‘**ihtilalci**’ydi ! Biz ‘**resmi**’ydik, O ‘**sivil**’di ! Biz ‘**seçkin**’dik, O ‘**avam**’dı!”³⁰⁹.

Hepsi solun çeşitli koordinatlarından gelen bu isimler, öncelikle Özal’ı değişim ittifakının merkezinde resmetmekte, bunun yanında da, onu bir net bir şekilde devrimci olarak nitelemektedirler. Hatılanacağı üzere, bu çalışmanın Özal ile ilgili başlığında, Özal yeniden inşacı söylemsel koalisyonun pivot figürü, ikonik aktörü, yönlendirici-motive edici şahsiyeti olarak tanımlanmıştı. Bu aktörler, devletin aşkını özelliğini farklı tanımlasalar da, araçsalcılığın inşası için ya da oluşmasına izin verilmesi için farklı fikirleri olsa da, temel uzlaşıları büyük ölçüde Özal figürünün temsil ettiği -ettiği düşünülen- olgular üzerinde gerçekleşmektedir. Bunların en önemlisi, ekonomik ve politik anlamlarda Batı -daha çok da Atlantik- merkezli dünya ile entegrasyondur; Özal’dan ve sonrasında 2000’li yıllarda bu oryantasyon daha çok Avrupa ve AB’ne doğru kayacaktır. Batıya yönelime dayalı olarak Doğu coğrafyalarında ağırlığını arttırmaya yönelik emperyal vizyona da itiraz edilmemektedir. Hatta, bunun en önde gelen ideoloğu da, yine bir soldan gelen aktör olarak *Cengiz Çandar* olmuştur. Dolayısıyla, **küreselleşme** ve **bölgeselleşme** adlarıyla gelen uluslararasılaşma fikirleri ve seçenekleri, soldan gelenler için her zaman çekici olmuştur. *Mehmet Altan*’ın yeryüzü koşulları ile entegre olmak olarak tanımladığı bu durumun, önemli bir getirisi de, **teknolojik devrimin** yakalanması **yeni dünya düzeni** içindeki yerin alınmasıdır. Bu da **emeğin**, **emperyalizmin** ve **sömürünün** tanımlarının değişimini beraberinde getirmektedir. *Altan*, bunu çok açık beyan etmekle birlikte, birçok soldan gelen liberal de, bu trendin yakalanabilmesi durumunda, sosyalizme ve sonrasında komünizme giden dünyada Türkiye’nin sıkıntılar yaşamadan yerini alabileceğini düşünmektedirler.

³⁰⁷ Özsoy, s. 154 (Asaf Savaş Akat)

³⁰⁸ Özsoy, s. 260 (Hadi Uluengin)

³⁰⁹ Hadi Uluengin, “Özal’dan Derviş’e”, **Hürriyet Gazetesi**, 28 Haziran 2001.

Özal'ın önceki başlıklarda bahsi geçen '**çağ atlama**' retorik de buna yöneliktir³¹⁰. Üçüncüsü, 12 Eylül idaresinde aldığı role rağmen, Özal'ın bu aktörleri çeşitli tutum, davranış ve söylemleriyle **sivilliğine** -dolayısıyla demokratlığına ve özgürlükçülüğüne- ikna etmiş olmasıdır. Bu *sivilliğin* en önemli nedeni, Özal'ın *bürokratik yapı* ve müttefiklerini (siyasetçi, entelektüel) karşısına alabilmesi yanında, sadece *merkez siyasetten* değil *diğer geleneksel siyasetlerden* de farklı bir duruş ya da imaj göstermesinden kaynaklanmaktadır. *Radikal, muhafazakâr* ve *çağdaş* olanı bu sivillige sığdırabilmesi, onu soldan gelenler için çekim merkezi haline getirmiştir. *Dördüncüsü* ise, Özal siyasetinin kapitalize ettiği ve '*yükselen trendlere*' açtığı medya üzerinden, bu söylemsel koalisyona, **söylemsel üstünlüğün** ya da iktidarın yolunu açmasıdır. Bu anlamda, en önemli ve yüreklendirici unsur, liberal aktörlerin kendilerini **uluslararası olan da dahil** yükselen değerlerin (paradigmanın) içinde hissetmeleridir. Zaten her halükârda bu iyi ya da kötü bir **uluslararasılaşma projesidir**. Özal ve temsil ettiği değerler, soldan gelen liberallerin kendilerini *devlet geleneği ekseninde buluşan sola* karşı özgüvenli hissetmelerini sağlamıştır. Bu sayede, karşı taraf sol-liberaller için *muhafazakar, çağdışı, işlevini yitirmiş ve demokrat-özgürlükçü olmayan* nitelemelerini üzerinde toplayıvermiştir.

Bu aktörlerin Özal ile bir ortak özelliği de, karşılarına aldıkları -aşkını- devlet olgusunu ve ulaşmak istedikleri -araçsal- yapıyı çok fazla derinlikli irdilememeleridir. Bu aktörler, Cumhuriyet'de eleştirdikleri birçok özelliğin tarihsel köklerinin farkındayken, Cumhuriyet'i, yeni başlangıcı yaparken bu fırsatı değerlendirip *bürokratik hakimiyeti*, özellikle *ekonomik yapıyı* ve *modernleşme tarzını* değiştirmemekle itham etmektedirler. Daha çok ekonominin ve Marxist iktisadın belirleyiciliği üzerinde duran soldan gelenler, *devlet-merkezci* siyaset analizinden uzaktırlar. Oysa ki, örneğin, birinci bölümden hatırlanacağı üzere *yeni kurumsalcılar* ve özellikle de *tarihselciler* (ör. Theda Skocpol), yeni kurumsal yapıların (devletlerin) dahi ancak ve büyük ölçüde ortadan kalkınların parçaları ile kurulabildiği üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Bu çıkarımın mantığı ise, devlet ve geleneği ortadan kalksa bile onun yatağında şekillenen siyasal kültürün -insan, toplum, elitler, alt-kurumlar- inşa

³¹⁰ "Çağ atlamak" kavramsallaştırmasının da soldan gelen bir aktörden gelmiş olması ise, Özal siyasetinin soldan devşirdiği entelektüel sermayenin önemini de göstermektedir. Erken dönemde Marksizm'den liberal demokrasiğe geçen Ülsever, bu kitabında çağ atlama sloganının üretilmesinin hikayesinden bahsediyor; Cüneyt Ülsever, **Teneke Evin Torunu**, Timaş, İstanbul, 1999, s. 224.

edeceği yeni yapı, selefının özelliklerini büyük ölçüde taşıyacağı üzerine kurulmuştur. Değişim ise, *tarihselcilerde* ve *söylemselcilerde* büyük ölçüde iç ve dış şoklara (oluşum, baskı) bağlıyken; inşacılar, değişimi dahi, belirsizlikler içinde rastlantısallıklar ile açıklama yoluna gitmektedirler. Sol-liberallerin devlet geleneğini ‘önemsemeyerek’ siyasal kültür ve özellikle de otoriterliğin -aşkıncı yapının- toplumsal kökleri ve karşılıkları üzerinde durmamaları, karşısında durdukları yapının analizini tam olarak yapmalarını engellemiştir. Toplumun, demokrasi ve çoğulculuğa uyumlu olmayan unsurlarının ise, farkında olmakla birlikte, bu kesimlerin, **serbest piyasa**, **zenginleşme** ve **uluslararasılaşma** ile, ister istemez demokratik kültüre uyum sağlayacağını düşünmüşlerdir. Soldan gelenler, aynı Özal gibi, yeni süreci büyük bir iyimserlikle karşılamaktadırlar. İlerleyen teknoloji ile yeniden şekillenen piyasanın, özellikle *orta sınıfı* güçlendireceğini, en azından *fırsat eşitliklerini* ve *toplumsal barışı* sağlayacağı düşünülmüştür. O **zamanın ruhu** içinde, tüketim odaklı ve finansal genişlemeci **neo-liberal politikaların** olumsuz çıktıları henüz gündeme gelmemiştir. Bu şartlarda, **aşkıncı devletin** mağlup edilmesi ve çağdaş dünya ile entegre olunması durumunda, **araçsalcı devlet** yapısının da oluşacağı düşünülmektedir. Bu haliyle de bakıldığında, soldan gelenlerin, sağdan gelenlere nazaran, liberal değerleri daha büyük bir samimiyetle sahiplendikleri sonucuna varılabilir. Ekonomizmleri, soldan gelenlerin bu eğilimini ve ‘geçişlerini’ desteklemiştir.

İdris Küçükömer inisiyatifiyle, 1960’lardan 1970’lere *sivil toplumculuk* olarak belirmeye başlayan, 1980’lerden 1990’lara uzanan süreçte, Türkiye’de geleneksel merkez solu dönüştürmeyi amaçlayan akım giderek gelişmiştir. Sosyal refah devleti mutabakatının çökmesinden sonra, kendini yeniden yapılandırma yoluna giden Avrupa sosyal demokrasisi, Türkiye’deki bu oluşumu tetikleyen ve ona ilham veren olgulardan olmuştur. Bu bağlamda, 1970’lerde Avrupa’da sivilleşerek çeşitlenen özgürlük taleplerini de hesaba katmak gerekmektedir. Bunların üzerine, Doğu Bloku’nun da çökmesi ve soğuk savaşın sona ermesi, Türkiye solundaki bu hareketlenmeyi iyiden iyiye güçlendirmiştir. Tüm bunların bileşkesinde, liberal felsefe ve siyaset, sol aktörler tarafından daha kolay kabul edilir ve savunulur hale gelmiştir. Sol-liberal etkileşim sonucunda da iki unsurun felsefi anlamda yeniden gözden geçirilip kurulması talep edilmiştir: Türkiye solu ve Devlet.

Geleneksel Türkiye solunun ve ilgili kurumlarının, bu oluşumlardan gelen ‘taleplere’ karşı direnç gösterdiği ortamda, liberalize sol’un, gelişmelerin de itmesiyle, olması gerektiğine inandığı değişimleri gerçekleştirebilmek için, peyderpey sağ oluşumlar ile işbirliklerine doğru yol alması ile sonuçlanmıştır. Örneğin, *Şahin Alpay*, Seyfettin Gürsel ile birlikte 1986 yılında gerçekleştirdikleri bir çalışmada, ekonomi ve kültür de dahil *tüm çoğulculuk tanımlarında, demokratik olmayan sola karşı sağ ile iş birliği* imkanlarının değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır³¹¹. Alpay, çalışmanın genel hedefini de şu şekilde özetlemiştir:

“Kitaptaki yazıların hepsine damga vuran iki temel görüş vardır. Birincisi, sivil toplumun devlet karşısında güçlenmesidir. Demokratikleşme denince, benim aklıma öncelikle sivil toplumun güçlenmesi geliyor. ... İkincisi, SHP’nin üçüncü dünyacılığı, bürokratik seçkinciliği ve bu ikisinin bileşimi anlamındaki ilericiliği sosyal demokrat hareketten tasfiye etmesidir. Ve evrensel sosyal demokrasinin ... ilkelerini Türkiye’ye taşıyacak çağdaş ve modern bir parti olmasıdır.”

Küçükömer’in tezlerinin ve sonra da Birikim çizgisinde devam eden sivil toplumcu görüşün, bu çözümlerlerde ve önerilerde payı büyüktür. Sivil toplumcu yaklaşım, sağın Tanzimat eleştireliliğinin ötesine geçmekte zorlanan tavrının aşılaraq, Osmanlı merkezi yapısı karşısında, siyasal güç ve ama özellikle sermaye yoğunlaşmalarının yaşanmadığının okunabilmesini sağlamıştır. Daha kısa ifadeyle, sivil toplumcu yaklaşım, tarihsel bakışa derinlik kazandırmıştır. Örneğin *Murat Belge*, sivil toplum bahsini şu şekilde açmaktadır:

“Bu olaya çok geniş bir zaman diliminde de -örneğin Bizans İmparatorluğu’ndan başlayarak- bakılabilir. ... Aynı şekilde Şeyhülislam da Osmanlı padişahının memurudur. ... Papalık ve çeşitli siyasi otoriteler birbirleri dışında -tabi çatışarak ve rekabet ederek, ama sonuçta birbirinden bağımsız – geliştiği için bu tarihten “laiklik” gibi bir sonuç çıkabilmiştir. ...merkezi hükümet karşısında hukuken özerk bir aristokrasi de Bizans ve Osmanlı tarihlerinde görünmez. ... O dönemin perspektifinden bakıldığında ... Batı, Doğuya kıyasla acınacak kadar güçsüzdür. ... Batı’da feodal sistemde hep “parçalı” bir siyasi yapının sürmesine yol açmıştır. ... Ne var ki, ... Batının gittikçe artan bu hızlı güçlenmesi bu eski zayıflığın sonucudur.”³¹²

³¹¹ Seyfettin Gürsel, Şahin Alpay, **DSP-SHP Nerede Birleşiyorlar Nerede Ayrılıyorlar**, Afa Yayınları, İstanbul, 1986, s. 161-172. “Türk Seçmeni Sosyal Demokrasiden Ne Bekliyor?” başlığı altında...

³¹² Murat Belge, **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 72-73.

Röportajlardan oluşan bir biyografi kitabında Murat Belge, kendisinde sivil toplum bilincinin daha 1970'lerin ilk yarısında oluşmaya başladığını ve esasen de 'Kemalizm'i sola devşirmeye çalışan anti-demokratik sola tepki ile bunun başladığını anlatıyor. Bu konular üzerinde İdris Küçükömer'le de diyaloglarından bahseden Belge, *"Yani sağ-sol ayrımını din üzerinden kurmamaya daha o tarihlerde başlamıştık biz. Ama genel olarak sol kesim böyle bakmaz."*³¹³. diyor. Bu bahis içinde Özal'ı da diğer siyasetler ve siyasetçiler içinde "ehvenişer" olarak gördüğünü ekliyor. Bir diğer çalışmasında da, sivil toplum kavramına bir başlık ayıran Belge: *"Ancak bu ülkede var olan ve etkili olan egemen sınıf ve tabakaların zihniyet bakımından en anti-demokratik olanı burjuvazi değildir. Daha doğrusu, yakın zamana kadar ... kendisi karar verecek kadar bağımsız ya da yeterince egemen olmamıştır."*³¹⁴. Bu yorumuyla da, Küçükömergil bakışını göstererek, bürokrasiyi ve onunla iş birliği içindeki siyasetçi ve entelektüelleri işçi sınıfı ve ezilenlerin karşısına yerleştiriyor.

1960'lardan başlayarak, neredeyse sağın tamamının üzerine oturduğu geniş toplumsal taban sivil toplum olarak tanımlanırken, 1980'lerde bu kavram daha çok İslamcı kesim için daha çok kullanılmaya başlamıştır. Bir önceki on yılda, Türkçü sağın ayrışması ve solun karşısında konumlanması (1), geleneksel merkez sağın kentli seçmen kitlelerinin devlet geleneğine içkinliğinin ortaya çıkması (2), ve İslamcı sağın toplumsal tabanı ile birlikte bu merkezden ayrışarak git gide güç kazanmaya başlaması (3); soldaki sivil toplum algısının adım adım bu kesim üzerinde odaklanmaya başlamasına neden olmuştur. Geleneksel merkez solun Devlet'ten liberalizasyonu için mücadele eden isimlerden biri olup, 2007-2013 yılları arasında da Ak Parti'de aktif siyaset yapan isimlerden Haluk Özdalga, 1990'ların başında sivil toplumu şu şekilde görmektedir:

"Sosyal Demokratlar arasında çok moda olan ve sıkça da yanlış kullanılan "sivil toplum" diye bir deyim var. Sivil toplumun en önemli unsurlarından biri dindir. Türbanı tamamen yanlış bir şekilde gericilik unsuru olarak görmek yerine, Türkiye'de bizim savunduğumuz özgürlükçü hareketin önemli bir parçası olarak görmek gerekir."

³¹³ Tuba Çandar, **Murat Belge: Bir Hayat...**, Doğan Kitap, 2007, s. 253-259.

³¹⁴ Murat Belge, **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 77.

...dini iyi anlamamız ve onunla çok yakın diyalog kurmamız gerekiyor.”³¹⁵.

Sosyal demokratlar da, özellikle 12 Eylül restorasyonu sonrasında, *aynı sağdan gelenler gibi*³¹⁶, ekonomide liberalizasyon ve kentleşme olgularının da güçlendirerek hareketlendirdiği çevre kitlelerin (büyük ölçüde dindar kesim) Türkiye’de yeni bir merkezi ve merkez siyaseti inşa etmeye ‘aday’ olduğunu gözlemlemişlerdir. Bundan dolayı da, soğuk savaşın bitimine kadar, geleneksel merkez sol ve ilintili kurumlarda bir dönüşüm savaşı vermiştir. Bunlardan bir tanesi de Cumhuriyet Gazetesi olmuştur. Bu çalışmada sol-liberal ve sivil toplumcu olarak adı geçen isimlerin tamamına yakını, gazetenin devletçi sol yapıdan teslim alınma mücadelesi sırasında ve öncesinde bu kuruma uğramışlardır. Çünkü 12 Mart kuşağı olarak adlandırılan bu aktörlerin yeniden merkeze yolculuklarında Ecevit CHP’si, SHP ile birlikte Cumhuriyet Gazetesi’nin önemli rolü olmuştur³¹⁷. Fakat 1980’lerin ikinci yarısından itibaren, yeniden intikal edilen merkez, bu kez yeni sol değerlere göre dönüştürülmek istenmiş; ve devlet geleneği ekseni buna karşı direnç göstermiştir.

Benzer talepler, Asaf Savaş Akat’ın 1991 yılında yayınladığı ‘Sosyal Demokrasi Gündemi’ başlıklı çalışmasında da yer almaktadır³¹⁸. Bu çalışması Akat’ın en net ve radikal önerilerini ortaya koyduğu çalışma olmuştur. Türkiye’nin kuruluş ve varoluş felsefesi kökten değiştirilmesi ve devlet-birey ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ileri sürdüğü bu çalışmada, eyalet sitemine ve federal yapıya geçmeyi de önermektedir³¹⁹. Akademik yakınlığı hasebiyle Küçükömer ile en yakın entelektüel ilişkiyi sürdürmüş olan Akat, Türkiye’de 1923

³¹⁵ Haluk Özdalga ile gerçekleştirilen ve kitapta “Kutupların kalkması işimizi zorlaştırdı” başlığı ile yer alan röportajdan. Ruşen Çakır-Hıdır Göktaş, **Resmi Tarih Sivil Arayış: Sosyal Demokratlarda İdeoloji ve Politika, Metis Yayınları**, Ekim 1991, s. 117. Not: İtalik’leştirmeler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

³¹⁶ Taha Akyol, erken sayılabilecek bir dönemde, Türkiye Günlüğü Dergisi’ndeki bir makalesinde bu konuyu ‘Politika RP’yi Değişime Zorluyor’ alt-başlığı ile tartışmıştır. Taha Akyol, Seçim Göstergeleri Açısından Türkiye’de Sağın Sorunları”, *Türk Sağı: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, Türkiye Günlüğü*, Sayı 16, Güz 1991, s. 16-18.

³¹⁷ Bunun en kapsamlı ve açıklayıcı örneği, Hasan Cemal’in iki ‘anı’ kitabında kendini göstermektedir: Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, Doğan Kitap, İstanbul, 12. Baskı, Nisan 1999. ve Hasan Cemal, **Cumhuriyet Gazetesi’ndeki “İç Savaş”ın Perde Arkası: Cumhuriyet’i Çok Sevmiştim!**, Doğan Kitap, İstanbul, 1. Baskı, Aralık 2005. İlk kitabında, ‘demokrasiyi’ reddeden sol cuntacı geçmişiyle hesaplaşan Hasan Cemal, ikinci kitabında devletçi solun hakim olduğu *Cumhuriyet Gazetesi*’ni, genel yayın yönetmeni olarak, sol-liberal bir çizgiye çekmeye çalışırken yaşadıklarını ve bu süreçte sol entelijansiya içinde gerçekleşen devletçi-liberal ayrışmayı anlatmaktadır. Cemal’in ayrıntıları ile anlattığı bu kırılma, 2000’lerin başında kristalize olacak liberal-ulusalcı cepheleşmesinin de başlangıcını teşkil etmektedir.

³¹⁸ Asaf Savaş Akat, **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni, İstanbul, 1991.

³¹⁹ Akat, *Sosyal Demokrasi Gündemi*, s. 41-56-68.

şartlarının 1950 şartlarından geri olmadığını da ileri sürerek, resmi ideoloji tezlerine en sert karşı duruşlardan birini sergilemiştir³²⁰. Değişim ittifakı içinde Özal'ın pivot rolünü³²¹ vurgulamayı ihmal etmediği röportajda, Refah Partisi yorumları üzerinden AK Parti gibi bir partiye ihtiyaç olduğunu da ima ediyor³²².

Akat, hem iktisatçı kimliğinden dolayı hem de Küçükömer'in öğrencisi olmasının da sonucu olarak, iktisat konusuna en fazla değinen yeniden inşacı aktör olmuştur. Akat, 1980'lerin sonun gelindiğinde, ANAP iktidarını ve Özal siyasetini, serbest piyasacılığı tam anlamıyla uygulamamasından dolayı eleştirmektedir³²³. Bir sosyal demokratın 1923-1950 arası dönemi sahiplenip mirasçısı olamayacağını savunan Akat, bu dönemi kalkınmacılık açısından başarısız görür. En dikkat çekici yorumu ise, Küçükömer'de de görülen, aşar vergisinin kaldırılmasına yönelik eleştirisidir³²⁴. Bu konudaki görüşlerini ise, daha geniş bir şekilde "Alternatif Büyüme Stratejisi" adlı kitabında işlemiştir³²⁵. 1980'lerde hem DSP hem de SHP'de siyaset yaparak ve geleneksel merkez solu içeriden değiştirmeyi isimlerden olan Akat, 1993 senesine gelindiğinde ise, bir panelde Özalcılığını ilan etti³²⁶. Akat, daha sonra, sol entelijansiya ve İstanbul iş çevrelerini buluşturan ve ilerleyen *Yeni Demokrasi Hareketi* deneyiminin içinde bulunmuştur. Buradaki kayda değer olgu, birçok aktörün Türkiye'de geleneksel merkez solun, Kemalizm ve devletçilikten arınamaması yargısıyla daha özgürlükçü ve/veya liberal söylemler ürettiklerini düşündükleri 'sağ oluşumlara' doğru hareketlenmesidir. Özal, bu yöndeki hareketlenmelerin başlatıcısı olarak da kabul edilebilir.

Mehmet Altan ve İkinci Cumhuriyetçilik:

³²⁰ Sever, Dizdar, 2. *Cumhuriyet Tartışmaları*, s. 119. Asaf Savaş Akat ile yapılan "Sivil toplum inanılmaz hızla güçleniyor" başlıklı röportajdan.

³²¹ Sever, Dizdar, 2. *Cumhuriyet Tartışmaları*, 131.

³²² Sever, Dizdar, 2. *Cumhuriyet Tartışmaları*, 125.

³²³ ANAP Propaganda ve Sosyal Faaliyetler Başkanlığı Yayını, 7. **Kuruluş Yıldönümünde Türk Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından: Anavatan Partisi**, 1989, s. 175-183.

³²⁴ Asaf Savaş Akat ile yapılan "1923-50 arası sağ bir diktatörlüktür" başlıklı röportajdan. Cinemre, Çakır, *Sol Kemalizme Bakıyor*, s. 84.

³²⁵ Asaf Savaş Akat, *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

³²⁶ Akat'ın 'Özalcılığını' ilan ettiği panel ise, *Türkiye Günlüğü Dergisi* tarafından düzenlenen ve Turgut Özal tarafından yönetilen "Değişen Dünya ve Türkiye" başlıklı paneldir. Panelistler, Akat, Cengiz Çandar, Nur Vergin ve Mehmet Altan'dır. Cengiz Çandar, "Bir başka 'tek adam'...", **Radikal Gazetesi**, 20 Nisan 2014.

İkinci Cumhuriyetçilik kavramı, Mehmet Altan'ın 1990 senesinin sonuna doğru üretip kullanmaya başladığı bir kavramdır. Bu tarihten sonra, soldan liberal değerlere yönelen tüm aktörleri tanımlamak için seçilmiş bir kavram (ikinci cumhuriyetçilik) olsa da, Altan dışında bu kavramı sahiplenen aktör pek olmamıştır. Devlet geleneği eksenini muhafaza eden aktörler tarafından 'olumsuz imalarla' donatılan ve popülerleştirilen bu kavram, o dönemde soldan gelenler tarafında da olumlu bir tartışma başlığı olarak kabul edildiyse de pek de sahiplenilmedi. Altan, bu kavramı ve mücadelesini, o dönemde Özal liderliğinde Devlet olgusuna karşı açılan savaşa bir katkı olarak açıklamaktadır. Ona göre, Leninizm'den kurtulan Marksizmin, sömürü dönemini atlatan kapitalizmin, insanın yaşama kıvancını arttırmaya yönelen liberalizmin ve tüm bunları etkileyen bilgi çağının yaşandığı dünyada 'ordu ideolojisi' olarak tanımladığı Kemalizmin ve ürettiği ulus-devlet modelinin de yaşama şansı kalmamıştır.

Hümanizmanın iki akımı olarak tanımladığı Marksizm ve liberalizmden ilki, üretim araçlarının değişimini mutlulukla idrak ederek, artık sömürmekten çıkarı kalmamış ve ürettiğini satabilmek için gelişimi desteklemeye mecbur liberalizm (kapitalizm) bir senteze gitmektedir. Bunun sonuncunda da ulaşılacak yer sınıfsız bir dünya toplumu (yeryüzü sistemi) ve komünizmdir. Altan, bu minvalde de, ikinci kendine ait ve öz-tanımlayıcı kavramı üretmiştir, Marksist-liberal. Kurucu dünya görüşünün, 'düşman' olarak bellediği ve davrandığı dört unsurdan (diğerleri, İslam ve Kürt kimliği) ikisinin sentezi, diğer ikisini de yeryüzü şartlarına taşıyarak bu 'sorunları' da ortadan kaldıracığını iddia etmektedir. Bu bağlamda, Altan'ın 1980'lerde gelişen fütürist dönüşümcü literatür ve soğuk savaş sonrasında oluşan 'tarihin sonu' algısından oluşan özgün bir 'iyimser fütürist hipotez' elde ettiği sonucunu çıkarmak mümkün olmaktadır.

Altan, bu hipotezini oluştururken, Marksizm üzerinden kurguladığı bir yorumla, beşeri bilimlerin her zaman doğa bilimlerini takip ettiği genellemesini yapmaktadır. Varlığı bir bütün olarak ele alan 'quantum fiziğinin', varlığı parçalara bölerek yasalarını keşfetmeye çalışan 'Newton fiziğinin' yerini alması, Altan'ı dünya sisteminin de bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliğine götürmektedir. 1789 ihtilalin ürettiği olguların (milliyetçilik, ulus-devlet) artık son demlerinin yaşandığı dünyada, kısalan iş saatleri, biten angaryalar, üretimin

tükettirmek için yaşatmak zorunluluğu; dünyayı sistemsel bir bütünleşmeye götürmektedir. Bu trendi göremeyen ve buna entegre olamayan parçalar da, acılı dönemlerden sonra bu sisteme katılmak zorundadır. Altan son nokta için tarih vermese de, komünizme giden devrenin tamamlanması için son aşama olarak Çin'deki işçi sınıfının bitmesini işaret etmektedir.

Altan'ın Türkiye tarihine ve iktisadi sistemine bakışında, 'Küçükömergil' tespitler kendini göstermektedir. 'Kapitalizm Bu Köye Uğramadı' başlıklı Profesörlük tezi, Türkiye'nin Batı kapitalizmine hiçbir zaman entegre olamadığı üzerinedir. Osmanlı'nın ve halefi Cumhuriyet'in 'iç sömürü' düzenini sürdürürken, Batı tarafından sömürülmemiş olmasını da 'iç dinamiklerin gelişmemiş' kalmasının nedenlerinden bir tanesi olarak görmektedir. Küçükömer gibi, o da Cumhuriyet'in 'aşar vergisinin' kaldırmasını üretimi geliştirecek bir kaynağın heba edilmesi olarak yorumlamaktadır. Cumhuriyet, bu şekilde, köylüyü, dolayısıyla İslamı ve Kürtlüğü, kırdan ya da çevrede yerinde tutarak, Osmanlı'dan gelen bürokratik hakimiyeti devam ettirmeye çalışmıştır.

Bu bağlamda, sosyalizm, liberalizm, İslam ve Kürt karşıtı bürokratik oligarşiyi (Devlet) yekpare ve evrilmeyen bir yapı olarak görmesi, Altan fikriyat ve söyleminin önemli özelliklerinden biridir. Bir diğer göz çarpan özellik de, Altan'ın Devlet'i 'derin devlet' davranışlarını da sanki tek elden ve bilinçli bir şekilde yöneten-uygulayan bir makine olarak görmesidir. Bu anlamda, tarihi gelenek çizgilerini çekerken, İttihat ve Terakki'yi de neredeyse Teşkilat-ı mahsusadan ibaret görme eğilimindedir. Dolayısıyla, Altan söyleminde Özal, iç dinamikleri umutsuzca zayıf bir 'kabile' toplum ve onu idare eden 'mafyöz' bir Devlet geleneğinin karşısına dikilmiş bir dönüştürücü-devrimci halini almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi de, kendi ve diğer aktörleri de, var olan 'düzen'e 'yumruk atan' 'uyarıcılar' olarak görmektedir. Fakat, bir diğer taraftan da, içinde bulunduğu kümelenme de dahil, Türkiye entelejansiyasını jurnalistik bandı aşamamış olarak görmesidir. Dolayısıyla, bütündeki resimde, iç dinamikleri zayıf bir toplum, yetersiz bir entelijansiya, 'güvenilmez' fakat dönüşümün sorumluluğu yüklenen bir siyaset sınıfı bulunmaktadır.

Özal sonrası dönemde YDH oluşumuna katılıp partileşme aşamasında ayrılmış olması da, aslında Türkiye'deki siyaset oluşumlarını da gerekli değişimler için değerli ve

umut verici görmediğinin göstergelerindendir. Altan fikriyatında ve söylem dünyasında, bu noktada, olmazsa olmaz bir ‘Avrupa Birliği gerek-şartı’ devreye girmektedir. ... AB uyum yasalarının geçmesi için TBMM’nin önüne saat koyan Avrupa 2000 hareketinin yaratacılarında olan Altan, Avrupa Birliği ile entegrasyonu da kışla siyasetine karşı cami siyasetine verdiği desteğin bir güvenlik çapası olarak görmüştür. Altan, bu anlamda, Avrupa Birliği’ni içindeki farklılıklar-ayrışmalar olamayan, iniş çıkışlar yaşamayan, güç kaybetmeyen yeryüzü sisteminin sürükleyicisi olan gelişmiş dünyanın bir parçası olarak idrak etmekte olabilir. Fakat buradaki, en önemli çelişik durum, çevresi, eski merkezi ve ‘yeni’ merkezi ile zayıf bulduğu yapının, en azından görünür gelecekte, ancak bu ulus-üstü yapı ile yeryüzü şartlarını yakalayacağına dair inancıdır. Bu bağlamda, Altan, Osmanlı-Cumhuriyet Batılılaşmacılığının da ötesinde Avrupa-merkezci ve oryantalist bir tepeden inmeciliğe savrulmaktadır. Bu durumda, Altan aslında eleştirdiği Kemalistlerin de aşırısında ‘bir yukarıdan modernleştirmeye’ sapmaktadır.

Aslında sol-liberallerin neredeyse tamamında, demokratikleşme söyleminden dolayı ancak sezilebileni, bu elitist bakışın nüveleri bulunmaktadır. Geleneksel merkez solun 1990’ların başında devlet olgusu hattında kalacağını belli etmesi, YDH oluşumun başarısızlığı ve Özal figürünün ‘olumlu dönüştürücü hatıraları’ ve 1970’lerden itibaren gelişen sivil toplumculuk retoriği; sol-liberalleri ister istemez sağa doğru sevk ederken, onları Avrupa-merkezci bir söyleme de bağımlı kılmıştı. Bu bağlamda, ‘realist’ uluslararası siyaset bakışı içinde Atlantikçi bir tavır gösteren Cengiz Çandar dahi, AB entegrasyon sürecinin muhafazakâr siyasetin otoriterleşmesini-savrulmasını engelleyici potansiyelini görmüştü.

Altan’ın İslamcılık ve Kürt sorunu konusundaki yaklaşımı da sistemin yukarıdan dönüştürücülüğü üzerine kurgulanmıştır. Altan, dini dezavantajlı kesimlerin sığındığı bir olgu olarak yorumlamakla kalmaktadır. ‘Yeryüzü şartlarına’ tamamen entegre olduğunda insanın ve toplumun din ile ilişkisin alacağı şekil konusunda net bir öngörude bulunmamaktadır. Kışla merkezli siyaset karşısında cami merkezli siyaseti, sivil olarak yorumladığından ve demokratikleşme söylemi gereği kollarken; buna da dikkatli yaklaşılması gereğini ifade etmektedir. Cami merkezli siyasetin emniyet kilidinin ve doğal dönüştürücüsünün AB üzerinden yeryüzü sisteminin gerekleri olduğu yukarıda belirtilmişti. Kürt meselesini de

vatandaşlık ve insan hakları bağlamında görürken, konu olan coğrafyanın iç sömürge dahi olamamış olmasını, geri kalmışlığının nedeni olarak tespit etmektedir. Aslında bu da, Altan'ın söylem dünyası bağlamında tutarlı bir yaklaşımdır. Yeni gelen çağ, 1789 Fransız devriminin ürünlerini ortadan kaldırırken, ulusal kimlikleri ve onun kötü çocuğu militarizmi de ortadan kaldırmalıdır.

Özetle, Altan, hem dünyaya hem de Türkiye'ye, onların meselelerine yukarıdan makro ve bütüncül sistemsel (holistic) bakışlarla yaklaşmayı seçmektedir. Meselelerin alt-başlıkları, bu bakışın doğrularının gözden kaçırılmasına neden olabilir. Alt-sistemler normal akışına bırakıldığında, makro sistem ve onun izlediği tarihsel gelişim bu alt sistemleri doğru raylara oturtacaktır. Yeri geldiği için belirtmek gerekir ki, makro sistemler için de, yolda birtakım arızalar ve sapmalar olsa da, tarihin kötüye gitmeyeceği yargısı üzerinden, 'iyi' olanın mukadder galip olduğuna inanmaktadır. Örneğin, ABD siyasetinde Demokratlar devam etseydi, ABD'nin Irak'a bilgisayarlar ile gireceğini (2003), fakat bu sapmada, petrol ve silahın lobisi olan Cumhuriyetçilerin 'bu kısa vadede' üstün geldiğini düşünmektedir. Dolayısıyla, alt-sistemler, günün sonunda iyiye evrilen-yönelen üst sistemlerin bağımlı değişkenidir. Tarihte geri kalıp acı yaşamamak içinde normal seyrine girmek durumundadır. Altan da aslında, Türkiye siyasetine baktığında bir demokratikleşmeden ziyade, büyük sisteme entegrasyonu sağlayacak bir normalleşmenin mücadelesini vermektedir.

Cengiz Çandar ve Neo-Osmanlılık:

Yeniden inşacı söylemsel koalisyonun öne çıkan aktörlerinden Cengiz Çandar'ı, kendisinden yapılacak bir alıntıyla değerlendirmeye başlamak doğru bir giriş olacaktır. Çandar'ın bu alıntılardaki ifadeleri, sınıfsal benzerlikler gösteren ve büyük çoğunluğu 68 kuşağından gelen sol-liberal isimlerin 'devrim' yönelimli idealizmleri ve ideolojik çıkış noktaları için fikir verici potansiyel taşımaktadır:

“Bizim sol-devrimci kuşağın ileri gelenleri de, 1960'lı yıllarda Marksizmle tanıştıkları sırada ilk gençlik dönemlerini koyu bir Mustafa Kemalci olarak yaşayan orta-üst sınıf çocuklarıydı. İçlerinde benim de bulunduğum bazıları, İngilizce ya da Fransızca eğitim veren ortaöğretim kurumları çıkışlıydılar. ... Birçoğumuz, babalarımızdan farklı,

hatta ters siyasi akımlara meyletmiş, 1960'lı yılların ortasında daha Kemalizmle helalleşmeden sosyalizme doğru yelken açmışık. Henüz yirmili yaşlarımızın başındayken, sosyalizmin parlamenter yoldan mümkün olup olamayacağı tartışmalarının içinde kendimizi bulmuş, benim de dahil olduğum çok sayıda üniversite öğrenci aktivisti Türkiye İşçi Partisi'nden uzaklaşmış, gözümüzü kamaştıran Che Guevara'ya sempati duymaya başlamışık. Mao'nun uzun süreli halk savaşı teorilerini özümsemeye yönelmiş, Vietnam savaşından ve burnumuzun dibindeki Filistin mücadelesinden etkilenmişik. Bizim kuşak da, tıpkı al-Ahwar'da can verenler gibi en gözüpeklerini, Sinan Cemgil'leri, Deniz Gezmişleri feda etmişti. Bizim hareketimiz de, Irak'taki sol harekete benzer biçimde ezilmişti."³²⁷.

'Kemalizm ile helalleşmeden sola yönelen orta-üst sınıf ailelerin çocukları' olmak, 1990'ların başı itibariyle, soldan liberal değerlere yönelen aktörlerin neredeyse ortak özelliği olarak öne çıkmaktadır. Birçoğu gibi, Çandar da, kökü Osmanlı'ya da uzanan 'Cumhuriyet eliti' bir ailenin oğludur. Dolayısıyla, Devlet olgusunun normlarının kontrol ettiği ve yeni normlarını da ürettiği merkezin içindendir. Bu kuşağın bir ortak özelliği de, *Cumhuriyet'in 1960'lı yıllar itibariyle halka veremediğini gözlemledikleri kıvancı*, yükselen 'sol' üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken, kendi saflarında ve karşı saflarda alt-sınıflar ('çevrenin çocukları' ve çevrenin değerleri) ile tanışma fırsatlarını yakalamış olmalarıdır. 1980'ler ile birlikte, çevre güçlerin 'ekonomik', 'sosyolojik' ve en son da 'siyasal' boyutta merkezi baskılamaya başlamasıyla; liberal değerlere yönelen sol aktörler bu eski görgül tecrübelerinden söylemlerinde faydalanacaklardır. Kaldı ki, büyük ölçüde, silahlı mücadele yolunu seçmeyen aktörler, 'sivil toplum' kavramı üzerinden bu tecrübelerini teorik bakışlarında işlemeye da 1970'lerde başlamışlardır. 68 kuşağının, okudukları ya da yabancı dilden çevirdikleri kitaplardaki süreçleri-dinamikleri, Türkiye toplumsal gerçeğinde tam anlamıyla bulamama zorluğu, 'ideallerini' gerçekleştirmek için farklı fraksiyonlar içinde farklı yollar aramalarına neden olurken; bir diğer taraftan da, bazılarının Türkiye toplumunun sınıflar temelinde değil de, kendine has bir merkez-çevre temelinde katmanlaştığını fark etmelerini sağlamıştır.

³²⁷ Çandar, **Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu**, s. 235-236.

12 Mart ve daha da güçlü olarak 12 Eylül müdahalesinde ise, daha önce büyük ölçüde sezgisel ya da entelektüel olarak kavradıkları Devlet ve ona bağlı merkez olgularının kapasitesiyle, bizzat tanışmışlardır. Bu kapasite, toplumun çoğunluğunu baskı ve izolasyon altında tutarken kullandığı araçlarla da, bir taraftan hayal ettikleri solun serpilmesini sağlayacak toplumsal dinamiklerin gelişimini engellemektedir. Oluşan bu farkındalık, özellikle 1980’lerden 1990’lara uzanan süreçte geliştirecekleri Devlet olgusu eleştirilerine temel teşkil edecektir. Bu eleştiriler de, onları, çevre merkezli güçlerle bu sefer karşılaştırmının ötesinde, ortak argümanlarda birbirlerine yakınlaştırmaya başlamıştır. ‘Cumhuriyet elitlerinin’ sol dünya görüşünü seçmiş çocukları olarak, kurucu dünya görüşünün ve uygulamalarının ‘hatalarını’ düzeltmek için kendilerinde ‘elitist bir sorumluluk’ da hissedeceklerdir. Küreselleşmenin liberal dalgaya ivme kazandırdığı çağda, kendilerine çizdikleri bu avangart rolü hızla yerine getirme yoluna gitmişlerdir. Bu siyasal kuşak çatışmasının -ya da farklılaşmasının- benzerlerinin Osmanlı modernleşme sürecinde de yaşanmış olması, muhtemelen siyaset sosyolojisi için dikkat çekici bir veridir.

1970’lerin başında, halen, devrim ile, Cumhuriyet’in ve ‘halklarının’ esenliğe kavuşabileceği inancı sürdürülürken, gelen 12 Mart 1971 müdahalesi; Çandar’ın, hakkında verilen mahkumiyet kararlarından kaçmak ve silahlı mücadele eğitimi almak için, daha önce de sempatiyle izlediği, Filistin Kurtuluş Örgütü saflarına katılma kararı almasına neden olmuştur. Çandar, 1973’e kadar yaşadığı Suriye ve Lübnan’da, siyasal inançlarını sorgulayıp değişim sürecine girerken³²⁸, daha sonra gazetecilik mesleğini, Orta Doğu uzmanlığını ve siyasal görüşlerini şekillendirecek görgül tecrübeleri de önemli ölçüde edinmiştir. *Birincisi*, Orta Doğu’daki Kürt realitesiyle (ve aktörleriyle) tanışmasıyla, daha sonra 1990’lardan 2000’lere uzanan süreçte tutkuyla savunacağı ‘Orta Doğu’da Kürtler için iyi olanın Türkiye için de iyi olacağı’ tezinin temelleri bu dönemde atılmıştı. Dört ülkeye yayılmış bu geniş ve

³²⁸ “... Yazdıkça, kendimi ve daha önemlisi Türkiyedeki sol hareketleri sorguladığımı görüyordum. ... Demokratik Cephe’ye ilişkin hayal kırıklıklarımız, eşzamanlı olarak Türkiye’deki kendi örgütümüze de yönelmişti. Türkiye’deki kendi örgütlenme düzeyimizin, halkla ilişkisinin çok derme çatma olduğunu, Filistin deneyiminden yola çıkarak, görmeye başlamıştık. ... Aynı dönem zarfında, bizim mensup olduğumuz hareketin ideolojik kaynağı olan Çin’deki gelişmeler de bizleri şaşkınlığa sevk ediyordu. ... Bizleri, Türkiye’deki diğer sol gruplardan ayıran tüm ideolojik temeller yerle bir oluyordu. ... Değişmiştim. ... Günlerimizi...bitmez tükenmez özeleştirici seanslarıyla geçiriyorduk.” Çandar, *Mezopotamya Ekspresi*, s. 200-202.

kalabalıkça toplumun, Türkiye ile ‘stratejik bağlarda’³²⁹ buluşması, hem bu halkı baskıcı rejim(ler)in elinden kurtaracak hem de Türkiye ‘haksızca’ kendinden koparılmış ‘vatan topraklarına’ doğru nüfuzunu genişletebilecekti. *İkinci olarak* da, Baas ya da pan-Arap ‘totaliter’ devlet yapılarına ‘düşmanlığı’ da, bu dönemde başlamış, daha sonra bölgede gazeteci olarak bulunduğu dönemlerde gelişmişti. Muhtemeldir ki, Sovyet güç alanında bulunan bu devletlerin devletçi ve dini baskılayan yapıları, Çandar’ın gelişen fikriyatındaki ve sonradan liberal değerlerle temellendireceği anti-Devlet bakışı beslemiştir. Tabii, buna, sağın muhafazakâr değerlerinin de Çandar üzerinde etkili olmaya başladığı gerçeğinin de eklenmesi gerekmektedir. Bu etkenler, ilerleyen zamanda, onun ‘Osmanlı terekesini elinde’ tutan Türkiye’nin bu iki konuda da pozisyon ve risk alması gerektiği tezine götürmüş³³⁰; ve Turgut Özal ile dış siyaset ve devlet kimliği konularında buluşmalarını da sağlamıştır.

Önce FKÖ deneyimi ve sonra da gazeteci olarak Orta Doğu’nun çeşitli ülkelerinde bulunmak, Çandar’ı büyük güçlerin de içinde bulunduğu reel politik ile tanıştırırken, bir taraftan da *devrimciliğinin bir tür siyasal romantizme doğru evrilmesine* neden olmuştur. Reel politik ile tanışmak, Çandar’ın siyasal fikriyatında uzun yıllar devam edecek ABD merkezli bakışı geliştirirken³³¹; beri taraftan da, *gelişen siyasal romantizm*, Çandar’ın, diğer soldan gelenlerden farklı olarak, soğuk savaşın bitişiyle Türklük ve Osmanlılık kimliklerini siyasal fikir-söylem çizgisine adapte edebilmesini³³² sağlamıştır. Çandar’ın, bütün reel politik

³²⁹ Çandar, Kürtler temelinde federasyon; mümkün olması durumunda Irak ve Suriye’nin de içinde bulunacağı bir konfederasyonu olumlu görmenin de ötesinde, gerekli görmektedir. Soğuk savaşın bittiği, onun deyimiyle ‘post-modern ve kimliklerin öne çıktığı çağda’, Türkiye büyümeye küçülmesi riski ile karşı karşıyadır.

³³⁰ “Türkiye’nin...Orta Doğu ile girebileceği karşılıklı çıkar ve işbirliğine bağlı entegrasyon çabaları hen Batının...hem de Arap milliyetçiliğinin...hesaplarıyla çatışacaktır. Başta da söylediğim gibi Türkiye’nin Avrupa merkezli bir dış politikaya bağımlılığı azalırken önemi de buna orantılı olarak çok artmıştır. ...karşısındaki güçlerin orta ve uzun vadeli güç dengesi hesaplarına dayalı olarak yöneltecekleri tehdit ve tehlikelerin de dozu artmıştır.”; Mustafa Çalık, “Orta Doğu Üzerine Cengiz Çandar ile Mülakat”, *Orta-Doğu: "Morarmıştır Faltaşı!"*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 14, Bahar 1991, s. 89.

³³¹ Körfez Savaşı konusunda: “Bu savaş, özü itibarıyla Avrupa Amerika savaşıdır. Avrupa Türkiye’ye karşı son derece kötü muamele etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Amerika’nın Avrupa’yı altına alma ve dünya nazımı olma isteği, hedefi ile bizim bugünkü ve en azından yakın gelecekteki çıkarlarımız birdenbire çakışmıştır.”; Mustafa Çalık, “Orta Doğu Üzerine Cengiz Çandar ile Mülakat”, s. 89.

³³² “Çünkü, bu tezi savunanların bazıları Türklükten çok hoşlanmıyorlar, Osmanlılıktan kesinlikle hoşlanmıyorlar. Bense hoşlanıyorum. ... “2. Cumhuriyet” benim ürünüm değil. Fakat, onların söylediklerine katılıyorum. Sistemin tepeden aşağı radikal şekilde değiştirilmesini istiyorlar, tüm bunlara katılıyorum. Çünkü, bunlar olmadan, bilgi çağı toplumu olmaya ilerlemek, bir ekonomik güç odağı olarak kendi çevremizde etkin hale gelmek mümkün değil.”; Cengiz Çandar ile mülakattan: Metin Sever, Cem Dizdar, **2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, 1993. s. 97.

dönüşümüne rağmen, baskıcı rejimlerin devrilmesine dair siyasal romantizmini de, Saddam rejimine amansız karşıtlığından da en başından beri desteklediği İran Devrimi'ne bakışından da okumak mümkündür. “Böylesine kanlı bir savaşın durması, çok sevindirici sayılması gereken bir gelişmeydi. ... Siyasi açıdan ise, benim gözümde, İran Devrimi'nin sona erişiydi. ...büyük devrimler ailesi zincirin son halkası olmaktan çıkmıştı. ... İran artık “devrim” değil bir “devlet” idi. ... Realpolitik kazanmıştı. 1988'den sonraki İran, benim 1979-1988 yılları arasında heyecan duyduğum İran değildi artık.”³³³. ABD'nin 2003 Irak işgalini, aldığı tüm eleştirilere rağmen, “Benim önceliğim, zalim diktatörlük rejimin yıkılması, zulmün son bulması idi...”³³⁴ diye gerekçelendirerek savunan Çandar'ın, 2012'de Vietnam seyahatinde ise, devrimcilik yıllarında ABD'ye duyduğu öfke depreşebilmektedir³³⁵.

Çandar'ın realist uluslararası siyaset okumalarını sürekli ziyaret eden ‘devrimci’ ya da ‘Türkiye için emperyal romantizmler’, akla, bu çalışmada yer verilmemiş olsa da ‘soldan gelenlerden’ biri olarak değerlendirilebilecek Ertuğrul Özkök'ün kendi değişim manifestosu niteliğindeki kitabı ‘Elveda Başkaldırı’yı ve burada işlediği tezi getirmektedir³³⁶. 68 deneyiminden ve yaşanan 1970’li yıllardan sonra, artık dünyanın gerçeklerinin, ‘devrim yapmak’ ve ‘sistem(ler)i değiştirmek’ için ‘başkaldırı’ değil, sisteme uyum sağlamayı gerektirdiğini savunan Özkök; 1990’lerin yeni sol-liberal entelijansiyasının gelişimini ve 1980’lerdeki nüvelerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Kuşkusuz 12 Mart eylemci tipinin macera ruhu, yanlış kanalize olmuş bir ruh hali olarak kalmıştır. ... 12 Mart 1971 sonrası ise, Batı ile Türk toplumunun yollarının radikal biçimde farklılaştığı 10 yıllık yeni bir sürecin başlangıç tarihidir. ...romantizm, kaba ve bayağı bir halkçılık uğruna sahneden çekilecek ve meydan bir kabile terörizmine kalacaktır. Gecikmişlik paranoyasına kapılmış bir macera ruhunun böylesine dejenere olması, bütün 70’ler boyunca, Batı’nın işlediği yeni temaların Türkiye’ye girmesini de

³³³ Çandar, **Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu**, s. 317-318.

³³⁴ **A.e.**, 345.

³³⁵ **A.e.**, 359

³³⁶ Ertuğrul Özkök, **Elveda Başkaldırı**, Afa, İstanbul, 1987.

*engellemiştir. ... Her dönem gibi 68 iklimi de gerisinde iki tür insan bırakmıştır. Bir yanda, o günün iklimine sadık kalma duygusuyla o iklimi bir konserve örneği kendi küçük dünyasında yaşatmaya çalışanlar, öte yanda o ruhu değişen dünyanın yeni koşullarına tahvil ederek rantını kullanmaya çalışanlar. ...ikincilerini Türk ekonomik ve entelektüel hayatının önemli köşelerine yerleştirmiştir. Bunun sonuçlarını da önümüzdeki 10 yılda göreceğiz.*³³⁷.

12 Mart sonrası ‘sürgün’ yıllarını Suriye, Lübnan ve Avrupa’da geçirdikten sonra, edindiği saha deneyimlerini aldığı eğitimle birleştiren Çandar, önce Türk basınında pek de rastlanmayan bir türde Orta Doğu uzmanı gazeteciliğe, oradan Cumhurbaşkanı danışmalığına, ve sonra da kendi deyimiyle public-intellectual’lığa uzanan bir kariyer inşa etmiştir. Özkök’ün kullandığı ifadelerle, ‘macera ruhunu zaten sınıfsal olarak ait olduğu merkeze yeniden adapte ederek, büyük ölçüde görgül tecrübelerden elde ettiği düzen eleştirisi içeren özgünlüklerini ve fikirlerini, karşılaştığı merkez normlara kabul ettirmeye çalışmıştır. Sergilediği ‘aykırılıklar’ kabul edilmediği anda da, merkezdeki farklı hatlarda kendine süratle yer bulabilmiştir. 1990’ların sol-liberallerinin birçoğunun, 1970’lerden 1980’lere uzanan süreçte, merkeze geri yolculuklarında uğradıkları Cumhuriyet Gazetesi’nden ayrılıp, Özal döneminde kapitalize olmaya başlayan ‘medyaya’ geçişi de, hem buna bir örnek hem de *liberal alana hareketlenmesinin* bir aşaması olarak, önem arz etmektedir. Devlet olgusu ile liberalleşen solun ilk çatışma sahalarından birisi de, 1990’ların başında *Cumhuriyet Gazetesi* olmuştur. Çandar ise, büyük kopuştan önce, 1987 yılında, Gazete’den ayrılmıştır. Hasan Cemal:

“Herkesin her konuda klasik Cumhuriyet yazarları gibi düşünceleri gerekmediğini belirtmeyi ihmal etmezdim. Tabii benim bu görüşümden hoşlanmazlardı. Cengiz Çandar kardeşim ipi geriyor bugünlerde. Gitmiş Nokta dergisine bir demeç vermiş. ...bizimkilerin damarına basacağını çok iyi bilerek konuşmuş: “Bütün bu sorunsal biraz da Batı’dan kaynaklanıyor. Batılılar, “İran’ın kaybından sonra acaba sıra Türkiye’de mi?” sorusunu biraz safça sordular. Bu sorunun en doğru cevabını da ilericilerde buldular. Türk ilericileri toplumun en safdil ve sorunları en az kavrayabilen

³³⁷ Özkök, *Elveda Başkaldırı*, 30-34. Not: İtalik’leştirmeler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

kesimi. Bu iki unsurun birleşmesiyle abartılı bir “İrtica hortluyor!” kampanyası başladı.”³³⁸

Liberal dalganın, özellikle 1980’lerin sonları ile başlayarak, bazı gazeteler ve dergilerle yeniden konfigüre ettiği medya ortamında, soldan gelenler, *yaşanan fikri hegemonya çatışması* içinden, yeni bir tüketici-gustocu ‘yaşam tarzı’ da öneren yayıncılık anlayışlarının da (insani ilgici) katkısıyla, yine de söylemsel üstünlüğü alarak çıkmışlardır. Sol-liberaller, bu minvalde, yeme-içme, gezi, spor gibi alanları da kullanarak kitleler ile daha yakın ilişkiler kurabilmişlerdir. Bu bir tahmini nedeni de, Devlet aygıtının kullanabileceği araçlar düşünüldüğünde, ellerindeki en üst düzeyde kullanma çabasıdır. Çandar, 1997 senesinde, *Taha Akyol, Fehmi Kuru ve Ahmet Taner Kışlalı* ile birlikte katıldığı bir panelde, 1990’ların ilk yarısındaki hegemonik mücadele-çatışma ortamını şu şekilde anlatmaktadır: “Kemalist zihniyetin ulusal devlet modeli kendisini taciz ve tecavüz altında hissetti. Ve doğal bir savunma refleksi ile harekete geçti. ... taraflar çok eşit kozlarla bu tartışmayı götürmüyorlardı. ... Taraflardan birinde toplumumuzu, devlet yapımızı ve tarihimizi yeniden tanımlama çabası var. ...diğer tarafta devlet var, ordusu var, polisi var ve hukuk sistemi var. *Ve basın mensupları var. Devlet establishment’ının ayrılmaz bir eklemi olarak basın da onun içinde. ...yapışacak etiketler, sizi mezara ya da hapisaneye götürebiliyor. O yüzden...bu salonlardaki tartışmalarda akademiyanın kullandığı anlaşılması zor dilin de kendileri adına bu iklimin zorladığı bir koruma refleksi olduğu sonucuna varıyorum.*”³³⁹.

Çalışmanın tespitlerinden biri de, hatırlanacağı üzere, yeniden inşacı söylemsel koalisyonadaki fikir ve söylem üretimin jurnalistik bir entelektüel aralıkta gerçekleştiği; bundan dolayı da ortaya atılan birçok kavramın derinliksizlikle malul olduğuydu. Kaldı ki, bu Tanzimat aydını için de sıklıkla ifade edilen bir tespittir. Akademik ünvanları da olan bazı sol-liberaller bunu kitlelere daha hızlı ve kolay yoldan ulaşmak şeklinde

³³⁸ Hasan Cemal, *Cumhuriyet Gazetesi’ndeki “İç Savaş”ın Perde Arkası: Cumhuriyet’i Çok Sevmiştim!*, s. 200-201. Çandar’ın bu röportajından sonra, yine soldan gelenlerden Şahin Alpay ve Hadi Uluengin’in gazetesinin genel çizgisinin dışındaki yazıları için İlhan Selçuk: “12 Mart kuşağı bozuk çıktı”. Not: İtalik’leştirmeler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

³³⁹ Kitaba adını veren sempozyum içinde, “Gazeteci Gözüyle Sorunun Analizi” başlıklı tartışma oturumundan; Nuri Bilgin, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 483.

gerçekleştirmektedirler. Çandar ise, burada, akademiyanın ‘Devlet’i karşısına almamak için cesaretsizlikle ve zor anlaşılabilirlik araçlarını kullanarak, kendini koruma altına aldığını iddia etmektedir.

Çandar’ın Cumhuriyet’ten ayrılışı, aynı zamanda ‘Kemalizm’den de 1960’lardan sonra ikinci kere ayrılışı olmuştur. Bu ayrılık, daha önce “Amerika-Suudi Arabistan ekseninin Türkiye uzantısı”³⁴⁰ olarak gördüğü Özal siyasetine yaklaşma sürecinin de başlangıcını teşkil etmiştir. 1980’lerin bu döneminde çözülmeye başlayan Doğu Bloku ülkelerini izlerken ‘gördükleri’, Çandar fikriyatını 1990’ların *küreselleşmeci, bilgi toplumcu, serbest ticaretçi* söylemlere doğru güçlü bir şekilde sevk etmiştir³⁴¹. Özal gibi, Çandar’ın da ‘Batı’ya Atlantikçi’ (ABD odaklı) ‘Doğu’ya muhafazakâr değerler üzerinden genişlemeci’ bakışı, onun Turgut Özal’ı ‘değişimin başkomutanı’, Çankaya’daki ‘put kırıcı’ olarak niteleyeceği birlikteliğe ve Özal’ın Cumhurbaşkanlığı dönemindeki danışmanlığına taşımıştır³⁴². Çandar’ın Atatürk’ten sonra en büyük devrimci olarak nitelediği Özal’ın cenaze törenini, ‘Kemalizmin cenaze töreni’ olarak nitelemesinden iki değerlendirme üretilebilir³⁴³. Bunlardan *birincisi*, tarihsel akışları, ‘büyük aktörlerin’ gerçekleştirdiği ‘büyük sıçramalar-kırılmalar’ ile açıklayan bir tür yukarıdan şekillendirmeci devrimci bir siyasal bakışı sürdürdüğüdür. İkincisi ise, ve çalışma için daha önemli analiz unsuru olarak, ‘Devlet’ ile ilgili sorun tespitini, kurucu dünya görüşünün de ötesinde Kemalizm kavramı ile nitelenen uygulamalarına indirgediğidir.

Özetle; yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde Çandar’ın ayırıcı özelliklerinin başında sadece birtakım liberal değerlere değil aynı zamanda muhafazakâr değerlere de yaklaşp kendine özgü bir sentez yakalama çabası gelmektedir. Devlet kimliği için öngördüğü, Neo-Osmanlılık ve Atlantikçilik ise, bu sentezin makro halidir. Benzer bir

³⁴⁰ Çandar, *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*, s. 79.

³⁴¹ “1988 ile 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin ortadan kalkmasına kadar sosyalist blok ülkelerinde, gelişmeleri içinden izleyerek geçirdiğim süre, üzerimde önemli izler bıraktı. Orta Doğu’da Baas rejimlerinden sonra Avrupalı müttefiklerini de tanırım. ... *Totaliter hiçbir ideoloji ile barışamayacağıma karar verdim. Soğuk Savaş’ın hemen sonrasından itibaren, siyas, görüşlerimde hiçbir kırılma yaşamadım. Ve, kendi kültürel kimliğimi “Müslüman”, ideolojik-siyasi kimliğimi ise “özgürlükçü-demokrat” olarak tanımlayabileceğime hükmettim.*”. Çandar, *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*, s. 321. Not: İtalik’leştirmeler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

³⁴² Cengi Çandar ile mülakattan: Sever, Dizdar, s. 113-114.

³⁴³ Cengi Çandar ile mülakattan: Sever, Dizdar, s. 96.

sentezi ve seküler-muhafazakar uyumu Özal'da görmesi ve kendi tabiriyle 'aynı dalga boyunda buluşmaları', onun Özal figürüne en yakın soldan gelen aktör olduğu tespitini mümkün kılmaktadır. *İkinci olarak*, Çandar da, Özal ve diğer soldan gelenler gibi serbest ticaret, teknolojik sıçrama, iletişim, vs.'nin muhafazakar değerlerin olası anti-demokratik sapma potansiyellerini kısa vadede modernleştirerek ehlileştireceği fikrine sahiptir. *Üçüncü olarak*, Çandar'da reel-politik bakış ve siyasal romantizm sıklıkla çatışabilmekte ve birtakım çelişkiler üretebilmektedir. Devrim ve büyük değişimlerin yarattığı heyecanlar, otoritenin karakterini Çandar için görünmez kılabilmektedir. Dördüncüsü ise, Devlet'in siyasete ve topluma baskınlığını, genelde ancak kurucu dünya görüşüne kadar takip etmekte olmasıdır. Eleştirilerini, kurucu uygulamaların yarattığı kopuş-kırılma, kendi ifadesiyle 'rupture' ile açıklamaktadır³⁴⁴. Osmanlı Devleti'nin toplum karşısında merkezde güç pekiştirme tasarrufu olarak bir tek, o da Tanzimat döneminde, Kanuni'nin Hükm-ü Şerif ile Kürt beyliklerine tanıdığı birtakım özerkliklerin kısıtlanmasıdır³⁴⁵. Sonuç olarak, Çandar'ın Devlet'te değişim talep eden fikir ve söylemlerinde, aşkıncılığın Osmanlı'dan ve öncüllerinden devam eden devlet geleneği üzerindeki tespitlerine rastlanamamaktadır. Liberal iktisadın ivedilikle siyasal liberalizme (zenginleşme, kapitalistleşme), modernleşmeye ulaştıracağı siyasal akımların potansiyel anti-demokratik sapmalarını ehlileştireceği yargıları ise, Çandar'da da mevcuttur.

İlerleyen zaman içinde, hatta soğuk savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra, bizatihi 'Türkiye solu'ndan da öncelikli olarak, Devlet'de değişim taleplerine öncelik verir hale gelen *soldan gelenler*, yeniden inşacı alan içinde homojen bir kümelenme oluşturmamışlar, olguları ve onlara yönelik fikriyatlarını tanımlamalarında da farklılıklar göstermişlerdir. Hatta, sol, liberal düşünce ve özgürlükçü değerler birlikteliği, her bir aktörün düşünsel dünyasında farklı şekillerde tezahür etmektedir. Dolayısıyla, *söylemsel yeni kurumsalcı devlet kuramının*, değişim talep eden aktörler arasında öngördüğü *koordinatif etkileşim* (söylemleşme), sistematik ve planlı bir gelişim izlememiştir. Bahsi geçen aktörlerin,

³⁴⁴ Cengiz Çandar, "27 Mart: Türkiye'nin "demokratik metamorfozu"nun göstergesi ve "Yeni Türkiye"nin doğum sancısı", *Siyasetin 27 Mart'ı dönemeç mi, dönüşüm mü?*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 27, Mart-Nisan 1994, s. 29. Cumhuriyet'in toplumu İslam medeniyetinden Batı medeniyetine intikal ettirdiğini, fakat medeniyetlerin değiştirilemeyeceğini ifade ediyor. Kitaba adını veren sempozyum içinde, "Gazeteci Gözüyle Sorunun Analizi" başlıklı tartışma oturumundan; Nuri Bilgin, s. 483.

³⁴⁵ Çandar, *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*, s. 593-594.

aktif siyasetin içinden değil, akademi ve medya dünyasından olması ve bundan dolayı da özgün entelektüel duruşlarını muhafaza etme refleksleri; *söylemsel koordinatif etkileşimin* ancak küçük entelektüel alanlarında (intellectual circle) birbirlerinden ‘esinlenme’ olarak kalmasına neden olmuştur. Özal’ın ölümünden sonra, İstanbul burjuvazisi işbirliği ile giriştikleri YDH (Yeni Demokrasi Hareketi) yapılanmasının partileşme aşamasında birçoğunun sırayla bu oluşumdan uzaklaşması da, büyük ölçüde bu nedenden kaynaklanmaktadır. Aslında, ‘o yıllarda’, merkez ve dolayısıyla merkez siyasetteki normların belirlenmesinde pay sahibi olan orta ve orta-üst sınıf kentli seçmenden destek bulabilme potansiyelini vadeden YDH oluşumu, sosyal demokrasi ve liberal düşünce arasında bir sentezlemeyi başaramamış ve sonuçta muhafazakâr özellikler gösteren çevre seçmene hitap edebilme başarısını gösterememiştir. Hareketin muhafazakâr-liberal aktörleri içermemiş olması da, bu çok temel eksikliğin giderilmesini imkansız hale getirmiştir. YDH denemesinden sonra, sol-liberal aktörlerin, devleti ve siyaseti dönüştürücü potansiyeli, ‘zorunlu olarak’, çevre ile irtibata geçmekte zorluk yaşamayan ve Devlet olgusunun yakın markajında olan muhafazakâr-İslamcı oluşumlarda ve aktörlerde aradığı ve ‘mağduriyetlerinde’ onlarla ittifaka girdiği görülmektedir. Fakat aslında, sol-liberal entelijansiya, tam olarak ortak tanımına ulaşmadığı araçsalıcı devlet modelinin gerçekleştirilebilmesi ve bu minvalde devletin aşkincılığının geriletebilmesi için, Özal figürünü hatırlatır, seküler karakterli, liberal değerlere eğilimli ve kendisinin bir noktaya kadar doktrine edebileceği bir muhafazakâr hareketin oluşmasını beklemiştir.

Çalışmanın odaklandığı zaman aralığında, devlette değişim talep eden yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde pivot aktör olarak tanımlanan Turgut Özal figürü, bu aktörler tarafından farklı seviyeler ve vurgularla olumlanırken, bu kümelenme için bir merkez kuvvet oluşturduğu da netlikle görülebilmektedir. Özal’ın soğuk savaş sonrasında yoğunlaşan (Cumhurbaşkanlığı, 1989-1993) düzen karşıtı (anti-establisment) söylemleri, ve bu söylemlerin Cumhurbaşkanlığı makamından seslendirilmesi, liberal araçsalıcı devlet arayışı içindeki aktörlerin çoğunluğunu, bir şekilde etkilemiş ve fikir ve söylem üretimini harekete geçirebilmiştir. Bir önemli noktayı da, tespit etmek gerekir ki, Özal’ın siyasal karakterinin sağcı ve İslamcı özellikleri, ‘sol’ elite kendi ulaşamadığı muhafazakar ve çevre kitleler ile

bağlantı kurabilme imkanını da vermiştir.

Sona eren on yılın (1980'ler) başında, solun, 12 Eylül restorasyonundan en çok 'zarar' gören siyaset olduğu gerçeği göz önüne alındığında, devletin tepesinden gelen 'cari devlet olgusu karşısı' tavrın cazibesi ve etkisi, çok daha net bir şekilde anlaşılabilmektedir. Kendi sağ siyasal kimliğinin belirgin özelliklerini bir anlamda 'görünmez hale' getirip, Türkiye'de önce neo-liberal sonra da bilgi çağı paradigmal dalgalarının temsilciliğine soyunan bir lider figür (Özal), koordinatif özellikleri zayıf olan heterojen liberal-özgürlükçü sol kümelenme için bir eksen, bir dayanak ya da bir gösterge vazifesi görebilmiştir. Dolayısıyla Özal figürü ile ilişki, 'Özalcılık' olarak tanımlanan duruştan, onu sağda ehven-i şer olarak görüp zımni olarak olumlamaya kadar giden bir doğru üzerinde gerçekleşmiştir. Bu olumlamaların bir nedeni, devletçi solun içe dönük savunmacı duruşuyla dünyadaki gelişmeleri ve özellikle teknolojik sıçramayı okuyamadığı kanaati iken, bir diğeri de, gerçek bir kapitalistleşme olmadan Türkiye'de çağdaş bir siyasetin gerçek dinamiği olabilecek sınıfların oluşamayacağı tezidir.

Medya üzerinden kitlelere seslenebilme gücünü elinde bulunduran 'soldan gelenlerin', Özal figürü ile bir önemli ilişkisini daha tespit etmek, 1990'ların başındaki oluşumun anlaşılmasına katkı yapacaktır. Çalışmanın birinci bölümünden de hatırlanacağı üzere, söylemsel yeni kurumsalcı kuram, söylemin dikey oluşumunu, yani aktörler ile kitleler arasındaki dinamiği, iletişimsel (communicative) özellik olarak tarif etmektedir. Bu anlamda, soldan gelenlerin ellerinde bulundurdıkları en önemli güç, gündem belirleme, kamuoyu oluşturma ve meşrulaştırma imkân ve kabiliyetleri olmuştur. Solun 1960'lardan 1990'lara taşıdığı sağ karşısındaki entelektüel ve doktriner üstünlüğü, soldaki insan sermayesinin bu bağlamdaki üstünlüğünün en önemli nedeni olarak kendini göstermektedir. Siyaset sektörü ve toplum sektörü arasında ikna-rıza mekanizmasına dokunan bu güç, Özal'ın temsilcisi olduğu neo-liberal dalganın Türkiye'deki *medya sektörünü* 'kapitalize' etmesi ile çok ciddi bir irtifa kazanmıştır. Cari devlet olgusunun taşıyıcılarından biri olan medyayı yeniden şekillendirme amacını da içinde barındıran bu dalga, topluma yeni yaşam tarzları ve tüketim alışkanlıkları öneren gustocu bir liberal hegemonya sunumunu da gerçekleştirmiştir. Birçoğu, konvansiyonel devletçi solu temsil eden Cumhuriyet Gazetesi'nden, isteyerek ya da

istemeyerek, liberal dönüşümün çıktısı olan yayın organlarına geçen sol-liberal aktörler, yeni paradigmanın onlara sunduğu dönüştürücü rolü çok da yadsımadan kabul etmişlerdir. Böylelikle, büyük ekseriyeti, 1970’lerde Ecevit CHP’si ve Cumhuriyet Gazetesi ile mücadelelerini merkeze taşımış olan 68 kuşağı genç ‘marjinal’ solcular, 1990’larda yeni bir merkez oluşumunu vaad eden yeni paradigmanın saflarına katılmışlardır.

Her ne kadar, Türkiye’de sol, sağ entelektüeller tarafından, neredeyse tartışmasız şekilde, kurucu felsefenin, resmî ideolojinin ve aslında ‘arızalı Batıcılığın’ bir varyantı olarak yorumlansa da; devlet olgusuna kutsiyet atfeden sağa nispetle, soldan gelenlerin, ‘devlet’i eleştirme tecrübesi ya da pratiği, soğuk savaş sonrası dönemde, kurucu felsefe ve uygulamalara göreceli olarak daha maharetle, açıktan ve bütüncül argüman üretebilmelerinin önünü de açmıştır. Türkiye Günlüğü ile ilgili başlıktan da görülebileceği üzere, Devlet’i yeniden tanımlama ve onu kendi dünya görüşüne göre araçsallaştırma güdüsü, en az sol aktörler kadar doyurulmamış olan sağ entelijansiya, soğuk savaş sonrası dönemde dahi, devlete eleştirilerini belli uygulamalarını (laiklik, kültür, dış politika (kimlik), vs.) ‘ana gövde’den ayırıştırarak gerçekleştirebilmiştir. Bunun bir nedeni, eleştirel duruşta meşru alanda kalabilme kaygısı iken, diğer taraftan da, ‘yönelinen’ liberal değerlere rağmen, Devlet’e kutsiyet atfeden dünya görüşünün pek de dışına çıkılamayışıdır. Bu yüzden de, birkaç örnek ve liberal yazarlar dışında, devletin aşkincılığına yönelik tespitler ve eleştiriler, Tanzimat modernleşmesi bağlamının ötesine geçmemiştir. Liberal sol ise, 1990’lardan itibaren konuyu bir demokratikleşme problemi olarak işlerken, devlet geleneğinin aşkinci karakterinin, iktisadi ipuçlarına İdris Küçükömer tezleri ile yakınlaşmış olsa da, güncel demokratik problemleri bu gelenek silsilesinden ayırarak işleme yoluna gitmiştir. Bu vesileyle, bir hatırlatma notu olarak belirtmek gerekir ki, *bu çalışmada, ‘çok parçalı’ devlet aygıtının, Osmanlı geçmişini de içine alır şekilde, pragmatik-esnek aşkincılığı sayesinde ve hasebiyle, çeşitli dönemlerde, birini diğerine kıyasla dezavantajlı hissettirebilecek şekilde, siyasal akımlar üzerinde etkili olarak onları kontrol edegeldiği temel iddiası savunulmaktadır.* Dolayısıyla, Türkiye’de devletin ‘kadim’ aşkincılığı, siyaset içinde etkinlik gösteren akımları ve dolayısıyla figürleri, bir şekilde dönüştüren ve ‘yeri geldiğinde makbülleştiren’ özellikleri haizdir.

Kuşkusuz ki, 12 Eylül’ün Türkiye siyasetine ve toplum hayatına yaptığı, sağ

Kemalist olarak da nitelenen, ‘yeni sağ’ restorasyon, ya da Heper’in de belirttiği gibi devletin kurucu safhadaki aşkınıcılığını yeniden kurgulaması; sol siyasal aktörlerin öncelikli hedefinin, ‘devletin demokratikleştirilmesi’ olarak yeniden belirlenmesini etkilemiştir. 1960’lardan 1980’lere uzanan süreçte, sağ karşısındaki entelektüel rakipsizliğine ek olarak, 1970’lerde ‘total’ siyasal gücünü de sağ ile mücadele edebilecek duruma getirmeyi başaran solun yükselişinin ‘devlet’ müdahalesi ile ‘kolaylıkla’ akamete uğraması; Türkiye’de *sivil toplumun* devlet karşısında gelişemediği ve sınıfsal bilinçlerin oluşamadığı gerçeğini de solun gündemine taşımıştır. Daha kısa bir ifadeyle, solun 1960’lardan 1980’lere uzanan ‘başarı hikayesi’, özünde toplumsallığı ‘o kadar da güçlü olmayan’ bir oluşumdur. Siyaset içinde açıklıkla ifade edilmese de, toplumsal sektörler (burjuvazi ve hatta emekçi kesimler), en azından başlangıçta, büyük ölçüde, Devlet’in bu müdahalesinde *düzeni, demokrasiye ve adalete* tercih edebilmiştir.

Üç yıllık restorasyonun ardından 1970’lerde yakaladığı ivmeyi kaybeden geleneksel merkez sol, bir daha bu dönemde yakaladığı toplumsal desteğe ulaşamamıştır. Dünya genelinde önce paradigmal sonra da siyasal üstünlüğü ele geçiren neo-muhafazakâr ve neo-liberal değerlerin Türkiye yansımalarının, dönüştürmeye başladığı toplumsal ve siyasal yapılar, zaten yakın dönemde oluşmaya başlayan merkez sol yaklaşım ve kalıpları zora sokmuştur. İşte bu şartlarda, liberal ve özgürlükçü değerlere yönelen bazı sol aktörler, devlet aygıtının önyak olduğu yeni sağ değerlerin, Türkiye’de cari devlet olgusunun zemin kaybına da sebep olduğunun farkına vardılar, ki soğuk savaşın bitişi bahsi geçen kritik etkiyi güçlendirdi. Yarım yüzyıla yakın süren büyük dengenin bozulması ve neo-liberal dalganın daha geniş anlamda bir liberal demokrasi zaferine dönüşmesi var olan aşkınıcı yapının kimliğini, kültürünü ve davranış modellerini adım adım işleyemez hale getirmeye başladı. Teknolojik sıçrama ile şahikasına ulaşan liberal karakterli küreselleşmenin sadece etnik grupların değil aynı zamanda merkezde yer verilmeyen siyasal oluşumların kendini göstermelerinin önünü açması, Cumhuriyet projesinin çevrede karantina altında tuttuğu Kürt meselesi ve İslamcılık ile ilgili konuların gün yüzüne çıkmasını sağladı. Tam da bu noktada, liberal-özgürlükçü değerlere yönelen sol aktörler, 1971’de ve 1980’de gazabına uğrayarak tanıdıkları, hegemonik devlet olgusu ile mücadele edilebilir bir zeminde karşılaştılar. Sol-

liberal aktörler, toplumun dezavantajlı fakat güçlenen kesimlerine, kapitalize olan ve insani ilgi- yaşam tarzı üzerinden (human interest, life style, gusto) dönüşen kentli kesimlerden yeni bir okur profili yakalayan medyanın da imkanlarıyla, demokrasi, sivil-toplum, çoğulculuk ve özgürlükçülük retorikleri ile hitap etme yolunu seçtiler. Büyük ekseriyetle, iktisadi liberalizm, kentlileşme ve AB (Avrupa Birliği) ile bütünleşme ile Türkiye’de demokratik bir normalleşmenin sağlanabileceği tezlerini işlediler. Özellikle, ilerleyen dönemde, AB ile entegrasyon şartlarının gerçekleştirilmesinin, Türkiye’de devletin aşkincılığını sona erdireceği ve yerine liberal-demokrat karakterli bir araçsalcılığın (ideolojik olmayan devlet) doğal olarak oluşacağı beklentisi oluştu ve savunuldu. Bu perspektif, aynı zamanda, gelişmiş Batı’daki devlet geleneklerini tek bir örnek olarak gören, bu devlet yapılarının farklı tarihi toplumsal-siyasal dinamiklerin ve kültürlerin çıktısında olduğu fikri determinizmine kayan bir özellik göstermektedir.

Örneğin, bir hayli heterojen özellik gösteren liberal grup içinde, iktisadi liberalizm siyasal liberalizmi beraberinde getirir mi sorusu üzerinde derinlikli tartışmalar gerçekleşmemiş ve bunun yanında farklı tutumlar da oluşmuştur. Bir taraftan, iyimser fütürist bir bakışı benimseyen Mehmet Altan, dünya sisteminde meydana gelen teknolojik devrimin liberalizm üzerinden dünyayı komünizme götüreceğini iddia ederken; öte taraftan sol-liberal olarak tanımlansa da yeniden inşacı medya yoğunlaşmasının içinden olmayan Marksist tarihçi Mete Tunçay, siyasal liberalizmi olumlu bulurken, iktisadi liberalizmin bunun önkoşulu olduğu görüşünde olmadığını savunmaktadır. Teknolojik devrimin üretim araçlarını ve dolayısıyla üretim tarzlarını ve ilişkilerini de değiştirdiği fikrinin, Marksist bakış ve metodolojinin özünü oluşturduğunu savunan Altan’ın yanında; Tunçay Ortodoks Marksist iktisadın dışına çıkmama tavrını göstermektedir. Bu bağlamda, sol-liberaller ancak Türkiye’de Batılı örneklerde rastlanan keskinlikte sınıfların oluşmadığı noktasında uzlaşabilirken; ancak çağdaş Avrupa sosyal demokrasi doktrinlerini sahiplenen aktörler, açıklıkla önce serbest piyasa üzerinden bir ‘kapitalist’ düzenden geçilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Hatta 1980’li yılların ANAP’ını Türkiye’ye gerçek bir piyasa ekonomisini getiremediği yönünde eleştirmişlerdir. Başta bu iktisadi tespit olmak üzere, demokrasi ve çoğulculuk bağlamında gündeme gelen sivil toplum olgusu; 1990’larda sivil toplum olgusunu, spektaküler şekilde

siyaset yelpazesini ters yüz eden iddiası ile İdris Küçükömer tezlerini yeniden gündeme taşıdı. Buradan hareketle, 1980'lerden 1990'ların başına uzanan süreçte, bazı sol-liberal aktörlerde geleneksel merkez sol üzerinde çağdaş bir sosyal demokrasi oluşumu beklentisi görülmektedir.

Devlet geleneği ekseninin geleneksel merkez sol yapı içinde, iç siyasal ortamdan da faydalanarak, giderek direncini arttırması, duyulmak istenen düzen karşıtı söylemlerin daha çok Cumhurbaşkanlığı makamından duyulur hale gelmesi, kent varoşlarındaki oy potansiyellerinin hızlı bir şekilde düzen karşıtı argümanlarını güçlendiren İslamcı siyasete doğru hareketlenmesi, İslamcılığın bir sivil toplum alanı olarak ele alınmasının kabul görmeye başlaması, bu cemahta gelişen entelijansiya ile diyalog yollarının açılması; sol-liberal aktörlerin geleneksel merkez sol çizgiden kopuşunu hazırlamıştır.

1989 Yerel Yönetim seçimlerindeki SHP başarısından sonra, *kent varoşlarının oy potansiyellerinin, hızlı bir şekilde, argümanlarını güçlendiren İslamcı siyasete kayması* ve bunun yanında 1991 genel seçimlerinde SHP'nin üçüncü parti konumuna düşmesi, bu kanıyı güçlendirmiştir. Bu dönemde, SHP içindeki mücadelede de, sosyal demokrasi ve liberalizasyon yanlılarının devlet geleneği eksenine üstünlük sağlayamaması, sol aktörlerin yeniden inşacı liberal alana doğru hareketlenmelerini hızlandırmıştır. Bu dönemde, Türkiye'de siyasal taban olarak ve entelektüel anlamda gelişen İslamcılığın, bir sivil toplum alanı olarak soldan gelenlerin gündeminde yer almaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu aktörlerin birçoğuna göre, Devlet'in, modern anlamda sınıfların oluşmasını köstekleyerek-engelleyerek şekillendirdiği Türkiye toplumunda, Milli Görüşçü siyasetin hitap ettiği dindar kitle, bu açığı en iyi doldurabilecek potansiyeli temsil etmekteydi.

Merkez sağ siyasetin liberal düşünce ile konjonktüre bağlı şekilde pragmatik gelişim gösteren ilişkisi düşünüldüğünde; sol cenah siyasetlerden gelen aktörlerin soğuk savaşın bitişiyile liberal değerlere yönelik hareketliliği daha dikkat çekici olabilmiş ve ezber bozucu olarak yorumlanabilmiştir. Fakat bir diğer taraftan da, özgürlükçü değerlere yönelen ya da bu alandaki vurgularını arttıran sol entelektüelliğin, devlette bu anlamda değişim talep etme konusunda, sağ cenah siyasetlerden gelenlere nispetle, daha kararlı ve bir bakıma da hazırlıklı

olduğu tespitini yapmak da herhalde yanlış olmayacaktır. Bunların *bir nedeni*, sol pratiğin ve teorinin devlet olgusunu eleştirmeye ve ona meydan okumaya yatkınlığı ve aşinalığıdır. Sağ siyasetler ise, biraz pragmatik nedenlerle ve biraz da devlete atfettikleri kutsiyetten dolayı, onu sakınma iddiasına ve rolüne sahip çıkmayı tercih edebilmişlerdir. *İkinci bir neden* de parlamenter sistem düzeyinde, soldan gelenler tarafından destek verilen ve kimi zaman da savunulan oluşumun Türkiye siyasetinin kendine özgü şartlarından dolayı zaten sağda tezahür etmesindendir. Özal siyasetinin olumlanması, YDH’de olduğu gibi bir geç burjuva hareketinin fikri-söylemsel yapısının ve sunumunun hazırlanması, Refah Yol Hükümeti’nin 28 Şubat’a karşı müdafa edilmesi, vs.; buna örnek gösterilebilir. Bu dönemlerde, soldan gelenlerin fikri ve söylemsel desteği, hem önemli siyasal dayanaklar hem de meşruiyet kazandırıcı etkiler sunmuştur. Çünkü önce sosyal refah devleti mutabakatının, sonra da reel sosyalizmin çöktüğü bu geçiş döneminde, sağ, zaten solun vaatlerini kendi diline tercüme ederek sahip çıkmaya çalışmaktadır. *Üçüncü olarak ise*, liberal ve özgürlükçü değerlere yönelen sol aktörlerin, devlet geleneği eksenine yönelen ya da bu eksen üzerinde siyaset yapagelen sol ile kendi aralarına bir set çekme istekleri kendini göstermektedir. Bu anlamda, devlet geleneği eksenine eğilimli ve bağımlı olarak yorumlanan sol anlayışlar, soldan gelenler tarafından, hem Marksist düşünceyi yanlış yorumlamakla hem de çağı/paradigmayı doğru okuyamamakla eleştirilmektedirler. Özetle; soğuk savaş sonrası dönemde parti düzeyindeki siyasette sağdaki oluşumları desteklemek durumunda kalan ve YDH girişiminde “İstanbul burjuvazisi” ile birlikte inisiyatif alan *soldan gelenler*, *sağdan gelenlere* göre son üç onyılda hep daha fazla ön plana çıkmışlardır ve bunun yanında aslında fikri-söylemsel alanlarda daha *belirleyici* olabilmışlerdir. Bundan dolayı da, daha çok karşıtlarınca (devlet geleneği ekseninde buluşanlar) *ikinci cumhuriyetçiler* olarak da genellemeye tabi tutulan bu aktörler, *liberaller* ifadesi ile de kastedilenler olmuşlardır.

Yeniden inşacı liberal düzlem bir bakıma da bir medya oluşumudur. Bu anlamda, yukarıda *haber değeri yaratma* ifadesi bilinçli olarak kullanılmıştır. Söylemsel koalisyon içinde tasavvur edilen aktörlerin ekseri çoğunluğu medya üzerinden kitlelere seslenebilme ve kamuoyu yaratma-yönlendirme imkânlarına sahip isimlerdir. Aktörler bu imkanla, söylemselci devlet kuramının öngördüğü yatay (coordinative) ve dikey (communicative)

iletişimleri sağlayabilmektedir. Fikirlerin çeşitli imalar ve yönelimler kazanarak söylemleşme süreçleri de bu hatlarda gerçekleşmektedir. Sylemleşen fikirler de aktörler ve gruplaşmaların karakter ve konumlarını belirleyebilmektedirler. Yukarıda konu edildiği bölümde, Turgut zal'ın Türkiye'de özel televizyonların yayın yapmaya ve dış yayınların izlenebilmeye başladığı dönemde siyasal bir figür olmanın ötesinde bir *popüler ağ ikonu* olmayı da başadığı tespiti ifade edilmişti. Bu sıçrama toplumun ikna süreçlerinin karakterini değiştirirken, söylemleşme süreçlerini kuvvetlendirip hızlandırdı. 1990'ların ikinci yarısında ise, *liberallerin bilgi çağına geçildi önermesini de destekler şekilde*, internetin Türkiye'de devreye girmesi, aktörlerin cari devlet olgusu ile fikri-kültürel hegemonya mücadelesinde imkân ve g kazanmalarına neden oldu. Daha 1980'ler ile başlayarak, liberal dalgayı sürükleyen yazılı yayın organlarının (Sabah, Yeni Yüzyıl, Aktüel vs.) devreye girmesi (sokulması) de, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun önce vücuda gelmesine sonra da varlığını pekiştirmesine katkıda bulunmuştu. Yeni bir popüler yaşam tarzı ve anlayış da öneren bu organların ortaya çıkması, karşıtlarını da yarattığı halde, medyanın geri kalanının da etkilenmesine neden olmuştur. Belki de bu yüzden, yeniden inşacı koalisyon içinden üretilen fikirler ve söylemler, jrnalistik bir entelektüel aralığın pek de ötesine geçip derinleştirilememiştir; fakat siyasetin ve özellikle kent yaşamının anlam ve değer dünyasını etkisi altına alması pek de zor olmamıştır. Çalışmada yöneltilen bu eleştiriye cevap ve doğrulama ise, ikinci cumhuriyetçilik kavramını üreten isim olan Mehmet Altan'dan gelmektedir. Altan, Türkiye'de entelektüel hayatın medya düzeyinde gerçekleştiğini, aksi takdirde kitlelere ulaşılamadığını teyit etmektedir. Anlaşılan odur ki; güncel siyaseti etkileyerek ondan hızla sonuç almak, devlet mekanizmasında ivedi değişiklikler talep etmek, bunun için meydan okumalı mücadelelere girmek, kamuoyuna yönelik bir ikna mücadelesini sürdürmek ve 'sanayileşmeyi yakalayamamış bir ülkede bilgi çağını yakalayarak ağ atlama' telaşı; yeniden inşacı söylemlerin jrnalistik alanda temerküz etmesinin en önemli nedenleri olmuştur. Bu dönemin aktörlerinde, tarihin çok hızlı akmaya başladığı kanaatiyle, 200 yıllık gelişmiş dünyayla entegrasyon problemini ve Cumhuriyet projesinin 'aksayan yönlerini' bir on yılda çözme telaşı, kendini net olarak göstermektedir.

4. SONUÇ

1980'lerden 1990'lara uzanan süreçte, geleneksel sağ ve sol siyasi koordinatlardan bazı aktörler, çeşitli boyut ve seviyelerde 'özgürlükçü' ya da başka bir ifadeyle 'liberal' değerlere yönelmişlerdir. 1980 öncesinde, karşıt kamplarda yer alan bu aktörler, liberal değerlerde buluştukça, cari devlet olgusunun ya da müesses nizamın karşısında bir fikri-söylemsel cephe oluşmaya başlamışlardır. Peyderpey kristalize olan ve sonrasında da pekişen bu eksen, çok kısa bir zaman içerisinde, yeniden inşacı karakterli bir söylemsel koalisyona dönüşmüştür. Heterojen yapıda, iç ve dış iletişimi kuvvetli fakat koordinatif (birlikte hareket etme) özelliği zayıf olan bu koalisyon; yeni sağ değerlerin sosyal refah devleti mutabakatına galip gelmesinden, teknolojik sıçrama sonucu emeğin tanımının değişim yoluna girmesinden, dolayısıyla hizmet sektörünün sanayi aleyhine büyümesinden, el ele gelişen küreselleşme olgusu ve post-modernist bakıştan, reel sosyalist uygulamanın ve Doğu Bloğu'nun çöküşünden, liberal değerlerin bazı unsurlarının neredeyse yeni bir mutabakat halini almasından, oldukça etkilenecek, Türkiye'deki hakim devlet olgusunun karşısına dikilmiştir.

Öncelikle, 24 Ocak Kararları ile başlayan iktisat politikası değişimlerinin, sonrasında da, 12 Eylül restorasyonun -başat değilse de- önemli aktörlerinden olan Turgut Özal'ın, bu yeniden inşacı yapılanma içinde ikonik bir pivot aktör olarak ortaya çıkması ise, paradoksal bir durum gibi kendini gösterse de, aslında, zamanın ruhuna en uygun tecelli ediş olmuştur. Daha kısa ve basit bir ifadeyle, aktör, zamanına oturmuştur, ya da gelişen şartlar kendi aktörünü bulup çıkarmıştır. Bu sürecin kazananları, daha çok toplumsal çevre üzerine oturan siyasetler olurken, kaybedeni ve de iç krizlere sürükleneni de, öncelikle kurucu dünya görüşüne daha içkin olan geleneksel merkez sağ ve merkez sol siyasetler olmuştur. 1980 dönüm noktası (miladı) ile duvarları yıkılan toplumsal merkez ve bunun organik uzantıları olarak nitelenebilecek geleneksel merkez siyasetlerin topluma 'hitabetme' gücünü kaybetme sürecinin sessizce başlaması, aslına bakıldığında, doğrudan dönüşüme -nitelik değiştirmeye-bağlı, bir devlet yapısı ve kimliği krizini açıklıkla ifade etmektedir. Bu anlamda ve bağlamda da, bu çalışmada inşacı bir perspektif benimsenerek, toplumsal merkez-merkez siyaset-devlet

arasındaki karşılıklı ve dinamik ilişkiler göz önüne alınmıştır. İç ve dış şartların bu bahsi geçen sistemin özüne yönelmesi ise, değişime zorlayan ‘krizler’ olarak görülmektedir.

Devlet geleneğindeki ‘kriz’, takip eden on yıllarda devam ettikçe, aktörler ve söylemleri, daha da çok devlet olgusu -ve ilintili kavramlar- etrafında yoğunlaşır hatta sıkışır olmuştur. Siyasal kültürü şekillendiren devlet geleneğinin içinden geçtiği kaotik dönüşüm ve kararsızlık halleri, aslında, siyasal kültürü de benzer bir sürecin içine sokmuştur. Çünkü, Heper’in de ısrarla vurguladığı gibi, siyasal kültür boşlukta oluşmamaktadır, devlet geleneği içinde şekillenmektedir. Bu sürecin etkili unsurlarından olan ‘liberaller’ ya da çalışmadaki tanımıyla yeniden inşacı söylemsel koalisyonun aktörlerinin, devlet olgusu ile eleştirel ilişkilerini irdelemek ve değerlendirebilmek için, aslında aynı akademik-düşünsel kökten gelişen kavramsal ve kuramsal çerçeveler kullanılmıştır. Çalışmada benimsenen ve anlatının anlaşılabilir hale getirilebilmesi için kullanılan kavram ve kuramsal çerçeveler, 1970’lerin yükselen devlet-merkezci analiz ekolünden türemişlerdi; ve yıllar içinde yeni bakış açıları ve metodolojiler ortaya koyan alt alanlara bölünmüşlerdi. Bu analiz ekolü, soğuk savaşın bitimine kadar ‘süreklilik’ takibi için kavram ve yöntem geliştirmişken; 1990 sonrasında, mecburen ‘değişim’ olgusunun peşine düşmüştür. Bunu elzem hale getiren de bizatihi değişim olgusundan ziyade, onun, kurumsal anlamda talep eden aktör ve aktör kümelenmelerinin, tüm dünyada, fikri-söylemsel baskılar kurar hale gelmiş olmalarıdır.

Türkiye örneğindeki yeniden inşacı ve liberal söylemsel koalisyonun, bireye, topluma, siyasete baskın olmak ile ‘suçladığı’ devlet olgusunu betimlemek için ‘aşkıncılık’, ulaşılmak istenen nötr-objektif ve iletkenliği yüksek -özerkliği düşük- devlet yapısı için de ‘araşsalcılık’ kavramlarından faydalanılmıştı. Devlet yapısının devamlılık -faaliyetlerinde süreklilik- direnci izlenirken tarihselci yeni kurumsalcığın perspektif ve kavramlarına dayanılırken, söylemsel koalisyonun ve onun içindeki heterojen aktör çeşitliliğinin devlette kurumsal değişim talepleri ise, söylemselci (inşacı) yeni kurumsalcı devlet teorisi üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Başlangıç bölümlerinde de ifade edildiği gibi, yeni kurumsalcı bakışların, özellikle de öncelikle faydalanılan ikisinin öne çıkan güçlü tarafı analiz yöntemlerinden ziyade sunduğu bakış açısı, kavramsal yaklaşımları ve bunlara bağlı kurgularından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda da, ilgili aktörler ve aktör kümelenmelerinin

argümanları daha çok ‘içerik analizi’ olarak adlandırılan yöntem ile çözümlenmeye çalışılmıştır; yazılı metinler, konuşma metinleri, anılar, röportajlar, yazılı ve sözlü aktarımlar, vs. Bunun yanında, şu temel ve öncelikli sorular ile bahsi geçen metinler taranmıştır: Aktör eleştirdiği devlet olgusunun baskınlığını (aşkıncılık) nasıl tanımlamaktadır? Tespit ettiği sorunun başlangıcını hangi zamansal kesitten itibaren almaktadır? Devlet olgusu ile siyaset ve toplum katmanları arasındaki karşılıklı iletkenlikleri analizine dahil etmekte midir, yoksa devleti neredeyse mutlak olarak özerk bir baskı aygıtı-faktörü olarak mı görmektedir? Daha açık ifadeyle, siyasal kültürü şekillendiren devlet geleneğinin farkında mıdır, ve aşkıncılığın toplumsal nüveleri ve kökleri üzerinde durmakta mıdır? Aktörlerin ya da alt kümelenmelerin, bir ideal araçsalcılık tanımları var mıdır? Yoksa, özlenen ve murat edilen araçsallığı, dış faktörlere ve zamanın ruhunun dönüştürücü etkilerine mi -tekamüle mi- teslim etmektedir? Aktör, araçsalcılığın gelişimini hayırhah olduğu düşünülen dış faktörlere bağladığı oranda eleştirdiği Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmelerinin iddia ettiği pasifliğinin ya da edilgenliğinin aşıldığının farkında mıdır?

Bu ve benzeri sorular ile Özal siyaseti çevresinde ‘toplaşan’ sol ve sağ kökenli aktörlerin devlet olgusu ile ilişkisi irdelenmiştir. Çok büyük ölçüde, fikirlerini ve söylemlerini medya üzerinden duyurma imkânı olan aktörlerin birçoğu akademik geçmişi ve entelektüel birikimi olan medya-basın figürleridir. Aktörlerin birincil zaafı, gündelik/güncel siyasetin mecbur bıraktığı aceleciliklere kapılmaları ve yüzeyselliklerde kalmalarıdır. Bundan dolayı da, çoğu zaman, demokratikleşme ve özgürlükleri, cari devlet olgusunun mağlup edilmesine indirgeyebilmişlerdir. Bu durumda, devlet olgusunun bir geleneğin devamı olduğu ve toplum ve siyaset içindeki kökleri göz ardı edilebilmiştir. İkinci olarak ise, hem sağ hem de sol aktörler, serbest piyasa ve teknolojinin, bireyi, toplumu ve siyaseti demokratikleştireceği ve bunun sonucunda da rasyonel bir devletin oluşmak durumunda kalacağını kanaatini neredeyse bir inanca dönüştürmüş olmalarıdır. Üçüncü olarak ise, sağdan gelen aktörler, emperyal bir cumhuriyet olmanın gelişen jeo-stratejik imkanlarının, soldan gelen aktörler ise, Avrupa ve Batı -özellikle AB- ile bütünleşmenin araçsalcı devleti ister istemez vücuda getireceği kanısına coşku ile sarılmışlardır. Bu mistik fazda fırsatların kaçırılmasını istemeyen bir ‘tarihi hızlandırma’ telaşı, hem sağdan hem de soldan gelen aktörlerde gözlemlenebilmektedir. Bu

tavır, çalışmada, Türkiye’de soğuk savaş sonrasındaki liberal-özgürlükçü akımın, 1980 öncesinin devrimci ruhları ile aşılması olarak nitelenmiştir. Genel anlamda bakıldığında, daha 1990’ların ilk yarısında, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun aktörleri, beklenen demokratikleşmenin, çevreden yükselen güçlerin zamanın ger(ç)eklerine uyum sağlaması (ekonomide liberalizasyon, küreselleşme, AB, vs.) ile mümkün olacağı kanaati üzerinde yoğunlaşmaya başladılar. Bunun gerçekleşmesi ile Batı’daki Hristiyan Demokratlara benzer bir muhafazakâr-demokrat oluşumun, Türkiye dinamiklerinin tarihin normal ve olması gereken akışına gireceği varsayımı güç kazanmaya başladı.

Yeniden inşacı koalisyonun devlette kurumsal değişim talep eden görüşleri, büyük ölçüde jurnalistik düşünce aralığında kalarak, özellikle sağdan gelenlerin eleştirdiği Osmanlı modernleşmesi aktörlerinin/kadrolarının dahi uzağında kalabilmiştir. Gündemi yakalama, aktör olarak günceli şekillendirme-yönlendirme, dünya genelini etkileyen yeni paradigmaları yakalama telaşları, zaman zaman eski siyasal pozisyonlardan kaynaklanan ideolojik takıntılar -ve ısrarlar-, söylemsel koalisyondaki koordinatif özelliğin zayıflığından dolayı zihin açıcı -ezber bozan- sofistike bakışların geliştirilememesi, örneğin soldan gelenlerin Marksist-ekonomist bakışlarını ‘zenginleştirememeleri’, çoğu zaman anakronik kalma zaafına kapılmaları ve en az eleştirdikleri modernleştirmeciler kadar Batı-merkezci bakışları ve küreselleşme ‘destekli’ birtakım liberal önermelerin (zenginleşme/refah-demokrasi ilişkisi gibi) postüla kabul edilerek bunlar üzerinden beklentiler yaratılması; konunun bir devlet geleneği ve siyasal kültür belirleyiciğinde ele alınabilmesinin önündeki engel olmuştur. Bireyi, toplumu ve siyaseti şekillendiren siyasal kültür ise, bürokrasinin yanı sıra devlet geleneğinin kodlarının en önemli taşıyıcısı iken; bürokrasi ve var olan merkez siyasetin mağlup edilmesi, doğaldır ki, devlet geleneğinin değişebileceğini garanti edememektedir. İnşacı ve söylemsel bakışın içinde de ifade edildiği üzere, fikri izlek şekillendirme (ideational path-shaping) ve devlette felsefi (dünya görüşü) değişim taleplerinin akibeti hem iç ve dış etkenlerin zorlayacağı özel şartlara bağlıdır hem de doğrusal olmayan gerçekleşme süreçlerinin takibi zor ve uzun erimli olarak kendini göstermektedir. Değişimin aktörleri açısından bakıldığında, yapılan tahliller ve zorlanan uygulamalar, çoğu zaman, tarihselci

akımdan alınan kavramsallaştırma ile, istenmeyen sonuçlar (unintended consequences) olarak sonuçlanabilmektedir.

Soğuk savaş sonrasında etkinlik kazanan değişimin liberal aktörleri hem zamanın ruhundan hem de iyimser liberal-fütüristik söylemin dönemsel tahakkümünden oldukça etkilenmişlerdir. Bu anlamda, dünyadaki birtakım düşünsel toplulukların da (epistemic community) parçası olma niteliği taşımışlardır. Diğer ülkelerdeki değişim aktörlerinin devlette kurumsal değişim talepleri politika ve daha kapsamlısında program düzeylerinden daha çok kendini gösterirken, Türkiye’deki yeniden inşacı koalisyonun kurumsal değişim istekleri ister istemez felsefi düzeyde değişimlere doğru yönelmiştir. Geç modernleşme, geç milliyetçilik, geç ulus-devletleşme, geç sanayileşme, bu kökten değişim isteklerinin hesaba katılabilir nedenleriyken; asıl olarak, Türkiye’de siyasi düşüncelerin ve akımların, devleti tanımlama ve ona nüfuz etme arzularının zindeliği, heterojen liberal koalisyonun felsefi düzeyde değişim taleplerinin merkezinde yer almaktadır. Bunun da en önemli nedeni, tarihsel süreçte oluşan çeşitli kurumsal kaygılar, tehdit algıları, genel olarak devletin sürekliliği ülküsü ve yine tarihsel süreçte bu doğrultuda temas edilen kültür ve siyasal sistemlerden tevarüs edilen politikalar sonucunda oluşan ve gelişen aşkinci devlet geleneği olmuştur.

Bu çalışmada, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun liberal aktörleri büyük ölçüde bir siyasal aktör olarak Özal figürü üzerinden resmedilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de neo-liberal iktisadi dönüşüm ve sonrasında da liberal siyasal akım, hasbelkader Turgut Özal tarafından karakterize edilmiştir. Özal, liberal bir temsilci olmanın da ötesinde, post-modern çağın radikal ve muhafazakarı bir araya getiren misyonuna fevkalade uygun bir siyasal kişilik olmuştur. Siyasal ve toplumsal düşünceleri etkileyen post-modernist eklektisizmi Özal figüründen daha iyi temsil edebilecek bir siyasal aktörün bulunması da -denk gelmesi de- belki de mümkün değildi. Özal’ın temsil ettiği eklektik karakter, onun özellikle 1970’lerden itibaren farklı siyasal ve mesleki alanlara uğrayarak kendini inşa etmesinden kaynaklanmıştır. Kendisiyle ilgili başlık altında da değinildiği üzere, Özal figürü, sağ ve soldan liberal değerlere kendi eklektisizmlerine doğru yol alan aktörleri yüreklendiren ve onlara ideolojik meşruiyet sağlayan bir kişilik olmuştur. Sağ ve sol cenah siyasetlerden gelip devlette kurumsal değişim taleplerinde buluşan bu aktörler, farklı derecelerde ve farklı tarzlarda Özal

siyasetini olumlamışlardır. Bu da Turgut Özal'ı soğuk savaş sonrasında netlik kazanan söylemsel koalisyonun merkezine taşımıştır. Ölümünden sonra da uzun bir süre Özal figürü, hep değişim ile, özellikle de merkezin ve devletin dönüşümü ile, özdeşleştirilmiştir. İlgili bölümde Özal siyaseti kaynaklı söylemsel oluşumun ise, aşkıncılık ve araçsalcılık kavramlarının içini dolduracak tespit ve fikirleri taşımadığı görülmüştür. Kaldı ki, Özal'ın da hiçbir zaman kendi için bir ideologluk iddiası olmamış, bilakis ampirik bilgiler üzerine inşa ettiği teknokrat bir duruş ile liderliğini sürdürmeye çalışmıştır. Onun için bilginin işlevselliği önemli olmuştur. Onun temsil ettiği devlet olgusu eleştirelliği, büyük ölçüde, bürokrasinin ve onunla ilişki içindeki entelijansiyanın kontrol ettiği alanlara odaklandırılmıştır. Bunun ötesindeki tarihsel nedensellikler, onun çoğunlukla uzak durduğu konular olmuştur. Bunun da en önemli nedeni, bu tartışmalarda sonuca -nihai amaca- yönelik bir fayda görmemesinden kaynaklanmaktadır. Mücadele ettiği aşkıncılığı ayrıntılı bir analize sokmayan Özal siyaseti, araçsal bir devlet oluşumunu ise, 'inandığı yolda' gerçekleştirecek tekamüle bırakmıştır. Bu yol, iktisadi liberalizm ile dahil olunacak bilgi çağının dünya ve Türkiye'yi götüreceği yoldur. Özal, belki de kıyamet ile sonlaceğini düşündüğü bu 'proses'e' dahil olmak konusunda kararlıdır. Ona göre, artan refah ve gelişen teknoloji ile, bugünün birçok 'meselesi' kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bundan dolayı da, düşünce dünyasındaki birçok radikal değişimi/dönüşümü zamana bırakmıştır; Anglo-Sakson tarzı seküler uygulamalar buna örnek verilebilir. Özal'ın Türklük, İslam ve Osmanlılığı iç içe kullandığı emperyal cumhuriyet görüşleri ise, onun iktisat ve teknoloji hakkındaki görüşleri ile çelişse de, ancak onun temsil ettiği opportunist bir pragmatizmin hamleleri içinde yer alabilmişlerdir. Özal'ın temsil ettiği asıl görüş, Türkiye'nin gelişmiş dünyanın içinde yer alarak, muasır medeniyetin başat belirleyicilerinden biri olmasıdır; birlikte anılmak istediği hedef, başarı ve zafer budur. Onun için de, her ne kadar, yeni anayasa ve özgürlükler iddiaları ile Cumhurbaşkanlığı dönemini başlatmış olsa da, araçsal bir program, reçete ve ütopyaya hiçbir zaman sahip olmamıştır. Özal'ın iki önemli 'başarısı' bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, iktisat politikaları ile toplumsal çevrenin önünü açması ya da çevrenin merkeze yürüyüş ivmesini hızlandırması, ikincisi ise, özellikle 1989 sonrası döneminde, Göle'nin de tespit ettiği üzere, toplumsal muhayyileyi 'özgürleştirmesidir'.

Özal'ın en önemli özelliklerinden biri, çevreden gelişen siyasal, ekonomik, entelektüel ve bürokratik kadroların artan gücünün-etkinliğinin farkında olması ve daha da önemlisi bu sürece katkıda bulunan isimlerin başında gelmesidir. Cumhurbaşkanlığı makamındayken, geleneksel merkezlerin adım adım zemin ve güç kaybettiğinin daha da farkına varmıştır. Onun da dolaylı olarak destek olduğu Türkiye Günlüğü Dergisi, milliyetçi-muhafazakâr sağ liberal-özgürlükçü düşünceler ile buluşturmasının ötesinde, çevreden gelen entelektüelin, merkeze, merkez siyasete, merkezde üretilen normlar üzerinden şekillenen devlet aygıtına meydan okuma ve onun yerine talip olma platformu olmuştur. İlgili başlıktan da hatırlanacağı üzere, bu çalışmada çevre olarak nitelenen toplumsal kesim, Dergi'nin önde gelen yazarlarınca, 'sessiz çoğunluk' ya da 'asıl kütle' olarak nitelenirken, çevreden yetişen aydın da 'milletin organik entelektüeli' olarak konumlandırılmaktaydı. Bu bağlamda da, asil olan ve hak sahibi olanın mağduriyeti, Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmeleri ile başlatılmaktadır. Bir bakıma, mağduriyet, kültüralist bir bakışla işlenirken, modernleşme öncesindeki dönemlerde çevrenin durumu, ancak bazı yazarlarca işlenerek devlet geleneğinin aşkınıcı özelliğine değinilmektedir. Fakat, bu yaklaşımlar azınlıkta kalmaktadır. Devlet geleneğinin araçsalcı özelliğinin geliştirilmesi ise, büyük ölçüde, devlet kimliğinin, tahayyül ve tasavvur edilen ulusal kimliğe göre yeniden yapılandırılıp kalibre edilmesi olarak görülmektedir. Bundan dolayı da, Özal siyaseti ile özdeşleşen Yeni Osmanlıcılık ya da emperyal cumhuriyet karakteri, Dergi'de de bir yönüyle karakterize edilmeye çalışılmıştır. Fakat Dergi'nin kimlik bakışı, ne Özal siyasetinin tekamülcülüğü ne de soldan gelenlerin liberal demokrasi ve çoğulculuk kriterleri ile örtüşmemektedir. Zaten, soğuk savaşın sona ermiş olmasından dolayı, biraz daha yumuşak bir üslup ile, sol'a da, 1980 öncesinin Aydınlar Ocağı'nı hatırlatır şekilde 'evine dön' çağrısı yapılmaktadır. Oysa ki, sol da, 1960'lardan beri, evin içinde kendi arasında kıyasıya mücadeleler sürdürmektedir:

Solun fikri hegemonyasını ortaya koymaya başladığı 1960'larda, bir kısım sol, Cumhuriyet'in kurucu dünya görüşü ve bu görüşü uygulayan bürokratik-entelektüel yapıya eleştirel pozisyonlar almaya başlamıştır. Edebiyatta bunun temsilcisi Kemal Tahir iken, akademi ve siyasette bu 'yükü' İdris Küçükömer üzerine almıştır. Her ne kadar, varmak istediği sosyalizmin Türkiye'de tesis edilmesi olsa da, kapitalizmin oluşum şartlarının artık

Türkiye’de kalmamış olduğunu iddia etse de, bu şartlarda Batılı anlamda sivil toplum kurulmasının mümkün olmadığını söylese de, Küçükömer, 1970’lerde ve 1980’lerde özgürlükçü değerlere, 1990’lara gelindiğinde de liberal değerlere doğru hareketlenen sol aktörleri besleyen bir fikri miras bırakmıştır. Soldan gelen liberallerin Küçükömer’den ayrıldığı en önemli nokta, ATÜT’ün Türkiye gibi ülkeleri kısa yoldan sosyalizme taşıyabileceği savıdır. Bunun dışında, iki konuda, sol-liberaller Küçükömer’den ilham ve de rehberlik almışlardır. Bunlardan birincisi, Türkiye’de solun, sivil toplum olma potansiyeli taşıyan, sağın tabanına doğru yönelmesidir. Bu aynı zamanda, Batıcı-laik bürokrasi-entelijansiya ile yollarının ayırması ve onu karşısına alması anlamına gelmektedir. İkincisi ise, solun kendini bu anlamda yeniden yapılandıramaması durumunda, sağın toplumsal tabanları ile birlikte demokratikleşmesini beklemek zorunda kalacağı iddiası ya da öngörüsüdür. 1990’larda, soldan gelenler, soldaki mevzileri kurucu dünya görüşü ve uygulamaları savunanlara bırakırken, sağın demokratikleşmesine katkı vermeyi seçmişlerdir. Bu durumda da, Küçükömer çizgisinden hafifçe ayrılarak, gerçek sosyalizme giden yolda liberal devrimin gerçekleşmesi ve yaşanması gerektiğini savunur pozisyona taşınmışlardır. Bu anlamlarda Küçükömer’in etkili spekülative entelektüalizmi, belki kendisinin tahmin etmediği kadar, takip eden on yıllarda etkili olmuştur. Kaldı ki, Küçükömer, Marksist-ekonomist bakışıyla, devlet geleneğinin aşkını özelliğini tespit ve tarif edebilen bir entelektüel-akademik kapasite ve iştaha sahip bir aktör olmuştur. Küçükömer tezlerinin zaafı, onun aynı zamanda bir siyasal figür olması ve Marksist-ekonomist bakışının dışına çıkmamasıdır. Bu zaafı, dönemin hayli politize ortamı ve Marksizmin kendine ait bir devlet kuramı kurmamış olması da desteklemiştir. Bu nedenler ile, Küçükömer tespit ettiği aşkını, bürokratik merkeze ‘tapulamıştır’. Bu çalışmanın bakış açısına göre, Küçükömer’de eksik olan, siyasal kültürün ve bileşenlerinin de bu aşkının taşıyıcıları olduğu tespittir. Küçükömer ütopyasındaki araçsalcılık ise, İslamcı-Doğucu halk cephesinin ‘sola kazandırılması’, sivil toplumlaştırılması ve sosyalizmin kurulması ile mümkün olacaktır. Günün sonunda denebilir ki, Küçükömer’in düşünce dünyasında aşkını ve araçsalcılık nosyonları mevcuttur. Fakat, aktör tarafının ağır basmasıyla, ütöpik bir karakterde kendini göstermektedir.

Küçükömer’in, Batıcı-laik bürokrasi ve Cumhuriyet eleştirelliği ve sağın

kalkınmacılığını ve toplumsal tabanlarını solda ilan etmesi; kendini sağda konumlandıran siyasetler tarafından büyük ölçüde olumlu karşılanmıştır. Küçükömer'in asıl önemli etkisi ise, solda, feodal kültür ve kalıntılara karşı asker-sivil bürokrasi ile işbirliği yapılması gerektiği tezinin karşısına, tam tersine asker-sivil bürokrasiyi karşısına alan sivil toplumcu bir solun teorizasyonuna önemli katkılarda bulunmuş olmasıdır. Küçükömer'in 1960'ların ortasında başlattığı bu fikri mücadele, 1980'lerde, bir kısım solun, devlet olgusu karşısında liberal-özgürlükçü değerlere yönelirken ortaya koyduğu argümanlara dayanak teşkil etmiştir. Bu ilk olarak, 1970'lerden itibaren İslamcılığın ya da muhafazakâr kesimlerin sivil toplum alanı olarak değerlendirilmesi ile başlamış, 12 Eylül sonrasında diyalog kanallarının gelişmesi ile devam etmiştir. İkinci olarak ise, liberal değerlere yönelen yine bir kısım sol, bürokratik otoriterliğin mağlup edilebilmesi ve sivil toplumun gelişebilmesi adına, serbest piyasacı geçişe destek vermiş ya da peyderpey buna uyum sağlamıştır. Özellikle, bu ikincisi, soldan gelenlerin Özal siyaseti ile ilk yakınlaşmasına aracılık etmiştir. Hatta, Özal-ANAP serbest piyasacılığını eksik bulan yorumlara dahi rastlanmıştır. Bu dönemde, 12 Eylül'ün içinden de gelse, Özal siyasetinin yeni sağ değerler müesses nizam karşıtlığı ve 12 Eylül depolitizasyonu üzerinden sivillik inşa etmiş olması da, soldan gelen bu akım için cezbedici olmuştur. Teknolojik sıçrama ve soğuk savaşın sona ermesi ise, soldan gelenler açısından bakıldığında, Küçükömer tezlerinin de aşılmasını sağlamıştır. Erken soğuk savaş sonrası dönem, soldan gelenlerin merkez sol cenah içindeki son mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadele, devlet olgusu eksenine kaybedildikten sonra, sol-liberaller büyük ölçüde sağdan gelecek demokratikleşme ve sivilleşme tekliflerine ya da olasılıklarına destek verir olmuşlardır; ve aslında bu da Küçükömer tezleri ile uyumlu bir pozisyon alış olmuştur.

Gelişen medyanın imkanlarıyla, sol-liberaller, zaten kısmen avantajlı oldukları bir alanın sağladığı imkanlar ile, sol siyasette kaybettiklerine, medya üzerinde kazandıkları söylemsel üstünlük ile karşılık vermişlerdir. Bu da, yine onları Özal siyaseti ile buluşturan başka bir oluşum olmuştur. Kamuya yönelik iletişimsel imkanların genişliği ve gücüne rağmen, aktörler heterojen bir kümelenme içerisinde, Özal döneminde dahi, koordinatif iletişimsel bir özellik gösterememişlerdir. Bunun bir denemesi Yeni Demokrasi Hareketi örneğinde olmuştur. Bir süre sonra partileşen, soldan gelenler ile İstanbul burjuvazisini

buluşturan, bu hareketin ömrü çok kısa olmuştur. Soldan gelenler, her ne kadar devlette felsefi anlamda kurumsal değişim talep ettilerse de, fikri ve söylemsel üretimleri genellikle güncelde ve jurnalistik bir bantta kalmıştır. Bunun birinci nedeni, ‘eskinin’ 1990’larda kurumsal değişim taleplerine verdiği karşılıktır. Söylemselci yeni kurumsalcılar, yeni tekliflerin başarısını, bu reaksiyon karşısında gösterebilecekleri dirence de bağlamaktadır. Bu direnç, söylemsel koalisyonun politizasyon, dayanışma ve sağ unsurlar ile birlikte hareket etme kararlılığını güçlendirmiştir. İkinci nedeni ise, soldan gelenlerin, liberal alana taşıdıkları devrimci ruh ile beslenen tarihi hızlandırma telaşıdır. Özal siyasetine açık destek veren bazı sol-liberallerin söylemsel içeriklerinde, sıklıkla Özal için devrimci ve uygulamalarına da ihtilal dedikleri tespit edilebilmektedir. Müesses nizam ile girilen bu yoğun mücadele, kurumsal değişim talepleri felsefi düzeyde olan liberallerin, kaynaklık ettikleri fikir ve söylemlerin yeteri derecede sofistikasyon ve nedensellikleri açıklayan tarihsel derinlik içermemiş olmasına neden olmuştur. Liberaller, aslında Özal siyasetinde olduğu gibi, araçsalcılığın tesisini de büyük ölçüde serbest piyasacılık, refahın artışı, AB üyeliği ve bilgi çağının yakalanmasına bırakan görüşleri seslendirmişlerdir. Bu postülalarında da, büyük ölçüde, sağdan gelenler ile mutabık kalabilmişlerdir. İdeoloji dışı bu kavramlar, söylemsel koalisyonun sağ ve sol kanatları arasındaki diyalogu rahatlatırken, aslında bir araçsal bir devlet nasıl olmalıdır tartışmalarının da gelişmesini ve derinleşmesini engellemiştir.

Bu çalışmanın soru tespiti, 2000’lerin on yılından gerçekleştirilmiştir. Bu sorunun cevapları ise, dünyada soğuk savaşın bittiği ve liberal düşüncenin zaferini ilan ettiği süreçte, Türkiye’de de neo-liberal iktisadi dönüşümün ve 12 Eylül restorasyonun artık iyiden iyiye toplumsal, siyasal ve iktisadi sonuçlarının kendini göstermeye başladığı dönemlerde aranmıştır. Devlet olgusu etrafında sıkışma eğilimi gösteren siyasetin ve devlet kimliği yönelimli kavramların sıklıkla kullanılmasının nedenleri aranırken, bu olguların kökleri 12 Eylül sonrasında başlayan aktör hareketliliklerinde ve bu on yılın sonunda da devlette kurumsal değişim talepleriyle oluşturdıkları söylemsel koalisyonlarda tespit edildi. 12 Eylül öncesinde siyaset yelpazesinin sağ ve sol cenahları arasında kendini gösteren ve olağanüstü çatışmalara sahne olan gerilim hattı, 1980’lerde peyderpey yeniden inşacı liberal söylemsel koalisyon ile kurucu dünya görüşü savunusunu üstlenen devlet olgusu hatları arasındaki dikey hatta kaymıştı. Bu

da, siyasal aktörlerin hareketlilikleri dışında, siyasal duruşlarında parçalı, eklektik, post-modern karakterler sergilemelerini beraberinde getirmişti. Bundan dolayı da, devlette kurumsal değişim arayan aktörleri çözümlemek için söylemselci yeni kurumsalcılığa, devlet olgusundaki direnci anlamak için de, tarihselci yeni kurumsalcılığa başvurulmuştu. Topluma ve siyasete baskın olan devlet geleneğini tanımlamak için aşkıncılık ve devlet ve toplum arasındaki sağlıklı-makul iletkenliğin ve organikliğin tanımlanması için ise araçsalcılık kavramları kullanılmıştı; ki devlet-merkezci analizden üretilen bu kavramlar esas olarak devlet geleneği kavramını işaret etmekteydi. Toplum ve devlet ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan devlet gelenekleri de siyasal kültürün oluştuğu şekillendirici bir kalıp olarak nitelenmekteydi.

Tüm bu kuramsal ve kavramsal çerçeveler ve anlatı içerikleri ile günün sonunda şu soru sorulmuştu: devlette kurumsal değişim talep eden aktörler, bu iki kilit kavramı veya olguyu entelektüel faaliyetlerine, fikri ve söylemsel üretimlerine dahil etmişler miydi? Etmişler ise, hangi zamansal düzlemlerde ve derinliklerde/kapsayıcılıklarda bu kavramlara eğilmişlerdi? Dolayısıyla eleştirilen aşkıncılık ve arzulanan araçsalcılıkların içleri doldurulmuş muydu? Anlatı içerikleri değerlendirildiğinde, yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde varsayılabilecek aktörlerin birçoğunun, özellikle medyada öne çıkanların, çeşitli nedenler ile, eleştirelilik ve kurumsal değişim taleplerini derinleştiremedikleri gözlemlenmiştir. Bunun da en önemli nedeni, büyük ölçüde, hızlı-acil değişim (tarihi hızlandırma) telaşları ile güncel olanın içinden fikir-söylem üreterek, devlet geleneği ve onun yataklarında olgunlaşan siyasal kültürü yeterince analizlerine katamamış olmalarıdır. Schmidt ve Radaelli'nin dediği gibi yeni teklif her zaman eski olanın ya da hüküm sürenin direnci ile karşılaşmaktadır; ve Heper'in de önemle not düştüğü üzere, siyasal kültür asla boşlukta oluşmamaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmad, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007
- Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995
- Akat, Asaf Savaş. **Alternatif Büyüme Stratejisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Akat, Asaf Savaş. **İdris Küçükömer'in Mirası: Makaleler 1976-1987**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- Akat, Asaf Savaş. **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni, İstanbul, 1991.
- Alper, Emin ve Özgür Sevgi Göral. "Aydınlar Ocağı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Altan, Mehmet. **Kapitalizm Bu Köye Uğramadı**, Afa Yayıncılık, 1994.
- Badie, Bertrand ve Pierre Birnbaum. **The Sociology of the State**, Arthur Goldhammer (çev.), Chicago: The University of Chicago Press, 1983.
- Barlas, Mehmet. **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994
- Beland, Daniel ve Robert Henry Cox. "Introduction: Ideas and Politics", **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010,
- Belge, Murat. **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Bell, Stephen. "Institutionalism: Old and New", **Government, Politics, Power and Policy in Australia**, John Summers (drl.), Pearson Education Australia, 2002
- Bendix, Reinhard. **Kings or People: Power and Mandate to Rule**, Berkeley: University of California Press, 1978
- Berki, Robert N. "State and Society: An Antithesis of Modern Political Thought", **State and Society in Contemporary Europe**, Robert N. Berki ve Jack Ernest Shalom Hayward (drl.), Oxford: Martin Robertson, 1979.
- Bilgin, Nuri. **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997

- Birand, Mehmet Ali ve Soner Yalçın. **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitapçılık, 2006
- Blyth, Mark. **Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century**, Cambridge University Press, 2002.
- Bora, Tanıl. **Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul: Birikim, 1998.
- Bora, Tanıl. “Turgut Özal”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004
- Campbell, John L. **Institutional Change and Globalization**, Princeton University Press, 2004, s. 93-94.
- Campbell, John. “Institutional Reproduction and Change”, **The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis**, Glenn Morgan, John L. Campbell, Colin Crouch, Peer Hull Kristensen, Ove K. Pedersen ve Richard Whitley (drl.), New York: Oxford University Press, 2010.
- Cemal, Hasan. **Cumhuriyet Gazetesi’ndeki “İç Savaş”ın Perde Arkası: Cumhuriyet’i Çok Sevmiştim!**, Doğan Kitap, İstanbul, 1. Baskı, Aralık 2005.
- Cemal, Hasan. **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, Doğan Kitap, İstanbul, 12. Baskı, Nisan 1999.
- Cemal, Hasan. **Özal Hikayesi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 6. Baskı
- Cinemre, Levent ve Ruşen Çakır. **Sol Kemalizme Bakıyor**, Metis, İstanbul, 1991.
- Coşar, Simten. “Yeni Forum”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005
- Çakır, Ruşen ve Hıdır Göktaş. **Resmi Tarih Sivil Arayış: Sosyal Demokratlarda İdeoloji ve Politika**, Metis Yayınları, Ekim 1991
- Çalış, Şaban H. **Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler: Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar**, 4. Baskı, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları, 2010.
- Çandar, Cengiz. **Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2012

- Çandar, Tuba. **Murat Belge: Bir Hayat...**, Doğan Kitap, 2007.
- Çelebi, Işın. **Türkiye'nin Dönüşüm Yılları: Yeniden Öğrenme Zamanı**, Alfa, 3. Basım, İstanbul, 2013.
- Davutoğlu, Ahmet, Güven Avcı, Kenan Somer ve Murat Belge. **İdris Küçükömer Anısına: Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2000.
- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 11. Baskı, 200
- Dobbin, Frank. **Forging Industrial Policy**, New York: Cambridge University Press, 1994.
- Dodd, Clement H. **The Crisis of Turkish Democracy**, Beverly-England: The Eothen Press, 1983
- Doğan, Kutlay. **Turgut Özal Belgeseli**, THA yayınları, Ankara, 1994.
- Donat, Yavuz. **Özalizmin Son Yılları: "Vitrin"de 1988-1989 1990**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 262.
- Duman, M. Zeki. **Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal**, Kadim Yayınları, 2010, s. 193.
- Dyson, Kenneth H.F. **Party, State and Bureaucracy in Western Germany**, Beverly Hills: Sage Publications, 1977
- Eckstein, Harry. "On the 'Science' of the State", **The State**, Stephen Graubart (drl.), New York: Norton, 1979
- Ergin, Muharrem. **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1975, s. 185-188.
- Esping-Anderson, Gosta. **Three Worlds of Welfare Capitalism**, Princeton University Press, 1990
- Evans, Peter B., Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, **Bringing the State back in**, Cambridge University Press, 1985.
- Finer, Samuel E. "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", **The Formation of National States in Western Europe**, Charles Tilly (drl.), University of Chicago Press, 1975, s. 84-163.
- Frey, Frederick W. "Patterns of Elite Politics in Turkey", **Political Culture in the Middle East**, George Lenczowski (drl.), Washington, D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975, s. 66-67.

- Goldstein, Judith ve Robert Owen Keohane. **Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions and Political Change**, Cornell University Press, 1993.
- Gökmen, Yavuz. **Özal Sendromu**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992
- Güldemir, Ufuk. **Texas-Malatya**, Tekin Basımevi, 1992
- Gürsel, Seyfettin ve Şahin Alpay. **DSP-SHP Nerede Birleşiyorlar Nerede Ayrılıyorlar**, Afa Yayınları, İstanbul, 1986
- Güvenç, Bozkurt, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan. **Türk-İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Ekim 1991
- Güzel, Murat. “Necip Fazıl Kısakürek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Güzel, Uğur. **Özalcılık**, Emre Yayınları, İstanbul, 2008
- Hale, William. **Turkish Politics and the Military**, Routledge, Londra, 1994
- Hall, Peter A. **Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France**, Oxford University Press, 1986.
- Hall, Peter A. **The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations**, Princeton University Press, 1989.
- Hall, Peter A. ve David Soskice. **Varieties of Capitalism: The institutional Foundations of Comparative Advantage**, Oxford University Press, 2001.
- Hall, Peter A. ve Rosemary C. R. Taylor. “Political Science and the Three New Institutionalisms”, s. 941. Sven Steinmo, **Taxation and Democracy: Swedish, British, and American Approaches to Financing the Modern State**, Yale University Press, 1996.
- Hay, Colin ve Michael Lister. “Introduction: Theories of the State”, **The State: Theories and Issues**, Colin Hay, Michael Lister ve David Marsh (drl.), New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Hay, Colin. “Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don’t Go”, s. 11; Mark Blyth, “Ideas, Uncertainty, and Evolution”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 89.
- Hay, Colin. “Ideas and the Construction of Interests”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010, s. 70.

- Heper, Metin. **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Nalan Soyarık (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- Heper, Metin. **The State Tradition in Turkey**, Walkington: Eothen Press, 1985
- Heyd, Uriel. **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford: Clarendon, 1973
- Hoffman, Stanley. **Decline or Renewal? France since 1930s**, New York: The Viking Press, 1974
- Johnson, Nevil. **In Search of the Constitutiton: Reflections on State and Society in Britain**, Oxford: Pergamon Press, 1977.
- Kafaoğlu, Arslan Başer. **24 Ocak Uygulamaları ve Bazı Gerçekler**, Alan Yayıncılık, 3. Basım, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk-İslam Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999
- Kalkandelen, Zülal. **İdris Küçükömer’in Tezleri: İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2. Baskı, 2012.
- Katzenstein, Peter J. (drl.), **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, Columbia University Press, 1996.
- Katzenstein, Peter J. **Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States**, Madison: University of Wisconsin Press, 1976.
- Katzenstein, Peter J. **Cultural Norms and National Security: Police and Military in Postwar Japan**, Ithaca NY: Cornell University Press, 1996
- Kazgan, Gülten. **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004
- Kılıçbay, Mehmet Ali. **Doğu’nun Devleti, Batı’nın Cumhuriyeti**, Ankara: Gece Yayınları, 1992
- Koloğlu, Orhan. **Numaracı Cumhuriyetçiler: II. Cumhuriyetçiler Hakkında Herşey**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kozanoğlu, Can. **Cilalı İmaj Devri: 1980’lerden 90’lara Türkiye ve Starları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Küçükömer, İdris. **Bütün Eserleri 6: Anılar ve Düşünceler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Küçükömer, İdris. **Cuntacılıktan Sivil Topluma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

- Küçükömer, İdris. **Düzenin Yabancılaşması: Batılılaşma**, Ant Yayınları, İstanbul, Nisan 1969.
- Küçükömer, İdris. İdris Küçükömer'in Bütün Eserleri 5, **İdris Küçükömer ile Türkiye Üstüne Tartışmalar**, Bağlam, İstanbul, 1994, s. 78.
- Küçükömer, İdris. **İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar**, Bağlam, 1994.
- Laing, Ronald David. **The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness**, Penguin, 1960.
- Naisbitt, John ve Patricia Aburdene. **Megatrends 2000**, William Morrow, New York, 1990.
- Alvin Toffler, **The Third Wave**, Bantam Books, New York, 1981.
- North, Douglas C. **Institutions, Institutional Change, and Economic Performance**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Nuhoglu Soysal, Yasemin. **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Oyan, Oğuz ve Ali Rıza Aydın. **İstikrar Programından Fon Ekonomisine**, Teori Yayınları, Ankara, 1987.
- Özkök, Ertuğrul. **Elveda Başkaldırı**, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1987.
- Özman, Aylin ve Simten Coşar. "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", **Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları, Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı:16, 2001
- Özsoy, Osman. **Meşhurların Hatıraları ve Değerlendirmeleriyle: Özal'ın Misyonu**, Türdav, İstanbul, 2. Baskı, Eylül 1997
- Poggi, Gianfranco. **The Development of the Modern State: A Sociological Introduction**. London: Hutchinson, 1978.
- Risse, Thomas. "Who are we? A Europeanization of National Identities", **Europeanization and Domestic Change**, M. Green Cowles, J. Caporaso ve T. Risse (drl.), Ithaca, New York: Cornell University Press, 2001.
- Scase, Richard. "Introduction", **The State in Western Europe**, Richard Scase (drl.), London: Croom Helm, 1980
- Schmidt, Vivien A. "Institutionalism", **The State: Theories and Issues**, Colin Hay, Michael Lister ve David Marsh (drl.), New York: Palgrave Macmillan, 2006

- Schmidt, Vivien A. “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, **Ideas and Politics in Social Science Research**, Daniel Beland ve Robert Henry Cox (drl.), Oxford University Press, 2010
- Schmidt, Vivien A. **The Futures of European Capitalism**, Oxford University Press, 2002.
- Sever, Metin ve Cem Dizdar. **2. Cumhuriyet Tartışmaları**, Başak Yayınları, 1993.
- Skocpol, Theda. **States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China**, Cambridge University Press, 1979.
- Söğüt, Mine, Tamaşa F. Dural ve Çetin Demirhan. **Fotoğraflarla 12 Eylül Kitabı (1 Mayıs 1977-6 Kasım 1983)**, Hürğüç Gazetecilik A.Ş., İstanbul, Eylül 1994
- Sönmez, Mustafa. **Yüz Soruda 1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi**, Gerçek Yayınevi, 1992
- Şahin, Haluk. Röportaj: Devrim Sevimay, **Liberaller, Ulusalçılar, İslamcılar ve Ötekiler**, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tanör, Bülent, Korkut Boratav ve Sina Akşin. **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Cem Yayınevi, 1995
- Taşkın, Yüksel. “Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslâm Sentezi, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Taşkın, Yüksel. **Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya: Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- Thelen, Kathleen ve Sven Steinmo. “Historical Institutionalism in Comparative Perspective”, **Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis**, Steinmo, Thelen ve Longstreth (drl.), Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Tilly, Charles. “Reflections on the History of European State-Making”, **The Formation of National States in Western Europe**, Charles Tilly (drl.), Princeton: Princeton University Press, 1975
- Uğur, Fatih. **Özlenen Demokrat: Turgut Özal**, İstanbul: Zaman Kitapları, Mayıs 2011.
- Ulagay, Osman. **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, Hil Yayınları, İstanbul, 1984.
- Ulagay, Osman. **Özal’ı Aşmak İçin**, AFA Yayınları, 2. Baskı, 1989
- Ülsever, Cüneyt. **Teneke Evin Torunu**, Timaş, İstanbul, 1999.
- Üstel, Füsün. **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics**, Cambridge University Press, 1999.

Yalçın, Aydın. **Vatana Hıyanetin Anatomisi**, Yeni Forum Yayınları, Ankara, 1986.

Yayla, Atilla. “Özal, Özal reformları ve Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2005

Zürcher, Erik J. **Turkey: A Modern History**. I. B. Tauris, Londra, 2017

Sürekli Yayınlar

Aksoy, Asu ve Kevin Robins. “Bir Medenileşme Projesi İçin Notlar: II. Cumhuriyet, Medya ve Demokrasi”, *Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20, Güz 1992.

Akyol, Taha. Seçim Göstergeleri Açısından Türkiye’de Sağın Sorunları”, *‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16, Güz 1991

Alkan, Ahmet Turan. “‘Bilgi Yılı’ ve ‘Bilgi Toplumu’ Üzerine Küçük Bir Muhalefet Şerhi”, Hangi Enformasyon Bilgi, Toplum, Kültür..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 12 (Güz 1990)

Alkan, Ahmet Turan. “Siyaseti Aydınlardan Nasıl Koruyacağız?”, Aydınlar ve Siyaset, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 35 (Temmuz-Ağustos 1995).

Alkan, Ahmet Turan. “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993).

Alkan, Ahmet Turan. “Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, *‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991).

Arslan, C. Hakan. “Siyasetin Beatnik: Turgut Özal”, **Türkiye Günlüğü**, Değişimin Öncülerine Armağan, Bahar 1993, Sayı 22, s. 5-6.

Ayvazoğlu, B. “Gelenek ve Değişme”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993)

Ayvazoğlu, Beşir. “Arabesk’in Üç Dönemi”, geçiş döneminin ‘lumpen sacayağı’nda bir günah keçisi... aRaBeSK, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 5 (Ağustos 1989)

Ayvazoğlu, Beşir. “Türkiye’de Solcu Olmak”, Sosyalizm ve Türk Solu, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991)

- Ayvazoğlu, Beşir. “Türkiye’de Sağcı Olmak”, *‘Türk Sağ’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991)
- Barkey, Karen and Sunita Parikh. “Comparative Perspectives on the State”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 17, No. 1 (1991)
- Berzeg, Kazım. “Liberalizm, Din, Müslümanlık”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994).
- Bilgin, Vedat. “Kaçınıcı Cumhuriyet?”, Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 47.
- Bilgin, Vedat. “Türk Solu’nun Toplumsal Özellikleri Üzerine”, Sosyalizm ve Türk Solu, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 (Yaz 1991),
- Blyth, Mark. “Structures do not Come with an Instruction Sheet: Interests, Ideas and Progress in Political Science”, **Perspective on Politics**, Vol. 1. No. 4 (Aralık 2003), s. 695-706.
- Bora, Tanıl. “Sol ve Yerlilik Meselesi”, **Birikim**, No: 111-112, s. 47-55.
- Bulaç, Ali. “Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler”, **Birikim**, Sayı 38-39 (Haziran-Temmuz, 1992)
- Campbell, John L. “Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy”, **Theory and Society**, Vol. 27, No. 3 (Haziran 1998), s. 377-409.
- Cemal, Hasan. “Özal’la Demirel iktidarı hangi amaçla isterlerdi?”, Milliyet Gazetesi, **20 Nisan 2008**.
- Çaha, Ömer. “Türk Aydınlarında Demokrasi: Farklı Kesimlerden Aydınların Demokrasi Anlayışları.” **Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi**, 1995, 50(3), s. 101. Aydın Yalçın, “Milli Öncelikler ve Stratejik Kararlar”, **Yeni Forum**, Mayıs 1988
- Çalık, Mustafa. “Neo-Osmanlı Tartışmalarına Sade Bir Derkenar”, Siyaset mi Tıkandı Siyasetçiler mi?, Sayı 21 (Kış 1992), s. 57-58.
- Çalık, Mustafa. “Türkiye’nin Önünde Hâcet Kapıları Açılmıştır”, Tarih ve Jeopolitik Yirminci Yüzyıla Hesaplaşırken, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 19 (Yaz 1992). Not: *Turgut Özal* ile Mülakat.
- Çalık, Mustafa. “Ankara Toplantıları Açılış Konuşması”, Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 118-119.

- Çalık, Mustafa. “Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?”, Tarih ve Jeopolitik Yirminci Yüzyılla Hesaplaşırken: TÜRKİYE?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 19 (Yaz 1992)
- Çalık, Mustafa. “Orta Doğu Üzerine Cengiz Çandar ile Mülakat”, *Orta-Doğu: “Morarmıştır Faltaşı!”*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 14, Bahar 1991
- Çalık, Mustafa. “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991).
- Çalık, Mustafa. “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, **Yeni Toplum**, Sayı 1 (Mayıs-Haziran 1992), s. 36-38.
- Çandar, Cengiz. “27 Mart: Türkiye’nin “demokratik metamorfozu”nun göstergesi ve “Yeni Türkiye”nin doğum sancısı”, *Siyasetin 27 Mart’ı dönemeç mi, dönüşüm mü?*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 27, Mart-Nisan 1994
- Erdoğan, Mustafa. “Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994).
- Erdoğan, Mustafa. “Laiklik ve Türk Uygulaması Üzerine Notlar”, İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990).
- Erdoğan, Mustafa. “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türk Sağı”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991), s. 53-54.
- Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink. “International Norm Dynamics and Political Change”, **International Organizations**, Vol. 52, No. 4 (Ağustos 1998), s. 887-917.
- Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink. “TAKING STOCK: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics”, **Annual Review of Political Science**, Vol. 4, No. 1. (Haziran 2001), s. 396.
- Göle, Nilüfer. “Küçük Dünyalar ve Tarih”, **Nokta Dergisi**, 1993, s. 28-30.
- Gürsel, Deniz. “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”, Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994).
- Hall, Peter A. “Policy Paradigms, Social Learning and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain”, **Comparative Politics**, Vol. 25. No. 3 (Nisan 1993), s. 275-296.
- Hall, Peter A. ve Rosemary C. R. Taylor. “Political Science and the Three New Institutionalisms”, **Political Studies**, Vol. 44, No. 5 (1996)

- Hay, Colin. "Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don't Go"; Colin Hay, Daniel Wincott. "Structure, Agency and Historical Institutionalism" **Political Studies**, Vol. 46, No.5 (Aralık 1998), s. 951-957.
- Heper, Metin. "Yeni Anayasa Arayışları Üzerine Düşünceler", Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29
- Hocaoğlu, Durmuş. "Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu..., **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 71.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite", İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990), s. 42.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Sekülerizm, Laisim ve Türk Laisizmi", *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 57.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri", *Sosyalizm ve Türk Solu*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15, Yaz 1991, s. 72.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Türk Milliyetçiliği Nedir?", **Türk Kültürü**, Sayı: 58, Ağustos 1967
- Karpat, Kemal H. "Din, Devlet ve Laik Aydınlar", Türk Sağı: İkinci Perde, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 17 (Kış 1991).
- Katznelson, Ira. "The Doleful Dance of Politics and Policy: Can Historical Institutionalism Make a Difference?", **American Political Science Review**, Vol. 92, No. 01 (Mart 1998), p. 196-197.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. "Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laikçilik", *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), s. 117.
- Koelble, Thomas A. "The New Institutionalism in Political Science and Sociology", **Comparative Politics**, Vol. 27, No. 2 (Ocak 1995), s. 233.
- Koru, Fehmi. "Konuşa Konuşa", **Zaman Gazetesi**, 21 Ocak 1992.
- Mahçupyan, Etyen. "İstanbul Vesikası", *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 201.
- March, James G. ve Johan P. Olsen. "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", **American Political Science Review**, Vol. 78, No. 3 (Aralık 1983) s. 734-49.

- Menderes, Aydın (Röportaj), “Devlet Eğitim Politikaları ile İdeoloji Kabul Ettirme Yolunu Bırakmalıdır”, ‘Türk Sağı’: Zoraki Bir Kimliğin ‘Binbirçeşit’ Suratı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 16 (Güz 1991).
- “Mini Anket: Aydınlar 1989’da Tanzimat’ı Nasıl Değerlendiriyorlar?”, 150. Yılında Tanzimâtı Yeniden Düşünmek, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 8 (Kasım 1989), s. 71-80
- Moe, Terry M. “The New Economics of Organization.”, **American Journal of Political Science**, Vol. 28, No. 4 (Kasım 1984)
- Nettl, John P. “The State as a Conceptual Variable”, **World Politics: A Quarterly Journal of International Relations**, Vol. 20, No. 4. (Temmuz 1968)
- Ortaylı, İlber. (Mülâkat), “Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma’dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur”, Osmanlı Tarihi ve Toplum Yapısı Tartışmaları, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 11 (Yaz 1990), s. 26-30.
- Öğün, Süleyman Seyfi. “Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet” , Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 55-56.
- Öğün, Süleyman Seyfi. “Türkiye’de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pür Melali”, Değişim ve Süreklilik, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 25 (Kış 1993).
- Özer, Mehmet Akif, Ufuk Ayhan ve İbrahim İrdem. “Liberal Milliyetçilik Ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi mi Yoksa Uygulanabilir Bir Argüman mı?” **TESAM Akademi Dergisi**, Ocak 2018, 5(1)
- Palombara, La ve Weiner, “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, Vol. 3, No. 42.
- Pontusson, Jonas ve Peter Swenson. “Labor Markets, Production Strategies and Wage Bargaining Institutions”, **Comparative Political Studies**, Vol. 29, No. 2 (Nisan 1996)
- Satılmaz, Mustafa Ömer. “Laik Çevre Aydınlarının Yeni Ekmek Kapısı: İslâm Araştırmaları”, Orta-Doğu: “Morarmıştır Faltaşı!”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 14 (Bahar 1991), s. 100
- Schmidt, Vivien A. “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, **Annual Review of Political Science**, Vol. 11 (Haziran 2008)
- Schmidt, Vivien A. “Taking ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, **European Political Science Review**, Vol. 2, No. 01 (March 2010), s. 2.

- Schmidt, Vivien A. ve Claudio M. Radaelli. "Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues", **West European Politics**, Vol. 27, No.2 (Ağustos 2006), s. 203.
- Shepsle, Kenneth A. "Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions", **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 51, 1986
- Shepsle, Kenneth A., "Studying Institutions: Some Lessons from the Rational Choice Approach", **Journal of Theoretical Politics**, Vol. 1, No. 2 (Nisan 1989)
- Tachau, Frank ve Metin Heper. "The State, Politics and the Military in Turkey", **Comparative Politics**, Vol. 16, No. 1. (Ekim 1983)
- Tekeli, İlhan. "Türk-İslam Sentez", **Bilim ve Sanat**, Sayı: 77, Mayıs 1987
- Thelen, Kathleen. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, Vol. 2, No. 1 (Haziran 1999), s. 387.
- Thelen, Kathleen. "Timing and Temporality in the Analysis of Institutional Evolution and Change." **Studies in American Political Development**, Vol. 14, No. 1 (Ekim 2000)
- Türköne, Mümtaz'er. "İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi", *İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında..., Eski Cevaplara Yeni Sorular*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990).
- Türköne, Mümtaz'er. "Milli Devlet, Laiklik, Demokrasi", *Laisizmden Laikliğe... Resmi İdeolojinin Sonu...*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994)
- Türköne, Mümtaz'er. "Tanzimat'ın Sonu" Cumhuriyet Tartışmaları... 'İkinci Cumhuriyet' mi, Yeni 'Cumhuriyet' mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992)
- Uludağ, Süleyman. "İslam-Devlet İlişkileri", *İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında... Eski Cevaplara Yeni Sorular*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 13 (Kış 1990).
- Umur, Mehmet ve Tanıl Bora. "Aydınlar Ocağı 12 Eylül'den sonra doludizgin: Türk-İslam "Masonları"", **Yeni Gündem**, Yıl: 3, Sayı: 51, 22-28 Şubat 1987
- Weingast, Barry R. ve William J. Marshall. "The Industrial Organization of Congress; or, Why Legislatures, like Firms, are not Organized as Markets.", **The Journal of Political Economy**, 1988, p. 132-163.

Diğer Yayınlar

ANAP Propaganda ve Sosyal Faaliyetler Başkanlığı Yayını, **7. Kuruluş Yıldönümünde Türk**

Siyasi Hayatında Siyasi Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından: Anavatan Partisi, 1989

Barlas, Mehmet. “Her Mahallenin Farklı Bir Baskısı Vardır”, **Hürriyet**, 21 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/her-mahallenin-farkli-farkli-baskisi-var-dir-7329656>

Basmacı, Sema. **Aydınlar Ocağı ve Türk-İslam Sentezi: 1980’lerden 2000’li Yıllara Devreden Milliyetçi Muhafazakar Bakiye**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009

Cindoruk, Hüsamettin. Nagehan Alçı röportajı, **Akşam Gazetesi**, 25 Mayıs 2009.

Çandar, Cengiz. “Bir başka ‘tek adam’...”, **Radikal Gazetesi**, 20 Nisan 2014.

Çandar, Cengiz. “‘Mahalle Takımı’na Karşı ‘İkinci Cumhuriyet’ Milli Takımı...”, **Radikal Gazetesi**, 22 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/mahalle-takimi-na-karsi-ikinci-cumhuriyet-milli-takimi-7336518>.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink. “TAKING STOCK: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics”, s. 396.

Hay, Colin. “Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don’t Go”, **Annual Meeting of the American Political Science Association**, Philadelphia, 2006

İnce, Özdemir. “Mehmet Barlas Mantiğı”, **Hürriyet Gazetesi**, 21 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/mehmet-barlas-mantigi-7330235>

İnce, Özdemir. “Türkiye’nin En Önemli Sorunu”, **Hürriyet Gazetesi**, 19 Eylül 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-en-onemli-sorunu-7314267>.

Mardin, Şerif. Ruşen Çakır’a verilen röportajdan, **Vatan Gazetesi**, 20 Mayıs 2007, <http://rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-havasi-diye-bir-sey-var-ki-AKPyi-bile-dover/749>.

Nullmeier, Frank. “The Cognitive Turn in Public Policy Analysis”, **Governance for Sustainability Working Paper**, Bremen, No. 4 (Kasım 2006)

Orren, Karen ve Stephen Skowronek. “Beyond the Iconography of Order: Notes for a New Institutionalism”, **The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations**, Lawrence C. Dodd ve Calvin Jillson (drl.) 1994, s. 311-330.

Ortaylı, İlber. (Mülakat) “Cumhuriyeti Numaralandırmak, Eski Tepeden İnmecei Alışkanlıklara Dayalı Yeni Söylem Tarzıdır”, Cumhuriyet Tartışmaları... ‘İkinci Cumhuriyet’ mi, Yeni ‘Cumhuriyet’ mi?, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 20 (Güz 1992), s. 15-19.

- Sabah Gazetesi arşivi (ANKA Ajansı kaynaklı), 17.07.2007.
<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/17/haber,86FCCE61115E4A4EAF964DDA44B0D3EB.html>
- Schmidt, Vivien A. “Give Peace a Chance: Reconciling Four (not Three) “New Institutionalisms”“, **National Meetings of the American Political Science Association**’da Tebliğ, Philadelphia, Ağustos 31–Eylül 1, 2006
- Schmidt, Vivien A. “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”. American Political Science Association (APSA), Toplantı Tebliği, (Ağustos, 2008)
- Schofer, Evan, Ann Hironaka, David John Frank ve Wesley Longhofer. “Sociological Institutionalism and World Society”, **The Wiley-Blackwell Companion to Political Sociology**, Edwin Amenta, Kate Nash ve Alan Scott (drl.), 2012, s. 57.
- Steinmo, Sven. “The New Institutionalism”, **The Encyclopedia of Democratic Thought**, Barry Clark ve Joe Foweraker (drl.), London: Routledge, 2001
- Turan, İlder. “The Recruitment of Cabinet Ministers as a Political Process: Turkey, 1946-1979”, **Seventh Annual Congress of the Middle East Studies Association of North America**, Tebliğ, Chicago, Illinois, 3-6 Kasım, 1983